191

Vak 3

BEKNOPTE

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE TALE;

DOOR

A. IJPEIJ,

LID VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE, TE LEIJDEN, EN KORRESPONDEREND LID VAN HET HOLLANDSCH INSTITUUT VAN WETENSCHAPPEN, LETTEREN EN SCHOONE KUNSTEN.

TE *UTRECHT*
BIJ O. J. VAN PADDENBURG,
1812.

W. STERENBURG

AAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE

LEIJDEN.

Welëdele heeren!

Aan Ulieden gevoel ik mij verpligt, dit boek, als een blijk mijner erkentenis, optedragen. Niet alleen behoort deszelfs inhoud onmiddellijk tot het letterkundig vak, welks luister het edel doel is van al uw pogen, maar ook Gijlieden zijt het, die mij het eerst op de hier bewerkte stof oplettend gemaakt, en om er de hand aan te slaan, hebt opgewekt. Overbelangrijk was in mijn oog het voorstel, 't welk Gijlieden, in uwe jaarlijksche vergadering, gehouden den twaalfden van hooimaand des jaars 1809, *uitschreeft ter beärbeiding eener „ Beknopte, maar tot „ den waren grond en eigenlijken aard der tale „ indringende, geschiedenis der Nederduitsche taal, „ met aanwijzing, bijzonder van den invloed, dien „ de talen van andere volken, door onderscheidene*

„ *tijd-*

„ *tijdperken, op de onze gehad hebben.*" *Dit voorſtel, opgegeven, om beantwoord te worden, voor den eerſten van louwmaand des jaars* 1811, *was mij naauwelijks onder de aandacht gekomen, of er rees dadelijk eene neiging bij mij op, om er mijne krachten aan te beproeven. Het uitzigt op aangename naſporingen van gewigtige zaken, die in de donkerheid eener reeks van weggerolde eeuwen bedolven lagen, hield mijne opgewektheid gaande. Wel eens werd ik door de allenthalvige moeijelijkheid, welke ik vooräf bevroedde, dat met de bewerking van dit onderwerp verzeld zoude gaan, afgeſchrikt. Doch het, telkens zich weder vernieuwend, denkbeeld, dat ik, in het vak der nederlandſche letterkunde, misſchien over de onderſcheidene wegen, langs welke onze taal, al gaande voort, zoo gevormd is geworden, als zij thans is, voor velen eenig verhelderend licht zoude kunnen verſpreiden, deed het mij eindelijk wagen, om, ware het mogelijk, over alle de mij ontmoetende zwarigheden heen te ſtreven, ter bereiking van het beöogde doel. Ik begon derhalve, en werkte, met ijver, voort, tot in de vierde afdeeling van mijn hiſtorisch vertoog. Maar hier deed zich onverwachts eene onöverkomelijke zwarigheid op, die mij allen moed benam. Zij was deze. Volgens de wetten der Maatſchappij, moest ik, als derzelver lid, mijne*

ver-

verhandeling, met eene duidelijke *hand, door iemand, die geen lid was, doen* affchrijven. *Dit, zag ik nu, was, wegens de menigvuldige voorbeelden der oude taal, waarïn het dikwerf op ééne letter aankomt, voor iemand, die in dezelve niet bedreven was, volstrekt ondoenlijk. En waar zoude ik een' loontrekkenden affchrijver aantreffen, die er genoeg in te huis ware, om alles met de verëischte naauwkeurigheid op papier te brengen? Ik kende er geen' één'. Door deze tusfchen ingevallen zwarigheid vond ik alzoo mij genoodzaakt, den meer dan half gevorderden arbeid in ééns aftebreken. In de handelingen der jaarlijkfche vergadering van den* 3 *van hooimaand des jaars* 1811 *verwachtte ik eene bekroonende uitfpraak over het een of ander wel bearbeid vertoog, dat op het gedane voorftel mogt ingezonden zijn, door iemand, die, geen lid der Maatfchappije zijnde, of zoo al, in dezen, minder, dan ik, belemmerd ware geworden. Doch niet alleen werd mijne verwachting te dien aanzien te leur gefteld, maar de Maatfchappij fcheen goed gevonden te hebben, het geheele voorftel in te trekken, welligt ook nu de redenen bezeffende, die het moeijelijk maakten, een voldoend antwoord in handfchrift voor haar te vervaardigen. Terftond nam ik nu weder de pen op, om mijne opgezette taak aftewerken, en door den druk zelf ge-*

meen te maken. Dit laatste geschiedt mids dezen.

Geen mensch, welëdele heeren! zal het derhalve vreemd vinden, dat ik dit geschrift aan Ulieden toewijde, als zijnde de stof van hetzelve geheel uw eigendom, en slechts de vorm de mijne. Op dezen grond ook, zij het mij vergund, Ulieden eerbiedigst te verzoeken, dat Gij mijnen arbeid onder uwe bescherming nemen, en, gevalt u die, langs den geschiktsten weg, wilt medewerken ter bereiking van het verheven doelwit, 't welk ik, door u opgewakkerd, met denzelven mij heb voorgesteld, den bloei namelijk onzer nederlandsche letterkunde.

Deze bijzondere bede ter bevordering van iets, dat aan de algemeene belangen van uwe Maatschappij allerëngst verknocht is, twijfel ik geenszins, of zal door Ulieden gaarn worden ingewilligd. Mij hier van verzekerd houdende, heb ik de eer, met bestendige gevoelens eener onbegrensde hoogächting, mij te noemen,

Harderwijk den 28 van Slagmaand 1812.

Welëdele Heeren!

Uwen dankschuldigen dienaar

A. IJPEIJ.

OVERZIGT

VAN DEN

INHOUD.

Inleiding. . . . . . Bl. 1-7

Eerste afdeeling, bevattende het tijdperk der oudste geschiedenis voor en na den zondvloed, tot omstreeks den aanvang onzer gewone eeuwrekening. . 7-116

Tweede afdeeling, bevattende het tijdperk der geschiedenis van de Duitschers, sedert den aanvang onzer gewone eeuwrekening tot aan de zesde eeuw, of de invoering van den christelijken godsdienst. . . . 116-200

Derde afdeeling, bevattende het tijdperk der geschiedenis sedert de invoering van den christelijken godsdienst, tot het midden der dertiende eeuw, den leeftijd van Jakob van Maerlant. 200-312

Vierde afdeeling, bevattende het tijdperk der geschiedenis, sedert den leeftijd van van Maerlant tot even voor het midden der vijftiende eeuw, toen de boekdrukkunst werd uitgevonden. 312-375

Vijf-

Vijfde afdeeling, bevattende het tijdperk der geschiedenis, sedert de uitvinding van de boekdrukkunst tot den tijd van Hooft en van den Vondel. Bl. 375-428

Zesde afdeeling, bevattende het tijdperk der geschiedenis, sedert den tijd van Hooft en van den Vondel tot op den tegenwoordigen dag. . . 428-574

BEKNOPTE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE TALE.

INLEIDING.

Ik onderneem het voor het algemeen te fchrijven eene beknopte gefchiedenis der Nederlandfche tale. Dit historisch onderwerp, door niemand, voor zoo verre mij bekend is, bearbeid, zal velen, des twijfel ik niet, aangenaam zijn. Hier van genoegzaam overtuigd, voel ik mij opgewekt, om aan derzelver verlangen te voldoen, door de moeijelijkheid van het werk, daaräan verknocht, geenszins afgefchrikt. Bereik ik mijn doel, dan wilde ik gaarn uit de gefchiedenis de echte gronden opdelven, waaröp de Nederlandfche taal van ouds her rust, en tevens den eigenlijken aard doen kennen, waardoor dezelve van zoo vele andere talen onder-

ſcheiden is. Zal dit plan naar eisch ontwikkeld worden, dan moet de geſchiedenis der Nederlandſche tale uit de vroegſte oudheid opgehaald, en met vele andere, zoo vreemde, als verwante, talen vergeleken worden. Eene taak voorzeker, die niet zeer gemakkelijk is, te meer, daar zij, van eenen grooten omvang zijnde, met eene voegelijke beknoptheid, dient afgewerkt te worden, zal de belangſtelling des lezers worden levendig gehouden. Evenwel ik hoop aan het gene te dezen aanzien van mij gevorderd wordt zoo te beantwoorden, dat mijne werkzaamheden niet geheel onnuttig zullen zijn, vooräl, daar het mij alzoo gaande weg niet zwaar zal vallen, tot bijzonder genoegen, naar ik meene, van allen, die mijn geſchrift met hunne aandacht vereêren willen, den invloed aan te wijzen, welken de talen van andere volken, door onderſcheiden tijdperken, op de Nederlandſche gehad hebben.

Ik noem de taal, welker geſchiedenis ik wilde leveren, met voordacht, de *Nederlandſche*, en niet, gelijk ſommigen welligt denken zullen, dat behoorde te geſchieden, de *Nederduitſche*. Zij wordt, ik beken het, doorgaans zoo geheeten. Maar te onregt. De *Nederduitſche* taal, als overſtaande tegen de *Hoogduitſche* taal, waarvan zij ſedert lang onderſcheiden is geweest, is tweeledig. Door haar moet men verſtaan de

Ne-

Nederſakſiſche en de *Nederlandſche* taal, welke even zeer bijkans van elkänderen verſchillen als de *Nederſakſiſche* van de *Hoogduitſche* (*). Wat den aard dezer onderſcheidene talen aangaat, zoo mag de *Nederſakſiſche* beſchouwd worden als een middendialekt tusſchen de *Hoogduitſche* en de *Nederlandſche*. Alſchoon zij dus allen oorſpronkelijk voor niets meer, dan ſlechts onderſcheidene dialekten moeten gehouden worden, die allernaauwst aan elkänderen zijn vermaagſchapt, zijn zij echter, door verloop van eeuwen, langzamerhand even zoo vele bijzondere talen geworden, die elke hare bijzondere eigenſchappen hebben. Van hier is het dan ook, dat wij de geſchiedenis der Nederlandſche tale niet wel kunnen ontwikkelen, ten zij wij tevens die der beide andere genoemde talen voordragen. In de vroegſte tijden is de geſchiedenis van alle die talen ééne en dezelfde geſchiedenis. Langzamerhand ſcheidt zich de eene van de andere. En ten laatſten ſtaat elke derzelve volkomen alleen. Met regt meenen wij dat de taal, welker geſchiedenis wij leveren wil-

(*) Knippenbergh maakt in zijne *Hiſtoria Eccl. Gelriae* p. 10. ook een onderſcheid tusſchen de *Nederdüitſche* en de *Nederlandſche taal*. Maar hierin vergist hij zich, dat hij door de *Nederduitſche* alléén de *Nederſakſiſche* verſtaan wil hebben, en de *Nederlandſche* als in hare ſoort daar van geheel onderſcheiden beſchouwt.

willen, de *Nederlandsche* taal genoemd mag worden, als zijnde meerendeels de volkstaal van die landen, welke, van ouds, onder den naam van de *Nederlanden*, zijn bekend geweest (*).

Na deze voorloopige aanmerkingen openen wij hier het ontwerp, waarnaar wij de geschiedenis der Nederlandsche tale bearbeiden willen, met die beknoptheid, welke het belang der zake vordert. In zes bijzondere tijdperken laat zich de geschiedenis, dunkt ons, het best verdeelen. Zij zijn deze volgenden. Het eerste tijdperk ontwikkelt zich uit de grijze geschiedenis van het menschdom na den Zondvloed tot omstreeks onze gewone eeuwrekening, toen de Duitschers met de Romeinen zijn bekend geworden. Van daar loopt het tweede tijdperk, waarin wij de Duitschers, als een afgezonderd volk, uit de geschiedenis leeren kennen, tot in de zesde eeuw, of de invoering van den Christelijken godsdienst. Het derde tijdperk loopt van daar tot het midden der dertiende eeuw, den leeftijd van Jakob van Maerlant en Melis Stoke. Het vierde tijdperk loopt van daar tot even voor het midden der vijftiende eeuw, toen de Boekdrukkunst, nieuwlings

(*) Meerendeels schrijf ik, want in eenige van deze Nederlanden, weet men, wordt oud Fransch of Waalsch gesproken; zoo als in *Artois*, *Henegouwen*, enz.

lings uitgevonden, den heilzaamsten invloed op de beoefening der wetenschappen begon te verspreiden. Het vijfde tijdperk loopt van dien tijd tot straks na de hervorming van een groot gedeelte der Christelijke kerk, of tot den tijd van Hooft en van Vondel. Het zesde eindelijk loopt van toen af tot op den tegenwoordigen dag.

Het overzigt van de geschiedenis der Nederlandsche taal niet alleen, maar ook van de geschiedenis der beschaving van het Nederlandsche volk heeft mij het oog op deze zeer onderscheidene tijdperken doen vestigen. Immers blijkens de geschiedenis van vroeger en later volken, welker talen ons bekend zijn, wordt de bijzondere taal van elk volk steeds gewijzigd naar deszelfs aard en karakter, naar deszelfs voor of achter uit gaan in zedelijkheid, in verlichting en beschaving. Naar gelang hierin een volk achterlijk toont te zijn, ziet men, dat ook deszelfs taal min gepolijst, ongevormd en ruw is. En, omgekeerd, begint een volk hierin reeds eenige merkbare voortgangen te maken, zoo krijgt ook even daardoor allengs de taal een beter voorkomen. Zij wordt fijner, zachter, malscher, zoetvloeijender en keuriger; zij wordt voller, buigzamer, ronder, regelmatiger; zij wordt eigenaardiger, krachtiger, duidelijker en meer eenvoudig. Deze aanmerking zullen wij ook door de geschiedenis van onze

Nederlandſche tale, welke wij toch niet wel ontwikkelen kunnen, zonder haar met de geſchiedenis des Nederlandſchen volks te verbinden, ter onze volkomenſte overtuiging bevestigd zien. *Elk der opgemelde tijdperken* zal ons hiervan de klaarſte bewijzen opleveren. Wij gaan alzoo dadelijk over tot de geſchiedenis van het eerſte tijdperk.

EERS-

EERSTE AFDEELING.

Het tijdperk der oudste geschiedenis voor en na den Zondvloed tot omstreeks den aanvang onzer gewone eeuwrekening.

De oorsprong der volkstalen ligt met den oorsprong der volken diep verholen in de achterste schuilhoeken des grijzen tijds. Om daarin met onze navorschingen door te dringen, ontbreken ons noodzakelijke bescheiden, die er misschien in schrift nooit geweest zijn. Gelijk elk mensch zich niet herinnert, wat er met hem, in zijne tederste kindschheid, zij voorgevallen, weet ook het opgegroeide menschdom, in rijper eeuwen, niet meer, welke de geschiedenis zij geweest van zijne eerste ontwikkeling. Al die leeftijd van het menschdom is als met den Zondvloed uit het geheugen verdwenen, gelijk de eerste kindschheid van elken mensch in een' stroom van vergetelheid als verzwolgen ligt. Eénmaal was er slechts één volk op den aardbodem. Deze historische waarheid is zoo ontwijfelbaar, als eenvoudig. Zij is bekend uit de oudste oorkonden der geschiedenis, en wordt door het denkbeeld bevestigd, dat alles uit de kleinste beginselen zijne opkomst heeft. Ook dit éène volk had éene en de-

dezelfde taal. Dit is eene even min wederspreekbare waarheid. Geen mensch zal haar durven betwisten, wanneer hij zich slechts met zijne gedachten achteruit plaatst in het eerste huisgezin van dat ééne volk. Aanvankelijk kan toch dat ééne volk niets anders geweest zijn, dan slechts één stam, slechts ééne familie.

Maar welke taal mag het wel geweest zijn, die in dat eerste huisgezin van het gansche geslacht der menschen gesproken werd? Op deze vraag zal niemand ons eenig antwoord geven, dat boven alle wederspraak volkomen verheven is. Zoude het ook de *Duitsche* taal geweest zijn? Belagchelijke vraag voorzeker naar het oordeel van verstandigen! Maar ik kon haar niet wel voorbijgaan, om dat er geleerden zijn geweest, die zulks in vollen ernst beweerd hebben. Johannes Goropius Becanus, Adrianus Schrieck, en anderen twijfelden niet, of onze eerste ouders in het Paradijs hadden *Duitsch* gesproken, waarin zelf de Schepper hun zoude zijn voorgegaan. *Duitsche taal* was, in kracht van beteekenis, naar hun oordeel, *d'oudste taal* (*). Dus ziet men, dat,

hoe

(*) De Hebreeuwsche naam van God אלהים was hetzelfde met *heelhoed*, „ alles behoedende, albehoeder", צריח (regtvaardig) was hetzelfde met *stadig*, en מרבר (eene woestijn) hetzelfde met *met vaar*, of *met gevaar*. Men leze de *Orig. Antv.* en hier en daar de *Opera*

hoe ongerijmd ook eene stelling zijn moge, zij nogtans geleerde verdedigers aantreft. Op eene meer eigenäardige wijze moet hier de gedachte van velen vallen op het Hebreeuwsch, gelijk dan ook groote geletterden hetzelve als den stamboom van alle talen beschouwd willen hebben. Onder dezen zijn geweest Casaubonus (†), Muhl (§), en anderen. Die taal immers is de oudste, waarvan wij merkwaardige overblijfselen hebben. Evenwel hieruit te besluiten, dat zij de oudste taal is geweest van het oudste volk, is, naar het mij toeschijnt, iets, dat met den aard der zake geheel niet overëen gebragt kan worden. Het te rugge zigt uit de tijden van Mozes, wiens schriften, als de oudste, welke wij kennen, in die taal voor handen zijn, tot die van den aanvang der volkenverspreiding, toen de verscheidenheid van talen een' aanvang heeft genomen, is te uitgestrekt, om zulks met goeden grond te kunnen stellen. Die afstand begrijpt in zich ten minste een tijdperk van ongeveer zeven eeuwen, waarin de, door verschillende tongvallen allengs verdeelde, taal der zich heinde en ver-

ra hactenus non edita van Goropius Becanus, en de *Origin. rerum celticarum* van Schrieck.

(†) *In Comment. de lingua Sax. p.* 160.

(§) *In dissertatione de origine linguarum variarum stirpe matreque Græcæ Lat. & Germ. Hebræa.*

verre verspreidende volken onwedersprekelijk een vrij groot verloop moet ondergaan hebben. Uit den aard der Hebreeuwsche tale zelven blijkt het ook alleröogenschijnlijkst, dat zij de oudste of eerste taal der menschen niet geweest is. Immers zij bevat eene menigte van woorden, die buiten bedenking in later tijden zijn uitgedacht en ingevoerd. Zij bevat eene menigte van werkwoorden, die wel als wortelwoorden worden opgegeven, maar in de eerste taal niet kunnen geweest zijn, om dat zij eenen te hoogen graad van gevorderde verlichting veronderstellen; — ook eene menigte van afgeleide en zamengevoegde woorden, waar van de wortelwoorden niet bij haar zelve, maar in andere Oostersche talen te vinden zijn; — ook eindelijk eene menigte van woorden, welke, zo als zij zijn, zigtbaarlijk ontleend zijn uit de taal van naburige volken. Kan nu zulk eene taal gehouden worden voor de oudste taal der eerste menschenfamiliën, terstond na den zondvloed? Indien iemand hieräan mogt twijfelen, die herïnnere zich slechts de geschiedenis van Josef met deszelfs broederen, waaruit het allerklaarlijkst blijkt, dat de talen toen al aanmerkelijk verloopen waren. Immers de *Hebreeuwen* worden *Gen.* XLII: 23, 24, verhaald, ten dien tijde reeds eene taal gesproken te hebben, die van de *Egijptenaren* niet ver-

staan

ſtaan werd. Zeker is het, dat de *Egijptenaren*, als een toen al beſchaafd volk, zich op de vorming hunner tale meer hadden toegelegd, dan de *Hebreeuwen.* En van daar wel voornamelijk, naar het ſchijnt, het groote onderſcheid in de taal van deze beide-volken. Maar ook is het zeer waarſchijnlijk, dat naderhand Mozes, als een geleerd man, bedreven in de wetenſchappen der *Egijptenaren*, naar derzelver taal ook de taal zijns volks ganſchelijk hervormd, gekuischt, vermeerderd, geregeld zal hebben. Welk eene verãndering moest dus die taal ondergaan? En hoe zal men dan nog willen beweren, dat deze taal de oudſte taal ge weest zij? Zij was het ja in zoo verre het ook de *Egijptiſche* taal was, en gelijk het alle hoe ook genoemde talen van dien tijd waren, om dat zij allen met elkãnderen op éénen ſtam waren gegroeid, en als zoo vele onderſcheidene takken zich wijd en zijd van elkãnderen verſpreid hadden (*).

Om-

(*) Ik heb het noodig geoordeeld, hierbij wat langer ſtil te ſtaan, om dat er niet alleen in vroeger tijden, gelijk wij aanmerkten, geweest zijn, maar nog tegenwoordig geleerden zijn, zelfs van gevestigden roem, die het Hebreeuwsch als de zoogenoemde *lingua primæva*, of de taal der eerſte menſchen willen hebben aangezien. Zoo iemand begeerig is, deze gedachte uitvoeriger wederlegd te hebben, die leze de uitmuntende Verhandeling van den ſchranderen Weren-

Omstreeks zeven eeuwen hadden de menschen toen reeds allerwege, in onderscheiden stammen,

renfels, *de Loquela; Opp.* T. II. p. 382-390, en het werk van den geleerden P. D. Huët, *Demonstratio Euangelica* p. 283-297. Heel anders was het met dezelfde Hebreeuwsche taal, toen zij door een gansch afgezonderd volk gesproken werd en derwijze reeds gevormd was, dat men zich in geschrift van haar bedienen konde. Nu had zij eene vastheid bekomen, die tot aan de Babelsche ballingschap, met een zeer gering, naauwelijks noemenswaardig, verloop, heeft stand gehouden. Ook dit wordt van de geleerden, die de Hebreeuwsche taal voor de taal der vroegste menschen houden, als een onwraakbaar bewijs voor hun gevoelen, aangevoerd. Doch met zulken bewijs zouden zij even goed er voor kunnen pleiten, dat de Arabische taal de eerste taal der menschen geweest zij, wijl deze, als eene zuster der Hebreeuwsche, in dit opzigt, met haar hetzelfde lot gehad heeft, en even lang, als zij, onveränderd is gebleven. De oorzaken van dit bewonderenswaardig verschijnsel, in beide die talen, vindt men oordeelkundiglijk opgegeven door Robertson, in zijne *Dissertatio de Antiquitate linguæ Arabicæ* voor zijne *Clavis Pentateuchi*; p. 21 en 22. Men leze ook de gezonde aanmerkingen van den geleerden Schrijver eener *Verhandeling over de echtheid der vijf boeken van* Mozes in de *Bibl. van Theol. Letterkunde* 1811 bl. 673-688. Adelung spreekt dit gevoelen ronduit tegen, maar op zoodanige gronden, die den onbevooroordeelden beoefenaar der Oostersche letterkunde niet voldoen zullen. Zie zijn werkje *Uber die geschichte der Deutsche spraeke*; bl. 11. Het gering verloop van het Hebreeuwsch, gedurende het gemelde tijdvak, is zeker vreemd. Maar heeft hetzelve niet even zeer plaats gehad, behalve met het Arabisch, ook met het Grieksch? Deze taal is door Homerus beschaafd, die het ...sche met het

men, op den aardbodem omgezworven. De stammen, geslachten en familiën hadden zich verdeeld. Trapswijze hadden zij zich, in onbewoonde landstreken, verder van of digter bij elkanderen, tot bijzondere volken gevormd, die elk zijne eigen taal hadden gekregen, en daardoor van elkänderen onderkend konden worden. Het denkbeeld, dat wij aan hetgene een volk wordt genoemd, gewoon zijn te hechten, is trouwens geen ander, dan dat van eene menigte menschen, die bij eene gemeenschappelijke afkomst uit éénen stam, om elkänderen hunne gedachten mede te deelen, zich van ééne en dezelfde taal bedienen, en daardoor van andere menigten van menschen, die ook elke haren bijzonderen stam met hare eigen taal hebben, onderscheiden worden. De taal is ten allen tijde het wezenlijkste kenmerk eenes volks geweest.

het krachtige wist te verbinden, hoewel zij voor 's mans tijd reeds goede beoefenaars van hare vorming schijnt gehad te hebben; want niet wel, dan na eenen vooräfgeganen letterärbeid van velen, had zij zulken trap van volkomenheid kunnen bereiken. - Verg. Millots *Alg. Gesch.* II. bl. 114. Dan van Homerus tijden af, dat is, ongeveer duizend jaren voor onze gewone eeuwtelling, tot op de tijden van Prokopius van *Caesarea*, die in de tweede helft der zesde eeuw van onze jaarrekening leefde, heeft de Griekfche taal, zoo met betrekking tot haren vorm, als aard, eenen bestendigen voet gehouden, en is zij schier geheel dezelfde gebleven.

weest. Een volk kan van wetten en van burgerbestuur, van zeden en godsdienst veränderen, en nogtans hetzelfde volk blijven. Maar neemt het eene vreemde taal aan, zoo houdt het op hetzelfde volk te zijn; het wordt een gansch ander volk.

Ook was het geheel overëenkomstig den aard der zake, dat, bij zulk eene verspreiding van onderscheiden stammen, die allengs volken werden, van zelf een onderscheid van taal ontstaan moest. De vaders der stammen hadden, als broeders van één bed, in het huis van hunnen gemeenschappelijken vader, ééne en dezelfde taal gesproken. Maar met hunne vrouwen en kinderen van elkänderen afgescheiden, werden zij in hunne verstrooijingen geheel verwijderd van, en geheel vreemd aan elkänderen. De eerste achterkindskinderen van deze onderscheiden stamvaderen maakten reeds eene mengeling uit van menschen, die in kleine, op zich zelve staande, volken verdeeld waren. Wat was nu natuurlijker, dan dat er door dien weg allerspoedigst eene even zoo in het oog loopende verdeeling van de oude voorvaderlijke taal plaats greep? Hierbij neme men in aanmerking, dat de oude voorvaderlijke taal nog geheel ongevormd was, en daarënboven zeer arm. Voor de dagelijksche behoeften had men slechts uitdrukkingen. Maar hoe weinig waren die be-

hoef-

hoeften? Gaande weg moest dus de taal verrijkt worden, doch op eene, bij de onderscheiden stammen, ongelijke manier. Wel is waar, dat de behoeften der menschen niet zeer vermeerderd werden; de menschen bleven in hun zwersziek leven met weinige dingen te vrede. Maar de behoeften werden toch anders gewijzigd. Hunne bedrijven kregen eene vreemde rigting. Hun vernuft vond werktuigen uit, die gansch nieuw waren. Hun oog zag voorwerpen, welke zij voorheen niet kenden. Het rijk der natuur ontsloot zich in een ruimer verschiet voor hunne waarnemingen. Zeer vele verschijnselen deden zich voor op eene wijze, zoo als zij dezelve nog niet hadden gadegeslagen. Stellen wij ons nu eenige, in zoodanige betrekking, van elkäêr onderscheiden, hoopen van menschen voor, die voormaals allernaauwst vereenigd waren, maar met den tijd van elkänderen afzwierven, zoo dat alle gemeenschap afgesneden is, mogen wij niet veilig denken, dat, eer er vier of vijf eeuwen verloopen zijn, allen van elkäêr niet slechts in tongval verschillen, maar gedeeltelijk reeds eene andere taal spreken? Zoo mogen wij ja denken, dat uit de verstrooijing der eerste volken, met een heerschend onderscheid van gelaatstrekken, van karakter, van gezindheden, van denkwijze enz., ook een doorgaand onderscheid van talen zijnen oor-

oorsprong had. Er ontstond natuurlijker wijze in den beginne een onderscheid van tongval (*). Dat onderscheid werd van lieverlede grooter; en de onderscheiden tongval werd ten laatsten eene onderscheidene taal, welke van haare oorspronkelijkheid niets meer had overgehouden, dan de eerste wortelwoorden. Bij het eene volk geraakte een woord in onbruik, dat bij het ander niet alleen in gebruik bleef, maar de wortel werd van ontelbare nieuwe afgeleide woorden. Dikwerf ook gebeurde het, dat, alschoon een woord bij onderscheiden volken zijne waarde behield, het evenwel bij het eene volk allengs eene vreemde beteekenis aannam, waarin het voor het andere niet verstaanbaar was. Van zulk eene vreemde beteekenis ontsproten, in de afgeleide woorden, weder beteekenissen, die van anderen nog minder gevat en begrepen konden worden. Alzoo ontstond er bij onderscheidene volken, die oorspronkelijk voorheen ééne en dezelfde taal spraken, in hunne van elkâêr afwijkende talen, langzamerhand eene zeer

(*) Wat onderscheid van tongval is, wordt naauwkeuriglijk aangetoond door den geleerden L. Meijer, in zijne *Toegift* op Scheuchzers *Bijbel der Natuur*; IV. bl. 258. Ook leze men de Verhandeling des Hoogleeraars G. J. Nahuijs, *over de oorzaken van de verscheidenheid der tongvallen*, in de *Proeve van Oudheid- Taal- en Dichtkunde*, door het Genootschap, D. A. O. M., I. bl. 21-33.

zeer groote verscheidenheid van overdragt der zinsbeteekenisse, die hen voor elkanderen volstrekt onverstaanbaar maakte. Hier kwam nog bij, dat zoo door het vormen van nieuwe denkbeelden, als door het ontdekken van zaken, die voormaals onbekend waren, een ruime vloed van vreemde woorden in alle talen, in de eene meer, in de andere minder, moest inbreken. Die vreemde woorden werden niet zelden wortelwoorden; welke weder eene menigte andere woorden uitdrukkingen en spreekwijzen voortbragten. Welk eene verbazend groote verändering moest hieruit in elke taal geboren worden! En welk een verschil moest daardoor ontstaan tusschen talen, die, op éénen stam gegroeid, in haren oorsprong ééns dezelfden waren geweest!

Eindelijk, of in waarheid, het groote onderscheid van klimaat, van luchtsgesteldheid en landstreek onmiddellijk zulk een' algemeenen invloed op de taal der volken hebbe, als aan hetzelve doorgaans wordt toegekend, is bij mij nog zeer twijfelachtig. Voor het naast geloof ik zulks niet (*): Maar wel houd ik voor genoegzaam zeker, dat dit onderscheid middellijker wijze op de taal der vol-

(*) Men leze de hiervoor aangehaalde Verhandeling van den geleerden Nahuijs in de *Proeve van T. en D. door het Genootschap* D. A. O. M.

volken eenen niet geringen invloed heeft. Immers het gemelde onderscheid heeft buiten twist invloed op de levenswijze, op het voedsel en de bezigheden der menschen, op hunne gansche ligchaamsgesteldheid, op de scherpheid en stompheid hunner zinnen, op hun gevoel en gebrek aan gevoel voor het schoone, op hunne beschaafdheid en ruwheid. En dit alles draagt gewis niet weinig bij ter vorming der talen. Dan voorāl denke men hier aan eenen invloed op de spraakörganen der menschen. Die invloed blijkt bijzonderlijk daar uit, dat het gene het eene volk gemakkelijk valt uit te spreken, voor een ander volk daarentegen zeer moeijelijk is. De inwoners der Noorderlandschappen van *Europa* spreken zonder de minste moeite niet alleen, maar zelfs zeer gaarn woorden uit, die schier alleen uit medeklinkers bestaan, terwijl den overigen volken van dat werelddeel zulks allerbezwaarlijkst, ja ondoenlijk is (*). Zelfs immers zijn er gansche volken, die volstrekt niet in staat zijn den medeklinker R uittespreken, als daar zijn de *Chinezen*, de inwoners van *Mexiko* en *Nieuw Engeland* (†). Dit beweerde evenwel moet niet

(*) Conf. Werenfelsi *Dissert. de Loquela*; Opp. T. II. p. 387, en Kinderlings *Geschichte der Niedersf. Sprache* bl. 46.

(†) Zie Weilands *Nederduitsch Taalkundig Woorden-*

niet te verre gedreven worden! Dan mijn bestek verbiedt mij hier de grenzen aantewijzen. Voor het overige heeft het onderscheid van klimaat en landstreek een' allerööogenschijnlijksten invloed op de karakters, op de zeden, gewoonten en gebruiken der volken. En te dezen aanzien kan het niet missen, of ook derzelver bijzondere talen moeten hierdoor nog meer van elkänderen onderscheiden worden. Allerblijkbaarst toch is het, dat een hardvochtig, trotsch, volk gewoon is zijne taal in een' gansch anderen vorm te gieten, dan een volk, dat zacht van aard, heusch en bescheiden is. Het eene volk geeft aan zijne woorden een' scherpen toon, spreekt met een' stouten tongslag, en is meer of min ruw in zijne manier van uitdrukken. Het ander volk daarentegen legt er zich op toe, om aan zijne taal eene vloeibaarheid te bezorgen, welke streelt en inneemt (*). Welk een onderscheid is er, te dezen aanzien, bij voorbeeld tusschen de taal der *Engelschen* en die der *Franschen!* Geene taal is in uitdrukkingen van 't gene teder, zacht,

denboek P. R. bl. 134, en Meijers *Toegift op* Scheuchzers *Bijbel der Natuur*; IV. bl. 257.

(*) Lezenswaardig zijn hieröver de oordeelkundige aanmerkingen van den Advokaat Mestingh in zijne *Verhandeling over den oorsprong en de natuur der talen*, bl. 24 en volgg.

zacht, en fijn aandoenlijk is, zoo rijk, als de *Fransche*, maar geene taal is daarïn armer, dan de *Engelsche*, welke daarëntegen overvloeit van woorden, die heftige gemoedsäandoeningen te kennen geven, waaräan de andere weder groot gebrek heeft (*).

Dit zij genoeg aangaande den, over het algemeen genomen, oorsprong der talen, uit een wijsgeerig oogpunt beschouwd. Meer opzettelijk willen wij nu onze bijzondere aandacht vesten op de geschiedenis van de herkomst der onderscheidene talen, waaräan wij eenige kennis hebben. In het Oosten vinden wij de wieg van het menschdom. Hier moeten wij derhalve ook deszelfs opvoeding stellen, hier deszelfs taalvorming zoeken. In het Oosten hebben zich de menschen het eerst uitgebreid over den aardbodem, het eerst verdeeld in stammen, in zwervende horden, in gevestigde volken. In het Oosten zijn dus ook de eerste onderscheidene tongvallen, spraken, talen ontstaan. Bij het overzigt van de meeste oude talen, die van onderscheidene volken nog tegenwoordig in het Oosten gesproken worden, ontdekt men allerduidelijkst een' algemeenen oorsprong. Dit is zoo in het oog loopend, dat men zich zeer verwonderen moet, hoe er geleerden hebben kunnen

nen

(*) Zie Blairs *Lessen over de Redekunst*; I. bl. 217, 218.

nen zijn, die deze gemeenschap der Oostersche talen niet slechts betwijfelden, maar volstrektelijk ontkenden (*). Het verschil dezer talen is, naar het oordeel der genen, die haar kennen, zoo gering, dat zij dezelven meer als bijzondere dialekten of tongvallen, dan als op zich zelven staande talen willen beschouwd hebben. Dit trouwens is reeds door alle onbevooroordeelde beoefenaars der Oostersche talen volkomen uitgemaakt, zoo dat het niet noodig zij, ter nadere betooging daar bij langer stil te staan.

Aan deze talen van het Oosten is het ontegenzeggelijk zeker, dat alle overige talen des aardbodems, ten minste in *Afrika* en *Europa*, haren oorsprong verschuldigd zijn. Maar hoe? Hier kunnen wij slechts het oudste geschrift, dat ons bekend is, raadplegen. Voor het overige kan weinig met volkomen gewisheid bepaald, maar eeniglijk op bloot vermoeden gegist worden. In het eerste geschrift van Mozes, *Gen.* XI. wordt ons het volgende verhaald. Ruim éene eeuw na den zondvloed sprak het gansche, toen reeds aanmerkelijk ver-

(*) Deskundigen zullen zich hier wel herinneren Bohle, Gusset, Hutchinson en eenige anderen. De beroemde Albert Schultens heeft, schoon langs eenen geheel nieuwen, daartoe ingeslagen, weg, echter weinig moeite gehad, om het ongerijmde gevoelen van deze geleerden te wederleggen in zijne *Origin. Hebr.* Vol. II. p. 80-89.

vermenigvuldigde, menschdom nog ééne taal, waarschijnlijk ook met één' en denzelfden tongval. Na vele omzwervingen floeg hetzelve zich eindelijk neder in eene vlakte van het land *Sinear*, en kwam op het denkbeeld, om aldaar eene stad, met een' hoogen toren, te bouwen, op dat men alzoo bij elkänderen blijven, en niet over den aardbodem verstrooid mogte geraken. In deze stad wilden de menschen hunne bijzondere huisgezinnen vestigen, en bij elkanderen blijven wonen. De hooge toren konde hun in het herderlijke leven, dat zij leidden, wanneer zij, met hunne kudden, wat te verre van huis waren afgezworven, dan ten opgerigt teeken verstrekken van wegwijzing, en hen voor verdwalen beveiligen. Ik weet wel, dat sommige geleerden hier niet aan de gansche maatschappij der menschen, maar slechts aan eenige stammen willen gedacht hebben. Dan ik voor mij twijfel er niet aan, of het geheele toenmalige menschdom, dat, alschoon reeds sterk vermenigvuldigd, evenwel op zich zelf nog maar een klein volk uitmaakte, heeft aan het smeden van dit merkwaardig plan deel gehad. Indien al de oudsten des volks, die wijzer kunnen geweest zijn, er geen genoegen in namen, was het nogtans dezen misschien niet wel mogelijk, hetzelve tegen te gaan. De geestdrift der jonger lieden, die de ouden in

ge-

getal verre overtroffen, was te sterk, om door dezen tot rede gebragt te worden. Trouwens hoe veel misdadigs vele geleerden in deze onderneming ook meenen te vinden, naar het mij voorkomt, was er toch niets in, dat zoo zeer eene strenge berisping van menschen verdiende. Geen roem en heerschzucht altoos, zoo in het burgerlijke, als godsdienstige, kan, gelijk eenigen willen, de drijfveêr van een werk zijn geweest, waaräan het geheele geslacht der menschen de hand had. Want bij wien zouden zij een' grooten naam maken? bij wien roem behalen? Over wien zouden zij heerschen? Wij ontmoeten hier het geslacht der menschen in zijnen kindschen staat. Dezelfde langzame ontwikkeling van denkvermogens, welke bij een kind wordt waargenomen, had plaats bij de vroege menschheid der wereld. Hare denkbeelden, overleggingen, voornemens, bedoelingen, uitzigten en werkzaamheden waren natuurlijk dus ook kindermatig. Het geheele bedrijf met het bouwen van eene stad en toren ten gemelden einde kwam derhalve zeer wel overëen met de kinderächtige begrippen der menschheid, maar juist uit dien hoofde geheel niet overëen met de oneindige wijsheid des hoogen Albestuurders, die de aarde van de wateren had doen opdroogen, om haar door menschen te doen bewonen, welke zich wijd en

zijd in gansche volken verdeelen en verspreiden zouden. De hemelsche Voorzienigheid verijdelde, om die redenen, wel haast dit dwaze werk der menschen, bijzonderlijk zoo het schi nt, door een geducht onweder, het welk te midden van hunnen verstandeloozen ijver boven hen op het onverwachtst losbrak. Door dit onweder, waarïn zij de duidelijkste sporen van Gods ongenoegen over hun doen en doel meenden te kunnen ontdekken, verschrikt, lieten zij hunne onderneming varen. Van toen af aan stelden zij ook hun ontwerp, om zamen te blijven wonen, uit de gedachte. Geen middenpunt van vereëniging nu meer in het oog houdende, verwijderden zich de stammen van elkänderen, en verbreidden zij zich alöm over den aardbodem. En het eigenäardig gevolg daarvan was, dat de bijzondere stammen, van welken velen te verre van elkänderen gescheiden werden, om gemeenschap met elkänderen te onderhouden, ook bijzondere talen aannamen en vormden (*).

Dit

(*) Het woord שם *Gen.* XI: 4, vertale men niet door *naam*, maar door *opgerigt teeken*. Over de verstrooijing der volken, die in de vlakte van het land *Sinear* begon, leze men Perizonii *Orig. Babyl. Diss.* C. X et XI, Bonnets *Dissert. de facta mirabili ad turrim Babelicam linguarum confusione*, *Bibl. Brem. Nov.* Cl. III. Vitringæ *Observ. sacr.* Lib. I. Diss. I. Wesselingii Notæ ad Simsonii *Chronicon* p. 66. Werenfel-

Dit is het gene wij in het oudste geschrift, waarvan wij de geloofwaardigheid niet betwijfelen, aangaande den oorsprong der, over den aardbodem verspreide[*], volken en talen lezen. Van dit punt moeten wij in onze onderzoekingen uitgaan. De taal van den eersten stam der menschen, hebben wij gezegd, was arm, zeer arm. Zulks schijnt wel niet te stroken met den aard der zake, om dat zij de taal was, welke Noach, met zijn huisgezin, uit de eerste wereld had overgebragt. De taal immers, welke, gedurende den loop van ruim zestien eeuwen, gevormd was geworden, zou de men meenen, moest rijk zijn geweest. Deze gedachte, oppervlakkiglijk beschouwd, heeft een voorkomen, dat allen twijfel uitsluit. Maar men

[*] Opuscula Theol. Philos. & Philol. II. p. 388, 389. — Hetzels *Gedanken uber den Babijlonischen stad und turmbau*; — en de aanmerkingen van den Hoogleeraar Van Hamelsveld over *Gen.* XI. Aan een eigenlijk gezegd wonderwerk, waardoor God dadelijk de menschen onder elkanderen ontelbare vreemde talen deed spreken, gelijk men het verhaal van Mozes zoo heeft meenen te moeten verklaren, staat hier volstrekt niet te denken. Vitringa heeft dit, in vele opzigten ongerijmde, gevoelen reeds zeer oordeelkundiglijk wederlegd, in zijne aangehaalde *Dissertatio*; cap. VI. Maar vooräl leze men over dit onderwerp de uitmuntende gedachten van den Hoogleeraar H. Muntinghe in zijne *Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel* I. d. in de Aanmerkingen bl. 109-123.

men neme in aanmerking, dat het de taal was van één huisgezin. En kon die rijk zijn? of liever kon die, rijk zijnde, rijk blijven? Men vertegenwoordige zich eens, in eene woestenij, of waar het ook wezen moge, één huisgezin, dat, afgezonderd, zeer weinige behoeften kent, of, indien het die kent, dezelven niet vervuld kan krijgen, en zich met eene schrale bedeeling vergenoegen moet. Dat huisgezin leeft daar, in eenen, van de maatschappij der menschen afgesloten, staat, slechts één douzijn jaren. Hoe vele woorden zal deszelfs taal dan niet reeds zijn kwijt geraakt, welke het, gedurende al dien tijd, niet in den mond zijn geweest, welke het geheel vergeten zijn, welke het ten minste nooit meer invallen. Indien anders de oorspronkelijke taal der ouderen rijk mogt zijn, arm moet zij door dien weg zeker bij de kinderen worden. Had nu met zulk een huisgezin ook N o a c h s huisgezin niet eenige, niet vele, niet eene groote overëenkomst? Bevond toch dit eerste huisgezin, zoo dra het de arke der behoudenis was uitgestapt, zich niet ook, in eene woestijn, geheel éénzaam? Was de aarde voor het zelve niet woest en ledig? Waren de behoeften, die bevredigd konden worden, niet weinig? Waren alle de voorwerpen niet van gedaante veränderd? Waren de bemoeijingen des levens niet geheel nieuw? Hier komt nog bij, dat

dat de taal een voortbrengsel is van het maatschappelijk bestaan der menschen, het welk onderhouden moet worden door den omgang met menschen van onderscheidene geäardheid, karakter, stand en werkzaamheden, maar het welk ook, zal het wezenlijk opgroeijen, volmaakt moet worden zoo door eene beschaafdheid in de levenswijze der menschen, als door eene dadelijke beoefening van kunsten en wetenschappen. Zoo lang de mensch in den staat der natuur is, onbeschaafd in zijne zeden, ongeoefend in kunsten en wetenschappen, heeft hij weinige benoodigdheden, en dus ook weinige woorden van doen, om zijne benoodigdheden uittedrukken. Men ziet het nog heden aan de *Amerikaansche* volken en talen. Alle *Amerikaansche* talen, zegt men, zijn zoo arm, dat 'er geene onder dezelven is, waarin men boven drie tellen kan (*). Na deze gemaakte bedenkingen zal het, geloof ik, verder niet noodig zijn, met andere redenen, de waarheid dier stelling te staven, dat de taal van het oudste stamhuis der menschen na den zondvloed niet zeer rijk kan geweest zijn, of zoo al, dan evenwel met den tijd in de eerste jaren zeer arm worden moest.

Ruim

(*) V. *Recherches Philosophiques sur les Americains* T. II. p. 162. Verg. Muntinghe's *Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel*, I. in de Aanm. bl. 16.

Ruim honderd jaren stond dit eerste stamhuis, waarin zulk eene armoedige taal gesproken werd. Middelerwijl was hetzelve zeer talrijk geworden, zoo dat het reeds een klein volk uitmaakte. Drie zeer uitgebreide stamhuizen waren er reeds uit voortgekomen. Dezen waren de stamhuizen van Noach's zonen, Sem, Cham en Jafeth. Maar nu geraakte dit zoó naauw aan elkaêr verwante volk in het land *Sinear*, waar het zich gevestigd had, uit elkänderen, begon zich te verspreiden over den aardbodem, en scheidde zich in afzonderlijke troepen of horden. Men meent, dat het stamhuis van Sem zich in zijne, daaruit voortgesprotén, stammen verspreid. de in het zuidelijk deel van *Azië*, van *Sijrië* af tot de *Indiën* toe, — dat het stamhuis van Cham, met zijne heinde en verre uit elkäêr gegane stammen, heen trok door *Arabië*, *Palestina*, *Egijpte*, en gansch *Afrika*, — en dat het stamhuis van Jafeth, met zijne zeven bijzondere stammen, zich verbreidde uit het noordelijkst gedeelte van *Azië* door geheel *Europa*. Deze gedachte, welke van vele geleerden, ook bijzonderlijk van onzen beroemden landgenoot, Lambert ten Kate, Hermansz. (*) omhelsd is, komt mij, uit aanmerking van verschei-

(*) Zie 's mans *Aanleiding tot de kennis van het verheven deel der Nederduitsche sprake*; I. bl. 21, 22.

ſcheidene, meest uit Mozes eerſte boek, H. X, ontleende, redenen, welke mijn beſtek niet medebrengt, hier uit één te zetten, vrij gegrond voor.

Intusſchen vinden wij, bij de historieſchrijvers, zelfs bij Mozes, *Gen.* X, nopens de opkomst der volken, geen enkel woord van de verſtrooijing der ſtammen naar *Amerika.* Dit zoo genoemde vierde gedeelte des aardbodems ſchijnt dus in Mozes tijd ... niet bekend te zijn geweest. Ook bij de oudste ongewijde geſchiedſchrijvers is er een algemeen ſtilzwijgen van. Ten minſte het gene men er bij Plato (*), bij Diodorus Siculus (†) en anderen, van meent te ontdekken, is zoo onbepaald, dat men er aan twijfelen moet, of zij wel juist *Amerika* bedoeld hebben. Algemeen wordt wel gedacht, dat de *Amerikanen* herkomſtig zijn uit het noordelijkſte gedeelte van *Azië* (§). Maar op welken grond rust dat gevoelen? Ik voor mij ben niet vreemd van te vermoeden, dat de bevolking van dat werelddeel, altoos wat deszelfs uitgeſtrekte landen, tusſchen de zuide en noordelijke hoeken gelegen, betreft, veel ouder is, dan die

(*) In Timaeo T. III. p. 24. edit. H. Stephani.

(†) Lib. V.

(§) Conf. St. Morini *Excercit. de ling. prim* p. 17.

die van de drie overige werelddeelen, en dezelve, als door den anders algemeenen zondvloed niet verdelgd, geacht moet worden van de verstrooijing der volken, voor die gedenkwaardige gebeurenis voorgevallen, herkomstig te zijn. In deze gedachte wordt ik gesterkt door eene algemeene beschouwing van de *Amerikaansche* spraken, die immers geene de minste verwantschap met de bekende spraken van andere deelen der aarde hebben, maar daarëntegen allen met elkänderen verwant zijn, en ééne en dezelfde wet van taalbouw volgen. Ondanks derzelver verscheidenheid straalt er in allen door éénerlei beginsel, waaruit zij ontstonden. Indien men anders denkt, dan verklare men, hoe alle deze talen gezamenlijk aan één' menschenstam kunnen behooren, die uit zich zelven, onäfhankelijk, in de nieuwe wereld is opgewassen, en uit de oude wereld bijkans geene andere woorden schijnt mede genomen te hebben, dan *Appa* (Vader) en *Mama* (Moeder) (*). Hier bij komen ten betooge meer andere redenen, doch welker ontwikkeling met het doel mijns schrijvens, ter deze plaatse, minder bestaanbaar is (†).

Vol-

(*) Slechts deze twee woorden, behalve het woord *Nisson*, d. i. *Neus*, heb ik gevonden, als met woorden in de meest bekende talen der drie overige deelen der aarde overëenkomstig. *Appa* is *Singalisch*, *Mama* is *Peruaansch*.

(†) Mogelijk komt deze gedachte velen lezeren even

Volgens de vermelde verdeeling zoo der volken, als der landen, waarin de afstammelingen van

even wonderspreukig voor, als die van La Tour D'Auverge, welke in zijne *Origines Gauloises*, ten jare 1797 uitgekomen, beweert, dat bijna alle volken der aarde uit *Amerika* oorspronkelijk zijn. Dan ik twijfel niet, of men zal, bij een naauwkeurig onderzoek, de gronden, voor mijne gissing bijgebragt, niet geheel verwerpelijk vinden. Zelfs meen ik, dat men mij zal bijvallen, na het lezen der aanmerkingen, welke de geleerde H. Reland in zijne *Dissertatio de linguis Americanis* (*Dissert. Miscell.* P. III. Diss. XII.) gemaakt heeft over de *Amerikaansche* taal, vergeleken met die der overige volken van den bekenden aardbodem. Dat verschil zal men zien, is zoo groot, dat, hoe zeer Reland ook zijn best heeft gedaan, om den gemeenschappelijken oorsprong der *Amerikaansche* taal met die van de overige volken van den aardbodem tot in Noachs huis te rugge te brengen, hij nogthans, tegen zijn doel, met zijne aangevoerde redenen, veeleer voor onbevooröordeelden het tegendeel schijnt bewezen te hebben. Misschien mag hetzelfde aangemerkt worden van andere volken, zoo als de eilanders der *Zuidzee*, en diergelijken. Het gevoelen, dat de zondvloed algemeen zij geweest, grondt zich voornamelijk op het verhaal van Mozes, *Gen.* VII: 19-24. Dan dit verhaal is niet volledig genoeg, om hetzelve boven alle tegenspraak te verheffen, gelijk zeer juist is aangemerkt geworden door den Hoogleeraar van Hamelsveld, in zijne *Korte aanmerkingen over het O. T.* ter deze plaatse. Lezenswaardig zijn te dezen aanzien de aanmerkingen van den geleerden Meiners, in zijne *Grundrifs der geschichte der Menschheit*; bl. 2, en in het bijzonder de *Untersuchungen uber Amerikas bevölkerung durch* Vater, onlangs, ten jare 1810, te *Leipzig* uitgekomen.

van Noachs drie zonen zich hebben uitgebreid, splitst zich de taal der menschen, op den, van ouds her algemeen bekenden, aardbodem, in drie onderscheiden groote taalstammen, den *Semietischen*, namelijk, den *Chamietischen* en *Jafethischen.* De eerste heeft zich gevestigd in *Azië*, de tweede in *Afrika*, de derde in *Europa.* Deze verdeeling rust op echte historische gronden. Uit dien hoofde prijst zich dan ook niet weinig aan de gedachte van den geleerden Andreas Muller, die meent (*), dat, bij de verstrooijing der volken, van eersten aan de taal der menschen zich gaande weg in drie hoofdtalen verdeeld hebbe, waartoe alle vervolgens ontstane, bijzondere, talen en dialekten, sommigen uit deze, anderen uit gene oorspronkelijk, moeten gebragt worden, overëenkomstig de verdeeling der drie huisgezinnen van Noachs drie zonen. Tot de *Semietische* taal zouden dus behooren alle eigenlijk gezegde Oostersche dialekten in *Azië*, het *Hebreeuwsch*, *Chaldeeuwsch*, *Arabisch*, enz.; tot het *Chamietisch* de dialekten of talen van *Afrika*; tot het *Jafethisch* de talen, die in *Europa* gesproken worden.

Tot hiertoe betraden wij eenen vrij effen weg; maar nu zullen ons voortaan vele hoogten

(*) In *Exercit. Philol.* I. § VII. Conf. Vitringæ *Diss. Sacr. de Conf. ling.* Lib. I. C. VI.

ten ontmoeten van onöverkomelijke zwarigheden, waar wij telkens eenen omweg zullen dienen te maken. Wij trekken eene woestijn in, waar de sporen van vroeger reizigers verdwenen zijn, en waar wij, omgeven van donkere wolken, die het licht der geschiedenis meestendeels voor ons verbergen, veelal naar het kompas van waarschijnlijke vermoedens onzen koers zullen moeten rigten. Het gene altoos de verspreiding van Jafeths zeven afstammelingen, met hunne geslachten, in het noordelijkste gedeelte van *Azië*, en vandaar door gansch *Europa* betreft, dit ligt voor het grootste deel verholen in een ondoordringbaar donker. Moeijelijk wordt daardoor de bijzondere aanwijzing zoo der landen, welke zij bezet hebben, als der volken, welke zij geplant hebben? Somwijlen is de geschiedenis vrij opgeklaard; maar weldra kronkelt weder de weg door een' donkeren gang, waar het fakkellicht der oordeelkunde al spoedig uitgaat, en indien het gelukt, hetzelve andermaal te ontsteken, zoo flaauw brandt, dat men de voorwerpen niet behoorlijk onderscheiden kan. Voor veelvuldige omdwalingen kan hier derhalve zelfs de scherpsziende historiekenner zich niet genoegzaam beveiligd zien. Van belang zijn 't is waar niet weinige getuigenissen der Ouden, die op gronden van geloofwaardigheid rusten. Dan ook zijn er zulke getuigenissen der oudheid, die,

zoo wij er op vertrouwden, nog meer ons in onzekerheden zouden doen gewikkeld worden. Dat wij dan, dezen van genen wel zoekende te schiften, ons aan den éénen kant niet los verlaten op het gene onvast is, maar aan den anderen kant ons wachten voor een nog meer hagchelijk Pijrrhonisme, dat, zoo in de geschiedenis, als in de wijsgeerte, alle gezag verwerpt en aan alles twijfelt.

Naar het oordeel van den schranderen Ten Kate (*), zouden van Jafeths zeven stamzonen afkomstig zijn de volgende volken; —— als van Gomer de *Phrygiërs*, de *Kimbriërs* of *Noordsche* volken, voorts de *Theutonen* of *Duitschers*, namelijk de *Gothen*, *Wandalen*, *Allemannen*, *Saksen* en *Belgen*; —— van Magog de *Schijthen*, vervolgens verdeeld in *Aziatischen* en *Europischen*; van welke laatsten ook sommige geleerden meenen, dat de *Theutonen* afgedaald zijn; —— van Madai de *Meden*; —— van Thiras de *Thrasiërs*; —— van Javan de *Grieken* en *Italianen*, en de eilanders der *middellandsche* zee; —— van Tubal de oude *Kelten*, als de *Spanjaarden*, de *Gallen* en *Britten*; —— van Meschech de *Moschen*, wonende daar nu de *Moskowieten* of *Russen* gezeten zijn. Deze aanwijzing, voor Ten Kate, door

(*) In zijne aangehaalde *Aanleiding* enz. I. bl. 22.

door anderen (*), gedeeltelijk reeds uitgedacht, ik beken het, is zeer vernuftig, zinrijk en welgeregeld. Vergelijken wij dezelve bij de historische berigten van eenen Aventinus (†), Suffridus Petri, (§) en zoo veele anderen, omtrent de bevolking van *Europa*, dan prijst zij zich boven die fabelächtige legenden in de daad niet weinig aan, wegens haar eenvoudig voorkomen, dat de waarheid schijnt op zijde te hebben. Maar is zij genoegzaam gegrond? Ik twijfel. Dat Jafeths zoon Madai de volkplanter der *Meden*, dat Thiras die van de *Thrasiërs*, dat Meschech die van de *Moskowieten* geweest zij, laat zich, als van alle waarschijnlijkheid niet ontbloot, nog eenigzins denken. De gelijkheid van de namen dezer volken met die van de gemelde stamvaderen pleit zelfs misschien voor deze gedachte. Maar toch ook niet verder, dan tot eene flaauwe waarschijnlijkheid kunnen wij dezelve brengen. Van Javan meent men, dat herkomstig zijn de *Grieken* en *Italianen*. Ook dit is niet onaannemelijk, schoon gansch niet zeker. Maar dat van Tubal de oude *Kelten*, als de *Spanjaards*, de

(*) Onder dezen door Schotanus, in zijne *Beschrijving van Friesland*; bl. 6.

(†) In *Annalibus Boiorum*.

(§) In libello *de Frisiorum antiquitate et origine*.

de *Gallen* en *Britten* zouden afgedaald zijn, is eene loutere gissing, welke op zeer losse schroeven wankelt (*), ten ware dat de beide stammen van Javan en Tubal langen tijd onder elkänderen zijn vermengd geweest. Maar hoe zal men dan nu de bijzondere afkomst der bijzondere volken bepalen? Eindelijk in het Noordelijkst, of wel in het Noordöostelijkst gedeelte van *Azië*, wordt algemeen gedacht, dat de oude *Duitschers* oorspronkelijk te huis hoorden. Dit schijnt wel met de geschiedenis het best overëenkomstig te zijn. Dan of de *Kimbriërs* en *Duitschers* van Gomer of van Magog, of van een' anderen afstammen, is volstrekt onzeker (†). Het waarschijnlijkst, naar mijn gedachte, is, dat deze beide volken afgekomen zijn van Magog, wiens stam bijzondere gemeenschap kan gehad hebben met dien, waarvan de *Grieken* en *Kelten* zijn afgedaald. Als afstammelingen van Gomer zouden dan alleen bekend zijn gebleven de oude *Phrygiërs*. Ik verbeeld mij, dat er

(*) Conf. Werenfelsi *Diss. de loquela* (Opp. II.) p. 389, 390.

(†) Zij, die het er voor houden, dat de *Kimbriers* herkomstig zijn van Gomers stam, gronden hun gevoelen op de eenigzins gelijkheid des naams *Gomer* met die van *Kimbriërs*. Vid. Petreii *Cimbrorum & Gothorum origines*; p. 10. Maar hoe zwak is deze grond!

er uit de geschiedenisse gronden kunnen worden bijgebragt, welke deze gedachte omtrent de afkomst der *Kimbriërs* en *Duitschers* nog al versterken; maar mijn ontwerp gehengt niet die hier te ontwikkelen (*). Alles evenwel is in vele duisternissen ingewikkeld.

Aan de waarheid schijnt alzoo wel het naast te komen, dat van Magog oorspronkelijk zijn de dus genoemde *Schijthen*, en door dezen verder de *Kimbriërs* de *Deenen*, *Zweden* enz. maar vervolgens ook de *Duitschers*, namelijk de *Gothen*, *Swaven*, *Saksen*, *Friezen*, *Katten*, *Belgen* enz. Uitgemaakt zeker ten minste is het, dat de *Duitschers* en *Kimbriërs* zeer langen tijd maar één volk, dat éene en dezelfde taal sprak, geweest zijn. De overëenkomst van taal bij de *Kimbriërs* met die van de *Duitschers*, zullen wij in het vervolg zien, dat in later tijden nog zoo groot was, dat wij de *Kimbrische* taal even goed tot de *Duitsche*, of deze laatste tot de eerste zouden kunnen brengen, als het *Gothisch* tot het *Duitsch* gewoonlijk gebragt wordt. Het *Kimbrisch* verschilde van het *Duitsch* volstrekt niet meer, dan het *Gothisch* van de overige Duit-

(*) Alleen verwijs ik den onderzoekgragen lezer hier tot Strabo, *Geogr. Lib.* I. p. 22; Diodorus Siculus, *Lib.* II. p. 127; Boxhornius, *Orig. Gall.* C. III, & Vitringa, *Obsein. Sacr.* V. I. Disf. I. C. VIII.

Duitsche dialekten. Dat de oude *Kelten* van Tubal zouden afgestamd zijn, gelijk Ten Kate denkt, hebben wij gezegd, kwam ons voor eene zeer losse gissing te zijn. Tot de *Kelten* maakt hij te regt betrekkelijk de *Spanjaards*, de *Gallen* en *Britten*. Dan het blijkt allerduidelijkst, dat de talen van deze drie volken zeer naauw verzwagerd zijn aan het *Latijn* en *Grieksch*. Bij gevolg is de *Keltische* taaltak veel uitgebreider, en behelst hij mede in zich het *Latijn* en *Grieksch*. Of alle deze volken, zamen onder den naam van *Kelten* begrepen moeten worden, die afkomstig zijn alleen van Javan, dan of zij een volk zijn, waarvan een gedeelte eenen anderen stamvader gehad hebbe, is zeer twijfelächtig. Ondertusschen zien wij hier twee, groote, onderscheidene, volksklassen, die, in hare verspreidingen over *Europa*, aan ontelbare volken het bestaan hebben gegeven. Wij hebben in het oog de *Kimbrisch-duitsche* en de *Grieksch-keltische* volksklassen, die zich allerblijkbaarst door twee voorname taaltakken gekenmerkt hebben, waarvan de bijzondere dialekten eindelijk geheel van elkäêr vervreemde talen zijn geworden.

Julius Cæsar gewaagt, in zijne *Historische gedenkschriften over den Gallischen oorlog*, meermalen van beide deze volksklassen, met hare bijzondere taaltakken. De *Kimbriërs*

en

en *Duitschers* worden van hem doorgaans zamen genomen, als waren zij slechts één volk (*). Zij hadden trouwens, als aan elkänder grenzende naburen, wel de meeste gemeenschap, onderling, in gebruiken, gewoonten, zeden, godsdienst en taal. Wezenlijk schijnen zij in oorsprong ook één volk geweest te zijn, waarvan de bijzondere gedeelten zich van elkäêr, door verschil eerst slechts van dialekt, en naderhand van taal, allengs verwijderd hebben. De geleerde Wachter meent, niet zonder grond, dat de eerste zetel der *Kimbrisch-duitschers* geweest is het *Kimbrische* halfëiland, (*Chersonesus Cimbrica*) aan de Oostzee, waar tegenwoordig *Sleeswijk*, *Juthland*, enz. gevonden worden (†). Van daar hebben zij zich verspreid in het geheele Noor-

(*) *De Bello Gallico*; Lib. I. p. 1, 20, 24, 35; Lib. VIII. p. 181. et alibi passim.

(†) In *præfatione*, quam suo præmisit *Glossario Germanico* § 37. Neque ab ipso multum dissentit eruditissimus Löscherus in *Literatore Celta*, Thesi XV. p. 34, 35. Animadversione digna sunt hæc Taciti verba. „ Eundem Germaniæ sinum, proximi oceano *Cimbri* tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens. Veterisque famæ late vestigia manent. Utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis & tam magni exitus fidem." Door *Civitas* verstaat men in deze woorden van Tacitus eene gemeente van burgeren, die tot één volk behoorden, of éénen stam uitmaakten. *De mor. Germ.* C. XXXVII.

Noordergedeelte van *Duitschland*, langs den zeekant tot aan den *Rhijn*, ja tot aan de kusten van *Vlaanderen*. De oudste bewoners hier te lande waren bijzonderlijk de zoogenoemde *Kimbren*, maar zijn door den vermaarden *Kimbrischen* vloed verdreven; gelijk in het vervolg nader verhaald zal worden. Meer landwaarts in hadden zich de eigenlijk gezegde *Duitsche* volken gevestigd. Voor het overige schijnen van de *Kimbren* hier te lande voornamelijk overgebleven te zijn de *Sijkambren*, of *Sijkambers* (*), die, als verder van de Noordzeesche kus-

(*) Dat toch dezen tot de *Kimbren* behoord hebben, blijkt, dunkt mij, genoegzaam uit de gelijkheid der namen. *Sijkambren* is misschien *Zuidkimbren*, of mogelijk *Zijdekimbren*, dat is *Kimbren*, die zijdelings af, landwaarts in, woonden. In deze gedachte word ik bevestigd door Melanchthons aanmerkingen op het eerste boek van Carions *Kronijk*. Door Strabo worden de beide volken ook bij elkanderen gevoegd, als naburen. Beiden noemt hij de voornaamste volken onder de *Noordelijke Germanen*, welke langs het zeestrand van de monden des *Rhijns* tot aan de *Elve* zich uitstrekten. Dit evenwel geldt vooral omtrent de *Kimbren*, minder altoos van de *Sijkambren*. Volgens Strabo waren de *Kimbren* dus voor den *Kimbrischen* vloed de bewoners dezer landen. Florus schrijft, dat zij van de uiterste oorden van *Gallië*, bedoelende zeker de landen, die, langs de kusten der Noordzee, aan *Duitschland* grensden, gevlugt waren, bij gelegenheid, dat het zeewater hunne landen geheel overstroomd had, en zij toen, de wijde wereld inzwervende, nieuwe verblijfplaatsen, zelfs tot in *Ita-*

kusten af, in een groot gedeelte van het tegenwoordige *Gelderland*, aan de regterzijde van den *Rhijn*, voorts in *Kleefland*, ook in *Gulik* en *Berg* enz. wonende, daar minder noods van den watervloed leden. Uit dit alles kan genoegzaam worden opgemaakt, dat de taal der *Kimbren* van die der *Duitschen*, die naderhand in derzelver plaats deze landen bezeten hebben, weinig verschild zal hebben. Anders toch had vervolgens het taalönderscheid tusschen de *Sijkambers* en *Batavieren* grooter moeten geweest zijn, en meer in het oog geloopen hebben.

De *Grieksch-kelten* daarëntegen waren van de *Kimbrisch-duitschers* zeer verscheiden in taal. Dat de *Grieken*, te dezen aanzien, al vroeg onderscheiden zijn geweest van de *Italianen*, *Span-*

Italië toe, met de wapenen in de hand, gezocht hadden. *Rerum Romanar.* Lib. III. C. III. Daar ondertusschen hebben zij, na zich eerst zeer geducht te hebben gemaakt, eindelijk van de *Romeinen* geheel verslagen, hun graf gevonden. Kleine volkplantingen zijn er toen slechts van overgebleven. Nog heden meent men, dat er ééne gehuisd is in den omtrek van *Verona* en *Vicensa*, en er onder dezelve nog *Duitsch* gesproken wordt. Engelberts geeft in zijnen *Alouden Staat der verëenigde Nederlanden*; I. bl. 245, 246. eenige proeven op, waaruit men de taal dezer volkplanting kan leeren kennen, als bijkans volkomen *Swavisch-duitsch.* Dan het is hoogstwaarschijnlijk, dat deze volkplanting van later tijd is. Hare taal moest door langheid van tijd anders meer veränderd zijn.

Spanjaards, *Gallen*, enz., is bekend. Maar dat ook dezen, die naderhand bijzonderlijk de *Keltische* volksklasse geacht werden uittemaken, al vroeg zeer verschilden in taal zoo van de *Duitschers*, als *Kimbriërs*, is niet minder zeker. Ten tijde van Julius Cæsar was dit verschil reeds zeer groot, blijkens het gene hij daarvan met uitdrukkelijke woorden in zijne genoemde gedenkschriften meldt (*).

Het staat dan nu, mijns achtens, genoegzaam vast, dat aan de twee gemelde hoofdklassen van volken, die namelijk der *Grieksch kelten* en der *Kimbrisch duitschers*, een groot gedeelte van *Europa* zijne bevolking, met derzelver twee voorname taaltakken, verschuldigd is. Deze beide hoofdtaaltakken hebben zich, gaande weg, bij de verstrooijing der volken, verder uitgebreid, en zijn hierdoor vier bijzondere takken geworden. Zij waren het *Grieksch*, het *Keltisch*, het *Kimbrisch*, en het *Duitsch*. Geene andere namen weet ik aan dezelven te geven, te minder, daar zij, als zoodanig, gelijk wij opgemerkt hebben, reeds door Julius Cæsar onderscheiden zijn.

De eerste volkshorden, die uit *Azië* naar en door *Europa* heen dwaalden, waren de, bij de ouden zoo genoemde, *Schythen*. Nog voor

(*) *De Bello Gallico*, Lib. I. p. 1.

voor Abrahams tijd, misschien ongeveer twee of drie eeuwen na den verijdelden torenbouw te *Babel*, schijnen deze volken *Europa* ingezworven (*), en van toen af onder den naam van *Schythen* bekend te zijn geworden (†). Indien mijne gissingen mij niet misleiden, worden gedeeltelijk door de *Schijten* van de ouden verstaan alle de, uit *Azië* vertrokken, en, door het noordelijkste gedeelte van *Europa*, naar het zuiden zwervende, volksmenigten, welke wij *Kimbrisch-duitschen* genoemd hebben. Deze *Kimbrisch-duitschen* schijnen hunnen weg genomen te hebben achter het *Meotische* meer langs, waar zij, zich het eerst gevestigd hebbende, de *Gothische* volkplanting gelaten hebben, en waar ook eenige *Kimbriërs* schijnen achter gebleven te zijn, blijkens de namen van *Bosphorus Cimmericus* en *Cimmerium* (§). Voorts schijnen zij, door het *Europisch Tartarië*, west en noordwest aan, maar vervolgens zich in twee takken verdeeld te hebben. De eerste, namelijk de *Kimbrische* tak, trok naar, achter en langs de *Balthische* zee, thans de *Oostzee*, en verder langs de kusten der *Noordzee* tot in *Vlaanderen*. De andere, namelijk de *Duit-*

(*) Conf. Vitringa *Diss. de Conf. Ling.* C. VIII. § 3.

(†) Conf. Strabo; *Geogr.* L. I. p. 22.

(§) Zie Melanchthons *Bijvoegselen* op Carions *Kronijk*; I. B.

Duitsche tak, breidde zich westwaarts uit door het hart van *Europa* heen, door *Dacië*, *Mæsië* en *Pannonië*, tot in *Germanië* en *België* (*). Het *ander* deel der *Schijthen*, het zuidelijk en zuidwestelijk gedeelte van *Europa* doorkruisende, hebben wij, om duidelijk te zijn, *Grieksch-kelten* genoemd, maar zij staan bij de ouden doorgaans bekend, onder den naam van *Kelten*. Deze volkshorden reisden, in hare omzwervingen, langs de *Middellandsche* zee, van over den *Bosphorus* tot in *Thrasië*, *Griekenland* met zijne eilanden, voorts tot in oud *Italië*, *Spanje* en *Gallië*, en verder tot in *Grootbrittannië*, dat door *Galliërs* bevolkt werd (†). —— Van de *Schythen*, die het oud *Sarmatië*, het tegenwoordig *Moskovië*, *Tartarië* enz. bevolkt hebben, behoeven wij hier niet te-gewagen; dezen vallen in ons plan niet.

Later schrijvers, weet ik wel, dat de namen van *Schythen* en *Kelten* als namen beschouwen, die bij de ouden geliefkoosd waren, maar eigenlijk niets beteekenden (§). Doch dit oordeel

(*) Verg. het aangehaalde werk van Ten Kate, welken ik hierin volkomen moet bijvallen, I. bl. 23.

(†) Ook hier vergelijke men het a. werk van den schranderen Ten Kate, I. bl. 23, met wien hoofdzakelijk instemt de geleerde Court de Gebelin, in de voorrede voor zijn *Monde primitif.*

(§) Zie Wiarda's *Alt-friesisches Wörterbuch* in

deel is zoo partijdig als ftreng. 't Is waar, de berigten der oude fchrijveren, aangaande de *Schythen* en *Kelten*, zijn zeer onbepaald, ook dikwerf niet zeer duidelijk. Maar welke van de *Aziatifche* volken zouden wij dan wel voor de eerfte bewoners van *Europa* moeten erkennen? Welke zouden het met meer waarfchijnlijkheid geweest zijn? Gelijk in vele andere gevallen, zoo moeten hier flechts de uiterften vermijd worden. Hoe men er ook over denke, die volken, welke met den tijd geheel *Europa* gevuld hebben, worden van de oude fchrijvers *Schythen* en *Kelten* genoemd, en vele landen, waar zij zich vestigden, droegen den algemeenen naam van *Schytië*. Weet men uit de oude gefchiedenisfen die volken anders te benoemen, anders te befchrijven? Men doe het! (*) Dat nu deze *Schythen* Nomadifche

in de voorr. bl. 18; verg. Adelungs a. w. bl. 11 en 12.

(*) Ik kan mij, te dezen aanzien, in de hoofdzaak, zeer wel vereënigen met Salmafius in zijnen *Comment. de Hellenift.* P. II. C. II. p. 366. waar wij het volgende lezen. *Schytia ad Septentrionem omnes fere gentes evomuit cum fuis linguis, quæ Europam et Afiam inundarunt. Ut autem vaftisfima illa Schytarum regio fuit & late porrecta ad Orientem & Occidentem, verfus Meridiem eructando varias hinc in Europa inde in Afia produxit gentes.* Hoofdzakelijk ftemt hiermede overéén de groote Leibnitz in zijne *Collect. etymolog.* T. II. p. 241. *Si ponamus*, fchrijft hij, *habitatores Europæ ex Oriente venisfe, credibile est, primos* Græciæ *&* Germaniæ *habita-*

ſche, of onder den blooten hemel omzwervende volkshoopen waren, gelijk nog heden de *Tartaren*, getuigt Strabo. Maar ook dit zelfde meldt hij van de *Kelten* (*). In de vroegſte tijden werden trouwens de *Kelten* van de *Schythen* niet eens onderſcheiden; dan ééns werden zij *Schythen*, dan ééns *Kelten* genoemd. Dikwerf ſtonden zij beiden bij de geſchiedſchrijvers onder den gemeenen naam van *Schythen* te boek. Deze volken, uit *Azië* het onbewoonde *Europa* inzwervende, doolden in groote troepen heen en weder, zoo dat zij dikwerf maanden reizens bijkans van elkänderen af waren. Andere kleiner volken, ook uit *Azië* herkomſtig, zwierven tusſchen hen door, en bij hen om. Niet zelden ontmoetten deze verſchillende volkshorden elkänderen; want allen trokken zij ſlangswij-

tatores ex Schytia *venisſe*. Ook hiermede ſtemt volkomen overéén de geleerde D. G. Morhof in zijn werk *Von der Deutſchen ſprache* bl. 68. waar hij het volgende ſchrijft. „ Voor mij ik ben van dat gevoelen, dat de oude Schijthiſche taal de echte hoofdbron der *Europiſche* talen zij, waaruit de *Duitſche* taal ontſprongen is, en de *Griekſche* en *Latijnſche* voor een gedeelte hare ſtamwoorden te danken heeft." G. C. Kirchmaier heeft deze gedachte zoo niet volkomen bewezen, ten minſte hoogstwaarſchijnlijk gemaakt, in zijn boek *Parallelismus & convenientia duodecim linguarum ex matrice Celto-ſchytica*; 1697.

(*) *Geograph.* Lib. I. p. 22.

wijze toch zuidwestelijk op, terwijl zij zelven van oostelijke en noordoostelijke volkshorden, die hen gevolgd waren uit *Azië*, werden voortgestuwd (*). De *Schythen* en *Kelten* waren wel, over het geheel, verre weg, de aanzienlijksten in getal, in magt en gezag. Doch zulk eene vermenging van allerlei volken moest reeds, in die vroege dagen, natuurlijker wijze, ter verändering van tale medewerken. Evenwel staat het te denken, dat de talen der overige, *Europa* doortrekkende, volken gedeeltelijk in die der *Schythen* en *Kelten*, als het ware, zijn weggesmolten, maar ook gedeeltelijk zich gevormd hebben tot afzonderlijke talen, als daar is het *Russisch*, het *Poolsch*, het *Boheemsch*, het *Kroatisch*, het *Servisch*, enz. Alle deze talen werden gesproken in het oud *Sarmatië*, als behorende tot den *Slavonischen* taaltak, of tot de taal der oude *Slaven*, die in *Rusland* en *Polen* zich voorheen gevestigd hadden. Een gedeelte van deze *Slaven* is, in de zesde eeuw, naar *Hongarië* afgezakt, waar hun land, tusschen de *Saw* en *Draw*, nog heden den naam draagt van *Slävonië*. Voor het overige komen hier nog in aanmerking eenige onderscheiden kleiner taaltakken,

(*) Verg. Adelungs werkje *uber die geschichte der Deutsche sprache*; bl. 18.

ken, als daar zijn het *Littowsch - Lijflandsch*, het *Estonisch - Laplandsch - Finnisch*, vervolgens het *Turksch - Tartaarsch*, het *Samojeedsch*, het *Hongaarsch*, enz. Onder het *Littouwsch - Lijflandsch* loopen eenige *Slavonische* woorden. Het *Estonisch Laplandsch - Finnisch* is vermengd met vele *Kimbrisch - duitsche* woorden (*). De overige taaltakken ſtaan genoegzaam geheel op zich zelven, geene verwantſchap met andere taaltakken hebbende (†).

Dan laat ons tot de *Schythen* en *Kelten* wederkeeren! Hoe zeer deze beide volken, in de eerſte tijden, gelijk wij gemeld hebben, ſlechts voor één volk gehouden werden, waren zij nogtans, naar het zich best beöordeelen laat, reeds zeer vroeg in twee bijzondere groote takken verdeeld, tusſchen welke in den beginne wel eene vrij naauwe, maar vervolgens minder en naderhand ſchier geene gemeenſchap plaats had. Van daar is het, dat wij nog heden in den grond van beider hoofdtalen eene onwederſprekelijke overëenkomst, maar in derzelver aard en vorm een allerzigtbaarst onderſcheid ontdekken. De *Kimbrisch - duitſchen* bleven bij de ouden, in het al-

(*) Zie eene lijst van vergelijking tusſchen *Laplandſche* en *Nederduitſche* woorden in de *Taalkundige Mengelingen*, L. P. E. A. bl. 434 - 460.

(†) Verg. Ten Kate's a. w. I. bl. 27. en Wiarda's a. w. in de Voorrede bl. 19.

algemeen, het langst den naam van *Schythen* behouden, hoe zeer zij van sommigen toch ook nu en dan *Kelten* genoemd worden. Uit dien hoofde werden nog zelfs in later tijden die *Schythen*, welke als buren het naast aan de *Kelten* zich ophielden, of, om mij duidelijker uittedrukken, die volken, welke, bij de wederzijdsche uitbreiding beide der *Schythen* en der *Kelten*, als op de scheiding woonden, doorgaans *Keltschythen* genoemd (*). Het van ouds bekende *België*, met een groot gedeelte van *Duitschland*, maakte hoogstwaarschijnlijk mede het land der *Keltschythen* uit.

Een aantal *Schythen*, — ook dit dienen wij hier niet met stilzwijgen voorbij te gaan, — was, bij de vorige verstrooijing der volken, in *Azië* gebleven (†). Van deze Aziatische *Schythen* zijn ongetwijfeld de *Perzen* afgestamd (§). Hiervan is er zulk eene groote overëenkomst tusschen zeer vele woorden der tale van dit, indien ik het zoo noemen mag, *Oostersche* volk en

(*) Vid. Strabo, *Geograph.* Lib. I. p. 33.

(†) Waarschijnlijk is het land van deze volken dat *Schythië*, waarvan wij gewaagd vinden in Justini Hist. lib. XXXVIII. l. 3. Dit land schijnt dus wel het langst den bijzonderen naam van *Schythië* behouden te hebben.

(§) Conf. Boxhornii Epp. p. 295. In die gedachte waren reeds Curtius, Arrianus, Ammianus, Marcellinus, en anderen. Vid. Relandi Dissert. de *veteri lingua Persica*; quae octava ipsius est dissertationum miscell. p. 218.

en vele woorden niet alleen van de *Keltische*, maar ook van de *Kimbrisch - Duitsche* tale (*). De overëenkomst zelfs wordt duidelijk bespeurd in de spraakkunstige schikkingen der vergeleken talen, in de inrigting van het zamenstellen der woorden, in de buigingen der naamwoorden, in de uitgangen der werkwoorden, enz. (†) Met

(*) Voorbeelden daarvan vindt men eene menigte opgegeven door Lipsius in zijne *Epist. ad Belgas*, Cent. Epist. 44; Opp. T. II. p. 1004, 1005, en door III. Wachter in de voorr. voor zijn *Gloss. Germ.* § 17. Ook vindt men eenige weinige voorbeelden in de *Bedenkingen over de overëenkomst der Perzische en Nederduitsche tale*, door G. 't Hooft, in de *Proeve van taal en dichtkunde* door het genootschap D. A. O. M. I. bl 48.

(†) Men leze eene Dissertatie van Olaus Celsius *de convenientia linguæ Persicæ cum Gothica* (Upsal. 1723.) ook te vinden J. Oelrichs *Daniæ & Sueciæ literatæ opuscula hist. phil. theolog.* T. I. en men vergelijke J. D. Michaëlis *Oosterſche en uitlegkundige Bibliotheek*; VII. bl. 62 en 67—69. Eén der eersten, welken de groote overëenkomst van het Perzisch met het *Kimbrisch Duitsch* is in het oog gevallen, was de geleerde Iohannes Elichman. Zie de Voorrede van Salmasius voor Elichmans in het Latijn vertaalde Arabische *Tafel van* Cebes. In gewoonten, als mede vooräl in godsdienstzeden, hadden oudtijds de *Perzen* ook vele overëenkomst met de *Kimbriërs*, de *Duitschers* en de *Kelten*. Bij voorbeeld zij hadden niet, gelijk andere volken, hunne godsdiensttempelen, maar oefenden, gelijk de *Kimbriers*, de *Duitschers* en *Kelten*, hunnen godsdienst onder

Met de eigenlijk gezegde Oostersche hoofdtaal, waartoe het Hebreeuwsch, het Arabisch en andere dialekten gebragt moeten worden, heeft de *Perzische* taal niets gemeen, dan de *Arabische* letteren, waarmede zij, gelijk onze *Nederlandsche* taal met *Latijnsche* letteren, geschreven wordt, en eenige, tot den godsdienst betrekking hebbende, *Arabische* woorden, welke, van later inkomst zijnde, tot derzelve eerste grondstof niet behooren.

Deze groote overëenkomst heeft M. Piccard (*) de *Duitsche* taal voor eene dochter doen aanzien van de *Perzische*, willende, dat *Duitschland* bezet zoude zijn geworden door *Perzen*, die, na den dood van Alexander, den *grooten*, waren uitgeweken. Dit gevoelen is, in het midden der achttiende eeuw, op nieuw voorgedragen door J. G. Weller (†). Dan

der den blooten hemel, of in lommerrijke plaatsen van geheiligde bosschen. V. Furmerii *Annales Phrisci*; Lib. I. C. I. p. 12, 13. Na meer andere voorbeelden opgenoemd te hebben, waar uit die overeenkomst blijkt, besluit Furmerius dus: *sexcenta sunt talia inter Persas & Germanos in lingua & moribus communia, si quis bene consideret, quæ eandem gentem demonstrent.* De beoefening der Perzische taal zoude dus, uit aanmerking van dit alles, zeer kunnen dienen ter opheldering van de Duitsche.

(*) Vid. J. G. Eckharti in *Hist. Stud. Etym. ling. Germ.* p. 209. et seqq.

(†) In de *Sammlung der ausgesuchten stücken der*

Dan wij willen beide talen liever aangezien hebben als twee oude zusters, die uit één ſtamhuis, in het Oosten, zijn voortgeſprooten. Van zelf vervalt dus, naar mijn inzien, het gevoelen der anders zoo oordeelkundige Schrijvers der *Taalkundige Mengelingen*, (*) die, op het voetſpoor van den geleerden De la Motraije (†), de in het oog loopende overëenkomst der *Perziſche* taal met de *Duitſche* meenden te moeten verklaren uit het, in oorlogen, door de *Tartaren*, gevangen nemen van vele *Duitſchers*, die, in het Oosten, tot ſlaven gemaakt zijnde, aldaar gehuwd waren, en kinderen hadden voortgebragt. De overëenkomst der beide talen is veel te groot, om den oorſprong derzelven in iets, dat zoo gering is, te willen zoeken.

Alle twijfel trouwens aan eene oude zusterlijke maagſchap van het Perzisch met het Kimbrisch - duitsch moet geheel verdwijnen, wanneer wij de zigtbaarſte verwantſchap gadeſlaan, welke er is tusſchen het oud Oostindisch in Azië en het oud Westersch van Europa. Ik bedoel het zoogenoemde *Sanskritisch*, dat eerst ſedert

vei-

freyen künſte zu Leipzig. I. Th. bl. 236-255. Verg. Kinderlings *Geſchichte der Plattdeutſche ſprache* bl. 10 en 11.

(*) Bl. 123.

(†) In zijne Travels; T. I. p. 32.

weinige jaren aan de geleerden in *Europa* is bekend geworden. Men verstaat er door eene; bij de Indianen van ouds beroemde, taal der geleerden, waarin alle, aan den godsdienst en de wetenschappen geheiligde, schriften der vroeger Aziatische volken vervat zijn (*). Zij wordt in *Indië* thans de *Brachmische* taal geheten, om dat de *Brachmen* of *Brachmannen*; de Priesters en Geleerden des volks, hare kennis bewaren (†). De geleerde F. Schlegel heeft zeer onlangs in een, afzonderlijk daartoe ingerigt, werk (§) opzettelijk de verwonderenswaardige verwantschap aangetoond, die er in deze taal, als de moeder van de meeste Indische talen (*), plaats grijpt zoo met de Perzische en Duitsche, als met de Grieksche en Latijnsche talen. In het vervolg zullen wij hier en daar gelegenheid vinden van zulks door voorbeelden te bevestigen (‡).

Ge-

(*) Zie de *Abhandlungen über die geschichte und Alterthumer, die kunste, wisfenschaften, und literatur Asiens von* Sir W. Jones, door Kleuker uitgegeven in het jaar 1795, B. II. bl. 1.

(†) Zie S. F. Gunther Wahl, in zijne *Allgemeine geschichte der morgenländische sprachen und literatur* (*Leipz.* 1784.) bl. 356.

(§) *Uber die sprache und weisheit der Indiër, eine Beitrage zur begrundung der altherthumskunde* (*Heidelb.* 1808.)

(*) V. *Magasin Encycl.* par Mellin, Août 1811, p. 317.

(‡) Van waar deze taal den naam van *Sanskritisch* draagt;

Genoeg zal het zijn, hier slechts met een enkel woord ook nog iets aantemerken van de taal der *Prekopskische Tartaren*, die in eene woeste streek tusschen het *Meotische* meer en de *zwarte* zee woonächtig zijn. Dezelve bevat eene menigte woorden, die met het *Kimbrisch-duitsch* alle overëenkomst hebben (*). Deze *Tartaren* zijn ongetwijfeld een achtergebleven gedeelte der *Schythen*, die uit *Azië*, door *Europisch* of klein *Tartarië* heen, west- en noordwestwaarts zich in *Europa* vérspreid, en tot de volkshorde der *Gothen* behoord hebben.

Zoo lang de oudste bewoners van *Europa* een *Nomadisch* of zwerfziek leven leidden, is buiten bedenking hunne taal ook zeer onstandvastig geweest. Dan na dat zij zich in meer geregelde maatschappijën plaatselijk gevestigd hadden, moest natuurlijker wijze hunne onderscheiden taal ook eene meer vormelijke gedaante aannemen. Zelfs nog voor dat zij zich plaatselijk alzoo gevestigd hadden, heeft zulks aan-

draagt, weet ik niet. Die naam wordt onderscheiden geschreven, dan *Sanskrit*, dan *Samskrit*, dan *Schanskrit*, dan *Sanskretam*, enz. De laatste lettergreep *skrit* is denkelijk verwant aan het, in alle Europische talen bekende, woord *Schrijven*. Misschien is *sanskrit* wel letterlijk *de heilige* (Sante) *schrifttaal*.

(*) Zie de *Taalkundige Mengelingen*; bl. 121-152.

aanvankelijk het geval moeten zijn. Immers zij hadden zich toen reeds, in hunne omzwervingen, tot onderscheidene volken gevormd. Dat, bij voorbeeld, de *Duitschers* een oud volk zijn, berigt ons Tacitus, doch die zich over hen zoo verklaart, dat, uit hoofde hunner voormalige omzwervingen; hunne herkomst ten zijnen tijde reeds onnavorschelijk schijnt geweest te zijn (*). Naar het toen gangbaar verhaal, van de ouderen aan de kinderen overgeleverd, beroemden zich de *Duitschers* op hunne herkomst van eenen Tuisko (†), wiens zoon, Mannus, gelijk hem Tacitus noemt, drie zonen gehad hadde, die even zoo vele stamvaders des volks waren geweest. Dit is wel fabelachtig, of zoo het al eene waarheid ten grondslag heeft, te zeer in verdichtselen ingekleed, om het regt te ontzwachtelen. Maar zoude toch niet de naam *Duitschers* herkomstig geacht moeten worden van één' hunner voorvaderen, welken zij Tuisik, Tuiske, of gelijk Tacitus, een Romein, schrijft, Tuisco, noemden (§)? Hoogst-

(*) *De Moribus Germ.* p. 1. et seqq.
(†) Vid. Taciti *Libr. et local.*
(§) Wachter meent in zijn *Gloss. Germ.* op *Teutscher*, dat Tacitus ter a. plaatse dezen naam, geheel overëenkomstig deszelfs waarschijnlijken oorsprong vertaalt, door *Terra editus*, dat is, *voortgesproten uit de aarde.* Thuid, Teut, Dit, beteekende,

Hoogstdenkelijk was deze hun voornaamste leidsman geweest, toen zij, en met hen andere, naar Europa heen zwervende, horden zich tot volken begonnen te vormen. In de tijden van Tacitus. waren de *Duitschers* anders meest bekend onder den naam van *Germanen*, of *Germannen*, dat

de, volgens zijne aanmerking, in het oude Duitsch, *aarde*; (verg. Bullet *Memoires sur la langue Celtique* T. I. p. 159, en Mellin *Magasin Encyclop.* Ann. 1811. T. II. p. 121.) en *isc* was hetzelfde met ons *isch*, achter *aarde*, *aard*, waardoor het *aardsch* wordt, een uitgang, welke eene afkomst van iets te kennen geeft. Anderen weder denken, dat de naam Thuid, in oorsprong, dezelfde is met het Egyptische Theut, Griekfche Θεος, Τευς, Ζευς, Dorische Δευς, Latijnsche Deus, Dius, Dis, Oud Gallisch *Dis.* Conf. J. Cæsaris *de bello Gall.* Lib. VI. C. 17. „ Omnes Galli se a Dite patre prognatos prædicant." Men vergelijke Kinderlings a. w. bl. 34 en 35. Deze gedachte is gansch niet verwerpelijk. Dan wat er ook van zij, de *Duitschers* hielden zich dus, gelijk zeer vele andere volken, voor afstammelingen van een', die, als van Goddelijken oorsprong, uit de aarde ware voortgekomen, en dien zij daarom ook eene Goddelijke hulde bewezen. Verg. Meiners *Grundrifs der Geschichte der Menschheit*; hoofdst. IX. bl. 244, 245. Deze waan der meeste volken was waarschijnlijk herkomstig uit de oudste overlevering, nopens de schepping van den eersten mensch, gelijk het verhaal der *Duitschers* van hunnen Mannus of Mann, met deszelfs drie zonen, denkelijk zijnen oorsprong had uit de overlevering, aangaande Noach, den eersten mensch der nieuwe wereld. Buiten bedenking is deze naam Mann hetzelfde woord met ons nog tegenwoordig Duitsch *Mann*, *Man.*

dat is, naar het gemeene gevoelen, Broeders, als waren zij van de *Galliërs* doorgaans *Broeders* genoemd (*), doch, naar eene meer aannemelijke meening, *Oorlogsmannen* (†). Sommige tijdgenooten van Tacitus waren van gedachte, dat zij, die, uit *Duitschland* het eerst over den *Rhijn* gestoken, de *Galliërs* verdreven hadden, den naam hadden van *Germanen*, en die naam naderhand algemeen geworden ware, om het geheele *Duitsche* volk aan te duiden, dat tusschen den *Rhijn* en den *Weckfel* woonde (§). Deze gedachte rustte op eene zeer oude overlevering, gelijk Tacitus er wel uitdrukkelijk bijvoegt. Wij willen dus aan hare echtheid niet twijfelen, te meer, daar ook

(*) Anderen ook verklaren den naam door *Gaarmannen*, dat is, *vergaderde mannen*, van *garen*, zamen komen.

(†) Ger, Wer, weet men, beteekende, in de oude Duitsche tale, *oorlog*, *krijg*. Van Ger, is nog overig het Fransche *Guerre*. En van Wer ons *weren*, *verweren*, ook ons *war*, *warren*, *verwarren*. In de schriften van onze oude Nederlanders komt het woord Wer in de beteekenis van *oorlog* ontelbare malen voor. Zie slechts den *Spiegel Hist.* van J. van Maerlant, uitgegeven door de Heeren Clignett en Steenwinkel, I. bl. 185, 230, 231, 279, 284 enz. De G wordt met de W hier verwisseld, gelijk in de namen van *Gallen*, *Gaalen*, die alzoo *Walen* geworden is, en gelijk in den naam van Gulielm en Wilhelm.

(§) Vid. Tacitus *de morib. Germ.* C. II.

ook door denzelfden geschiedschrijver, volgens de oudste berigten, verhaald wordt, „ dat de Duitschers in het algemeen gaarn dezen bijzonderen naam van *Germannen* hadden aangenomen, om den *Galliërs* schrik aan te jagen, of hun op den duur vreesverwekkend te blijven" (*). *Germannen*, „ oorlogsmannen" was toch een ontzag inboezemende naam!

Wijl de *Duitschers* toen reeds de landen hadden bezet, die aan *Gallië* grensden, werden zij, voor dat de *Griekſche* en *Romeinſche* geschiedschrijvers hen nader hadden leeren kennen,

(*) Ware er door Tacitus dit niet bij verhaald, zoude ik er niet vreemd van zijn, dat de naam *Germannen* herkomstig ware van eene rivier in *Schythië*, bij Herodotus bekend, onder den naam van Gerrhus of Gerrhum; *Lib.* IV. C. 102. „ Trans Gherrhum sunt loca, quæ vocantur *regia* & Schythæ optimi pariter ac plurimi habitant, qui ceteros Schytas suos servos arbitrantur." Misschien kan evenwel deze gedachte met het berigt van de oudheidkenners, in Tacitus tijd, zeer wel vereffend worden. Als de beste, vorstelijke, tak van het *Schytische* volk konden die *Duitschers*, welke de *Galliërs* verdreven hadden, voor deze volken verschrikkelijk zijn, en kunnen hunne min aanzienlijke landgenooten eerzuchtig genoeg zijn geweest, zich dien bijzonderen naam algemeen aan te matigen. Deze, dus niet verwerpelijke, gedachte wordt reeds gevonden bij den ouden Wilhelmus Malmesburiensis *Lib.* I. *Rer. Angl.* C. I. in Savilii *Script. rerum Angl.* Verg. Kinderlings *Geschichte der Niederſ. ſprache*, bl. 16.

nen, van dezen dan ééns onder de *Kelten*, dan weder onder de *Schythen* betrokken. In later tijden meenden zij hen meer bepaaldelijk te moeten rangſchikken onder de *Kelten*. Strabo noemt de *Duitſchers* naauwe verwanten van de *Gallen*, als die, in aard en zeden, met hun vrij wat overëenkomst hadden (*). De *Gallen* betrok men tot den *Keltiſchen* tak. Wat de taal aangaat, welke door beide deze volken geſproken werd, daarïn hebben wij, volgens het getuigenis van Julius Cæſar, gezien, dat zij onderling zeer verſchilden. Ook blijkt het uit het eerſte boek der *gedenkſchriften* van dezen doorluchtigen Schrijver *over den Galliſchen oorlog* (†), dat

(*) *Natura* (φυσει) *& vitæ inſtitutis hæ gentes invicem ſibi ſimiles ſunt & cognatæ. Geog.* Lib. IV. p. 106. Et *Germani*, *parum differentes a Gallorum gente*, *feritatis*, *corporumque magnitudinis & flavedinis abundantia.* Lib. VII. Hier mede ſchijnt wel te ſtrijden het gene Julius Cæſar van de *Germanen* getuigt; *de Bello Gallico;* Lib. VI. p. 127, maar vooral Lib. I. p. 1. Dan beide deze Schrijvers hebben naar waarheid geoordeeld. Strabo heeft eene algemeene vergelijking der twee onderſcheiden volken gemaakt; Julius Cæſar daarëntegen ſchijnt ſlechts eenige bijzondere hoofdpunten, waarïn zij verſchilden, onder het oog gehad te hebben. Met Strabo ſtemt overëen Dio Casſius Lib. XXXVIII, beide volken over het algemeen met elkäêr vergelijkende. Conf. Cluverii *Germ. Antiq.* p. 91.

(†) L. I. C. 49.

dat Ariovist (*), een *Duitsch* Koning, het *Gallisch* ordelijk leeren moest. Zoo dwong ook, niet lang nadien, Caligula eenige voorname *Galliërs*, welke hij in zijn' triomf voor *Duitschers* wilde doen doorgaan, om het *Duitsch* te leeren, en *Duitsche* namen te dragen (†). Tusschen het *Keltisch* en het *Duitsch* moet dus reeds, niet alleen naar het oordeel der *Romeinen*, maar ook in de daad, een groot verschil hebben plaats gehad. Even zoo zullen de *Duitschers* toen van elkänderen reeds in tale eenigzins onderscheiden zijn geweest, altoos van toen af langzamerhand onderscheiden zijn geworden van de *Kimbriërs*, of *Noordsche* volken.

Aldus zien wij dan, in de geschiedenis, omstreeks den aanvang van onze tijdrekening, toen Julius Cæsar en Strabo, en wat later, toen Tacitus en Suetonius, leefden, zeer duidelijk vier hoofdklassen van volken, met hare vier bijzondere taaltakken, namelijk den *Griekschen*, den *Keltischen*, den *Kimbrischen*, en *Duitschen*, over een zeer groot gedeelte van Europa verspreid. Maar ook is het ons dan nu

(*) Ariovist zal waarschijnlijk in zijnen oorsprong dezelfde naam zijn met den, algemeen, onder de Duitschers bekenden, naam Erefest, Erentfest, ons tegenwoordig Ernest, Ernst.

(†) Vid. Suetonius *in vita* Caligulæ C. XLVII.

nu zeer baarblijklijk geworden, dat alle deze vier taaltakken op éénen ſtam gegroeid zijn. Ten minſte de geſchiedenis heeft dit zeer waarſchijnlijk gemaakt. Dat de Griekſche en Keltiſche tak één zijn geweest, zal niemand, die ſlechts in aanmerking neemt, dat tot het Keltisch het oude Latijn, het Gallisch, enz. moet gebragt worden, in twijfel kunnen trekken. Ook is het boven alle wederſpraak, dat het Kimbrisch en Duitsch één taaltak geweest zijn, gelijk vervolgens nader blijken zal. Wil men dus de vier genoemde taaltakken tot twee verminderen, ik ben het volkomen daar mede ééns. De westerſche talen van Europa laten zich derhalve niet alleen zeer voegelijk verdeelen in twee hoofdtakken, het Grieksch-keltisch en Kimbrisch-duitsch, maar ook is de gemeene oorſprong van beide deze hoofdtakken der Europeſche talen, naar mijn oog, zoo zigtbaar, dat er geene bedenking meer overſchiet, die niet gemakkelijk kan opgeheven worden.

Wanneer wij dit in aanmerking nemen, is het in de daad de dwaasheid zelve, vele Kimbrisch-duitſche woorden, die zoo in klank als in beteekenis met Griekſche, Latijnſche, en Galliſche woorden overëenkomen, uit het Grieksch, Latijn enz. te willen afleiden, of omgekeerd, het Grieksch, Latijn, enz. van het Kimbrisch-duitsch te willen doen afſtammen. Het eerſte

wil

willen niet weinige geleerden, van welken Ten Kate gewaagt (*). Het andere wordt beweerd insgelijks door vele geleerden van naam, onder welken bijzonder moeten geteld worden Abraham van der Mijle (†) en Jakob Frederik Reinmann (§). Aan wederzijden dwaalt men; de waarheid ligt in het midden, waarvan men langs onderscheiden wegen is afgegaan. De overëenkomst der *Grieksch-Keltische* taal met de *Kimbrisch-duitsche* moet in geheel iets anders gezocht worden. Beide hoofdtalen hebben éénen oorsprong. Van daar hare in het oog loopende overëenstemming. „ Het groote getal van overëenkomende woorden, in de oudtijds bloeijende Griekfche en Latijnsche, en in de oude tegenwoordige Duitsche talen geeft genoegzaam te kennen, dat al het oude der *Jafetische* spraak niet ten

(*) In zijne *Gemeenschap tusschen de Gothische en de Nederduitsche sprake*, bl. 15.

(†) In *lingua Belgica*, C. XIX. p. 81 & seqq. & XXXIII, p. 98 & seqq.

(§) Deze drukt zich, met volkomen overtuiging, dus uit in zijne *Hist. Litt.* II. p. 24. „ Er is niets zekerder in de wereld, dan dat de Grieken hunne taal van de Duitschers ontleend hebben, en de meeste Griekfche wortelwoorden nog heden in de oude Nedersaksische tale voor handen zijn, welke trouwens de oudste taal van *Europa* is." Met welke vooroordeelen deze man voor de Duitsche taal was ingenomen, zie men in hetzelfde werk; II. bl. 64.

ten eenenmaal te leur is geraakt geweest". Dit is het oordeel van den beroemden Ten Kate (*), dien men gewisſelijk niet zal willen tegenſpreken, wanneer men, op 's mans waarnemingen vertrouwende, in aanmerking neemt, dat vele grondwoorden der nog in wezen zijnde overblijfſelen van het oude *Keltisch*, die in *Biscaije*, en *Gascogne*, en *Basbretagne*, in de gebergten van *Wallis*, in de hooge landen van *Schotland* en in *Ierland* gevonden worden, zoo in het Kimbrisch duitsch, als in het Grieksch en Latijn, in het eene meer, in het andere minder, allerwege zigtbaar zijn. Uit eene menigte oud Keltiſche woorden zoude ik den lezer hier het beweerde kunnen betoogen, ware het niet, dat hij, te dezen aanzien, in de ſchriften van Vosſius, Cluverius, Löſcher (†) en anderen meer lichts vinden konde, dan mijn beſtek dulden zoude hem te geven. En konden wij, op dat ik hier met den voortreffelijken Salmaſius ſpreke (§), eens nog van nabij leeren kennen, zoo het oude Grieksch, gelijk

(*) Zie Ten Kate's *Aanleiding tot de kennis der Nederd. ſpraak*, I. bl. 25. Men vergelijke 's mans aangehaalde *Gemeenſchap* enz. bl. 15 - 17.

(†) Vid. Vosſius *de vitiis ſerm. Lat.* C. II. Cluverii *Germ. Ant.* L. I. C. V-IX; et Löſcheri *Lit. Celta Th.* XII. p. 13 - 26.

(§) In *Comment de Helleniſt.* P. II. C. II. p. 380.

lijk het was in de dagen van Deucalion of Hellen, als het oude Duitsch van den vroegsten tijd, wij twijfelen niet, of de overëenkomst van beide die talen zoude niet minder groot zijn, dan die van het later Grieksch met het Latijn, en misschien wel van het tegenwoordig Duitsch met het tegenwoordig Kimbrisch

Indien mijn historisch overzigt der Europesche talen mij niet geheel bedriegt, moet het oud Gallisch eigenlijk gehouden worden voor een middendialekt, tusschen het Grieksch-keltisch en het Kimbrisch-duitsch, dat tot beiden behoorde, en beiden verëenigde. Het is toch maar uitgemaakt, dat het oud Gallisch met het Kimbrisch-duitsch bijkans even zoo vele overeenkomst had, als met het Grieksch-keltisch. Vossius, Cluverius en Löscher, straks door ons genoemd, overtuigen, in hunne aangehaalde schriften, ons daarvan volkomen. Van hier is het, dat verscheiden groote geleerden het Gallisch beschouwd hebben, als een geheel Duitsch dialekt (*), het welk het echter niet is, en naar den aard der zake niet zijn kan. Het is, in-

(*) Scaliger zegt, met ronde woorden, in zijne *Castig. ad* Propertium; „Gallorum veterum idioma, sine dubio, Teutonicum;" en Casaubonus in zijne *Comment. de lingua Teut.* p, 137. „Gallicam linguam non aliam fuisse, quam Germanicam, quamquam dialecto diversam, receptissima est opinio."

indien men het zoo noemen wil, een half Duitsch en half Keltisch dialekt, zoo digt in elkänderen gegroeid, dat zelfs, het scherpst oog van den geletterden waarnemer, ondanks alle aangewende moeite, niet in staat is, om het eene van het andere te scheiden.

Deze gemeenschap van tale, oudtijds zoo groot, moest, met den tijd, van lieverlede, langs eenen natuurlijken weg, zeer gering, en alleen maar merkbaar worden voor eenen deskundigen oefenaar, die naauwkeurig wilde toezien. Zij moest vooräl minder worden, naar mate de *Grieksch-kelten* zich van de vroegste dagen af tot eene, meer op zich zelve staande, volksklasse vormden, doch vervolgens al spoedig niet alleen in onderscheiden volken verdeeld, maar met menigvuldige vreemde, als *Egyptische*, *Phoenische*, *Phrygische*, *Lydische*, en andere volkplantingen vermengd werden. Dit alles moest eene merkwaardige verändering zoo in derzelver taal, als in derzelver zeden, te wege brengen. De *Kimbrisch-duitschers*, intusschen, een Nomadisch ruw leven leidende, zonder met andere volkshorden verzwagerd te worden, waren minder aan zulk een groot verloop van taal onderworpen (*). Eerst in het jaar 640 na de stichting van *Rome*, dus honderd tien jaren voor de geboorte des Heilands, werden de *Kimbriërs* aan de *Romeinen* bekend, als een volk, dat een gedeelte van *Germanië* bewoonde (†). Van toen af hebben zij zich zeer

(*) Verg. Ten Kate's *Aanleiding* enz. I. bl. 25.
(†) Vid. Taciti *de moribus Germ. libellus*; C. XXXVII.

zeer vermaard gemaakt, en zijn zij in verbindtenissen getreden met onderscheiden volken, die zich door der-

Wel was te voren hun naam bekend; maar als volk wist men niet, waar zij woonden. Bij de *Grieken* en *Romeinen* stonden zij, van de vroegste tijden af, als een volk, dat diep in de donkere bosschen van het koude Noorden schuilde, waar het zonlicht niet in straalde, te boek, maar geen van allen kon het landschap aanwijzen, waar zij zich ophielden. Homerus heeft hen reeds als zoodanigen beschreven *Odyss.* XI. Conf. Strabonis *Geogr.* Lib. I. Hier van was het bekende spreekwoord van *Kimbrische duisternissen*, 't welk men bij de oude Schrijvers, zelfs nog bij Lactantius *Institut. div.* Lib. IV. vindt. „ O cæcum pectus, o mentem *Cimmeriis*, ut aiunt, *tenebris* atriorem." Ovidius plaatst daarom in zijne *Metamorphos.* Lib. XI, bij de *Kimbren*, den tempel des Slaaps.

„ Est prope Cimmerios longo spelunca recessu,
Mons cavus, ignavi domus & penetralia Somni,
Quo nunqnam radiis oriens, mediusve cadensve
Phœbus adire potest." — — —

Trouwens van alle nog onbezochte landen hadden de *Romeinen* een donker denkbeeld. Zulke landen lagen, naar hun begrip, als uit de wereld, waar geene zon meer scheen, in eenen afgrond van duisternissen. Dus bezong, bij voorbeeld, Pedo Albinovanus den togt van Drusus langs de Vriesche wateren.

Jam pridem post terga diem, solemque relictum,
Jam pridem notis extorres fugimus oris.

Cet. — Deze donkere schilderijën van de *Kimbren*, door de oude Romeinen opgehangen, hebben, nu in de negentiende eeuw, nog mede aanleiding gegeven aan eenen anders geleerden, maar kortzigtigen man, om er denkbeelden uit te ontleenen, die niet alleen in den hoogsten graad paradoksch zijn, maar haast niet wel anders, dan in verdwaasde hersenen vallen kunnen. Charles Joseph de Gra-

derzelver kloeken bijstand gevreesd deden zijn tegen de *Romeinen.* De vermogendste koningen zochten hun-

Grave, een Brabandsche letterkenner, door bedreven in onderscheiden vakken van wetenschappen, schreef, in het begin dezer eeuw, een werk, dat, na zijn overlijden, door G. B. Liegeard, ten jare 1806, in *Gent*, is uitgegeven, onder den tijtel, *Republique des champs élysées, ou monde ancien.* In dit werk, uit drie deelen bestaande, beweert deze Schrijver, dat de *Elyseesche* velden, waarvan de oude Grieken en Romeinen, in hunne Mythologische schriften, gewagen, naar hunne meening, gelegen zijn geweest aan de oevers van den *Rhijn*, en wel bijzonderlijk hier in de Nederlanden. Aan het strand van de Noordzee, waar de *Kimbriërs* woonden, was de *donkere* hel, waarin de zon nooit hare stralen liet nedervallen. Het overige gedeelte der Nederlanden waren de *Elyseesche velden*, verrukkelijke oorden, wegens hunne uitmuntende ligging, hunne buitengemeene vruchtbaarheid, hunne gematigde temperatuur, en andere overvoortreffelijke eigenschappen. Zij waren daarenboven de uitlokkendste plaatsen van zedelijke genoegens, die nergens zoo gesmaakt werden. Er woonde ook het oudste, het beste volk, beroemd door zijne godsdienstige braafheid, door zijne vlekkelooze deugd, en zijne daaraan verknochte benijdenswaardige, gelukzaligheid. Alle andere volken, de *Egyptenaars*, de *Grieken* enz. waren er van afgestamd, maar er van verbasterd. Zij hadden er hunne wetten, zeden, gebruiken, en gewoonten van overgekregen, maar die allengs volkomen bedorven. Uit dien hoofde was het gansche land altijd, door andere volken, als een bij uitstek *heilig* land, beschouwd geworden, waar alleen de gouden eeuw van de menschen kon gezegd worden beleefd te zijn. Holland ware eigenlijk *Heilland*, d. i. heilig land. Van daar, dat het nog heden, naar evenredigheid, het meest bevolkte land van den ganschen aardbodem ware. Dit geliefkoosd gevoelen van den geleerden Schrijver, omtrent de ligging der Elyseesche velden, naar de fabelächtige begrippen der oude Mythologen, laat ik nog daar. Ik kan dat eenigzins vereffenen met de uitspraken van gezond verstand, bij het lezen van oude Grieksche en Romeinsche

hunne vriendschap. Onder dezen was de dappere Koning van *Pontus*, Mithridates(*).

Hier

Schrijvers. die in de daad tot zulk een denkbeeld soms schijnen op te leiden. Ook kan geen onpartijdig beoordeelaar den geleerden man eene schranderheid van vernuft ontzeggen, 't welk hij ter aanprijzing van zijne hypothese op eene verwonderenswaardige wijze hier en daar doet schitteren. Maar! hierin waggelt hij, van het spoor geheel afgedwaald, als een zwakhoofdig mensch, dien alles voor de oogen draait, dat hij ook de Nederlandsche taal voor de moedertaal van alle volken houdt (I. p. 74). Alle de namen, tot de Mijthologie, de Geografie en de historie der ouden behoorende, weet hij dus van duitsche woorden af te leiden. Atlas, bij voorbeeld, is zamengesteld uit Atl (*Atel*, *Adel*) *edel*, en As, een *Vorst* (I. p. 73). Circé is het zelfde in oorsprong met Kirke, gelijk het ook van Homerus geschreven wordt, en letterlijk zoo veel als *Ecclesia*, *église*, (de gemeente der godsdienstigen). Immers Circé ware de *Diva divarum*, de moederkerk van alle de kerken (II. p. 8.) enz. Afrika is *afgerukt* land; dien naam had het gekregen toen het van *Spanje* was afgerukt. *Spanje* zelf hadde er ook zijn naam van ontleend, want *spanen* beteekende ook afzonderen (I. p. 124, 125). Zulk eene hypothese evenwel had hij met Becanus, met Schrieck en eenige anderen gemeen. Dan tot eene volslagen krankzinnigheid is hij eindelijk overgeslagen, daar hij in ernst beweert, dat vele namen van Nederlandsche steden en dorpen hunnen oorsprong uit de Mythologie der ouden hebben. Bij voorbeeld: de Elyseesche velden hadden twee havens; de eene was *Vere* op het eiland *Walcheren*, de ander *Barendrecht*, een dorp bij *Dordtrecht*. *Vere* heette oulings Kampvere, dat is, het *Veer* naar de (Elyseesche) *Kampen* (I. p. 253, 254). *Barendrecht*, is het drecht van de baren (lijkbaren) *Traiectum Feretrorum*, *Trajet des Bieres* (I. p. 256). Voegelijk had hij als eene derde haven, kunnen noemen *Moordrecht*, als het *drecht* van de *moorden*, d. i. vermoorden, gestorvenen!! Maar hij gaat nog eenige stappen verder! De Mythologische namen Cerberus, Caron, enz., zijn van Neêrduitsche afkomst. Cerberus is oorspronkelijk *Kerkbere*, dat is, ei-

gen-

Hier kwam bij, dat de *Grieksch-kelten*, in het algemeen, eerst de *Grieken*, daarna de *Romeinen*, vervolgens de *Galliërs*, enz. de prijswaardigste vorderingen maakten in kunsten en wetenschappen, in beschaving en verlichting. Hier door kreeg de *Grieksch keltische* taal, in hare bijzondere dialekten, eene gansch andere, en wel eene betere wijziging. Welk eene uitmuntende taal was niet reeds ten tijde van Homerus de *Grieksche*? hoe uitmuntend was de taal der *Romeinen* in Cicero's tijd? Konde men de eerstgemelde vergelijken met de taal der vroeger Grieken, hoe groot zoude het verschil zijn! En wat de taal der oude *Latijnen* aangaat, waarin, ten tijde van Numa Pompilius, de *Salische* liederen gedicht waren, deze was reeds voor Cicero allerdonkerst en grootendeels onverstaanbaar (†). Al in de

genlijk de *doodenboot*, want *bere* beteekende ook eene *boot*, *schuit*, *barque*, maar bij overdragt van beteekenis de *hond*, die de wacht hield op de plaats, waar die boot doortrok. Caron of Charon hadde het woord *schipper* achter zich gehad, maar hetzelve verloren. Eigenlijk ware het geweest *Caronieschipper*, d. i. Schipper van de *Caronjes*. Het woord *karonje* beteekent een *dood ligchaam*, *cadaver*. Wij zeggen nog, zij is eene *karonje*, d. i. zij is een aas. Dit wordt bevestigd met het getuigenis van Kilian op het woord: Wie onthoudt zich van lagchen? De man is hier volkomen dwaas. Doch men moet zich over zijn vernuft, hoe valsch het ook zij, tevens verwonderen, daar hij in éénen adem volgen laat. (I. p. 255, 256). „ Zoo ziet men dan nu de reden, waaröm de *Kimbriërs* oudtijds *Kirberiërs* genoemd zijn. *Ultimo in ostro* Cimmerium, *quod antea* Cerberion *vocabatur*. Plinius Lib. VI. C. VI."

(*) Vid. Justini *Hist.* Lib. XXXVIII. Cap. 3.

(†) Vid. Rosini *Antiq. Rom.* Lib. III. C. 20.

de tijden van Polybius was de oude Latijnsche taal reeds zoo veränderd, dat men de schriften, daarïn voorhouden, niet, dan met moeite, lezen konke (*). Welk eene merkelijke verändering moet dus de Latijnsche taal binnen den tijd van nog geene zes eeuwen ondergaan hebben?

Langzamerhand is dan de oude *Keltische* taal niet alleen versmolten in de verkuischte *Griekfche* taal, maar ook in de vervolgens volmaakt gevormde *Latijnsche* taal, welke, met de heerschappij der *Romeinen*, het gansche westelijke gedeelte van *Europa* is doorgedrongen. Door de vermenging van het Latijn met het *Keltisch*, dat in onderscheiden landschappen hier meer, daar minder, verändering schijnt ondergaan te hebben, is alzoo ontstaan het hedendaagsch *Italiaansch*, *Portugeesch* en *Spaansch*. Het *Fransch* heeft al vroeg mede hieräan zijne vorming te danken gehad (†); maar is sedert het laatst der vijfde eeuw onzer Kristelijke jaarrekening met veel Frank-duitsch vermengd geworden, gelijk in het vervolg nader door ons zal worden aangetoond.

Zoo blijkt het dan, dat uit den ouden *Grieksch-keltischen* taalstam, als een uitmuntend fraaije boom, was

(*) *Hist.* Lib. III. p. 177.

(†) Hoe zeer het *Fransch* of liever het oud *Gallisch* al vroeg met het *Latijn* vermengd heeft moeten worden, kan men opmaken uit het volgende, door Cicero gezegd, *pro* Fonteio; „ Referta Gallia negotiantium est, plena civium Romanorum; nemo Gallorum sine cive Rom. quidquam negotii gerit. Nummus in Gallia nullus sine cive Rom. tabulis commovetur.

was opgerezen de onvergelijkelijke *Grieksche* taal. Aan deze waren, door middel van hare kweekelinge, de *Latijnsche* taal, alle de overige talen, tot den zelfden stam behoorende, hare vorming verschuldigd. Het *Latijn*, op dat wij er dit, ter nader opheldering, nog bijvoegen, had zijnen oorsprong uit eene vereeniging van het oude *Ligurische* en *Hetrurische* met de taal der *Pelasgers* of *Thessaliërs*, maar hare verädeling geheel ontvangen van de *Grieksche* taal. Zelfs na dat de *Latijnsche* taal geheel gevormd was, bleef nog de *Grieksche* taal op haar den grootsten invloed behouden. De *Romeinen* waren met het Grieksch zoo ingenomen, dat zij bijkans geen nieuw woord gebruiken durfden, indien het zelve niet uit de *Grieksche* taal ontleend, en door *Grieksch* gezag gewettigd ware (*). Van daar dan ook, dat Horatius het lezen van *Grieksche* schriften zoo sterk aanprijst (†).

Laat

(*) Horatii *Art. Poetic.* vs. 52.

> Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem, si
> Græco fonte cadant, parce detorta.

(†) *Art. Poet.* vs. 268.

> —— —— —— —— —— —— Vos exemplaria Græca
> Nocturna versate manu, versate diurna.

Alle de Latijnsche geleerden waren bedreven in het Grieksch; zij lazen zeer vele Grieksche schriften; zij vertaalden zeer vele Grieksche schriften in het Latijn; ook sommigen hunner vervaardigden zelven Grieksche schriften. Welk een' grooten invloed moest zulks op de Latijnsche taal hebben! Onder de kuische hand van keurige taalkenneren,

moest

Laat ons nu het *Kimbrisch* met het *Duitsch* vergelijken! Beide deze talen hebben wij beschouwd als oorspronkelijk ééne en dezelfde taal. Dit is zoo in het oog loopend, dat de geleerde Ten Kate haar, zoo als zij nog tot op heden bestaan, slechts met het hoogste regt twee verschillende dialekten van ééne taal genoemd wil hebben (*). Met Ten Kate zijn het hierin eens J. G. Schottel (†), T. D. Wiarda (§), en meer anderen (⁎). Tot het *Kimbrisch* moet gebragt worden het *Deensch*, het *Zweedsch*, het *Noorweegsch*, het *IJslandsch*, het *Orkadisch*. Tot het *Duitsch* behoort het *Meso-gotisch*, het *Angelsaksisch*, het *Engelsch*, het *laag Scho-*

moest de Latijnsche taal daarbij zeer veel winnen; de voortreffelijke stijl van Cicero, bij voorbeeld, bewijst zulks. Maar hoe veel nadeels aan den anderen kant, moest de Latijnsche taal hier door lijden bij mannen, die alleen op de stof van hun geschrijf, weinig of niet op den vorm dachten, gelijk zulks het geval is geweest met Tertullianus. Vid. Beati Rhenani *Annot. ad* Tertull. *adv.* Valentin. p. 423.

(*) In zijne *Aanleiding* enz.; I. bl. 24.

(†) In zijn werk; *Die Deutsche Hauptsprache:* B. 3. I. §. 10.

(§) In de voorr. voor zijn *Altfries. Worterbuch; bl.* 19.

(⁎) Zie Kinderlings a. w. bl. 118. Over de naauwe verwantschap van het Kimbrisch met het Duitsch, leze men een belangrijk stuk van J. G. Weller *in de Sammlung ausgesuchter stücke der Gesellsch. der freien kunste in Leipzig;* bl. 62-80. Reeds voor vijf eeuwen werd deze gemeenschap duidelijk opgemerkt door Roderius Toletanus *de rebus Hisp.* Lib. I. l. 3. „Teutonia", schrijft hij „Dacia (Dania), Norvegia, Suecia, Flandria & Anglia unam habent linguam, licet idiomatibus dignoscantur."

Schotsch, het *Allemannisch*, het *Franksch*, het *oud Vriesch*, het *Nederſakſisch*, het *Nederlandsch*, of, om alles met twee namen uittedrukken, het *Hoogduitsch* en het *Nederduitsch*. In alle deze talen ontdekken wij eene alleszins bewonderenswaardige overëenkomst van grondwoorden. Dit met vele voorbeelden aantetoonen, zoude mij zeer weinig moeite kosten. Weinige voorbeelden zullen nogtans genoeg zijn, daar toch geen Duitsch taalkenner dezelven lezen zal, zonder hen dadelijk te verſtaan, ten minſten wat den hoofdzakelijken zin der woorden betreft. Het eerſte voorbeeld is de zoogenoemde Hoogepriesterlijke zegenwensch, gekozen uit de *Daniæ ſtatuta Eccleſiæ*, uitgekomen, te *Koppenhagen*, ten jare 1574, en luidt dus(*). Herren vel ſigne dig, oc bevare dig! Herren lade liuſe ſin anſict offuer dig, oc vere di uaadig! Herren laette ſin aaſiun paa dig, oc giffue dig fred! Dit immers is, *de Heer wil u zegenen en u bewaren! de Heer late zijn aangezigt over u lichten, en zij u genadig! De Heer verheffe zijn aanzien over u, en geve u vrede!* — Duidelijker nog is het volgende voorbeeld, ontleend uit de *Fasti Danici* van Olaus Wormius(†). Het luidt dus. Att duſant ar, og drijhundrat ara, og tiuhu ar, og ata ar varu liden, af Gus bijrd, da en ditta Rim war ſkrivat. Hoe gemakkelijk leest men in die woorden?

(*) Pag. 145.
(†) Pag. 3.

den? *Het was duizend jaren, en drie honderd jaren, en twintig jaren en acht jaren geleden, na Gods geboorte, toen dit Rijm geschreven is* (*). Nu uit het zelfde werk nog eene andere plaats, welke dus luidt (†). Noë lifdi hiar i verel denni fur flodinn um siahs hundrad ar. Han lifdi eptir flodin'um drij hundrat ar, og femtihi ar. Noë arkan han var drij hundrat eln alang, og femtihi elna braid, og dri atihi elna hav. Wie twijfelt nu nog aan den gemeenschappelijken oorsprong van het *Kimbrisch* met het *Duitsch*, daar men toch de duidelijkste overeenkomst schier in elk woord, wanneer men de plaats dus vertaalt, aantreft? Noach *leefde hier in deze wereld voor den vloed om de zes honderd jaren. Hij leefde* (achter) *na den vloed om de drie honderd jaren en vijftig jaren.* Noachs *ark was drie honderd ellen lang, en vijftig ellen breed, en dertig ellen hoog.* Dit alles is *Deensch* maar wil men *Zweedsch*, wil men *Noorweegsch*, *IJslandsch*, enz. lezen, men sla het meermalen aangehaalde werk van Ten Kate op (§), en men zal uit de voorbeelden van den aanvang des gebeds van den Zaligmaker in alle die talen eene overëenkomst zien, die verbazend is (‖).

Be-

(*) Het woord *Rijm* wordt door O. Wormius verklaard in de beteekenis van *gedicht*, maar ook in die van *Almanak* 't Is ondertusschen hetzelve met ons nog gebruikelijk *Rijm*.

(†) Pag. 129.

(§) I. bl. 63.

(‖) Betrekkelijk de overëenkomst van het *Zweedsch* met het

Begeert men een voorbeeld van het geheele gebed des Heeren, in ééne van die talen, hier is het *IJslandsch* van het jaar 1266 (*). Fader vor thu sem ert a Himinum! Helgest thitt nafn! Tilkome thitt Rijke! Verde thinn vilie, so a Jordu, sem a Hemme! Gief thu osz i dag vort daglegt braud! Or firigief osz vorar skullder, so sem vier fijrergiesum vorum skulldunautum. Og inleid osz ecke i freistne. Helldr frelsa thu osz fra illu. Thuiad thit er Rijked, og Dijrd urn allder allda. *Amen!* En begeert men een voorbeeld der *Kimbrische* taal van nog veel ouder tijd, men leze in het, meermalen door ons geprezen, werk van Ten Kate (†), het gedicht door den Noordschen krijgsheld Regner Lodbrok ontworpen, en door zijne vorstelijke echtgenoote Kraka vervaardigd in het *Noorweegsch* of *IJslandsch*, omstreeks het midden der achtste eeuw (§).

Ten

het *Hoogduitsch*, welke zoo groot is, dat het laatste slechts een eenigszins anders gewijzigd dialekt, dan het eerste is, zie men Ihre *Glosf. Suio-gothic.* p. 167-169. Betrekkelijk het *Noorweegsche*, dat van het *Tslandsche* weinig verschilt, zie hetzelfde werk van Ihre, p. 170.

(*) Zie Le Longs *Boekzaal der Nederd. Bijbels.* bl. 67, 68.

(†) *Aanleiding tot de kennis der Nederd. sprake:* I. bl. 79-108.

(§) Zie Gräters *Nordische blumen;* bl. 22-23. In dit werkje vindt men er eene Hoogduitsche vertaling van, bl. 4-22. James Johnston heeft het gedicht met eene Engelsche en Latijnsche vertaling uitgegeven te *Koppenhagen* in het jaar 1782.

Ter proeve willen wij er deze volgende regelen, om de naauwste verwantschap van het *Kimbrisch*, met het *Duitsch* aan te toonen, uit overnemen.

Hiuggum vier met hiorve.
Hundredum. sa eg liggia.
Sigldum vier til snaaru
Sehs daegum.

Dat is.

Wij vochten met zwaarden.
Honderden zag ik liggen.
Wij zeilden (*) *naar den slag*
In zes dagen.

Het oudste *Kimbrisch-duitsche*, dat men kent, is een grafschrift, in het *Holsteinsche*, met Runische letteren gevonden.

Hi leker Vese af Hetum bij
Under obna Himlum og votum(†)kij.

d. i.

„ *Hier ligt Vese van Hetum bij*
Onder den open hemel en de natte wolken."

De-

(*) Ons *zeilen* is zamengetrokken van het oude *zegelen*; *sigelen*, 't welk bij van der Schueren, in den *Teuthonista*, nog staat aangeteekend, op het woord *seylen*, *navigare*. Het zelfstandig naamwoord *seghel*, *velum*, vindt men ook nog bij Kilian in deszelfs *Dictionarium Teuton.*

(†) *Votum* is hier hetzelfde met het Vriesche *wiet*, nat, ons *water.*

Deze V e ſe, één der oudſte Noordſche helden, wordt gezegd nog voor 's Heilands geboorte geleefd te hebben (*). Zoo oud komt mij evenwel het grafſchrift gansch niet voor.

Merkwaardig is het in de daad, dat vele, nog in zwang gaande, eigen mansnamen der Vriezen, als A l e f, B o k k e, F a l k e, L a u k e, S t e i n, T e a k e, enz. dezelfden zijn met oude, nog in gebruik zijnde, *Kimbriſche* of *Noordſche* eigen mansnamen A l e f (O l e f) B a g g e, F a l k e, L a g e, S t e n e, T i j g e (T i j c h e, T a g e). Mogelijk is wel de oorzaak hiervan daarïn te zoeken, dat de oude *Angelſakſen*, de ſtamvaders van de *Vriezen*, meer, dan andere Duitſche volken aan de *Kimbriërs* zijn verzwagerd geweest. *Sakſen*, *Holſtein*, *Meklenburg* enz. grensde aan *Denemarken*. B a r t h o l o m æ u s, de *Engelsman*, bepaalt de grenzen van *Vriesland* tusſchen den *Rhijn* en de *Oostzee* (†). Wat evenwel zulk eene gelijkvormigheid van oude eigen namen aangaat, die laat zich, naar mijne gedachte, zeer wel ook uit andere gronden verklaren. Zulke namen zullen, in de vroegſte tijden, bij alle *Kimbriſche* en *Duitſche* volken, bij dezen meer, bij anderen minder, dezelfden geweest zijn. Onder alle volken meen ik, dat er nog overblijfſelen van zijn. Het meest

(*) Zie A r n k i e l in *Cimbriſchen Heidenthum*; III. Th. bl. 330. V. K i n d e r l i n g s *Geſchichte der Nederſachſiſchen ſprache* bl. 146.

(†) In zijn werk de *Proprietat. rerum*, volgens S c h o t a n u s *Beſchrijving van Vriesland*; bl. 125.

meest evenwel worden zij gevonden bij de *Deenen* en *Engelschen*, maar het allermeest bij de *Vriezen.* Eerst heeft voorāl de krijg, waar van de ouders namen ontleenden voor hunne kinderen, welke zij gaarn, met de wapenen, in de vuist, wilden zien uitblinken, en naderhand de Christelijke Godsdienst, die hen aan de namen der Bijbelheiligen deed kennis krijgen, de oude nationale eigennamen allengs meer en meer verdrongen.

Zoo hebben wij dan nu bewezen, dat de meeste talen van *Europa* eenen gemeenschappelijken oorsprong hebben gehad in de dus genoemde *Schythische* taal, die, uit het Oosten herkomstig, aldaar, ongetwijfeld, in hare beginselen allernaauwst verwant zal zijn geweest met elke andere, zelfs met de oudste taal, welke ons uit dat gedeelte van den aardbodem bekend is. Nu zoude het dan wel haast schijnen, dat die taalgeleerden, welke het *Duitsch* voor een groot gedeelte uit het *Oostersch*, met name het *Hebreeuwsch*, willen afleiden, niet zoo verre van het spoor zijn afgedwaald, als men anders wel denkt! Die stelling evenwel, hoe veel schijn van gegrondheid zij in den eersten opslag hebben moge, zoude ik niet gaarn staande houden; zij is buiten tegenspraak ook volkomen valsch. Trouwens uit het hier voor geschiedkundig beredeneerde valt zij van zelve geheel uit één. Maar dit meen ik voor waar te mogen houden, dat elke taal, zoo in haren grond, als aard, de oorspronkelijke oudste taal van het menschdom zij (*). Gewisselijk zal zulks, in het

(*) *Lingua primæva.*

het oog van velen. een zeer wonderspeurig voorkomen hebben. Dan in mijn oog is hier meer zelfs dan schijn, en iets wezenlijks. Wanneer men toch alles naauwkeuriglijk beschouwt, kan het, mijns dunkens, niet wel betwijfeld worden, of de oorspronkelijke oudste taal van het menschdom is, gaande weg, door verschillende volksklasfen, in menigvuldige dialekten verdeeld geworden. Deze dialekten werden, natuurlijker wijze, met den tijd, even zoo vele onderscheiden talen. Die talen verbasterden; zij ondergingen verändering; zij werden verrijkt; er ontstonden uit dezelven weder ook bijzondere dialekten, die allengs mede even zoo vele verschillende talen werden, eerst zeer verwant aan elkanderen, maar ten laatsten elkänderen of geheel of ten deele vreemd. Ik kan niet denken, dat iemand zich den eigenäardigen gang, welken de talen der volken genomen hebben, anders kan voorstellen. En alzoo meen ik, dät mijn gevoelen op gronden rust, die niet betwist kunnen worden.

Reeds lang zijn er geleerden geweest, die zich van de zaak zulk een denkbeeld vormden. Maar het was een zeer beneveld denkbeeld. Zij hadden geene heldere begrippen van het gene hun in dezen waarschijnlijk voorkwam. Karel Tuinman zelfs toont in de Voorrede van zijn bekend werk, de *Fakkel der Nederduitsche tale*, duidelijk, dat hij onder zijnen arbeid niet zelden aan één algemeene menschelijke taal gedacht heeft, die door alle volken gesproken wordt, maar in ontelbare dialekten onderscheiden is, welke met

den

den, tijd even zoo vele talen geworden zijn (*). Maar dit helder inzien in de zaak wordt in het werk zelf, schier bij ieder woord, waaröver hij zich met zijne etymologische gissingen bezig houdt, telkens weder verdonkerd door dat armhartig misbegrip, dat wij in onze taal het eene woord uit het Hebreeuwsch, het andere weder uit het Grieksch, het derde weder uit het Latijn enz. hebben overgekregen. Waaröm niet veel liever regelregt alle zoodanige Nederlandsche woorden, die met Hebreeuwschen, of Griekschen, of Latijnschen in klank en beteekenis eene in het oog loopende overeenkomst hebben, daadlijk met elkanderen afgeleid uit de eerste oudste oorspronkelijke taal der menschen? Meer zuivere begrippen schijnt hiervan gehad te hebben de uitmuntende Ten Kate (†). Maar toch ook onbestaanbaar is daar mede 's mans eigen arbeid, waarïn hij zich zoo zeer heeft afgesloofd, om woorden, die van de kindschheid des menschdoms af zijn gangbaar geweest, van andere woorden afteleiden, waarvan de meesten van later herkomst zijn. En allerzuiverste begrippen heeft hiervan aan den dag gelegd de geleerde Wachter (§). Doch ook dezen man zien wij, zeer ongelijk aan zich zelven, in zijne Etymologische gissingen, de vermelde woorden, niet uit de vroegste taal der menschen, maar uit de onderscheiden, zoö ou-

(*) Men zie hem in het werk zelf ook op het woord *getal* en *hebben*.

(†) Zie zijne *Aanleiding* I. bl. 25; en hier voor bl. 59.

(§) Vid. ipsius *Gloss. Germ.* in præf. § X.

oude, als nieuwe, talen het eene van het andere afleiden, en als in het donkere rondtasten, zonder dat hij zeker was van het geen hij zich liet voorstaan wel gevat te hebben (*). Hoe de voortreffelijke Weiland, die naast Ten Kate en Wachter eene plaats verdient, te dezen aanzien denkt, is mij niet zeer duidelijk. In zijn Nederduitsch Taalkundig Woordenboek schijnt hij op vele plaatzen het voorgedragen gevoelen toegedaan te zijn. Dikwerf spreekt hij van eenen gemeenschappelijken oorsprong der talen, en zoekt dien, bij vele woorden, oogenschijnlijk aantewijzen. Doch op andere plaatsen houdt hij het daarvoor, dat wij uit vreemde talen in onze taal zeer vele woorden hebben overgekregen, welke wij denken, dat algemeen in de oudste taal der menschen reeds geweest zijn, en in de meeste talen tot heden toe zijn overgebleven. In zijne Inleiding voor het werk beweert hij zulks opzettelijk, hetzelve ophelderende met de woorden *Neus*, *Oor*, die herkomstig zouden zijn van het Latijnsche *Nasus*, *Auris* (†). Ongetwijfeld zijn dat echter zuiver oorspronkelijke woorden van de vroegste taal der menschen. Trouwens ten aanzien van die beide woorden schijnt hij hier van vervolgens ook genoegzaam overtuigd te zijn geworden (§). Het komt mij, om

(*) Om hier van overtuigd te worden, leze men zelf het gene hij ter verklaring schrijft van dien gouden Etymologischen regel, *Origines, quae domi haberi possunt, non debent peti ab exteris.* V. Prol.

(†) Zie bl. 73-75.

(§) Zie 's mans *Woordenboek*, op de woorden.

om deze en meer andere redenen, voor, dat hij, in het later gedeelte van zijnen arbeid, al gaande voort, van het in zijne Inleiding gestelde te rug gekomen, en in het tegenoverstaande gevoelen, hoe langer zoo meer, bevestigd is geworden. Dit gevoelen, meen ik, is ook in den aard der zake zoo gegrond, dat hetzelve niet door iemand ooit wederlegd zal worden. En indien gezag hier iets afdoet, mag ik, dunkt mij, deze mijne aanmerkingen staven met de woorden van onzen, in alle wetenschapsvakken door schranderen, Hugo de Groot, die reeds voor bijkans twee eeuwen hetzelfde inzien in deze zaak schijnt gehad te hebben, en zich zoo beknopt als duidelijk geheel in onzen geest dus heeft uitgedrukt (*). „ Ik houd het daarvoor, dat de oorspronkelijke taal „ der menschen nergens meer zuiver bestaat, maar „ hare overblijfselen in alle talen van den aardbo„ dem verborgen liggen."

Alzoo meen ik dan nu, dat het den lezer duidelijk is geworden, hoe groot natuurlijker wijze de overeenkomst is, welke de talen in haren oorsprong met elkanderen hebben, en hoe merkwaardig de wederkeerige invloed van de eene op de andere moet zijn. Ik twijfel dus niet, of men zal hierdoor met mij de ware oorzaak, altoos ten deele, zien bloot gelegd van dat, zoo onwedersprekelijk, als bewonderenswaardig, verschijnsel, dat wij in vele, voor het overige, geheel van elkaêr vervreemde, talen,

(*) In *Comment.* ad *Gen.* XI: 1.

len, ter aanduiding van zaken van de eerste ontdekking, behoefte en werkzaamheid, dezelfde woorden, of, indien zij al anders gevormd zijn, dan toch hen als zoodanig aantreffen, dat zij in hunnen oorsprong dezelfde blijken geweest te zijn.

In de vroegste tale der menschen waren vele naamwoorden even zeer grond of wortelwoorden, als vele, toen met dezelven te gelijk ontstane, werkwoorden, schoon deze laatsten meer vruchtbaar zijn geweest in het voortbrengen van dus genoemde derivatieve of afgeleide woorden, zoo naamwoorden, als werkwoorden, zaken of werkingen beteekenende, die eerst naderhand noodzakelijk werden. Elders hebben wij onze gedachten medegedeeld over den oorsprong, als mede over den aard van de woordvorming der talen (*). Overëenkomstig 't gene wij bij die gelegenheid hebben aangemerkt, meenen wij, dat de onderscheidene talen der menschen, in haren oorsprong, bestaan *deels* uit zoodanige woorden, die gevormd zijn van klanken, welke, meest naar den aard der onder de zinnen vallende zaken, door den mensch in zijnen kindschen natuurstaat, of bij de vroegste ontwikkeling van zijnen aanleg, geuit zijn, om zijne denkbeelden te kennen te geven, en oogenblikkelijk als met de zaken zelve geboren zijn geworden (†); *deels* uit

(*) In de *Taalk. Aanmerkingen over veröuderde woorden, in den Staten Bijbel, vervolgd*, bl. 165-191.

(†) Cicero noemt zoodanige woorden te regt *propria & certa quasi vocabula rerum, paene una nata cum rebus ipsis*. C. XXXVII.

uit zoodanige woorden, die hunnen oorsprong hebben van den klank der zinnelijke voorwerpen, welken zij, bij wijze van nabootsing, beteekenen, 't zij dat de voorwerpen zelven dien klank deden hooren, 't zij dat ze denzelven van zich gaven, als werktuigen, die eerst door eene van buiten aangekomen magt in beweging moesten gebragt worden.

Deze meening dienen wij nader op te helderen, en door eenige voorbeelden te staven. Wat de eerste soort van woorden aanbelangt, welke, namelijk, hunnen oorsprong hebben uit den natuurklank, die, door den mensch, in zijnen nog ongevormden staat, overëenkomstig den aard der zaken, onwillekeuriglijk moest geuit worden, om zijne denkbeelden daarömtrent aan den dag te leggen; met betrekking tot deze soort van woorden, nemen wij hier in aanmerking, dat, men bij voorbeeld, om eene hoogte aan te duiden, een hoog geluid gebruikte, om eene laagte aan te duiden, een laag geluid, om eene begeerte naar iets aan te duiden, een door drukking verwekt open geluid, om eene geheele ontslotenheid aan te duiden, een van zelfs open geluid, om eene windige beweging aan te duiden, een blazend geluid; enz. Ter opheldering hiervan hebben wij gekozen de volgende voorbeelden. Niets, dunkt ons, was natuurlijker, dan dat de mensch in zijne vroege kindschheid, ter aanduiding van zijne begeerte naar spijze, eenen klank sloeg, die onwillekeuriglijk, als van zelven, uit den, door drukkenden honger zich ontsluitenden, mond voortkwam, den klank van B a! B a a k! Van daar dan denkelijk, dat

in

in zeer vele bekende talen het woord **Bak** de beteekenis van *spijze* heeft. In het Hebreeuwsch is het בג, in het Phrygisch, naar het getuigenis van Herodotus (*), Bek, Bekkos, Βεκκος, in het Perzisch Beg, in het Grieksch Βαγος. In het *Duitsch*, heeft men het zelfstandig woord, *Boeke*, dat *spijze* beteekent (†); maar in het *Deensch* heeft men *Bage*, en in het *Frankesche* Pachar, ook Pacchen, voor *brood bereiden*; en wij immers hebben in die zelfde beteekenis het woord *Bakken*. Ook zijn met deze woorden denkelijk verwant de Grieksche werkwoorden Παομαι en Φαγω, beide de beteekenis hebbende van *spijze gebruiken*. Met het eerste

(*) *Historiarum* Lib. II. C. II. 't Gene Herodotus daar verhaalt van twee jonge kinderen, die, na dat zij, van menschen geheel verwijderd, in een bosch waren opgevoed, het eerst, toen zij onder menschen kwamen, Bek! Bek! schreeuwden, is wel fabelächtig, maar heeft niettemin, naar het schijnt, eene wezenlijke waarheid, door den eenen of anderen waarnemer van den aard der zake ontdekt, ten grondslage. De Grave houdt niet geheel te onregt hetzelve in zijne *Republique des champs Elysées* III. p. 186. voor een zedelijk verdichtsel, dat een' mijstieken zin behelst. Maar de wijze, waaröp dit door hem ontwikkeld wordt, is belagchelijk.

(†) Zie Ten Kate's *Aanleiding* enz. II. bl. 107. Reiz in zijn' *Belga Græcisfans* brengt p. 295 ér het Duitsche woord *Weg*, *wegge* (*panis albus*) toe, Weiland is hem daarïn gevolgd: zie deszelfs *Woordenboek* op het w. Maar dit woord schijnt mij toe van veel later oorsprong te zijn. Mogelijk heeft men wel het eerste *gewogen*, of op het *gewigt* gebakken, brood zoo genoemd, even gelijk *Boterwegge*, een stuk *gewogen* boter. Eene andere afleiding van dit woord, doch die mij geheel niet gevalt, zie men in Ten Kate's *Aanleiding* enz. II. bl. 504.

ſte weder ſchijnt verwant te zijn het Latijnſche *Panis* (*brood*). Ook hoe natuurlijk was' het, dat de mensch in zijnen kindſchen ſtaat het denkbeeld van *openen*, *wijd ontſluiten*, enz., willende uitdrukken, daartoe, met een' geopenden mond, den klank van *ae*, *io*, hooren liet; van waar bij de *Grieken* γαω, κχω, χαω, welk het grondwoord van zoo menigte afgeleide woorden geworden is, voorts bij de Latijnen *hio*, *hisco*, en in onze Duitſche tale *gapen*, *geeuwen*. Even natuurlijk ontrolde dus ook den *blazenden* mond van den mensch, die in zijnen kindſchen ſtaat, iets windigs wilde te kennen geven, het woord φλαω, van waar φλεω, φλαζω, φλεγω (*), *flare*, *blazen*. Het woord Blas heeft, bij alle oude *Keltiſche* en *Kimbrisch-Duitſche* volken, de beteekenis gehad van *geblaas* (†). Zoo voortgaande, zouden wij honderden van voorbeelden kunnen bijbrengen, ter ſtaving van ons gevoelen. Maar deze weinigen meen ik dat genoegzaam zullen zijn. De lezer zelf denke ſlechts na, en hij zal mijn gevoelen ſteeds nader bevestigd vinden. Hij zal alle die woorden, welke voorwerpen, zaken of werkzaamheden aanduiden van de eerſte ontdekking, eigenäardiglijk kunnen afleiden uit zoodanige klanken, als

(*) Deze Griekſche woorden hebben onderſcheiden, maar zeer verwante beteekenisſen. Φλαω is ik *blaze*; φλαω ik ben een *beuzelaar*, een *blaaskaak*, een *windmaker*; φλαζω ik ben *opgeblazen* van *trotschheid* en *dwaasheid*. Φλεγω ik *blaas aan*, ik *ontſteek*, ik *verlicht* enz.

(†) Vid. Loeſcheri *Literator Celta*; p. 91.

als hij veiliglijk verönderstellen mag, dat de vroegste mensch in den kindschen staat der natuur geuit heeft, om daarömtrent zijne denkbeelden aan anderen mede te deelen. Ik, voor mij zelven, altoos ben hier van zoo volkomen overtuigd geworden, dat er geen zweem van twijfel meer overig is. Ook heb ik, na het schrijven mijnes hiervoor vermelden vertoogs (*), met geen gering genoegen gezien, dat mijne meening niet weinig is versterkt geworden door het gezag van twee bevoegde kunstregters. Bilderdijk en Weiland beiden geven niet onduidelijk te kennen, dat zij, ten aanzien van de oorspronkelijke woordvorming, der tale iets van dien aard hebben waargenomen. Ook heeft hiervan inzonderheid zeer juiste denkbeelden gehad de voortreffelijke Muntinghe (†).

De

(*) Achter mijne *Taalkundige Aanmerkingen enz. vervolgd.*

(†) De eerste in zijne *Verhandeling over de geslachten der naamwoorden*, bl. 30 en 103, 104. De ander in zijn *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek* op het woord *Neus*. Muntinghes juiste denkbeelden zie men in deszelfs *Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel* I. bl. 32 - 130. Naar mijn gevoelen hebben, in alle talen, alle woorden, die zaken of werkzaamheden beteekenen, welke de mensch in den natuurstaat gekend heeft, zonder onderscheid, ten zij het duidelijk blijkt, dat zij van later herkomst zijn, hunnen oorsprong van klanken, door hem onwilligiijk, naar den aard der voorwerpen of zijne eigen gevoelens uitgebragt. Die klanken zijn nog heden de eenigste wortels van duizenden woorden, zoo wel zelfstandige als werkwoorden, die de tweede wortels zijn geworden van dat oneindig aantal afgeleide en zamengestelde woorden, 't welk eene taal uitmaakt. Wanneer men de zaak uit het gestelde oogpunt beschouwt, laat het zich gemakkelijk téven

De geleerde beöefenaars zoo van de *Grieksche* als *Oostersche* letterkunde, verbeeld ik mij, zullen voor dit mijn medegedeeld gevoelen niet weinig gronds vinden in de, naar hun, ook mijn, oordeel, op hechte fondamenten van eene waarlijk verbazende, altijd logische, analogische, grammatikale, werking van de

vens begrijpen, hoe de talen der onderscheiden volken van zelven onderscheiden moesten worden, juist om dat de klanken van allerlei aandoening, van vreugde, van droefheid, van verontwaardiging, van toorn, van verwondering enz. bij onderscheiden volken meestal onderscheiden zijn, volgens het gene de reizigers ons verzekeren. Eindelijk ziet men dan ook hier uit, hoe veel meer kracht de welsprekendheid van de vroegste menschen, die hunne aandoeningen slechts uitdrukten, moet gehad hebben, dan de welsprekendheid der lateren, die naar de lessen van de koude wijsgeerte hunne gevoelens aan den dag leggen, en hoe onmenschkundiglijk het tevens gedacht is, dat de talen oorspronkelijk zouden gevormd zijn door de wijsheid van de geleerdsten der volken. Eene taal in spraak is van natuur onwillekeurig, ongekunsteld; zij is bij toeval, als het ware, ontstaan; maar eene taal in schrift is meer willekeurig; zij wordt gevormd naar de regelen der kunst; zij heeft ook meer een bepaald doel. Dan van de oorspronkelijke woordvorming eener taal handelende, hebben wij gene taal in geschrift onder het oog, maar denken aan eene taal, die nog alleen in spraak bestaat. Zeer juist zegt dus van Lennep in zijne *Oratio. de linguarum Analogia*, p. 32, 33. Apage istiusmodi malefedulos linguarum scrutatores, qui, metaphysicis contemplationibus toto intenti dies, ad illarum normam verba et significationes metiri & in minutissima secando etyma eruere conantur! — Regnat in linguis philosophia. At qualis? non arte quadam adquisita, non præceptis ex intima Philosophorum schola petitis comprehensa, sed quam foecunda omnium rerum genetrix natura animis nostris ingeneravit indocilis analogia,

de redelijke natuur der menschheid rustende, taalſtelſels van den verdienſtelijken Schultens, en den niet minder eenen uitbondigen lof waardigen Hemſterhuis. Beide die taalſtelſels zoude ik haast durven denken, dat er niet ſlechts door bevestigd, maar eenigzins door verbeterd kunnen worden. Hetzelfde zij voornamelijk gezegd van het ſtelſel der geregelde afleiding van de Nederlandſche taal, dat door den onſterſſelijken Ten Kate met zulk eene vlijt bearbeid is (*). Volgens deze mijne aanmerkingen meen ik

(*) Ik dien dit nader op te helderen. Ten aanzien van zelfſtandige naamwoorden, die zaken beteekenen van de eerſte behoefte, ontdekking en werkzaamheid, ſcherpt men, mijns dunkens, vruchteloos zijn vernuft, om dezelven aſteleiden van zoogenoemde grondwoorden. Dusdanige zelfſtandige naamwoorden moeten voor oorſpronkelijke wortelwoorden gehouden worden. Op grond van deze aanmerking houd ik het daarvoor, dat in de *Schultenſiaanſche* ſchool te zeer overdreven wordt dat anders onwederſprekelijk kenmerk van de eigenlijk gezegde Oosterſche talen, dat ieder ſtamwoord een werkwoord is, 't welk drie wortelletters heeft. Overëenkomſtig deze gegronde waarneming, zoekt men, zonder uitzondering, den oorſprong van elk zelfſtandig naamwoord in een zoodanig ſtamwoord, dat men den wortel heet. Maar volgens dezen regel, zonder onderſcheid, te werk gaande, gebeurt het niet zelden, dat men bij het opſporen van den oorſprong van alle zulke zelfſtandige naamwoorden, die zaken van de eerſte behoefte enz. beteekenen, niet zelden zijne toevlugt moet nemen tot een wortelwoord, waarvan de beteekenis, door geene verſtandelijke vorming van logiſche denkbeelden, immer analogisch heeft kunnen overgebragt worden tot de beteekenis van het zelfſtandig naamwoord, 't welk men regelmatiglijk wilde afleiden. Ten voorbeelde zij het gemelde woord בר, *ſpijze.* Dit woord meent men, dat afſtamt van ברר, *van elkänderen ſcheiden, bijna breken, kneuzen.* Vid.

Schei-

ik ook, dat men zoo veel te beter verstaan kan, 't gene onze uitmuntende Bilderdijk ergens (*) op be-

Scheidii & Groenewondi *Lexicon Hebr.* Welke overëenkomst is er nu, naar het oordeel der Oostersche taalkundigen, tusschen beide die beteekenissen, die van *spijze* en *kneuzen?* Men antwoordt. Het vee scheidt den overvloed van *voeder*, dat het voor zich heeft; het scheurt hetzelve van één, het breekt het bijna, het kneust het. Dus meen ik, dat men alles van alles kan afleiden. Met even veel regt zoude men dus het, hier voor vermelde *Bocke*, ook *spijs* beteekenende, kunnen afleiden van *Bekken*, de spijs met den *bek* kneuzen, 't gene ook van het vee gezegd kan worden. Het woord אף, de *neus*, leidt men af van אָנַף, *toornig* zijn, om dat de neus voor de zitplaats van den toorn gehouden werd. (Vid. Schroederi, V. C. *Dissert.* p. 418, 732, 797. Zoude men alzoo ons *Neus* niet voor hetzelfde kunnen houden met het oud duitsche Neids, *invidia*, *rancor*, van Nijden, *invidere?* Het verre gezochte der gemelde afleiding van het woord אף, schijnt door den beroemden Scheidius ook ingezien te zijn, die in zijn *Lexicon Hebr.* uit het Arabisch aan het werkwoord אָנַף toekent de beteekenis van *uitsteken*. Naar 's mans verklaring is derhalve het woord אף oorspronkelijk zoo veel als *uitstek*, het *uitstekende* gedeelte van het hoofd. Dit laat zich beter hooren; dan ik twijfel zeer, of hetzelve juist getroffen zij. Ja immers zoude ook ons Neus kunnen geacht worden hetzelfde te zijn met *Noost* (waarvoor men ook zegt *Noest*, (*Oest*) *nodus arboris*, en met *Neut*, een *balksteun*, zoo genoemd, gelijk Ten Kate in zijne *Aanleiding*, T. II. bl. 648 zegt, om het knoestig *uitsteken*, van het oude Nieten, *uitsteken*. Nu nog eenige andere Hebreeuwsche woorden! Het woord אָב, *Vader*, leidt men af van אָבָה, iemand *genegen*, *goedgunstig* zijn. Ongelijk beter laat zich ons *Vader* dan toch nog afleiden of van *voeden*, in den zin van *opvoeden*, of van het oude Vaden, voortbrengen, (zie Ten Kate's a. w. II. bl. 275,) of van Vaden, *besturen*, (zie Ten Kate's a. w. II. 273) of van eenig ander werkwoord, waarvan de be-

beproefde gronden van eene gezonde oordeelkunde beweerd heeft, dat, namelijk, het *Latijn* overvloeit

beteekenis op *Vader* toepasselijk is. Maar hoe wankel en los, en hoe ongegrond dus! Hetzelfde moet ik aanmerken van אֵם, *Moeder*. Dit woord leidde men voorheen af van אָמַן, *opvoeden*; dan naderhand ontdekte men de eerste beteekenis van dit woord, welke is *onbeweegbaar zijn*. Dus hield de gemelde afleiding geen' steek meer. Beter vond men het toen, om het woord אֵם af te leiden van אָמַם, 't welk beteekent *spannen*, *uitspannen*, *uitstrekken*, *langs een' regten weg ergens heen streven*. Vid. Scheidii & Groenewoudi *Lexicon Hebr.* Maar hoe deze beteekenis op het denkbeeld van *Moeder* overgebragt kan worden, is in de daad een raadsel. Zoude men niet, met meer schijn van echtheid, ons Nederlandsch *Moeder* kunnen afleiden van het oude Duitsche Muathen, *moeden*, *vermoeijen*, ten minste van Moethen, *voeden*? Eindelijk, om slechts dit ééne voorbeeld nog bij te brengen, het woord אֶרֶץ, de *Aarde*, leidt men af van אָרַץ, waaraan sommigen de beteekenis hechten van *nedergedrukt*, *laag zijn*; anderen weder die van zich *aangenaam aan het gezigt vertoonen*. Wat moet men nu hier wel van zeggen? Veel voegelijker laat zich ons Duitsch woord *Aarde* dan toch nog afleiden van het oude Duitsche woord *Eren*, dat *ploegen* beteekende, gelijk Ten Kate meent. Zie zijne *Aanleiding* enz. II. bl. 634. Hoe gedwongen zijn alle deze afleidingen, zoo van de Hebreeuwsche, als van de Nederlandsche woorden! Men raadt, men gist, maar mist. Ik doe er, ten overvloede, nog bij de Nederlandsche woorden *Broeder* en *Dochter*. Ten Kate wil, in zijn a. w. II. bl. 139 *Broeder* afleiden van *Broeden*, als gave het woord te kennen iemand, die met andere kinderen van dezelfde ouderen is opgekweekt en gekoesterd. *Dochter* wil hij afleiden van *dogen*, *deugen*; als beteekende het woord eene *deugdzame*, bij uitstekendheid. Hoe konden zulke Etymologische gissingen bij een' schranderen man, gelijk Ten Kate was, opkomen? Zij hebben toch geen' den minsten grond. Alle zoodanige woorden zijn onafleidbaar. Zij zijn de wortel-

vloeit van *Duitsche* woorden of wortels, met eenen *Latijnschen* uitgang. Immers op die zelfde gronden kan, naar mijne gedachte, iets diergelijks gezegd worden van het *Grieksch*, van het *Hebreeuwsch*, en van andere geheel vreemde talen. Ook die allen bevatten een aantal *Duitsche* wortels, [of zo gij liever wilt, wortels, die ook in het *Duitsch* zijn] met een' *Griekschen*, of *Hebreeuwschen*, of anderen vreemden uitgang. Doch omgekeerd is dan even eens waar, dat ons *Duitsch* overvloeit van *Latijnsche*, *Grieksche*, *Hebreeuwsche* en andere uitheemsche woorden, of wortels van woorden met eenen *Duitschen* uitgang.

Wat nu de klanknabootsende woorden, zoo naamwoor-

telwoorden zelven, den uitgang niet in aanmerking genomen. Ten aanzien van het gene ik betrekkelijk de Analogie der Grieksche taal, waarvan de geleerde Hemsterhuis een zoo hecht stelsel aan het licht heeft gebragt, hier zoude kunnen aanmerken, is over het geheel van minder belang, en zal door den deskundigen lezer zelven ligtelijk kunnen worden opgemaakt. — Verre zij het van mij, door deze aanmerkingen, eenig vermoeden te verwekken, als of ik de Philologische stelsels der gemelde Taalhervormers verzwakken wilde. Slechts heb ik die aanmerkingen gemaakt, om mijn gevoelen te staven, dat namelijk de oorspronkelijke beteekenis van alle zoodanige woorden eenmaal diep verholen lag in de onwillekeurige gewaarwordingen van de redelijk denkende menschheid, in derzelver kindschen staat, betrekkelijk de onder de zinnen vallende voorwerpen van de eerste behoefte, ontdekking, enz., om welke uittedrukken, zij de natuurlijkste klanken sloeg, die door het gebruik vervolgens woorden werden.

(*) In zijne *Verhandeling over de geslachten van naamwoorden*, bl. 133.

woorden, als werkwoorden, aangaat. Het aantal van zoodanige woorden is in alle talen grooter, dan doorgaans wel gedacht wordt. Zij zijn in de talen zoo menigvuldig, dat men velen van dezelven naauwelijks van de overigen te onderscheiden weet. Ik zie met genoegen, dat schrandere taalkenners, zoo voor als van onzen tijd, hiervan ook allengs meer en meer zijn overtuigd geworden (*). Volgens ons medegedeeld gevoelen trouwens hebben zij met de overigen de allerëngste verwantschap. Wij hebben dit gemerkt aan de woorden *bakken*, *gapen* en *blazen*. Men loope de woordenboeken door, en men zal verbaasd staan. Het zal dus niet eens noodig zijn, stil te houden bij woorden, die, zoo dra zij uitgesproken worden, ons terstond den klank herïnneren, welken wij menigmalen van de bedoelde voorwerpen gehoord hebben, als *brommen*, *brullen*, *brieschen*, *fluiten*, *gonzen*, enz. Liever willen wij den lezer de aandacht doen vesten op zoodanige woorden, welke hij daarvoor misschien niet gehouden heeft, als daar is, *braden*, *grijnen*, *knappen*, *razen*, *slapen*, *slepen*, *snuiten*, *snuiven*, *spatten*, *waaijen*, *woeden*, en ontelbare anderen.

Wie, die dit alles in aanmerking neemt, zal dus nog kunnen twijfelen aan eene natuurlijke overëenkomst

(*) Vid. Cl. a Lennep de *Analogia linguæ græcæ*; p. 49. Maar bijzonderlijk heeft de Heer Weiland, onder het bearbeiden van zijn keurig *Woordenboek*, zulks, blijkens zijne daarömtrent gemaakte aanmerkingen, al meer en meer waargenomen.

komst van alle ons bekende talen, in haren oorsprong beschouwd. Zeker is die gemeenschappelijke overeenkomst in de eene taal meer, in de andere minder te ontdekken. Maar bij allen zijn er, onzes oordeels, onbetwistbare kenmerken van, die den naauwkeurigen waarnemer allerhelderst in het oog vallen. Groot, verbazend groot is de invloed, dien de talen der volken, uit hoofde van éénen algemeenen oorsprong, onderling op elkänderen, en dus ook bijzonderlijk van ouds her op de onze gehad hebben. Van dien grooten invloed, uit gelijkheid van oorsprong ontstaan, zijn, in de meest bekende, zoo oude, als nieuwe, talen, de sterkst in het oog loopende sporen te ontdekken. Zoo als wij hiervoor de gemeenschap tusschen de *Duitsche* en *Kimbrische* taal, door genoegzame voorbeelden, alleroogenschijnlijkst bewezen hebben, willen wij dan nu ook de gemeenschap, welke er is tusschen onze *Duitsche* en de meest bekende oude en nieuwe talen, met, daar toe in overvloed voor handen zijnde, voorbeelden aantoonen. Uit de groote menigte, welke er zich op doet, willen wij slechts zoodanige gelijkluidende woorden van dezelfde beteekenis uit onderscheiden oude en nieuwe talen bijbrengen, die, zonder nader verklaring, den lezer overtuigen kunnen, als welker overëenkomst hem dadelijk in het oog moet vallen. En wel alleen willen wij ons bepalen bij zelfstandige naamwoorden. Waar änders toch zouden wij een einde vinden?

Naauwelijks zal het noodig zijn, den lezer stil te hou-

houden bij de menigvuldige klanknabootſende woorden, welke elk zich zelf uit onderſcheiden talen zal kunnen herinneren. Deze weinigen willen wij ſlechts bijbrengen.

Bron, *born*, van het *bornen*, *borlen* des waters uit eene *welle*, Kimbrisch Brunn, Brynd (*), Prekopskisch *Brunna.* In het Grieksch is Βρυειν *opwellen.* Ons *Bruiſchen* is mede er aan verwant. In het Hebreeuwsch is באר en בור een *put.*

Donder, *Ysländsch* thad dunar, *het dondert.* Fransch *Tonnere*; Perzisch *Tonder*; Latijnsch *Tonitru.*

Koe, Grieksch Βους, Latijnsch *Bos*, Spaansch, *Buey*, Perzisch *Ghau*, Laplandsch *Kofs*, Sanskritisch *Gauh* (†). In de taal der Hottentotten, die toch ook de ſtem der natuur hooren, is het *Bubaa.* Waarſchijnlijk is dit woord in oorſprong hetzelfde met ons *Os.*

Koekoek, Grieksch Κοκκυξ; Latijnsch *Cuculus*; Italiaansch *Cuculio*, Poolsch *Cuculca*, Hongaarsch *Kukuk.*

Tortel, Grieksch Τρυγων, Ταργων, Latijnsch *Turtur.*

Ik

(*) De bijzondere woorden van de bijzondere, zoo Kimbriſche, als Duitſche, dialekten zullen wij niet, dan waar het noodig is, opgeven. Over het geheel genomen, doen zij toch niet veel ter ſtaving van het geſtelde, naar dien zij ſlechts in ſpelling van elkänderen verſchillen.

(†) De K, G en B zijn verwante letters, blijkens het Hoogduitſche *hugel*, hetzelfde met *hubel*, ons *heuvel*, en het Latijnſche *Priscus*, hetzelfde met het Griekſche πρεσβυς.

Ik denk, dat deze weinige voorbeelden, welker getal wij, ware het noodig, tot schier in het oneindige zouden kunnen vermeerderen, genoeg zullen zijn. Wij gaan derhalve over tot de opgave van zoodanige, in vele talen gelijkluidende, naamwoorden van dezelfde beteekenisse, waardoor voorwerpen worden aangeduid, niet die door beschaving, verlichting, of beoefening van kunsten en wetenschappen zijn bekend geworden, — want deze zijn, gelijk elk ligtlijk bevroedt, van later herkomst, — maar die de aandacht der menschen van eersten aan, nog in den staat der ongevormde natuur, tot zich moesten trekken, voorwerpen dus van de vroegste ontdekking, behoefte en werkzaamheid. Zulke voorwerpen waren immers de naaste bloedverwanten, — de deelen van het menschelijk ligchaam, — de levensmiddelen, kleeding, woning, huisraad, enz. — ook voorwerpen, die betrekking hadden op het gene aan den hemel zigtbaar is, op de vier elementen, op het gene in de lucht, in het water, en op de aarde leeft, op vogelen, visschen, tamme en wilde dieren enz. Hier zijn de voorbeelden!

Broeder, Kimbrisch *Broder*, Grieksch Φρατωρ, (een *naastbestaande*) Latijnsch *Frater*, Italiaansch *Fratello*, Poolsch *Brat*, Perzisch *Beradér*, *Brader*, Prekopskisch *Bruder*, Sanskritisch *Bhrata*.

Dochter, Kimbrisch *Dottur*, Grieksch Θυγατηρ. Laplandsch *Daktar*, Perzisch *Dochtar*, Sanskritisch *Duhita*, *Duhitar* (*). Moe-

(*) „ Consentiunt omnes veterum & recentiorum dia-
lec-

Moeder, Grieksch Μητηρ, Lat. *Mater*, Fransch *Mere*, Sp. en Ital. *Madre*, Poolsch en Boheemsch *Mathe*, Sanskr. *Mata*, *Mâtâ*, ook *Amma*, *Amba*, Thibetsch *Ma*, Chineesch *Mou*. Volgens Plutarchus (*) is het in het Egyptisch *Muth*. In oorsprong is het buiten twijfel hetzelfde met het Hebr. אֵם, het Zweedsche *Memme*, het Landvriesche, ook het gemeen Nederlandsche, *Mem*, enz. In het Amerikaansch-peruaansch is het *Mama*. Ook zal men er toe moeten brengen ons Mam, met het Latijnsche *Mamma*, de borst van eene zogende moeder. Bij de Latijnen is *Mamma*, ook eene Minne of Moeder.

Neef, Engelsch *Nephen*, Latijnsch *Nepos*, Italiaansch *Nipote*, Spaansch *Nieto*, Perzisch *Neber*, Hebreeuwsch נֶכֶד.

Nicht, Latijnsch *Neptis*, Italiaansch *Nezza*.

Vader, Kimbrisch *Fader*, Orkadisch *Favor*, Grieksch Πατηρ, αππα, παππα, Latijnsch *Pater*, *Pappus* (een grootvader), Italiaansch en Spaansch *Padre*, Hongaarsch *Attia*, *Apa*, Boheemsch *Tatik*, Perzisch *Padar*, *Vadar*, Sanskritisch *Pida*, *Pita*, Thibetsch *Pha*, Chineesch *Fou*, Hebr. אָב, Chald. en Sijrisch אַבָּא, Singaleesch *Appa*. Het Boh. *Tatik* schijnt van het woord *Vader* wel het meest af te wijken; doch ook dit woord heeft men, met deze beteekenis, in schier alle talen. Zelfs in het Amerikaansch-

po-

lecti". Referente Wachtero præf. Glôss. Goth. præmissa, § 17.

(*) In *Iside*. Conf. Wachteri *Gloss. Germ.* præf. § VI,

poconzji is het *Tat* (*). Het Grieksch heeft Τεττα, het Latijnsch *Tata* (†).

Weduw, Latijnsch *Vidua*, Italiaansch *Vedoua*, Fransch *Veuve*, Sanskritisch *Vidhoya*.

Zuster, Latijnsch *Soror*, Fransch *Soeur*, Prekopskisch *Schwester*, Sanskritisch *Syostri*.

* * *

Adem, Hoogduitsch *Athem*, oud Duitsch *Odem*, Angelsaksisch *Aethm*, Grieksch Ατμη, Αυτμη, (eigenlijk levenskracht). In het Grieksch, weet men, beteekent Ατμος ook een' *damp*, en Ααζειν den *asem*, den adem, *halen*.

Arm, Kimbrisch *Arm*, Grieksch Αρμος, Latijnsch *Armus*; van daar *Armilla*, armversierfel.

Baard,

(*) Vid. Relandi *Diss. de Linguis Americanis*; p. 197.

(†) Martialis, *Epig.* Lib. I.

Mammas atque Tatas habet Afra, sed ipsa Tatarum
Dici et Mammarum maxima Mamma potest.

Wie kan er alzoo aan twijfelen, of deze woorden alle zijn ontstaan uit den lallenden klank, dien de kinderen uiten, wanneer zij de eerste blijken van hun spraakvermogen geven? Deze woorden strekken dus zeer ter staving van ons gevoelen, dat de oudste grondwoorden der talen gevormd zijn van klanken, welke, naar den aard der zaken, door den mensch, in zijne eerste ontwikkeling, geuit zijn, om zijne denkbeelden te kennen te geven. Alzoo verdienen hier even zeer in aanmerking te komen de Latijnsche woorden *Papilla*, de borst of *mam*, en *Pappa*, kinderkost, ons *Pap*. Verg. ook hiervoor bl. 84, 85.

Baard, oud Keltisch *Barb*, Latijnsch, Italiaansch en Spaansch *Barba*, Armorisch *Barf* Poolsch *Broda*, Prekopskisch *Bars*. In het Perzisch is *Berber* een *baardscheerder*.

Bakkebaard, Latijnsch *Buccæ barba*. Hier toe behooren ook *Kinnebak*, *Baktand*, en misschien ook *Bek*, Fransch *Becq*, Italiaansch *Becco*.

Hand, Kimbrisch *Hond*, oud Latijnsch *Hand*. Dat toch bij de oude Romeinen *Hand* even zeer als bij de lateren *Manus* bekend is geweest, blijkt genoegzaam uit hun *prehendo*, *comprehendo*; waarmede overëenkomt het Grieksche Χανδανω (*). In het Precopskisch heeft men *Handa*.

Kop, Kimbrisch *Hofuth*, Grieksch Κεφαλη, Latijnsch *Caput*. Ons *Hoofd* en het Hoogduitsche *Haupt* is dus oorspronkelijk hetzelfde met *Kop*. De K is zeer verzwagerd aan de Ch en H.

Lip, Latijnsch *Labium*, Italiaansch *Labro*, Perzisch *Lib*.

Neus, Frankduitsch *Nasa*, Hoogduitsch *Nase*, Latijnsch *Nasus*, Italiaansch *Naso*, Fransch *Nez*, Poolsch *Nos*, Sanskritisch *Naza*.

Oog, Grieksch Οκκος, Latijnsch *Oculus*, Italiaansch *Oggio*, Poolsch *Oko*, Prekopskisch *Oeghe*. Welligt is hier aan ook verwant het Grieksche Αυγη, glans, licht, van daar Αυγαι, *oogen* (*).

Oor,

(*) Hæc verba sane non aliunde, quam ab officio manus sic dicta videntur. Ita Wachterus in *Gloss. Germ.* voce *Hand*.

(*) Conf. Reizii *Belga Græcisſ.* p. 181.

Oor, Mesogothisch *Auso*, Grieksch Ους, Oud Latijnsch *Ausis*, later Latijnsch *Auris*, Italiaansch *Orechia*, Hebreeuwsch אזן (*).

Oxel, Okfel, Latijnsch *Axilla*, Italiaansch *Ascella*, Hebreeuwsch אציל.

Tand, Latijnsch *Dens*, Italiaansch *Dente*, Spaansch *Dienta*, Perzisch *Dendan*, Sanskritisch *Dentah*.

Vel, Kimbrisch *Fel*, Grieksch Φελλος, Latijnsch *Pellis*, Italiaansch *Pelle*.

Voet, Hoogduitsch *Fuss*, Grieksch Πους, Latijnsch *Pes*, Perzisch *Pa*, *Pai*, Sanskritisch *Podon*. Denkelijk is er mede verwant ons *Poot*, en mogelijk ook *Bout*.

* * *

Angel, Grieksch Αγκυλος en Αγκων, Latijnsch *Angulus*, *Uncus*. Αγκυλος is in het Grieksch *Krom*. Zoude er dus ook mede verwant zijn ons *Winkel*, dat eigenlijk *Uunkel* is, en oorspronkelijk een' *hoek* beteekent? Buiten twijfel is er oorspronkelijk mede verwant ons *Enkel*, *Enklaauw*.

Axe, (eene Bijl) een veröuderd *Neêrlandsch* woord, Nedersaksisch *Eske*, Mesogothisch *Akizi*, IJslandsch *Aegg*, Grieksch Αξινη. Latijnsch *Ascia*, Italiaansch *Hacha*, Fransch *Hache*. Oorspronkelijk

(*) De S en R, hoe vreemd zulks ook luide, zijn wisselletters; ten voorbeelde zij *Καις* en *Puer*, ons *keus* en *keur*, ons *was* en *ware* enz.

lijk zal wel ons woord *Egge*, de ſcherpte van een mes of ander ſnijdend werktuig beteekenende, het zelfde met *Aks* of *Axe* zijn. Het Grieksch Ακη en het Latijnſche *Acies*, *Acus* enz. zijn er mede verwant (*).

Brood, IJslandsch *Braud*, Grieksch Βρωτος, Hebreeuwsch בָּרוֹת en בְּרוּת.

Dak, Dek, Latijnsch *Tectum*, Hebreeuwsch רִק.

Deur, oud Duitsch *Thuer*, Grieksch, Θυρα. Perzisch *Dare*, *Der* (een deurwaarder Dërban) Sanskritisch *Tuari*.

Disch, Grieksch Δισκος, Latijnsch *Discus*.

Eij, Grieksch Ωον, Latijnsch *Ovum*, Fransch *Oeuf*, Italiaansch *Ovo*.

Flesch, Grieksch φιαλισκη, bij de hedendaagſche Grieken φλασκων.

Gard, Gaard, (een tuin of hof,) eigenlijk eene omheining, waarvan ons *Boomgaard*, Kimbrisch *Gaard*,

(*) Egge beteekende oulings ook den kant van iets, zie Kilians Woordenboek. Eigenlijk zal het woord in dien zin een' ſcherpen kant beteekend hebben. In de beteekenis van kant is het bij de Friezen nog in gebruik. Men zegt, „ *dat raakt eg noch kant*," d. i. gelijk men anders ſpreekt, wal noch kant. Ook onder de beteekenis van de *ſcherpte* van een *mes* kennen het nog de Vriezen in de ſpreekwijze *Eg of reg?* dat is, *de ſneê van het mes of de rugge?* eene ſpreekwijze, die bij de vleeschhouwers vraagswijze gebruikelijk is, wanneer zij, het mes opwerpende, laten raden, ten einde elk, naar dat het mes valt, op zijne eigen uitſpraak, zijn beſcheiden deel te geven, gelijk anders ons *Even of oneven?*

Gaard, Grieksch Χορτος, Latijnsch *Hortus*, Fransch *Jardin*, Spaansch *Huerto*, Laplandsch *Garden*, Hongaarsch *Kert*, Hebreeuwsch גֶּדֶר en גָּדֵר.

Juk, Jok, Grieksch Ζυγος, Latijnsch *Jugum*, Fransch *Jug*, Perzisch *Jock*, *Juk*, Sanskritisch *Yugon*.

Kast, Kist, Grieksch Κιστη, Latijnsch *Cista*, Spaansch *Cesta*, Laplandsch *Kisto*, Perzisch *Casti*, *Kisti*, Hebreeuwsch כִּיס.

Keuvel, Grieksch Κουκουλλιον van Κυκλος, in het Latijn *Cucullus*, *Cucullium*.

Kuip, Grieksch Κυπη, Latijnsch *Cupa*, Fransch *Coupe*, Spaansch *Copa*. Hier toe behoort waarschijnlijk ook ons Neêrlandsch woord *Koffer*, als mede *Kop*. een drinkvat. Men vindt dit laatste woord zelfs in het Prekopskisch.

Lamp, Kimbrisch *Lampe*, Grieksch Λαμπας. Latijnsch *Lampas*, Italiaansch *Lampade*, Spaansch *Lampara*, Laplandsch *Lampo*, Hongaarsch *Lampas*.

Lans, Grieksch Λογχη, Latijnsch *Lancea*, Italiaansch *Lancia*, Spaansch *Lanz*, Fransch *Lance*.

Linnen, Grieksch Λινον, Fransch *Linge*, Italiaansch *Lencuolo*, Laplandsch *Lyn*.

Mudde, Grieksch Μοδιος. Latijnsch *Modius*, Hebreeuwsch כַּד en כִּידָה.

Naam, Grieksch Ονομα, Latijnsch, *Nomen*, Italiaansch *Nome*, Fransch *Nom*, Perzisch *Nam*, Sanskritisch *Namo*.

Pek, Grieksch Πισσα, Latijnsch *Pix*, Italiaansch en Spaansch *Peze*.

Rok,

Rok, Grieksch Ρακος, Aeolisch Βρακος, in oorsprong het zelfde met *Broek*, in het Latijn *Braccæ.*

Tafel, Latijnsch *Tabula*, Italiaansch *Tavola*, Spaansch *Tabla*, Poolsch *Tablica*, Hongaarsch *Tabla.*

Tent, Grieksch Τενα, Latijnsch *Tentorium* Italiaansch *Tenda.*

Toren, Grieksch Τυρσις, Latijnsch *Turris*, Italiaansch en Spaansch *Torre*, Hebreeuwsch צור, (eigenlijk een hooge rots, 't welk misschien de grondbeteekenis van het woord is.)

Wijn, Kimbrisch *Win*, Grieksch Οινος, Latijnsch *Vinum*, Italiaansch en Spaansch *Vino*, Poolsch *Winno*, Laplandsch *Win*, Hebreeuwsch יין.

Zak, Kimbrisch *Saeck*, *Säck*, Grieksch Σακκος, Latijnsch *Saccus*, Fransch *Sac*, Italiaansch en Spaansch *Sacco*, Slavonisch *Sakel*, Hongaarsch *Saak*, Poolsch *Sek*, Laplandsch *Tsakes*, Hebreeuwsch שק.

Zout, Hoogduitsch *Saltz*, Grieksch Ἁλς, Latijnsch *Sal*, Italiaansch *Sale*, Spaansch *Sal*, Fransch *Sel*, Poolsch *Sol*, Precopskisch *Salt.*

* * *

Aarde, oud Duitsch *Hertha*, Kimbr. *Jord*, Gr. Ερα, Lat. *Terra*, Sp. *Tierra*, Fr. *Terre*, Hebr. ארץ.

Akker, Deensch *Ager*, Gr. Αγρος, Lat. *Ager*, Lapl. *Aker.* Denkelijk is het vermaagschapt met het Oostersche אכר een *Akkerman.*

Beest, Lat. *Bestia*, oud Fr. *Beste*, Ital. en Sp. *Bestia*, Hong. *Bestye*.

Berg, Gr. Πυργος, in het Phrygisch Περγαμα, Fr. *Bourg*.

Bok, oud Kelt. *Bouc*, Gr. Βηκη, Ital. *Becco*, Fr. *Bouc*.

Dier, IJsl. *Dyr*, Hoogd. *Thier*, Gr Θηρ, Θηριον.

Dolfijn, Gr. Δελφιν, Ital. *Delphino*, Sp., Poolsch, Hong. *Delphin*.

Draak, Gr. Δρακων, Lat. *Draco*, Ital, *Dracon*, Sp. *Dragon*, Slavon. *Draken*.

Duin, Gr. Βουνος, Aeolisch Δουνος, ook Θιν.

Gaauw, **Gouwe**, een landſchap, landſtreek; 't zelfde met *Auwe*, *Ouwe*, (waarvan *Hanau*, *Desſau*, *Betauw*, ons *Landouw*, enz.) 't zelfde met het Vrieſche *Goo* en *Gae*, ook het zelfde met *ave*, ons *have*, van waar het oude *Avezate*, *Hayezate*. Het Gr. Γεομετρια is geheel het Duitſche *Goometery*, dat is *metery van het goo* of land. In het *Gr.* heeft men Γαια, Γη.

Geit. Hoogd. *Geisz*, Gr. Αἱξ, Lat. *Hoedus*, Lapl. *Gaitz*, Hebr. עֵז en גְּדִי.

Gras, Kimbr. *Gras*, Gr. Γρασις. Lat. *Gramen*, Ital. *Graminga*, Sp. *Grama*, Lapl. *Graſe*. Aan hetzelve zijn verwant het Gr. Γραω, het Lat. *Cresco*, en het Duitſche *Groeijen*.

Hoorn, oud Duitsch *Chorn*, Gr. Κερας, Lat. *Cornu*, Ital. *Corno*, Sp. *Cuerno*, Hebr. קֶרֶן, Chald. קַרְנָה.

Kruis, Lat. *Crux*, Slav, *Krest*, Perz. *Crusc*.

Leeuw, Gr. Λεων, Λις, Lat. *Leo*, Ital. *Leone*, Fr. *Leon*, Poolsch *Lew*, Hebr. לַיִשׁ, לָבִיא.

Licht,

Licht, Lat. *Lux.*

Maan, Gr. Μηνη, Densch Μανα, Lat. *Mana*, Septimana). Lapl. *Mano*, Perz. *Mach.* Hiertoe behoort ook *Maand*, Kimbr. *Monat*, Gr. Μην, Lat. *Mensis*, Prekopskisch *Mine.*

Muis, Gr. Μῦς, Lat. *Mus*, Poolsch *Misz*, Perz. *Muez*, ook *Musch.*

Nacht, Kimbr. *Noct*, Gr. Νυξ, Νυκτος. Lat. *Nox*, Ital. *Notte*, Sp. *Noche.*

Nevel, Gr. Νεφελη, Lat. *Nebula.* Het schijnt verwant aan *Nacht.*

Olifant, Gr. Ελεφας, Lat. *Elephas*, Ital. en Sp. *Elephante*, Poolsch en Hong. *Elefant*, Hebr. אֶלֶף en אַלּוּף. Deze Hebreeuwsche woorden beteekenen wel eigenlijk in het algemeen een tam lastdier, bijzonderlijk eene koe; maar het woord *Olifant*, *Helfant*, *Ulband*, of hoe hetzelve ook naar de Duitsche dialekten geschreven worde, beteekent in dezelven dan eens het gene wij Nederlanders een' *Olifant*, dan eens een' *Kemel*, dan eens een' *Dromedaris* enz. heeten.

Paauw, Gr. Παων, Lat. *Pavo*, Fr. *Paon*, Ital. *Pavone*, Sp *Payon*, Poolsch *Paw*, Hong. *Pava.*

Star, Ster, Gesternte, Kimbr. *Stiern*, Gr. Αστηρ, Lat. *Astrum*, *Stella*, Perz. *Stareh*, *Ster*, Prekopskisch *Stern.*

Stier, Kimbr. *Tiur*, Gr. Ταυρος, Lat. *Taurus*, Arm. *Tarw*, Fr. *Taureau*, Hebr. שור, Chald. תור.

Tijger, Gr. Τιγρις, Lat. *Tigris*, Fr. *Tigre*, Ital. en Sp. *Tigre*, Poolsch en Hong. *Tigris.*

Troep, Gr. Συρβη, Attisch Τυρβη, Lat. *Turba*, Fr, *Troepe*, *Troupeau*, Ital. en Sp. *Turbe*.

Varken, van het oude *Varch*, hetzelfde met *Barg*, *Berg* (*), Lat. *Porcus*, *Verres*, Ital. *Porco*, Sp. *Puerco*.

Visch, Lat. *Piscis*, Fr. *Poisson*, Ital. *Pesce*, Sp. *Pece*, Precopskisch *Fisct*.

Vuur, Hoogd. *Feur*, Gr. Πυρ, Lat. *For*, (van waar *Forceps*, zamengesteld uit *For* en *ceps*, van *capere*), Hebr. אור, Sijrisch נורא. Het Lat. *Uro*, *Buro*, *Ferveo*, is er mede verwant. Ook schijnt er toe te behooren het oude *Bernen*, hetzelfde met *Vernen*. Van *Bernen* is *Brennen*, voorts *Branden*.

Wind, Kimbr. *Vind*, *Windur*, Lat. *Ventus*, Fr. *Vent*, Ital. en Sp. *Vento*.

Zon, Kimbr. *Sool*, IJsl. *Sunna*, maar ook *Sol*, Lat. *Sol*, Ital. *Sole*, Sp. *Sol*, Fr. *Soleil*, Prekopskisch *Sune* (†).

Deze zijn de voorbeelden, welke wij ten bewusten einde gekozen hebben. Gemakkelijk zoude het ons geweest zijn, derzelver getal te verdubbelen, en dan

(*) Zie Kilians Woordenboek, op het woord. *Barg* is bij de Vriezen nog in algemeen gebruik. In *Vriesland* zegt men ook *Beer*. Dit is hetzelfde met het Hoogd. *Bär*, en misschien met het Lat. *Aper*, en ons oud *Eber* en *Ever*.

(†) Over de onderscheidene zoo ongerijmde, als ongegronde gissingen der vroeger en later Etymologisten, omtrent deze grondwoorden, zie men mijne *Taalkundige Aanmerkingen* vervolgd, bl. 189 en 190. ten bewijze, hoe zeer men in het wild schermt, wanneer men den oorsprong van alle zoodanige woorden, als waarvan wij hier eene kleine lijst gemaakt hebben, uit de diepten der tale zoekt op te delven.

dan nog eens te verdubbelen. Even eens zouden wij ook nu een aantal voorbeelden kunnen opgeven van hier toe behoorende werkwoorden, bijvoegelijke naamwoorden, voornaamwoorden, bijwoorden enz. Dan hoe verbazend uitvoerig zoude dan niet de woordenlijst worden? Het gene de engte van ons bestek den lezer hier missen doet, kan hem vergoed worden bij het doorbladeren van het uitmuntend *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek*, dat wij uit de nette hand van den schranderen P. Weiland ontvangen hebben, en waarïn men doorgaans vele ééns luidende woorden van ééne beteekenis uit onderscheiden talen met de Nederlandschen oordeelkundiglijk vergeleken zal aangeteekend vinden. Alleen achten wij het nog ter nader overtuiging hier bijzonderlijk van belang te zijn, eene algemeene overeenkomst der talen zeer beknoptelijk aan te wijzen uit de zoogenoemde hulpwoorden, de getalwoorden, de namen en de gedaanten der schrijfletteren. Wie toch kan er aan twijfelen, of zoo hierïn, bij alle of de meeste talen, eene zigtbare overeenkomst gevonden wordt, dezelven zijn dan ook met elkänderen uit ééne bron voortgevloeid.

Wat dan vooreerst de hulpwoorden aangaat, slechts twee voorbeelden zullen hier genoeg zijn. Het eerste is ons Neêrlandsch woord *wezen*. Dit is ontegensprekelijk hetzelfde met het *Latijnsche* woord *Esse*. Hoe vreemd het ook schijne, er is geen twijfel aan. Ten Kate heeft zeer wel aangemerkt, dat de W eene voorletter is, die dikwerf, tot het

za-

zakelijk deel des woords niet behoorende, wordt weggelaten (*). En hoe duidelijk vindt men van ditzelfde woord de overgebleven sporen in het *Grieksch* Εσομαι, *ik zal zijn?* Dan nu veste men de aandacht op het *Sanskritische Osmi*, *osi*, *osti*, „ik „ben, gij zijt, hij is." Volkomen immers is dit hetzelfde met het oud *Griekſche* Εσμι, εσσι, εστι. Verder vergelijke men hier mede ons oud Neêrlandsch *Es*, en *du Es*, „gij zijt", het Perzische *Est*, „hij is," voorts ons tegenwoordig Nederlandsch *Is* en het Hebr. יֵשׁ. Kan de overëenkomst klaarblijkelijker verlangd worden? Een tweede voorbeeld, dat even zeer ten bewijze kan strekken, is ons woord *Hebben*. Of zoude dit oorspronkelijk een ander woord zijn, dan *Habere*? In het Grieksch schijnt wel Εχειν, dat *hebben* beteekent, met *habere* niet zeer overëentekomen. Doch, volgens Hesychius was in die tale ook bekend het woord Αβεις voor Εχεις, en in het *Pamfylische*, naar het getuigenis van Favorinus, Αβειν (†). Voorts was in het oud Vriesch weleer *Achen* (§), en is in het Nedersaksisch nog heden *Egen* (*) bekend in de beteekenis van *hebben*. Wie twijfelt dus, of Εχειν en *Achen* zijn oorspronkelijk dezelfde woorden? In het Oostersch kan met

(*) Zie 's Mans *Aanleiding* enz. II. bl. 515.

(†) Zie Weiland's aangeprezen Woordenboek op *Hebben*.

(§) Zie Wiarda's *Altfrisisch Worterb.* op het w.

(*) Zie het *Brem. Nederſ. Worterbuch* op het woord.

met hetzelfde regt hiertoe gebragt worden het Arabische תי.

Aangaande de getalwoorden is de overëenkomst niet minder zigtbaar. Onze *Eén*, *twee*, *drie*, tot *tien*, *twintig* en hooger, zijn meerendeels hetzelfde niet alleen met de *Kimbrische* woorden *Att*, *Tu*, *Dry*, *Fiuhur* enz. maar ook met de *Griekschen* Εις, (εν), Δυο, τρεις, (τεσσαρες) Πεντε, Εξ, Επτα, Οκτω, enz. met de *Latijnschen Unus*, *Duo*, *Tres*, (*Quatuor*) *Quinque*, *Sex*, *Septem*, *Octo*, enz. met de Franschen *Un*, *Deux*, *Trois*, (*Quatre*) *Cinq*, *Six*, *Sept*, *Huit*, enz., met de Poolschen *Jeden*, *Dwa*, *Trzi*, (*Czterzi*) *Piecz*, *Szescz*, *Siedm*, *Osm*, enz., met de *Precopskische-Tartaarsche Ita*, *Tua*, *Tria*, *Fyder*, *Fynf*, *Seis*, *Sevene*, *Atue*, enz. (*). Uit het Oostersch zijn mij geene andere woorden hier voorgekomen dan שש, *zes*, en שבע, *zeven* (†). Intusschen is de juiste overëenkomst der getalwoorden in zoo vele onderscheiden talen een onwederlegbaar bewijs, dat die woorden éénen en denzelfden oorsprong in ééne en dezelfde algemeene taal gehad heb-

(*) Zie deze en meer volgende getalwoorden der *Precopskisch-Tartaren* in de *Taalkundige Mengelingen*; L. P. E. A. bl. 129. Men vindt dezelven ook in Tuinmans *Fakkel der N. T.* op het woord *Getal.*

(†) Sommige getalwoorden verschillen; evenwel dezen zijn minder, dan men denkt. Hoe zeer ook het Grieksch πεντε, Æolisch πεμπε, van ons *vijf* verschilt, is het toch één en hetzelfde woord. In het Perzisch is het *Peng*, *Pensch*; in het Kambrisch *pump*, in het Hoogd. *funf*, in ons Nederl. *vijf.*

hebben, en uit dien hoofde alle onderscheiden talen als zoo vele verspreide takken ééns booms te houden zijn.

Ter bevestiging eindelijk van het bewezene, wil ik hier nog trachten aantetoonen, dat de namen en gedaanten der schrijfletteren in alle ons bekende talen insgelijks eene onwedersprekelijke verwantschap hebben. Gelijk in de talen, zoo kan men ook in het letterschrift van de meeste Oostersche volken eene volkomen overëenkomst bespeuren, en zelfs geene onduidelijke overblijfselen ontdekken van de allervroegste schrijfwijze der ouden. Dezen teekenden meer, dan zij schreven. Wanneer zij, bij voorbeeld, een' vogel wilden aanduiden, teekenden zij het beeld van een' vogel. Naderhand gebruikten zij zulke beelden voor zekere teekens, welke, bij de geleerden, onder den naam van Hieroglyfen, bekend zijn, en waarin bijzonderlijk de *Egyptenaars* hebben uitgemunt. Een geteekend *oog* was het hieroglyfische beeld van schranderheid, een *Cirkel* het beeld der eeuwigheid (*). Vervolgens begon men willekeurige schrijfteekens te maken, waarvan ieder een bijzonder denkbeeld uitdrukte, of liever een bijzonder

(*) Zie het werk van Warburton, *Essai sur les Hieroglyphes des Egyptiens*, uit het Engelsch vertaald. Hierin hebben reeds de ouden, naar waarheid, den oorsprong der letteren gevonden. Men leze de uitmuntende plaats van Tacitus *Ann.* Libro XI. C. 14. en Lucani *Pharsal.* Lib. III. bl. 223. Voorts leze men 't werk van F. Junius *de Pictura Vet.*

der onderwerp. Van zoodanigen aard zijn nog de *Chineesche* en *Japansche* schrijfteekens (*). Eindelijk zijn de letteren, of zoodanige karakters, als wij gewoon zijn letteren te noemen, welke geene bijzondere woorden zijn, maar enkelvoudige klanken, waarvan de woorden gevormd zijn, door een schrander vernuft uitgevonden. Van wien is onzeker. Trouwens meent men nu al niet meer te weten, wien de eer eigenlijk toekomt van de drukkunst uitgevonden te hebben, hoe zoude men zulks dan, met gewisheid, van den uitvinder der schrijfletteren kunnen bepalen? Volgens eene algemeene overlevering der ouden, zouden zij uitgevonden zijn door een' vriend der wetenschappen onder de *Pheniciërs*, voor de tijden van Mozes (†). Later geleerden hebben daarëntegen meenen te moeten gelooven, dat de letteren uitgedacht zijn van de *Egyptenaren*, de eerste uitvinders van de meeste wetenschappen en kunsten. En van dezen meenen zij, dat de *Hebreeuwen* dezelven ontleend hadden; voorts dat zij van de *Hebreeuwen* tot de *Pheniciërs* zouden overgekomen zijn,

(*) Met de *Chineesche* en *Japansche* getal of cijfferletteren komen de onze, welke wij van de *Arabieren* hebben ontleend, in vele karakters zeer na over een. Ons zoo genoemd boerenkrijt is bijkans volmaakt hetzelfde met het cijferschrift der *Chinezen* en *Japanezen*. Men zie deze karakters in Relands *Diss. de linguis insularum orient. Dissert. Miscell.* P. III. p. 113.

(†) Ipsa gens Phænicum in gloriâ magnâ est literarum inventionis. Referente Plinio *Hist.* Lib. V. C. 12. Conf. H. Hugo *de prima scribendi origine;* C. III.

zijn, van dezen wijders tot de *Grieken*, van dezen vervolgens tot de *Latijnen*, en van dezen eindelijk tot de *Duitschers* (*). Ook dit gevoelen komt ons het meest waarschijnlijk voor.

Dan wat er ook van zijn moge, de namen der schrijfletteren hebben in alle talen eene oogenschijnlijke verwantschap. In het *Kimbrische* of *Noordsche* zijn zij *Aar*, A. *Biarkan*, B. *Knesen* C. *Dufs*, D. *Stungen Jis*, E. *Fie*, F. *Stungen Kaun*, G. *Hagl*, H. *Jis*, I. *Kaun*, K. *Laugr*, L. *Madur*, M. *Nand*, N. *Oys*, O. enz. Men vergelijke nu deze *namen* met onze Duitsche A. Bé, Cé, Dé, enz, welke even dezelfden zijn bij de *Latijnen*, *Italianen*, *Spaanschen* en *Franschen*, — met de *Slavonische Ac*, *Buc*, *Cothno*, *Dobro*, enz. — met de *Grieksche* en *Phenicische Alpha*, *Beta*, *Gamma*, *Delta*, — met de Egyptische *Athomus*, *Bivithyn*, *Chinom*, *Dinaim*, — met de Arabische *Aliph*, *Be*, *Te*, *The*, enz. — met de Hebreeuwsche *Aleph*, *Beth*, *Gimel*, *Daleth*, enz. Welk eene algemeene gelijkheid van namen! (†). De laatsten zijn de oudsten, welke wij kennen, en zullen ook, wat haren oorsprong betreft, mede wel de oudsten geweest zijn.

In

(*) Vid. Bouhierii *Dissert. de ortu literarum Graecarum et Latinarum*, quæ subnexa est Montefalconii *Palaegraphiæ Graecæ*; & conf. Heumanni *Via ad Hist. liter.* C. III. § 7. Zie ook Blairs *Lessen over de Redekunst*; I. bl. 169-171.

(†) Maar van waar die namen? Konde ik hier aan mijnen lust voldoen, zoo zoude ik dienäangaande eenige bedenkingen in het midden brengen, en met redenen zoeken te ste-

In gedaante, 't is zoo, verschilt het letterschrift der *Oostersche* volken van dat der *Westerschen.* Doch het is niet te betwijfelen, of de letters zullen bij alle volken wel eene ruwer, minder gevormde, gedaante gehad hebben. Van daar misschien dat in het oog loopend onderscheid. Het *Noordsche* komt het naast aan het *Oostersche*, en heeft er zelfs vrij vele gelijkheid mede. De gedaante der *Oostersche* en der *Noordsche* letteren dragen nog de meeste overgebleven sporen van het oude hieroglyfisch of liever van een zoodanig schrift, als men bij de *Chinezen* waarneemt. Zij hebben veelal de gedaante van langwerpige *strepen*, *stokken* of *staven*; van waar dan misschien nog *boekstaf*, in de beteekenis van *letter*, en *boekstaven*, zoo veel als *spellen*. Men schreef, of liever men *groef* die *strepen* op berderen van boeken of beukenhout (*). Van daar dan ook ons woord *Boek* (*liber*). Hoe het zij, de gedaanten der oude en later *Grieksche* letteren zijn schier gelijk, en blijken in haren oorsprong

staven. Bellarminus (in *Grammatica Hebr.*) Angelus Caninius (in *Institut. Ling. Syr.*) en anderen hebben hieromtrent zeer vernuftige aanmerkingen gemaakt, doch waarvan velen, mijns dunkens, weinig gronds hebben. Indien ik wel oordeele, dan zijn alle de namen der letteren herkomstig, even als de woorden der talen, van de klanken, welke de mensch, in den staat der natuur, gewoon was te slaan, om zijne denkbeelden uittedrukken.

(*) Het woord *schrijven* is dus niet, gelijk veelal gedacht wordt, herkomstig van het latijnsche *scribere*; maar, als een echt Duitsch woord, hetzelfde met *graven*, *grieven*, waarvoor eene S geplaatst is, gelijk van *kreijen*, (*krijten*) alzoo *schreijen* is geworden.

sprong volkomen dezelfden te zijn met de *Keltischen*, de *Latijnschen*, de *Duitschen*, de *Gothischen*, de *Angelsakfischen*, enz. De oudste *Latijnsche* letteren waren ten minste half *Griekschen*. Het zelfde zij gezegd van de oude *Duitsche*, bijzonderlijk de *Gothische* letteren, zoo als zij in de vertaling van het N. T. die door Ulfilas vervaardigd is, gevonden worden. Maar nu moet men de gedaanten dier oude *Duitsche* letteren eens naauwkeuriglijk gadeslaan. En dan ziet men hier en daar eerst eene duidelijke overëenkomst met de oudste *Oostersche*, vooräl de *Hebreeuwsche* en *Samaritaansche* letteren. De orde der letteren heeft in alle talen ook eene zeer naauwe overëenkomst. Het onderscheid is schier niet noemenswaardig (*).

(*) Het geheele zoogenoemde Alphabeth komt mij voor in twee klassen verdeeld te moeten worden. De eerste klasse bevat de letteren, van de A tot de L ingesloten. De tweede klasse die van de M tot aan het einde. In beide klassen klimt men langzamerhand van de gemakkelijkst uittespreken op tot de moeijelijksten. De eerste klasse heeft geene zwaarder letter, dan de L. In de tweede klasse is de M weder zeer gemakkelijk; maar dan volgen er, die in de uitsprake al zwaarder en zwaarder worden. En is het niet merkwaardig, of zoude zulks toevallig zijn, dat elke eerste letter van deze twee onderscheiden klassen de eerste letter is, welke de lallende kinderen, wanneer zij beginnen te spreken, uiten kunnen, gelijk wij uit de hier voor verklaarde woorden אָב, אַבָּא, *Αππα*, *Atta*, *Ap*, *Pa*, enz. en אֵם, *Mem*, *Mamma*, en waarvan de namen *Ab* of *Aph*, (en met inlassching van de letter L. *Aleph*) en *Mem* hunnen oorsprong hebben? Hier komt nog bij, dat de eerste letter van de eerste klasse, de letter A, de gemakkelijkste klinker is, en de eerste letter van de tweede klasse, de letter M, de gemakkelijkste medeklinker is, waaröp de A het gemakke-

kelijkst nedervalt. Dan genoeg! Slechts nog voegen wij er bij, dat, door onze gemelde verdeeling der letteren in twee klassen, de gewone verdeeling van dezelven in lipletteren, keelletteren, tongletteren enz. geene inbreuk lijdt. Andere zeer gegronde aanmerkingen over de letteren vindt men in de oordeelkundige *Inleiding* van Weiland's *Taalkundig Woordenboek*; bl. 5-16.

TWEEDE AFDEELING.

Het tijdperk der geschiedenis van de Duitschers, sedert den aanvang onzer gewone eeuwrekening tot aan de zesde eeuw, of de invoering van den Christelijken Godsdienst.

De Geschiedenis van dit tijdperk doet zich zoo aan ons voor, dat wij ons nu alleen bepalen kunnen tot het oude *Duitsche* volk, als van andere volken afgezonderd, en tot deszelfs geheel op zich zelve staande, maar in vele onderscheiden hoofddialekten zeer verdeelde, taal. Eén van die onderscheiden hoofddialekten was ons *Nederlandsch* 't welk, gelijk wij gezien hebben, beschouwd moet worden als een tak van het *Nederduitsch.* In dat opzigt kunnen wij hetzelve in deze vroege tijden niet anders leeren kennen, dan deels uit de naauwe verwantschap, welke hetzelve had, zoo met den anderen tak van het *Nederduitsch*, namelijk het *Nedersaksisch*, als met de overige *Duitsche* hoofddialekten, en deels uit de geschiedenis der *Duitsche* tale, over het geheel genomen. Ons oogmerk vordert derhalve, dat wij ook hier, na vooräf eenige historische aanmerkingen over het *Duitsche* volk gemaakt te hebben, de geschiedenis van deszelfs taal, zoo uit haren echten grond, als eigenlijken aard ontwikkelen, en dan eindelijk, in het

het bijzondere, den invloed aanwijzen, welken de taal van vreemde volken op haar gehad hebbe. Alzoo zullen wij, onder de bewerking van de geschiedenis dezes tijdperks, onze *Nederlandsche* taal, als een bijzonder *Duitsch* dialekt, leeren kennen, dat zich naderhand tot eene geheel op zich zelve gevestigde taal gevormd heeft.

Reeds hebben wij aangemerkt, dat het, zoo magtige, als talrijke, *Duitsche* volk, in de oudste tijden, zijne woonplaats gehad heeft in het Noordöostelijkst gedeelte van *Azië*. Hier breidden zich zijne stammen uit, bij een Nomadisch leven, tusschen de kusten van de zwarte zee en de *Kaspische* zee, van achter het *Meotische* meer, om, door het *Europesch Tartarië*, west en noordwest aan. Van daar zijn ze, langs verschillende wegen, en op verschillende tijden, doch al zeer vroeg, naar het tegenwoordig *Duitschland* getrokken (*). Hunne levenswijze was die van zoodanige menschen, welke, voor een gedeelte, met de tegenwoordige *Afrikaansche* wilden, neem eens de *Kaffers*, gedeeltelijk met de *Amerikaansche* volken, die, in beschaving, eenige weinige trappen hooger staan, vergeleken mogen worden (†). Hunne taal, kan men ligtlijk nagaan, was der-

(*) Verg. Adelungs *Geschichte der Deutsche sprache*, bl. 16.

(†) De Redevoeringen, of liever Aanspraken van den Bataaf Civilis, bij onderscheiden gelegenheden gedaan, welke wij in de geschiedschriften van Tacitus vinden, *Hist.* Lib. IV. c. 32; V. 26, zijn wel door Tacitus op-

derhalve toen nog zeer arm. Geene andere woorden zal zij bevat hebben, dan die hoogstnoodig waren, om de zinnelijke voorwerpen te noemen, waarop de aandacht gevestigd was. En die voorwerpen zullen niet veel in getal zijn geweest. Hunne zeden waren ruw en ongeslepen; hunne behoeften weinig en gering; hunne bezittingen van luttele waarde; hunne landen meest onbebouwd (*); hunne woningen ellendig, hunne kleeding bijna niets. In dien ongevormden staat der wilde natuur waren zij nog, toen, in later tijden, de *Romeinen* kennis aan hen kregen. Tacitus altoos schetst hen dus in zijn uitnemend boekske *over de zeden der Duitschers*. Overigens wordt echter door dezen geschiedschrijver hun karakter zeer geprezen. Hoog geeft hij op van hunne opregtheid, rondborstigheid, herbergzaamheid, eerlijkheid en kuischheid. Bij hen was de kuischheid eene zoo teedere deugd, dat geene weduw

opgesmukt, maar zijn toch van dien aard, dat wij er de aanspraken van *Amerikaansche* volkshoofden, welke wij hier en daar, vooräl in reisbeschrijvingen, lezen, mede vergelijken mogen. Aangaande de woestheid of liever de ongevormdheid van het gros des volks, geeft ons die zelfde Tacitus menigvuldige berigten, waaruit wij hen leren kennen, als menschen, die boven de *Afrikaansche* wilden niet zeer hebben uitgeblonken. Hoe nader zij aan de *Kelten* woonden, hoe meer beschaafd zij welligt geweest zullen zijn.

(*) Landwaarts in kwam zulks daarvan, dat er gebrek aan menschen was, gelijk nog tegenwoordig in onbebouwde streken van ons land; en, aan den zeekant, daarvan, dat zij telkens met de hooge watervloeden zoo zeer te worstelen hadden.

duw immer weder tot een tweede huwelijk overtrad (*). De meest in het oog loopende ondeugd, die bij hen in zwang ging, was geilheid op sterken drank, met eene gehechtheid aan het dobbelspel, die hen niet zelden, wanneer zij alles verloren hadden, ook de vrijheid verliezen, en als slaven deed verkoopen en binden (†). Steden hadden zij, ten tijde van Tacitus, nog niet (§). Zij

(*) Tacitus *de moribus Germ.* C. XIX. Geen grooter lof kan Tacitus overigens den *Duitschers* geven, dan hij, in het slot van hetzelfde hoofdstuk, met deze woorden, gedaan heeft. „ Plus ibi boni mores valent, quam alibi bonæ leges". Men denke hier aan 't gene dezelfde Tacitus elders zegt, „ Plurimæ leges pessima Respublica".

(†) Van de deugden en ondeugden der oude Duitschers waren bij derzelver afstammelingen, vooräl de *Vriezen*, in de veertiende eeuw, nog sporen in overvloed te ontdekken. Vergelijk het, door Schotanus in deszelfs *Beschrijving van Vriesland*, bl. 125, aangehaalde uit het werk van Bartholmæus den *Engelsman*, de *Proprietatibus rerum*. Na dien tijd zijn dezelven door vreemde zeden allengs gansch anders gewijzigd geworden. Van de geroemde kuischheid is nog heden een allerblijkbaarst overblijfsel op het eiland *Borkum*, waar geene weduw voor de tweedemaal een huwelijk aangaat. Verg. Wiarda's *Altfrif. Worterbuch* voorr. bl. 7. Op de eilanden trouwens zijn de oude gewoonten doorgaans het meest bewaard gebleven. Ook daar vindt men nog in de daad onderscheidenlijk het oude Duitsche menschenras, zoo als hetzelve door Tacitus, in zijn boek, *de Moribus Germ.* beschreven wordt.

(§) Tacitus gewaagt in zijne *Hist.* Lib. V. c. 19. wel van *Oppida Batavorum*, doch het is waarschijnlijk, dat dezelven meer wijkplaatsen geweest zijn, om in tijden van nood, voorraad, wapenen en menschen te bergen, dan steden, waarin men bestendiglijk verblijf hield. Eén van deze *Oppida* of wijkplaatsen schijnt *Nijmegen* geweest te zijn.

Zij woonden op het platte land, in zekere buurten of gehuchten, die uit, van elkäêr verspreide, huizen, of liever stulpen en hutten bestonden. Deze hutten waren van houten palen zamengezet, met wilgen rijzen digt gevlochten, met leemäarde van binnen en buiten bestreken, met stroo of riet gedekt, met staketsels omheind, en op hooge werven getimmerd, ten einde men, in tijden van overstrooming, met vee en goederen geborgen ware (*). Zij geneerden zich van vogeleijeren, van wild en tam vee, en die aan den zeekant woonden, schier al-

Men zie *de Lotgevallen van den Burg binnen Nijmegen*, door den oudheidkundigen Johan in de Betouw, bl. 7, 8, en Engelberts *Alöude staat der vereenigde Nelanden*, I. bl 390. Volgens vele lezingen zoude door Tacitus geschreven zijn *Oppidum Batavorum*, en dus *Nijmegen* alleen bedoeld zijn; maar de echte lezing schijnt wel te zijn *Oppida Batavorum.* Sterkten en burgten voor de bezettingen schijnen daarëntegen de Batavieren velen gehad te hebben, toen zij van de legers der Romeinen, met welke zij zich vriendschappelijk verbonden hadden, bezocht werden, ten tijde van Julius Cæsar, die *Belgisch Gallië* vermeesterde, omtrent vier en vijftig jaren voor de gemeene tijdrekening der Christenen. Van zoodanige sterkten wordt door Tacitus melding gemaakt, onder anderen *Hist.* Lib. IV. C. 15. Dat de *Duitschers*, ten tijde van Tacitus, nog geene steden hadden, getuigt hij zelf, de *Moribus Germ.* C. XVI. *Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est.*

(*) Plinius geeft daarvan eene schilderächtige beschrijving *Hist.* Lib. XVI. C. 1. „ Hæc misera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia, structa manibus ad experimenta altisſimi æstus, casis ita impositis, navigantibus similes, cum integant aquæ circumdata, naufragis vero cum recesserint”.

alleen van visch (*). In de wetenschappen waren zij, over het algemeen, volslagen vreemdelingen. De Priesters en de *Barden* of Dichters, die de geschiedenissen des volks in zekere zangen vereeuwigden (†), alleen hielden er zich mede bezig. Dezen slechts konden lezen en schrijven. Het volk was er geheel onkundig in (§). Maar het gene de jagt en oor-

(*) Vid. J. Cæsar *de Bello Gallico* Lib. IV. p. 71; & Plinii *Hist.* Lib. XVI. C. 1.

(†) Vid. Tacitus *de Moribus Germ.* C. II. III.

(§) Men heeft zulks meenen te kunnen opmaken uit het getuigenis van Tacitus, de *Moribus Germ.* C. XIX. *Literarum secreta viri pariter atque fœminæ ignorant.* Doch uit het verband blijkt allerheldersт, dat Tacitus gansch wat anders met die woorden heeft willen te kennen geven. Dit is door onzen geleerden Van Wijn, in eene lezenswaardige verhandeling, welke te vinden is in de N. *Bijdragen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde*, II. D. I. St. bl. 188 - 228 allerduidelijkst bewezen. Men moete hier denken aan het geheime Romeinsche liefdeschrift, waarvan Tacitus niets bij de *Germanen* vond. Dat het algemeene gros der *Germanen* of *Duitschers* de lees en schrijfkunst niet geoefend heeft, meenen wij uit gansch andere gronden te moeten besluiten. Deze kunst was voor zoo zinnelijke menschen, als de *Duitschers* waren, die, wanneer zij niet in den krijg zich bevonden, of ter jagt gingen, aten, dronken en sliepen, eene te verheven kunst, welke te veel denkens verönderstelde, te veele afgetrokken begrippen vorderde. Dat zulk een volk dezelve niet beoefend zal hebben, om dat het, naar zijn oordeel, er geen nut van konde hebben, laat zich van zelf genoeg verstaan. Trouwens zouden de oude onverlichte heidensche *Duitschers* hierover anders gedacht hebben, dan hunne meer opgeklaarde Christelijke nakomelingen in de middeneeuwen, van welken niemand gevonden werd, die schrijven konde, behalve de geestelijkheid? Men verg. Adelungs *Geschichte der Deut-*

 sche

oorlogskunst betrof, daarin waren zij bij uitstek ervaren. Jagen, visschen, zwemmen, paardrijden, werp.

sche sprache; bl. 18 en 27. Ook zoo schijnt het bij de oude *Germanen* geweest te zijn. Het volk was over het algemeen geheel onbedreven in de lees en schrijfkunst. De Priesters en Barden alleen waren er in geoefend. Ik weet, dat deze gedachte zeer vreemd aan de meesten zal voorkomen, die het er voor houden, dat het gansche Germaansche volk er onërvaren in geweest is. Dan ik meen mijne gedachten met genoegzaam bewijs te kunnen staven. Vooreerst blijkt het uit het zesde boek van de *gedenkschriften* van Cæsar *over den Gallischen oorlog*, p. 124, dat de Priesters of *Druiden* hunne leerlingen niets in schrift lieten aanteekenen, wat dezen van hen hoorden, bij het onderwijs in den Godsdienst, ten einde zij hetzelve beter onthouden, en hun geheugen oefenen mogten. In burgerlijke, zoo openbare als bijzondere aangelegenheden, voegt hij er bij, waren zij gewoon te schrijven. *In reliquis fere rebus publicis privatisque rationibus literis utuntur.* Ook schreef Cæsar zekeren brief, dien hij eenen omgekochten *Galliër* in handen gaf, om denzelven aan Cicero te bezorgen, in het Grieksch, op dat wanneer dezelve onderschept wierd, zijne plans door den vijand niet mogten ontdekt worden. Vid. Cæsar de B. G Lib. V. p. 110, 't welk ten bewijze verstrekt, dat de *Galliërs* wel *Latijn*, maar geen *Grieksch*, lezen konden. Waren nu de *Galliërs* niet onbedreven in de lees en schrijfkunst, waaröm zoude men dan hetzelfde niet mogen denken van de *Germanen*, die met hen niet alleen éénen oorsprong, maar in vele opzigten, zoo veel gemeens en omgangs hadden? Vid. Tacitus *de Moribus Germanorum* C. XXVIII. Maar ten tweeden van de Noordsche volken is het niet minder betoogbaar, dat zij de kunst van lezen en schrijven geoefend hebben. Dezen hadden *Runische* letteren, zoo als men die gewonelijk noemt. Zulks blijkt uit de oudste gedenkstukken, welke hier en daar nog worden aangetroffen. En dat deze Noordsche volken het gebruik van zoodanige letteren niet van de *Romeinen* geleerd hadden, mag met genoegzame zekerheid daaruit worden opgemaakt,

werpſchieten enz. verſtonden zij meesterlijk. Aller behendigst wisten zij met hunne ſperen (*priemen* genoemd) om te gaan, welke zij van verre en van nabij gebruiken konden.

Duitschland ſtrekte zieh, in zijnen omtrek, naar het westen uit tot aan den *Rhijn*, naar het zuiden tot aan den *Donauw*, naar het oosten tot aan den *Weikſel*, en aan den noordkant vond het zijne grenzen op de oevers van den grooten Oceaan. Dit land, 't welk, alleen *Sarmatië* uitgezonderd, dat de

maakt, dat dezelven in gedaante zoo zeer geene overëenkomst met de *Latijnſche* of *Griekſche* letteren hebben, maar er duidelijke ſpooren in te ontdekken zijn van de *Oosterſche* letteren, en zij daarënboven alleröogenſchijnlijkst eene verbetering van het beeldſchrift der ouden blijken te zijn. Daar nu de *Noordſche* en *Duitſche* volken in oorſprong dezelfden waren, en vervolgens, zoo na dat zij zich gevestigd hadden, als voorheen in hunne omzwervingen, de naauwſte gemeenſchap met elkänderen hadden, was het onmogelijk, dat de lees en ſchrijfkunst, bij de eerſten beoefend, den laatſten geheel onbekend heeft kunnen blijven. Er is derhalve geen twijfel aan, of de *Keltiſche*, *Kimbriſche* en *Duitſche* volken hebben de lees en ſchrijfkunst in *Europa* medegebragt uit *Azië*. Ook hoe oud zullen reeds de Gothiſche letteren geweest zijn, toen Ulfilas, een bisſchop der *Gothen*, in de vierde eeuw, zijn vertaling van het Nieuwe Testament daarin vervaardigde? Dat zij toen toch reeds in zwang waren, mag men daaruit beſluiten, dat hij die vertaling ten algemeenen nutte vervaardigde. De letteren hebben bij de *Gothen* de *Runiſche* vervangen. Zij zijn bij de *Gothen* van de *Grieken* ontleend; gelijk bij de overige *Duitſchers*, in plaatſe van de Runiſche, zoodanige letteren zijn in gebruik gekomen, die gedeeltelijk nog eene oud Runiſche, gedeeltelijk eene Latijnſche gedaante hadden. Verg. Engelberts *Aloude ſtaat der vereenigde Nederl.* I. bl. 172 - 190.

de grenzen van *Europa* en *Azië* in het noorden ... sloeg, het grootste en het hart was van gansch *Europa*, wordt van Ptolomæus nadrukkelijk genoemd *Groot Germanië* (*), in tegenstelling van *Klein Germanië*, 't welk over den *Rhijn* lag, en zich, ook onder den naam van *Gallisch België*, uitstrekte tot aan *Gallië*. Ongeveer ruim ééne eeuw voor onze tijdrekening (†), was een voornaam gedeelte van dit *groot* en *klein Germanië*, bijzonderlijk, aan den zeekant, *Noorwegen*, *Denemarken*, *Jutland*, *Nederduitschland*, enz., waarvan de bewoners in de oude geschiedenis *Kimbriërs* of *Kimbren* genoemd worden (§), door eenen verschrikkelijken wa-

(*) Γερμανια μεγαλη, in *Descriptione Europæ* Tab. III. Lib. VIII.

(†) Sommigen meenen het jaar van dezen vloed te kunnen bepalen op het jaar 350 voor de geboorte des Heilands; anderen op 140 of 150, anderen weder op ongeveer 113. De sterkste gronden zijn, volgens mijne meening, voor de laatstgemelde rekening. Deze overstrooming schijnt de *Kimbriërs*, of volken, die aan de kusten van de Noordzee woonden, na hunne verhuizing van daar, in hunne omzwervingen ongeveer het jaar 110, in beweging te hebben gebragt, om tegen de *Romeinen* op te trekken, waarvan wij hiervoor bl. 65 - 68 melding hebben gemaakt. Dit laat zich het best met het daar uit de schriften van Tacitus bijgebragte vereffenen. De gansche lagen van dennen en eikenboomen, die, hier in ons vaderland, op vele plaatsen, onder den grond, gevonden worden, met de wortels naar het noordwesten, en de toppen naar het zuidoosten, zijn hoogstwaarschijnlijk overblijfsels van deze overstrooming.

(§) Het is dus, uit hoofde van de zitplaatse der oude *Kimbriërs* aan de kusten der Noordzee, niet oneigenaardig, dat de Grave in zijne *Republique des Champs elysées*

watervloed, die in de geschiedenis bekend staat onder den naam van den *Noordschen* of *Kimbrischen* vloed, zoodanig geteisterd, dat hetzelve, altoos hier te lande, geheel van inwoners beroofd was geworden. Deze vloed toch was het, die zoo hier, als elders, vele stukken van het vaste land afscheurde, en tot eilanden maakte (*), die vele lage oorden in zeeën en meeren veränderde, die eene menigte menschen, op de jammerlijkste wijze, in het water deed smoren, en de genen, welke er van overble-

fées, I. bl. 56, hunnen naam wil afgeleid hebben van *Kim'*, *Kimme*, in het Fransch *Cime*, de horizon; als zijnde zij een volk geweest, dat, naar het oog der meer binnenlandsche volken, in de *Kimmen*, aan het gezichteinde, woonde. Alles, wat niet ter staving van 's mans geliefdkoosd begrip, betrekkelijk de *Elyseesche* velden door hem wordt bijgebragt, kenmerkt hem doorgaans als een' geleerden van een zeer gezond verstand, van een scherp vernuft, en van een opgeklaard hoofd. In het opdelven van den waren oorsprong veler duitsche volks of lands namen, is hij zeer gelukkig geslaagd, en in dat opzigt waardig geraadpleegd te worden.

(*) De eilanden der Zuiderzee zijn, gelijk men, op historische gronden, zeker stellen mag, van lateren oorsprong. Maar mogelijk is door den *Kimbrischen* vloed wel *Brittannië* van het vaste land afgescheurd. De naam zelf doet ons zulks denken. Dezelve schijnt zamengesteld te zijn uit B r i t t e n, dat is *breken*, (bij de *Vriezen* nog overig in *Britzen*; waarvan *Britswerd*, *Wijmbritzeradeel*, enz. Verg. T e n K a t e's *Aanleiding*, II. bl. 609, en het a. w. van de G'r a v e, I. p. 126. Het Vriesche *Brijt* beteekent een gebroken stuk turf,) en t a n, t a n i e, een landschap *regio*; van waar *Aquitania*, *Lusitania*, en het welk verwant schijnt met het Perzisch *Stan*, in *Indostan*, enz. Mogelijk zijn ook wel alle de overzeesche eilanden, tot *Brittannië* behoorende, veel vroeger van het vaste land afgeschei-

bleven, naar hooger plaatsen landwaarts in deed wijken, van waar zij zich in hunne optogten, tegen de *Romeinen* zoo gevreesd als vermaard hebben gemaakt (*). Het geheele land aan de kusten der Noordzee was verlaten, en lag woest.

Niet lang' evenwel schijnt hetzelve onbewoond gebleven te zijn. Eene zeer groote menigte volks uit den omtrek van het thans bekende Hertogdom *Holstein* afkomstig, waarönder zich vermengd hadden eenigen uit het tegenwoordige *Meklenburg*, was uit hun vaderland, om welke reden, is onzeker, naar deze lager streken afgezakt. Een zeer groot deel van dezen werden *Saksen*, en een kleiner deel *Anglen* genoemd. In taal schijnen zij weinig of niet verschild te hebben. Deze *Angelsaksische* volksmenigte had zich gevestigd aan de kusten der Noordzee en een weinig landwaarts in, eerst van de *Eems* en naderhand van de *Wezer* af, tot zelfs een groot eind wegs, langs de oevers van het *Vlie*. Dit was eene rivier, die, uit den *Rhijn*, bij het tegenwoordig *Utrecht*, gekomen, langs het tegenwoordig *Muiden*, *Hoorn*, *Medenblik*, enz. tusschen *Staveren* en *Wieringen* landwaarts doorliep, en zoo eindelijk tusschen het tegenwoordig *Vlieland* en *Texel* in zee stortte (†).

Ten

scheiden geweest. Wie weet, hoe veel vast land er om dezelve, zoo voor, als na, door de golven verzwolgen zij.

(*) Verg. hiervoor bl. 65.

(†) Men zie de Kaart van den *Marquis* de St. Simon achter deszelfs *Histoire de la Guerre des Bataves et des Romains* Als mede die in het werk van Engelberts Al-

Ten oosten grensde dit land aan *Sakſen*, ten zuiden aan *Westfalen*, ten westen aan het *Utrechtſche*, ten noorden aan de zee (*). Door de uitheemſche ſchrijvers des vroegeren tijds, is deze volkplanting met onderſcheiden namen, naar de onderſcheiden landen, welke zij bewoonden, of naar de onderſcheiden ſoorten van volken, waarin zij verdeeld waren, benoemd geworden, als daar waren de *kleine Chauchen*, voorts de *Marſatiërs*, de *Stauriërs*, de *Friſiabonen* enz. (§). Algemeen evenwel waren zij bekend onder den naam van *Vriezen*. De kleine *Chauchen* noem ik een gedeelte der *Vriezen*; zoo meen ik, dat ze genoemd kunnen worden, als wonende in eene lange ſtreek, tusſchen de *Eems* en de *Wezer*, langs de Noordzee, waar thans de zoogenoemde wadden zijn, en zijnde dus, als het ware, voor de overige *Vriezen*, die een weinig landwaarts in zich gevestigd hadden, eene borstwering en voormuur (⁎). De groote *Chauchen* waren de ſtrandbewoners tusſchen de *Wezer* en de *Elve*.

Behalve de *Vriezen* was ongeveer denzelfden tijd, namelijk negentig of honderd jaren voor onze tijdre-

Aloude ſtaat der vereenigde Nederlanden, I. D. Conf. Pomponii Melæ, *de ſitu orbis*, Lib. III. Cap. II.

(*) Dus werden in veel latere tijden de grenzen van *Vriesland* nog beſchreven, door den vermaarden Æneas Sylvius, in *Deſcriptione Europæ*; C. XXXV.

(§) Conf. Plinii *Hiſt.* Lib. IV. C. 15.

(⁎) Vid. Ptolomæi *Cosmogr.* Lib. II. C. II. Verg. Engelberts m. a. w. I. bl. 274, 275.

rekening (*), een andere, doch min talrijke, volks-hoop herwaarts getrokken, afkomstig uit de oorden van *Hessenland*, (*Chassenland*) of *Kattenland*, waar zij aan de rivier de *Eder* gewoond hadden. Dit volk was aldaar door burgerlijke oneenigheden met hunne landgenooten dermate ontrust geworden, dat zij zich hadden genoodzaakt gezien, om eene andere woon-plaats te zoeken (†). Niet onwijsselijk koos deze volkshorde, onder den naam van *Chassen* of *Katten* bekend, hier te lande daartoe eene zekere streek, welke, door rivieren afgesneden, als ware het een ei-land, zeer vruchtbaar scheen. Zosimus noemt dezelve het *grootste der riviereilanden* (§). Hier met vee en tilbare have aangekomen, verklaarden zij zich voor een onafhankelijk vrij volk, en breidden zich uit door een groot gedeelte van het tegen-woordige *Gelderland*, *Zuidholland* en *Utrecht*. Dit eiland werd, als zoodanig, gevormd door twee ar-men van den *Rhijn*, die, ontstaande te *'s Graven-weerd*, waar de tegenwoordige *Schenke Schans* ligt, zich wijd van elkanderen uitstrekten, en zoo beiden op onderscheiden plaatsen in de Noordzee stortten. De regter arm des *Rhijns*, den naam van den *Rhijn* behoudende, liep wel in de zee ter plaat-se, waar nu *Katwijk* gelegen is, maar vormde voor-af

(*) Verg. Engelberts *Aloude staat der vereenigde Nederlanden*, I. bl. 335.
(†) Vid. Tacitus *de Mor. Germ.* C. XXIX.
(§) *Hist.* Lib. III. C. o.

af zich landwaarts in tot een wijden ſtroom, die eindelijk in verſcheiden takken, tusſchen het tegenwoordig *Vriesland* en *Westvriesland* (of Noordholland) ten *Noorden*, in de Noordzee zich, door bijzondere monden (*), ontlastte, waarvan de voornaamſte was de *Noordoostelijke*, anders het *Vlie* genoemd, gelijk wij reeds gezien hebben. De linkerarm der rivier, die toen den naam van *Waal* had, zoo als hij dien tot heden toe draagt, vereenigde zich, denkelijk bij *Herewaarden*, of het *Fort St. Andries*, met de *Maas*, en viel, niet verre van den *Bosch*, het land van *Heusden* en *Altena* nog mede influitende, achter *Strijen*, *Putten*, *Helvoet* en den *Briel*, door een' wijden mond in dezelfde zee (†).
Het

(*) Deze monden ſchijnen de aanleidende gelegenheden geweest te zijn, dat de zee een groot gedeelte van het land weggerukt, en tot eilanden gevormd heeft, als daar zijn het *Vlie*, *Texel*, *Ter Schelling*, *Ameland* enz., terwijl de *Vlieſtroom* binnenlands eerst een groot meer, oulings onder den naam van *Flevo* bekend, en vervolgens eene wijde binnenzee, die thans de *Zuiderzee* genoemd wordt, door medewerking van den *IJsſel*, veroorzaakt heeft. Van ouds is dat meer *Flevo* zeer beroemd geweest. In den beginne ſchijnt het zeer ondiep te zijn geweest; merkwaardig werd het ſlechts dan, wanneer het, bij hoogen vloed, de omliggende landen onder water deed komen. Vid. Pomponii Melæ, *de Situ orbis*, Lib. III. C. II. Van deze natuurlijke uitwerkſelen des hoogen *vloeds* ſchijnt het meer den naam van het *Vlie* gekregen te hebben, welke vervolgens is overgegaan, zoo om zeker *Kasteel*, waarvan Tacitus gewaagt, *Ann.* IV. C. 72, als om den geheelen regterarm des *Rhijns*, van *Utrecht* af, aan te duiden.

(†) Men leze de naauwkeurige beſchrijving, welke Tacitus van het eiland der Batavieren en den loop des

 Rhijns

Het eiland, door deze beide armen omvangen, wordt door de *Romeinsche* geschiedschrijvers het *Eiland der Batavieren* (*), en door de *Griekschen* de *Bataw* (†) genoemd. De naaste buren der *Batayen* waren de *Kaninefaten*, of, zoo als Tacitus (§) hen noemt, *Kanninefaten*, of, volgens Plinius, *Kannunefaten* (‡). Dezen waren waarschijnlijk met hen, omstreeks denzelfden tijd, evenwel een weinig later dan zij, uit *Hessenland* herwaarts gekomen, en moeten als hunne landgenooten aangemerkt worden. Ook om die reden zullen de *Batayen* hun een gedeelte van het eiland denkelijk aan den zeekant hebben ingeruimd (‖). Voor het overige bewoonden zij naar het schijnt, ook eene groote streek van het tegenwoordig *Noordholland*, aan de zeekusten tot omtrent de plaats, waar thans de dorpen *Petten* en de *Helder* liggen (††). Zij mogen dus vergeleken worden

Rhijns, om hetzelve heen, in twee armen, geeft. *Ann.* Lib. II. C. 6.

(*) Vid. Julius Cæsaris *de bello Gall. Comment.* l. l. Taciti *Ann.* II. l. l. Plinii *Hist. nat.* Lib. IV. C. 15.

(†) Vid. Zosimi *Hist.* Lib. III.

(§) *Hist.* Lib. IV. C. 15 et alibi passim.

(‡) *Hist. Nat.* Lib. IV. C. 15.

(‖) „ Ea gens partem insulæ colit, origine, lingua, virtute, par Batavis; numero superantur". Tacitus *Hist.* Lib. IV. C. 15.

(††) Vergelijk de fraaije kaart van den *Marquis de* St. Simon. Er zijn, die willen, dat de *Kaninefaten* gewoond hebben op het eiland van den *Briel*, anders *Voorn* geheten; zoo als Eyndius *Chronici Zeelandiæ* Lib. I. C. XIII. p. 73. Maar dit is door den *M. de* St. Simon genoegzaam weêrlegd.

den met de *Chauchen* in *Vriesland*, die ook strandbewoners waren. Hoogstwaarschijnlijk is het, dat het binnenste deel van *Noordholland*, ik meen den omtrek, waar thans *Amsterdam*, *Haarlem* enz. ligt, mede door *Bataven* is bewoond geweest. Het andere gedeelte van *Noordholland* was door de *Vriezen* bezet. De overige volken van dit beschreven gedeelte onzes lands waren de *Tencteren*, in het tegenwoordige *Drenthe*, de *Usipeten* en *Bructeren* in *Overijssel*, de *Tubantes* in *Tubente* of *Twente*, de *Sykambren* in *Gelderland*, in het *Keulsche*, in *Gulik* en *Berg*, de *Toxandriërs* in *Zeeland*, de *Menapiërs* in *Braband*, de *Ambivariten* tusschen de *Maas* en den *Rhijn*, en eenige achter gebleven *Kimbren*, tusschen de *Maas* en de *Schelde* (*).

Zie hier een overzigt van een aanzienlijk deel des volks, 't welk reeds voor het begin onzer eeuwrekening die landen in bezit heeft gehad, waar thans *Nederlandsch* gesproken wordt (†). De naburen van dit volk oostwaarts waren de *Nedersaksen*, die, even gelijk de *Vriezen*, herkomstig waren van de *An-*

(*) Verg. Engelberts a. w. I. bl. 274, 275.

(†) Furmerius bepaalt, in zijne *Annales Phris.* p. 14 & 27. de komst der *Vriezen* op het jaar 313, en die der *Bataven* op het jaar 127 voor de geboorte des Heilands. Hoe wist de man dit zoo naauwkeuriglijk te bepalen? Mogelijk uit de fabelächtige legenden der Monniken van de middeneeuwen. Zeker zijn de *Vriezen* ouder, dan de *Bataven*, doch in welk onderscheiden jaar die onderscheiden volken hier aangekomen zijn, wie zal dit zeggen? Maar men leze het werkje van U. Emmius de *Origine & antiq. Frisiorum.*

Angelsaksen (*), en dus zamen ééne taal spraken van een zacht dialekt. Of dezen vroeger, dan de *Vriezen*, zich tot een bijzonder volk gevestigd hebben, is niet zeker. Voorts meent Ten Kate, dat het gedeelte van *Duitschland*, 't welk *Belgisch Gallië* geheten werd, als grenzende aan het eiland der *Batavieren*, in zich begreep niet alleen de verdere uitgestrektheid van de, bij ons bekend geweest zijnde, zeventien provintiën, maar ook eene gansche breede streek, langs den *Rhijn* naar boven, tot aan het meer van *Geneve* toe (†). Deze gedachte zal men, op de kaart, bij het nazien van de namen der steden en dorpen, die daar gelegen zijn, zeer gegrond bevinden. Bijkans alle die namen zijn blijkbaar van *Duitschen* oorsprong, zoo dat men duidelijk zien kan, waar zich dat gedeelte van *Duitschland*, 't welk *België* of *Belgisch Gallië* heette, van *Gallië* heeft afgescheiden. Het is uit dien hoofde waarschijnlijk, dat alle de volken, hooger op langs den *Rhijn* wonende, daar reeds veel vroeger gevestigd zijn geweest, dan de *Vriezen*, de *Chauchen*, de *Batavieren* en *Kaninefaten* hier te lande, wijl zij, in hunne woonplaatsen, door de overstroomingen der zee niet zoo veel te lijden hadden gehad. Niets is dan nu blijkbaarder, dan dat alle deze volken talen of liever

(*) Conf. Wachteri *Gloss. Germ.* præf. § XL. Wiarda's *Altfries. Worterb.* voorr. en Kinderlings *Gesch der Niedersf. Sprache*; bl. 30 - 33.

(†) Zie het m. a. w. van Ten Kate; I. bl. 27.

ver dialekten gefproken hebben, die, over het algemeen genomen, niet zeer van elkänderen onderfcheiden waren, dialekten, die niet veel van elkänderen verfchild kunnen hebben. De *Vriezen* fpraken de eigenlijk *Angelfakfifche - duitfche*, de *Bataven* en *Kaninefaten* de *Hesfisch - duitfche*, en de *Belgen* (of *Vlamingers*, gelijk zij naderhand genoemd zijn) eene meer of min met het *Westfaalsch* overëenkomftige taal (*). De overigen, die, als naburen van de *Bataven*, meer nederwaarts langs den *Rhijn* woonden, de *Sykambers*, dat is de *Gelderfchen*, *Keulenaars*, *Klevenaars*, *Gulikers*, enz. (†), hadden een *Duitsch* dialekt, dat, uit hoofde der geografifche betrekking, wel niet veel verfchild kan hebben van het *Hesfifche*, doch een middendialekt was tusfchen het *Hesfifche*, *Angelfakfifche*, en, als zoodanig reeds eenigzins *Nederfakfisch*, zoo als het tusfchen de *Wezer* en de *Elve* gefproken werd, moet geweest zijn. Ter onderfcheiding noemt men dit dialekt het *Nederrhijnsch* (§). Uit eene vermenging van deze onderfcheiden dialekten, namelijk het *Vriefche*, *Bataaffche*, *Belgisch* of *Vlaamsch*, en *Nederrhijnfche*, is ons *Nederlandsch* ontftaan, dat in zij-

(*) Verder op fpraken de bewoners, langs den Rhijnkant ten westen, een veel hooger dialekt; dit kwam meer overëen met het *Swavifche*.

(†) Conf. præf. quam Kilianus fuo præmifit *Dictionario Teutonico*. p. 1.

(§) Zie Richey's *Nachr. von dem Teuthen.* bl. 434.

zijnen aard zacht was, en met den tijd nog zachter geworden is (*).

De *Duitschers*, bemerken wij derhalve, waren over het algemeen verdeeld in zeer vele kleine volken, die allen met elkänderen ééne taal spraken, maar in verschillende dialekten. Met alle bijzondere volken van *Duitschland*, mitsgaders hunne onderscheiden dialekten, hebben wij ons echter hier niet in te laten, dan voor zoo verre zij eene meer naauwe betrekking hebben op ons volk en op onze taal. In het algemeen moeten wij, overëenkomstig het oogmerk onzes schrijvens, de Duitsche taal verdeelen in twee hoofddialekten, in het zuidelijke, namelijk, en in het noordelijke, of in het hoog en nederduitsche. Ten regten verstande van het onderscheid tusschen talen en taaldialekten, zij hier aangemerkt, dat de talen onderling verschillen in woorden, die, zoo ten aanzien van de klinkers, als medeklinkers, geene of zoo al, dan slechts eene geringe overëenkomst met elkänderen hebben, en de dialekten van ééne en dezelfde taal alleen verschillen in woorden, die van elkänder in klinkletteren, of in uitspraak, die of meer hard of zacht is, onderscheiden, maar overigens geheel of grootendeels elkäêr beide in vorm en beteekenisse gelijk zijn. Voorts zijn de dialekten van ééne en dezelfde taal nog ook daarïn onderscheiden, dat elk derzelver zijne idiotismen

(*) Eyndius in *Chron. Zeeland.* p. 96. van onze voorouders uit dit tijdperk sprekende, zegt, mijns oordeels, naar waarheid: *Sermonem eorum a reliquis Germanis, ut non diversum, ita molliorem fuisse suspicor.*

men heeft, die niet tot het algemeene, maar tot een bijzondere taalëigen behooren. Zoo is het Hoogduitsch niet alleen door zwaarheid van dialekt onderscheiden van het Nederduitsch, dat zachter is, maar ook door eenige bijzondere uitdrukkingen, die in het Neêrduitsch niet zijn.

Het hoogduitsche dialekt werd in het zuidelijk gedeelte van *Duitschland*, aan de beide zijden van den *Rhijn*, inzonderheid aan de oostzijde, tusschen den *Donauw* en den *Main*, tot aan *Hongarië* en *Polen*, gesproken. Hiertoe behoorden dus het *Oostenrijksche*, het *Beijersche*, het *Swavische*, het *Opperrhijnsche*, ook een gedeelte van het *Oppersaksische*, enz. Alle deze landen schijnen door ééne en dezelfde groote volkshorde ingenomen te zijn, welke zeker ééne taal sprak, doch ook zeker die met zeer onderscheiden dialekten sprak. Vele volken van dit zuidelijk deel van *Duitschland*, bijzonderlijk uit den *Swavischen* en *Beijerschen kreits*, van de *Zwitzersche* grenzen af tot aan *Mentz* toe gerekend, gingen, voort na het begin der derde eeuw van onze tijdrekening, ter handhaving der gemeene vrijheid tegen de *Romeinen*, die hen onderdrukten, een magtig verbond aan. Eene zeer naauwe verzwagering van deze volken, als het gevolg van hun bondgenootschappelijk te velde trekken tegen hunnen vijand, kreeg alzoo eenen zeer uitgestrekten invloed op de taal, welke zij spraken. Dezelve werd nu een mengsel van allerlei *Duitsche* dialekten, die als het ware zamensmolten. Natuurlijker wijs werd de taal daardoor één

vormiger, en kreeg zij als zoodanig daarvan naderhand den algemeenen naam van het *Allemannisch*. Ook deze volken zelven zijn van toen af bekend geworden onder den naam van *Allemannen*, als die uit, met elkäêr verëenigde, manschappen van allerlei *Duitsche* natiën en tongvallen bestonden (*). Hunne taal was scherp, deftig en stout, hunne uitspraak grof en zwaar, hunne uitdrukking lang gerekt, maar daardoor duidelijk, krachtig en zinrijk.

Het andere hoofddialekt was de Nederduitsche taal welke van *Litthauen* af langs de kusten der *Oostzee*, vervolgens van de *Noordzee*, en landwaarts in, door het *Westfaalsche*, door het *Nederrhijnsche*, door gansch *België*, en dus ook door geheel het namalig *Vlaanderen* gesproken werd. Ook moet hier toe betrekkelijk worden gemaakt het *Duitsch*, dat nog in *Zevenbergen* wordt gesproken. Dit gewest bestaat zints de tiende eeuw tot heden toe deels uit *Hongaren*, deels uit *Saksen*. De laatsten maken er wel twee derde der bevolking uit (†). Uit eene vermenging van dit oude *Nederduitsch* met het oude *Hoogduitsch* had in de allervroegste tijden, naar het zich voegelijkst denken laat, het oude *Kimbrisch* zich gevormd, gelijk in later tijden, door middel

(*) Vid. Dio Cass. Lib. LXXVII. p. 876. et Schoepflini *Antiq. Alemannicae* p. 3, 4, 7, 23.

(†) Vele steden in dit gewest dragen Duitsche namen, als *Klausenburg*, *Segesburg*, *Weissenburg*, *Hermanstad*, *Kroonstad*, *Neumark*; enz.

del van het *Franksch*, zoo het tegenwoordig *Hoogduitsch* als het tegenwoordig *Nederduitsch*, er uit ontſproten is. De *Nederduitſche* taal verdeelde zich in twee bijzondere dialekten, namelijk in het *Nederſakſiſche*, anders ook het *Platduitſche* genoemd, en het *Nederlandſche*. De rivier de *Eems* maakte eene ſcheiding tusſchen het *Nederſakſisch* en *Nederlandsch*. Van welke volken de taal, welke wij de *Nederlandſche* noemen, geſproken werd, hebben wij gezien. Het gene wij *Nederſakſisch* heten was de taal der volken hoog op aan den *Nederrhijn*, voorts in de landen van het tegenwoordig *Westfalen*, *Bremen*, *Luneburg*, *Maagdeburg*, *Brandenburg*, *Meklenburg*, *Oldenburg*, enz. Hier en daar vermengde het zich eenigzins met het hoogduitſche, dat nog heden niet zoo zuiver is, of er zijn nog overblijfſelen van het Neêrduitsch der vroegſte tijden in te ontdekken. In het vervolg zal ons blijken, dat, hoe zeer beide deze hoofddialekten, namelijk het *Nederſakſisch* en *Nederlandsch*, in veelvuldige onderdialekten verdeeld zijn, het onderſcheid tusſchen alle zamen genomen nog voor drie honderd jaren op verre na zoo aanmerkelijk niet was, als thans. Van toen af week het *Nederſakſiſche* langzaam voort meer van het *Nederlandſche*. Hetzelve is alzoo nader aan het *Hoogduitſche* gekomen, terwijl het *Nederlandſche* in zijne eigene kracht geheel is blijven ſtaan, en zich meer zelf volmaakt heeft.

Om het *Duitſche* van den vroegſten tijd, zoo wel het *Nederduitſche*, als het *Hoogduitſche*, in zijnen aard

eenigzins te leeren kennen, schiet er ons geen ander middel over, dan daar toe eene proeve te nemen van het *Mesogothisch*, uit eene oude overzetting van het Nieuwe Testament in die tale, door den *Gothischen* Bisschop Ulfilas vervaardigd, ongeveer het jaar 360, waarvan een tamelijk gedeelte ter goede uur in handen is gekomen van onzen voortreffelijken landgenoot F. Junius, die hetzelve ten jare 1665 heeft uitgegeven, waarna het met meer ontdekte bijvoegselen en parallele, zoo *IJslandsche* als *Sueogothische*, vertalingen vervolgens, op onderscheiden tijden, door de zorgen van Stiernhielm, Knittel, Ihre, en anderen in het licht is verschenen. De *Gothen* waren een magtig volk, 't welk de overige *Duitschers* in hunne omzwervingen hadden achtergelaten aan de oevers der zwarte zee, vanwaar zij, door de *Hunnen* verdreven zijnde, zich naar het westen aan de beide oevers van den beneden *Donauw* hebben uitgebreid. Een aanmerkelijk gedeelte vestigde zich in het oude *Mesië*, het tegenwoordig *Servie* en *Bulgarië*, en is daar onder den naam van *Mesogothen* bekend geworden, doch nu reeds lang onder andere volken te zoek geraakt. Een ander gedeelte van deze *Gothen* sloeg zijne woningen neder in de bergächtige oorden van de *Krim*. Hier zijn zij, als een afgezonderd *Duitsch* volk, kenbaar gebleven tot het jaar 1475, toen hun vorstendom door de *Turken* veröverd is. Honderd jaren daarna vond Busbeq, gezant van den Keizer Ferdinand, te *Konstantinopel*, gelegenheid, om deze *Gothen* over

hun-

kunne taal te onderhouden, en ontdekte derzelver allernaauwste verwantschap met de Duitsche tale, bijzonderlijk in woorden, die zaken uitdrukten van het dagelijksche leven en de eerste behoefte (*). Sedert dien tijd heeft men in de geschiedenis niets meer van deze *Gothen* vernomen (†). De taal van de *Mesogothen* is ons uit de gemelde vertaling des N. T. wel beter bekend, dan die van de laatstgenoemde *Gothen* uit de hier beneden gedachte lijst van woorden, die bij hen in zwang waren. Dan over het geheel kan men genoegzaam zien, dat beide deze *Gothen*, in de vroegste tijden, ééne taal gesproken hebben. Buiten alle bedenking waren de *Mesogothen* oorspronkelijk geene anderen, dan de *Geten*, onder welke Ovidius, te *Tomi*, dat in *Mesië* op de regte zijde des *Donauws*, aan de oevers van de *Zwarte zee*, lag, als balling, gewoond heeft, en van welke hij in zijne *Treurliederen* zoo menigwerf zingt (§).

Wat dus bijzonderlijk het oude *Mesogothische* aangaat, dit had, als eene echte Duitsche taal, veel van het oude *Opperduitsch*, dat tusschen hetzelve en het *Kimbrisch* een middendialekt schijnt geweest te zijn. Maar meer overëenkomst had het met het oud *Ne-*

(*) Zie de woordenlijst in de *Taalk. Meng.* bl. 127 en vl.

(†) Zie Adelungs *Geschichte der Duitsche sprache*; bl. 21-24. De voornaamste stad van het voormalig vorstendom *Mangut*, weleer *Gothiën* geheten, is thans een arm vlek, dat van *Joden* en *Tartaren* bewoond wordt.

(§) Er zijn geleerde Schrijvers, die de *Geten* van de *Gothen* willen onderscheiden hebben. Onder dezen is ook Ten Kate, in zijne *Aanleiding tot de kennis der Nederduit-*

Nederduitsch, dat er echter geene dochter van was, gelijk ſommigen gemeend hebben. Als zusters waren zij zamen opgegroeid. Het *Meſogothisch* behelst een aantal woorden, die uit het *Nederduitsch* verklaard moeten worden, en daarïn gedeeltelijk nog overig zijn. Trouwens omtrent de naauwe gemeenſchap der talen, zal het niet noodig zijn, hier mijne aanmerkingen mede te deelen, wijl dit zoo oordeelkundiglijk, als geleerdelijk is aangetoond, niet alleen door den ſchranderen Ten Kate, in een werkje, ten jare 1710 uitgekomen, onder den tijtel van *Gemeenſchap tusſchen de Gothiſche ſprake en de Nederduitſche*, maar ook door de voortreffelijke Schrijvers van de *Taalkundige Mengelingen*, uitgegeven in het jaar 1781, onder de zinſpreuk *Linguæ patriæ excolendæ amore* (†). Alleenlijk willen wij dus eene proeve geven ter bevestiging van de, door deze verdienſtelijke mannen opgemerkte, overëenkomst; 't gene ons zeer weinig moeite zal behoeven te kosten, daar zij in vele opzigten, zulks gemakkelijk gemaakt hebben. Wij willen hier den lofzang van Maria in het *Meſogothisch*, met de door hen er bijgevoegde, doch door ons hier en daar eenigzins veränderde, vertaling, ten papiere brengen.

Luk.

duitſche ſprake; I. bl. 32. Maar naar het mij voorkomt, zijn ze één volk geweest, en mag men met Melanchthon (*Chron. Car.* Lib. I.) zeggen; „ Gethas Gothos postea nominatos dubium non est." De gronden voor dit ons gevoelen kan men vinden in Boxhorni *Hiſt. Univerſ.* p. 217-223. Men mag hier mede vergelijken Petreii *Cimbrorum & Gothorum origines* p. 75, 82.

(†) Bl. 217-434.

Luk. I: 46 en volgg.

46. Mikileid Saiwala meina fn (franja) Maak michel (*), ziele mijn! den Heere!

47. Jah swegneid ahma meins. du Gtha nasjand meinamma.

En swegelt (†) adem mijn (mijne ziel) tot God, mijn genezend (§), (mijn genezer.)

48. Unte insawh du hnaiweinai thiujos zeinaizos. Sai allis fram himma nu andagjand mik alla kunja.

Om dat Hij zag op de neiging (buiging, vernedering) zijner dienstmaagd. Zie! alleszins van heden nu zullen zalig noemen mij alle kunnen (geslachten)

49. Unte gatawida mis mikilein sa makteiga; gah weih namo is.

Omdat Hij gedaan heeft mij (iets) michels, hij, de magtige; en gewijd is de naam van Hem.

50. Jah armahirthei is in aldins alde thaim ogandam ina.

En zijne barmhartigheid (is) in der ouden ouden (van de oudste geslachten af) over de genen, die Hem vreezen.

51.

(*) Michel beteekende in onze taal nog voor drie honderd jaren. *groot*. Zie den *Teuthonista* van v. der Schueren.

(†) Sweghelen, (zingen) *tibiis canere*, heeft Kilian bewaard in zijn Woordenboek.

(§) Genezend is hier het deelwoord van *genezen*, gelijk Heiland het deelwoord van *heilen*.

51. Gatawida swinthein in arma selnamma. Distahida mikelthuhtans gahugdai hairtins seinis.

Hij heeft gedaan iets swindigs (een swindig; krachtig werk,) (*) door zijnen arm. Hij heeft van een getogen de michelgedachtigen (de hoogmoedigen) in het geheugen van zijne (hunne) harten.

52. Gadrausida mahteigans af stolam, gah ushauhida gahnaiwidans.

Hij heeft de magtigen van de stoelen afgeschokt en heeft verhoogd de geneigden.

53. Gredagans gasothida thiuthe, gah gabignandans insandida lausans.

De gretenden (gretigen) heeft hij gesadeid met deugden (goederen), en de rijken heeft hij loos (†) (ledig) weggezonden.

54. Hleibida Israell thiumagu seinamma, gamunands armahairteins.

Hij heeft geliefd (en liefde opgenomen) Israël zijnen dienstknecht, gedachtig (§) der barmhartigheid.

55. Swa swe rodida du attam unsaraim, Abrahama gah fraiw is und aiw.

Soo, soo heeft hij geredend tot onze vaderen Abra-

(*) Zie van der Schueren *Teuthon.* op *Coen* en Kilians Woordenboek, op het woord Swindigh.

(†) Zie Kilians Woordenboek op loos.

(§) Gamunan, ergens aan denken, komt mij voor oorspronkelijk hetzelfde met ons *meenen* te zijn.

Abraham en deszelfs zaad onte (*) eeuw (tot in de eeuw, de eeuwigheid.)

De blijkbaarste overëenkomst ziet men, dat er is tusschen het oude *Gothisch* en het oude zoo *Neder-* als *Hoogduitsch.* In deze vertaling van Ulfilas zoude men ligtelijk kunnen denken, dat de *Gothische* taal nog in hare kindschheid gevonden wierd. Maar dan zoude men dwalen. Zij blijkt toen reeds eene mannelijke taal geweest te zijn; immers zij was krachtig, deftig, en regelmatig. De regelmatigheid dezer taal is door Ten Kate zoo oogenschijnlijk aangetoond (†), dat wij ons over dezelve in waarheid verwonderen moeten, vooräl ten aanzien van de werkwoorden, die, gelijk thans bij ons, zeer klaar zich laten önderscheiden in gelijkvloeijenden en ongelijkvloeijenden. Hier uit ziet men, dat deze *Gothische* taal, als een *Duitsch* dialekt, geheel op zich zelve gestaan heeft. Immers zulk eene taalregelmatigheid werd zelfs vele eeuwen na de tijden van Ulfilas nog in de overige Duitsche dialekten te vergeefs gezocht. Als eene bijzonderheid mag ook hier worden aangemerkt, dat, daar in vervolg van tijden, gelijk wij zien zullen, de *Frankische*, *Hoog-* en *Nederduitsche* taal naar het *Latijn* is geschroeid geworden, het *Mesogotisch* naar het *Grieksch* gewijzigd en met ettelijke *Grieksche* woorden vermengd was. Hetzelve trouwens stönd daarvoor natuur-

(*) *Onte* beteekent in onze oude Nederlandsche tale *tot in*, *tot aan*, *usque*. Zie Kilians Woordenboek op het w.

(†) In zijne *Aanl. tot de kennis der* N. S. I. bl. 575-597.

tuurlijk bloot uit hoofde van de gemeenschap, welke de *Gothen*, wegens de ligging hunnes lands, met de *Grieken*, als hunne naburen, meer, dan immer eenig ander *Duitsch* volk, gehad hebben. Van hier is het, dat, volgens het getuigenis van Hieronymus (*) de *Galaten*, aan welke Paulus zijnen Brief heeft geschreven, beide en *Duitsch* en *Grieksch* spraken (†). Welk eenen onvermijdelijken invloed moest zulks op het *Gothisch duitsch* hebben.

Een ander, meer invloed hebbend, middendialekt der *Duitsche* taal tusschen het *Hoogduitsch* of *Allemannisch* en het *Nederduitsch*, dat zich in het *Nedersaksische* en *Nederlandsch* verdeelde, werd het *Frankduitsch*, herkomstig van een gedeeltelijk altoos Nederduitsch volk, dat, ook tegen de *Romeinsche* overmagt ter verdediging van hunne vrijheid opgerezen zijnde, zich verbond met meer andere onderscheiden volken, die allen uit dien hoofde *Franken*, dat is, *Vrijen*, genoemd worden. Deze zamengezworen volken, het voetspoor der *Allemannen* volgende, maakten zich, op het tooneel der toenmalige gebeurtenissen, vermaard, even na het midden der derde eeuw, onder de regering van den Keizer Valerianus, en zakten, door het tegenwoordig *Westfalen* heen, ook in ons land, langs den

(*) In *Præfatione* vers. Lat. ad *Galat.* præm.

(†) Hij noemt het de taal van *Trier*; maar wat was die anders, dan Duitsch? Dat was reeds zoo in de tijden van Ovidius. *Trist.* L. V. Eleg. X. vs. 35.
Exercent illi sociæ commercia linguæ.

den *Rhijn*, af tot aan het *eiland der Batavieren*, overäl, waar zij kwamen, de ontmoetende volken, die toen, door langdurige oorlogen, in getal en kracht reeds zeer ſterk verdund waren (*), maar nog moeds genoeg bezaten, in hun verbond, ter betwisting van de heerſchappije der *Romeinen*, opnemende. Alzoo ſtrekten zij, al gaande voort, allermeest na het midden der vierde eeuw, hunnen vermogenden invloed wijd en zijd uit, onder de toen bekende volken, die, het digtst aan de Noordzee, het benedenſte van *Duitschland* en *Belgisch Gallië* bewoonden. Waar zij tegenſtand vonden, rigtten zij plundering, verwoesting en moord aan, ſlepende alzoo de volken geweldiglijk met zich ter bevordering van hunne belangen voort. De *Franken*, *Vriezen* en *Batavieren* ontzagen elkänderen. De eerſten vielen den beiden laatſten minder lastig, dan den overigen Nederlandſchen volken; beiden waren ook van ouds de dapperſte van alle *Duitſche* volken (§). Evenwel ondervonden zij maar al te zeer den onrustigen aard der *Franken*, die niet alleen op de kusten, maar op het vaste land ſtroopten, waar zij konden. Ondertusſchen

Dit ſchijnt wel te ſtrijden met het getuigenis van Walafridus Strabo, die in zijn werk *de offic. div. C. de rebus eccleſ.* p. 181 beweert, dat er door dezen weg *vele* Griekſche woorden in het Duitſche zijn ingeſlopen. Maar de woorden *weinig* en *veel* zijn altijd betrekkelijk.

(*) Zie de prijsverhandeling van Cruisſelbergen, over *de bewoners van Zeeland*, in de werken van het *Zeeuwſche Genootſchap*; II. bl. 14.

(§) Vid. Taciti de *Mor. Germ.* C. XXIX.

schen, daar den *Franken* door de *Romeinen* bij vredesverdrag een deel des lands in en omtrent het eiland der *Batavieren* werd afgestaan, moesten dezen in de beschikking hunner oude bondgenooten berusten. De *Franken* bekwamen hier alzoo hunne akkers, schuren, hoeven, huizen, enz. (*)

De oorspronkelijke woonstede, vanwaar de eerste *Franken* waren uitgegaan, was, zoo het schijnt, dat deel van *Duitschland*, 't welk nog heden de *Frankische kreits* genoemd wordt. Dit blijkt bijkans onwedersprekelijk uit het getuigenis van Hieronymus, die, als een tijdgenoot der *Franken*, meldt, dat zij woonden tusschen de *Allemannen* en *Saksen* (†). Ook hier mede stemmen andere geschiedschrijvers, hoewel van later tijd, volkomen overëen, ons hetzelfde berigtende (§). Met de *Franken* verëenigden zich, zoo het schijnt, vrijwillig, in den beginne, al dra hunne buren de *Saksen*, en vervolgens, doch door geweld gedwongen, ook de *Allemannen*. De *Franken*, zich met den tijd zuidwaarts uitbreidende, kregen, onder hunnen Koning Klodovar, in het laatste van de vijfde eeuw, de *Allemannen* in hun

(*) Zie Te Waters Vaderl. Historie I. bl. 52.

(†) In vita Hilar. T. II. P. II. p. 81. „ Inter *Saxones* & *Alemannos* gens non tam lata, quam valida, Francica vocatur.

(§) Men zie verscheidene Schrijvers, aangehaald in het werk van Schedius de *Diis Germanorum* p. 26, 27. waar men derzelver berigten lezen kan. Over de *Franken* raadplege men bijzonderlijk ook met Hertius, in deszelfs *Notitia veterum Francorum regni*.

hun bedwang, hen geheel onder het juk brengende (*). Hier door zijn de *Franken* een zoo ontzaggelijk volk geworden, dat zij eindelijk geheel *Gallië* aan zich onderworpen hebben. Van lieverlede was hierdoor bij de *Griekſche* en *Romeinſche* geſchiedſchrijvers in de zesde eeuw reeds de naam van *Germanen* of *Duitſchers* zoo geheel verdwenen, dat ze allen gezamenlijk *Franken* genoemd werden (†). Door de gemelde verbindtenisſen der *Franken* met de *Allemannen*, met de *Sakſen*, met de *Chauchen*, met de *Nederlandſchen* enz. kreeg alzoo de *Frankiſche* taal natuurlijker wijze eene gansch andere plooi. Oorſpronkelijk behoorde, gelijk wij uit het aangemerkte kunnen opmaken, de *Frankiſche* taal deels tot den *Hoogduitsch-ſakſiſchen*, deels tot den *Nederduitsch-ſakſiſchen*, en wel bijzonderlijk den *Nederrhijnsch-Nederlandſchen* tak. Dan door eene onderlinge verëeniging der *Franken* vormde zich alzoo hunne onderlinge taal tot een geheel op zich zelf ſtaand dialekt. Nog grooter verändering evenwel onderging hunne taal door vermaagſchapping eerst met de *Opper-* en *Neder Sakſen*, vervolgens met de *Allemannen*. Aan den eenen kant werd dit nieuw, geheel op zich zelf ſtaande, dialekt gewijzigd naar het *Allemannisch* of *Hoogduitsch*, en aan den anderen kant gevormd meer naar de taal der *Nederſakſen* en *Nederlanders*. Er is dus, ten aanzien

(*) Vid. Gregorii Turon. L. I. c. 15.

(†) Vid. E. G. Procopii *Hiſt. Goth.* referente Eyndio l. l. p. 108.

zien van het *Frankduitsch* diens vroegen tijds, een groot onderscheid te maken. Het *Frankduitsch*, dat zich naar het *Allemannisch* heeft laten plooijen, is in het *Allemannisch*, of misschien ook omgekeerd het *Allemannisch*, geplooid naar het *Frankduitsch*, is hierin versmolten. Hoe men het ook neme, het laatste is door die vermenging volmondiger, hoogluidender, scherper en harder, het andere daarëntegen welluidender, gevalliger, zachter en buigzamer geworden. Daarëntegen heeft het *Nederduitsch*, zoo wel het *Nederlandsch* en *Nederrhijnsch*, als het *Nedersaksisch*, 't welk, in zijnen oorsprong, aan het *Frankduitsch* vrij naauw verwant was, er geene zoo groote verändering door ondergaan. Alleenlijk zullen deze dialekten er aan den éénen kant iets van hunne zachtheid door verloren hebben, maar ook aan den anderen kant er meer krachtig door zijn geworden.

Nu zullen wij, geloof ik, in staat zijn, om zoo verre ons zulks, uit hoofde van het gebrek aan oude gedenkstukken van dien vroegen tijd, mogelijk zij, te bepalen, welke taal in ons vaderland, gedurende het eerste tijdperk onzer geschiedenis gesproken zij geworden. Uit genoegzame gronden meen ik te mogen besluiten, dat de taal onzes lands zich te dien tijde in drie voorname dialekten verdeelde, in het *Vriesch* namelijk, het *Vlaamsch-hollandsch* of *Vlaamsch-bataafsch*, en het *Nederrhijnsch*. Volgens onze reeds gemaakte aanmerkingen kan, uit zijnen aard het *Bataafsch* van het *Vlaamsch* niet veel verschild hebben. Al vroeg ook hadden de oude

Kat

Katten, na dat zij hier zich op het vermelde eiland hadden nedergezet, waar zij *Batavieren* genoemd werden, hunne woningen uitgebreid, en zich met hunne buren vermengd. Tot in *Zeeland*, ja in *Vlaanderen*, hadden dezen zich in volksplantingen verftrooid. Men kan zulks genoegzaam opmaken uit de namen van eenige, door hen geftichte, dorpen in dien omtrek, (*) als *Kats*, *Kattendijke*, *Katshoek*, *Katszand*, enz. (†) *Zeeland* fchijnt in dit tijdperk nog niet zeer bevolkt te zijn geweest (§). Het *Nederrhijnsch* was tusfchen het *Nederfakfisch* en het *Vlaamsch-bataafsch* een middendialekt, dat deze beide dialekten vereenigde. Het *Vriesch*, alfchoon een bijzonder dialekt, was nog

(*) Conf. Illuftris Eyndii *Chronicon Zelandiæ*; p. 104.

(†) Bijzonder laat zich dit opmaken uit de gelijkheid dier namen met die, welke elders in ons land aan dorpen of gehuchten gegeven zijn, en hunnen oorfprong allerzekerst aan de *Katten* verfchuldigd zijn, als *Katwijk* (*buiten* en *binnen*) *Kattendrecht*, bij *Rotterdam*, *Kattenbroek* bij *Woerden*, de *Kattegats gronden* tusfchen het *Vlie* en *Ter Schelling*, enz.

(§) Voor de tijden van Keizer Otto, den *derden*, die in het laatst der tiende eeuw regeerde, waren de Zeeuwfche eilanden nog aan elkäër verbonden. Alles was vast land. Gemelde Keizer liet een riviertje, dat tusfchen *Vlaanderen* en *Zeeland* liep, tot een kanaal verwijden, 't welk door fluizen werd afgefloten, maar voor de overweldigende kracht der volle zee nu niet meer beftand zijnde welhaast beide landen door een' wijden ftroom van elkänder rukte, die thans de *Hond* of *Westerfchelde* genoemd wordt. Hierdoor kreeg het water over geheel *Zeeland* ook meer de overhand, en die laage velden, die flechts bij gelegenheid van hooge vloeden onderliepen, werden nu in zeeën veränderd. Op deze wijze zijn de *Zeeuwfche* eilanden ontftaan. Verg. Engelberts *Aloude Staat der vereenigde Nederlanden*; I. bl. 137.

nogtans al vroeg met het *Vlaamsch bataafsch* dadelijk eenigzins vermengd geworden. Het vuur der vrijheidsmin ontvlamde de *Vriezen* niet minder, dan de *Franken* (*). Door deze hun aangeboren zucht voor vrijheid boden zij telkens, wanneer zij door andere volken werden aangevallen, met weergaêloozen moed, eenen onverzettelijken wederſtand, en gebeurde het niet zelden, dat zij, hunne vijanden overmannende, dezelven aan hun cijnsbaar maakten, in de verbeelding van, door derzelver aanvallen op hen gedaan, daartoe volkomen regt te hebben. Werkelijk hebben zij reeds, ſtaande dit tijdperk, veröveringen van dien aard op hunne naburen gemaakt, waardoor hunne heerſchappij gaande weg zich heinde en verre heeft uitgeſtrekt. Van het *Vlie* af, 't welk, gelijk wij gezien hebben, de oudſte grensſcheiding was, hebben zij, ſedert de vijfde eeuw, de grenzen van hun gebied al meer en meer uitgebreid. Aan hun behoorde, in volgende tijden, ten laatſte al het gene gelegen was benoorden de *Maas* en den *Rhijn*, met alles, wat oostwaarts door de *Lauwers*, de *Eems*, de *Wezer* en de

(*) Misſchien ook hadden de *Vriezen*, gelijk de *Franken*, hunnen volksnaam van die al van ouds bij hen gekoesterde zucht tot vrijheid ontleend, als wilden zij geheten worden *Vreijen*, waarvan de *Romeinen* eerst *Freiſii*, naderhand *Friſii* gemaakt hebben. Velen hebben den naamsöorſprong van dit volk in iets anders gezocht. Zie Wiarda's *Altfr. Wörterb.* bl, 148. Doch alle de daar vermelde etymologiſche gisſingen hierömtrent hebben, mijns oordeels, weinig gronds. Voor mijne gisſing trouwens wil ik ook niet volkomen inſtaan.

de *Elve*, ten weste door de *Schelde* bespoeld werd (*). Tot in *Vlaanderen* toe oefenden zij hunne magt. *Holland* lag in het midden van *Vriesland* (†). *Walcheren* werd eene *Vriesche* landstreek (§), en *Ostende* eene stad, in *Vriesland*, genoemd (*). In de elfde eeuw droegen alle die gemelde landen nog den naam van *Vriesland*. De naam der *Vriezen* was zoo vermaard geworden, dat onder denzelven, in de schriften der middeneeuwen, gelijk thans onder dien van *Hollanders*, de ingezetenen der Nederlanden begrepen waren (‡). Blijkens de oudste *Vriesche* wetten, die, staande de negende eeuw, in het Latijn, zijn afgekondigd, was *Vriesland* toen verdeeld in drie groote distrikten. Het eerste was begrepen tusschen den *Sinkval*, dat is, waar de *Maas* in zee valt (**), en het *Vlie*. Het andere bepaalde zich tusschen het *Vlie* en de *Lauwers*; het derde tusschen de *Lauwers* en de *Wezer*. Toen *Vriesland* zoo uitgestrekt was, had het dan ééns verscheiden Koningen over bijzondere landschappen, dan

(*) Verg. Te Waters *Verkorte Vaderl. Hist.* I. bl. 62.

(†) „ Frisiam late illa ætas appellat, & Hollandiam ipsam (observavi) includit.”. Ita Lipsius in *Lovanio* Opp. T. III. p. 1352.

(§) Vid. *Annal.* Bertin, op het jaar 837. Volgens Wiarda's *Altfr. Worterb.* voorr. bl. 32, waar de plaats uit de gemelde Annalen woordelijk staat aangehaald.

(*) *Oppidum Frisiæ.* Dus wordt het genoemd van Meijer in de *Annales Flandriæ*, aangehaald in de *Beschrijving van Vriesland* door Schotanus bl. 23.

(‡) Zie Te Waters a. w. I. bl. 98.

(**) Conf. Siccama ad L. L. Fris.

dan weder éénen Koning over het geheele land, als één rijk (*). Onder Keizer Karel, den *grooten*, die de *Vriesche* landen door onderscheiden Graven deed besturen, welke als erfgenamen elkänderen opvolgden, werd *Vriesland* tusschen den *Sinkval* en het *Vlie* doorgaans *Erfvriesland* geheten; en het *oude Vriesland*, met alle de aangrenzende landen ten ooste, het *vrije Vriesland* genoemd.

Konde het uit dien hoofde nu wel anders, of dit alles moest eenen aanmerkelijken invloed hebben op de *Nederlandsche* taal? Hebben immers zoo vele eeuwen achter elkänderen de *Vriezen* het bewind gehad in alle de gemelde landen, van de *Elve* af tot de *Schelde* toe, dan was het onvermijdelijk, dat ook hunne taal zich mengde in of met de taal van derzelver volken. Te minder kon zulks missen, dewijl de *Vriezen* allen ééne en dezelfde taal spraken, welke zij in de voorvermelde betrekking tegen geene vreemde van, hun onderhoorige volken, ligtelijk verwisselen zouden (†). Overäl in het *oude Vriesland*, ten minste tot aan de *Wezer* toe, werd de *Vriesche* taal gesproken. Maar hebben zich de bewoners van het *oude Vriesland* dan aan gene zijde van het *Vlie*, in het *Erfvriesland*, met hunne huisgezinnen, begeven, om aldaar de landen te bebouwen, zich onder de aldaar gevestigde volken neder te zetten, en ook daar

(*) Verg. Schotanus *Beschrijving van Vriesland*, bl. 23.

(†) „ Lingua usi sunt omnes Frisii una & eadem". U. Emmius *Rerum Fris. Hist.* Lib. II. p. 75.

daar bij dezen hunne taal in te voeren? Aan den éénen kant moet deze bedenking, ten aanzien van de later tijden, toen de zoogenoemde *oude Vriezen* genoegzaam gezeten waren, ontkennend beantwoord worden, als ſtrijdig met den aard der natie, die er eenen ingeworteldcn afkeer van had, om zich aan een vreemd, ſchoon hun onderworpen, volk, hetzij door huwelijken met, het zij door beſtendige verblijven onder hetzelve, te verzwageren (*). Maar aan den anderen kant, is er geen twijfel aan, of de *Vriezen* hebben, in de eerſte tijden, hier en daar, ter bevordering van hunne eerzucht, volkplantingen buiten 's lands gezonden, die aldaar met de inwoners vermengd zijn geworden (†). Trouwens, hoe men het ook neme, het is, om redenen, die ligtelijk kunnen worden nagegaan, toch zeker, dat vele *Vriezen*, die verpligt waren zich ambts of belangshalve, in de, door hen beheerde, landen, voor een' tijd, op te houden, vrij wat van derzelver taal moesten overkrijgen. En even eens zullen wederkerig de aan hen onderworpen volken allerzekerst van de *Vrieſche* taal, gedurende den gang van zoo vele eeuwen, niet weinig ontleend, en de hunne daarnaar gewijzigd hebben. Immers de omgang der *Vriezen* met volken, die anders ſpraken, dan zij, maar toch meerendeels door hen verſtaan werden, om dat ze ſlechts onderling in dialekt verſchilden, moest natuurlijker wijze ee-

(*) Legi merentur verba Emmii l. I. II. p. 75.
(†) Zie Schotanus *Beſchrijving van Vriesland*, bl. 23.

eene groote verändering in beider dialekt, te wege brengen. Een zeer merkwaardig taalverloop moest daardoor ontstaan! Ter opheldering mag hier het volgende in aanmerking worden genomen.

Wat vooreerst het verloop der *Vriesche* taal betreft, is hier van belang het gene de alles naauwkeuriglijk waarnemende Ten Kate reeds voor omtrent honderd jaren schreef (*), dat, namelijk, de *Vriesche* taal toen reeds hand over hand afnam. Dit toch ziet men genoegzaam bewaarheid bij eene vergelijking van de *oude Vriesche* taal met de tegenwoordige. In plaatse van vele oude woorden en spreekwijzen, worden thans nieuw ingekomen Vlaamsch-bataafschen gebezigd. Deze taalverwandeling wordt eeniglijk veroorzaakt door den omgang der bewoners van het platte land en de kleinste steden, waar alleen *Vriesch* gesproken wordt, met de burgeren der grooter steden, die zints de zestiende eeuw de Vlaamsch-bataafsche taal gebruikt hebben. De toepasfing van dit aangemerkte is op ons behandeld onderwerp gemakkelijk te maken. Op zulk eene wijze immers mag men stellen, dat in de vroeger tijden, het *Vriesch* ten ooste aan gene zijde eerst van de *Eems*, door den invloed van het Nedersaksisch, daarna ook van de *Lauwers*, en ten weste aan de overzijde van het *Vlie*, in het tegenwoordig *Noordholland*, door den invloed van het Vlaamsch-bataafsche, langzamerhand zal zijn uitgestorven, gelijk vervolgens nader blijken zal, dat werkelijk gebeurd is. Alleen in het oude *Vries-*

(*) Zie 's mans m. a. w. I. bl. 49.

Vriesland tusfchen de *Lauwers* en het *Vlie*, heeft zich de *Vriefche* taal het langst ftaande gehouden. Hoe groot moet dus omgekeerd ook, in de vroeger tijden, niet de invloed zijn geweest van de *Vriefche* taal op de *Vlaamsch bataaffche* taal die aan de andere zijde van het *Vlie*, verder op tot aan de *Schelde* toe gefproken werd! (*) Uit den aard der zake is zulks genoegzaam op te maken.

Dan wat ten tweeden het verloop der *Vlaamsch-bataaffche* taal betreft. Ik wenschte wel, dat wij oude gedenkftukken hadden, waaruit wij den eigen aard der *Nederlandfche* tale, welke, in het tweede tijdperk onzer gefchiedenis, gefproken is geworden, konden leeren kennen! Maar die ontbreken ons volftrekt. Zoo min van het *Vlaamsch-bataafsch*, als van het *Vriesch* dier dagen hebben wij overgebleven fchriften. Wanneer wij het *Vriesch*, zoo als het van de twaalfde of dertiende eeuw af, tot heden toe, gefproken is geworden, uit oude en nieuwe gefchriften leeren kennen, merken wij, dat hetzelve wel in den vorm zeer veränderd, maar in zijnen waren aard toch vrij gelijk is gebleven. De, naar onderfcheiden wijzigingen telkens wederkomende vereeniging der klinkers in die taal, de veelvuldige en groote verfcheidenheid der diphthongen enz., welk eene en andere de uitfpraak zoo moeijelijk maakt voor vreemdelingen, wordt nog

(*) Zie Cruisfelbergens *Prijsverhandeling over de bewoners van Zeeland*, in de werken van het *Vlisfingfche Genootfchap*, II. bl. 61.

nog heden in die taal bijna even zeer waargenomen, als in vroeger eeuwen. Ik merk dit aan, om dat wij hieruit besluiten mogen, dat deze standvastigheid in den aard der taal ten minste heeft plaats gegrepen voorheen in de eerste eeuwen van onze tijdrekening. Maar evenëens is het blijkbaar, dat, gelijk vervolgens met genoegzame proeven bewezen zal worden, de groote veranderingen, welke het *Vlaamsch-bataafsch* met den tijd ondergaan heeft, ook alleen betrekkelijk zijn tot den vorm der tale. Haar aard is dezelfde gebleven. Uit hoofde nu van het eene en andere is het hoogwaarschijnlijk, dat, daar het *Vlaamsch-bataafsch* oorspronkelijk van het *Vriesche* niet, dan in *dialekt* verschild heeft, hetzelve er dus in zijnen aard, staande het eerste tijdperk onzer geschiedenis, al zeer na aan gekomen zal zijn. Het meeste onderscheid zal gemerkt zijn geworden in de uitspraak, en in den daardoor anders gewijzigden vorm der woorden. Het waren dialekten van uitspraak, zoo als er, tegenwoordig in ons Vaderland, bij het gemeen, dat weinig leest en schrijft, maar slechts spreekt, onderscheiden, zeer vele onderscheiden zulke dialekten van uitspraak zijn. Reist men van de eene stad naar de andere, van het eene departement naar het andere, men zal op vele plaatsen moeite hebben, om de menschen, die elk het dialekt van hunnen geboortegrond volgen, te verstaan. Hoe veel sterker moet zulks geweest zijn, toen er bij het volk geene de minste beschaving plaats had, toen rijk en arm, verstandige en onver-

stan

ſtandige, wijze en dwaze, elk het dialekt van zijn land of ſtad gebruikte, en zich daarin uitdrukte! Allen waren zij van afkomst *Duitſchers*, zoo als het gemeen in ons vaderland thans van afkomst *Nederlanders* zijn. Allen ſpraken dezelfde taal, maar in onderſcheiden dialekt, zoo als het gemeen in ons vaderland tot op den tegenwoordigen tijd. Het is waar, er was een groot onderſcheid in een aantal van woorden, uitdrukkingen, ſpreekwijzen, enz., welke de *Vriezen* gebruikten, en de overige *Nederlanders* niet. Maar zoude het onderſcheid te dezen aanzien wel eigenlijk in aanmerking moeten genomen worden? Indien eens onze *Nederlandſche* taal thans alleen geſproken, en niet geſchreven wierd, zoude toch bij ons werkelijk hetzelfde plaats hebben. Ik heb mij hier ſlechts te beroepen op de menigvuldige zeer onderſcheiden Idiotismen, Provintialismen, of Departementalismen, of hoe men dezelven noemen wil, in onze Nederlandſche ſpraak, elken verſtandigen waarnemer genoegzaam bekend.

Twee zaken moeten hier derhalve wel van ons onder het oog worden gehouden. Vooreërst dienen wij aan te toonen, dat, ten aanzien der woorden, het *Vlaamsch-bataafsch* van het *Vriesch* niet zoo veel verſchild heeft, of beiden konden, in het oor der *Romeinen*, voor ééne taal doorgaan. Ten tweede behooren wij aan te toonen, dat beide deze taaldialekten, gedurende het tweede tijdperk onzer geſchiedenisſe, in haren aard dezelfden waren, welke zij thans zijn, met andere woorden,

dat

dat zij niet dat *Duitsch* waren, 't welk wij thans *Hoogduitsch* noemen, maar zij het oude zuivere *Duitsch* geweest zijn, waarvan het tegenwoordige *Hoogduitsch* in zijnen aard geheel is afgeweken. Bij gebrek van oude oorkonden uit het tweede tijdperk onzer geschiedenis, vinden wij ons wel niet in staat, om het eene en andere volkomenlijk te bewijzen; dan wij hopen hetzelve hoogstwaarschijnlijk te maken.

Wat het eerste aangaat, dat, namelijk, het *Vlaamsch-bataafsch* van het *Vriesche* niet of weinig in zijnen aard verschild heeft; om dit hoogstwaarschijnlijk te maken, willen wij in oogenschouw nemen eenige namen van landschappen, steden en dorpen, door geheel Nederland verstrooid, welker Etymologie niet moeijelijk is, en duidelijk aantoont, dat zij uit ééne en dezelfde taal herkomstig zijn. Bij voorbeeld, wie zal het willen betwisten, dat zoo wel de laatste als de eerste lettergreep der *Vriesche* landschapsnamen *Oostergoo*, *Westergoo*, enz. hetzelfde is met *Gouw*, een landschap (*), ook elders in ons vaderland nog overig, als in *Noordgouwe*, enz.? In *Vriesland* zijn zeer vele dorpsnamen, die op *um*, of, het gene hetzelfde is, op *hem* uitgaan, als *Aalzum*, *Britzum*, *Oosthem* enz. Dit *um* en *hem* is oorspronkelijk *hiem*, of *heim*, of *heem*, een afgegraven stuk lands, waaröp een huis gebouwd is, en waaröm andere kleiner huizen heen staan (†). Maar ook vindt men zoodanige dorpsnamen buiten

(*) Zie hier voor bl.

(†) Zie Weilands *Woordenboek*.

buiten het eigenlijke *Vriesland*, als *Winzum*, (in *Overijssel*), *Blarikum*, *Arnhem*, *Beusichem*, *Haarlem* enz. (*). Ook zijn er in *Vriesland* vele dorpsnamen, die op *geest* uitgaan, eene zandige, vruchtbare hoogte beteekenende (†), als *Kleinegeest* of *Lutjegeest*, *Rinsmageest*, *Westergeest*, enz., maar ook elders in ons vaderland treft men dien uitgang in vele dorpsnamen aan; als daar zijn *Endegeest*, *Oestgeest*, enz. Hetzelfde zij gezegd van vele *Vriesche* dorpsnamen, die op *horn* uitgaan, 't welk *eén' spitsen uitstekenden hoek beteekent* (§), als *Oudehorn*, *Dijkshorn*, enz., vergeleken met andere Neêrlandsche dorpsnamen, als *Avenhorn*, *Barzingerhorn*, *Oudshoorn*, enz. Om geene voorbeelden meer bij te brengen, denke men nog aan den *Vrieschen* dorpsnaam *Broek*, bekend vooräl in de gewezen Grietenij *Deniawerstal*. Dit woord *broek* beteekent eene moerassige streek lands. Maar hoe veele dorpen zijn er in het overige gedeelte van ons vaderland, welke van dat woord hunnen naam ontleend hebben, als *Broek* in *Waterland*, *Lutjebroek*, *Polsbroek*, *Babijloniënbroek*?

Geven nu alle deze land- stad en dorpsnamen een' gelijken oorsprong te kennen, dan volgt van zelf, dat

(*) Men vergelijke des Hoogleêraärs Wassenberghs *Bijdrage tot den Frieschen tongval*, II. bl. 147-161.

(†) Zie mijne *Taalkundige aanm. over veröuderde woorden in de S. overzetting des Bijbels*, bl. 35-41, waar mede men vergelijke Weilands *Woordenboek*, op het w.

(§) Zie Weilands *Woordenboek*.

dat in alle die landen, waarin de gemelde dorpen met zulke namen genoemd werden, ook eene gelijke taal is gesproken geworden. Buiten dien treft men ten bewijze van hetzelve in *Vriesland* eene menigte namen van steden en dorpen aan, die, bij het eerste gehoor, dadelijk, even zeer *Vlaamsch-bataafsch* als *Vriesch* zijn, gelijk uit vele anderen, *Oostermeer*, *Oosterzee*, *Woudsënd*, *Zuiderhuizen*, enz. Zelfs behoort hiertoe de naam der stad *Hindeloopen*, waar het oudste *Vriesch*, zoo men meent, nog meerëndeels zuiver gesproken wordt. Immers het zij dat de toespeling in dien naam is op het derwaarts *loopen der hinden* uit het *Kreilsche* bosch, dat, tusschen *Stavoren* en *Enkhuizen* gelegen, thans sedert lang door de zee verzwolgen is., 't zij dat, gelijk Schotanus denkt (*), de naam eigenlijk is *Eindeloopen*, de naam is zoo wel *Vlaamsch-bataafsch* als *Vriesch*.

Maar nu rijst de vraag, of deze namen van landschappen, dorpen en steden wel tot het eerste tijdperk onzer geschiedenis behooren? Ik meen, ja, zulks te mogen besluiten, om dat de namen der dorpen, die, in ons vaderland, na de invoering van den Kristelijken godsdienst, gesticht zijn, eerst meestäl van de woorden *kerk*, *kapel*, enz., naderhand meer bijzonderlijk van Christen heiligen, aan welke de kerken der dorpen gewijd waren, hunnen oorsprong verschuldigd zijn. Van de eerste soort zijn in *Vriesland* de dorpsnamen *Oenkerk*, *Rijperkerk*, *Oudkerk*, *Nij-*

(*) Zie zijne *Beschrijving van Vriesland*, bl. 276.

Nijkerk, *Ter Kapelle*, (of *ter Kappel*). Tot de tweede soort behooren *Vrouwen parochie*, *Sint Anna's parochie*, *Sint Jakobs parochie*. Deze drie dorpen maken het *Bild* uit, zijnde eene landstreek, die, uit de zee aangeslijkt, ten jaare 1508 bedijkt is geworden (*). En hoe veele, hier toe betrekkelijke, dorpsnamen worden er niet in de overige gewesten van ons vaderland gevonden?

Wat nu het tweede betreft, het welk wij wilden aan-

(*) Wat de eigen mans, en vrouwen namen der oude *Vriezen* aangaat; alschoon dezen over het algemeen geheel vreemde namen zijn, (men vergelijke 't gene wij hiervoor bl. 77 hebben aangemerkt) droegen toch ook de oude *Vriezen* vele namen, welke zij met hunne buren gemeen hadden, als daar zijn (behalve de namen, van de heiligen ontleend) Adriaan, Ariaan, Albert, Allert, Aaltje, Agnes, enz. Men raadplege de fraaije verhandeling van den Hoogleeraar Wassenbergh *over de eigennamen der Vriezen*. Ook hieruit blijkt dus eene groote wederzijdsche gemeenschap van volk en taal. Reeds onder de oudste *Vriezen* schijnen er zulke algemeene namen in gebruik te zijn geweest. Zulks toch mag men opmaken uit de namen van twee *Vriesche* gezanten naar *Rome*, onder Nero, welke Tacitus voor ons bewaard heeft, namelijk Verritus en Malorix, *Ann.* Lib. XIII. C. 54. Indien ik mij niet bedriege, waren dit de, nog bekende, namen Gerrit en Maurik. De V toch, gelijk wij weten, verändert ligtelijk in G en de L in U. Gelijk de Nederlanders in het algemeen van Gerrit hun Geert hebben, zoo hebben, naar het schijnt, de Vriezen bijzonderlijk van Maurik hun Murk gemaakt. De Nederlanders hebben ook dezen naam, met eene kleine verändering aan den uitgang, behouden in hun Mauritz. De K verändert zeer ligtelijk in de Ts. Verg. mijne *Taalk. aanmerkingen* — *vervolgd*, bl, 49.

aantoonen, namelijk, dat beide het *Vriesche* en het *Vlaamsch-bataafsch*, gedurende het tweede tijdperk onzer geschiedenis, in hunnen aard volkomen dezelfde taaldialekten waren, welke zij thans zijn, met andere woorden, dat zij niet dat *Duitsch* waren, het welk wij thans *Hoogduitsch* noemen, maar het oude zuivere *Duitsch* geweest zijn, waarvan het tegenwoordige *Hoogduitsch* in zijnen aard geheel is afgeweken. Hier ook zouden wij onze toevlugt kunnen nemen tot vele eigen namen van steden en dorpen. Meer bijzonder evenwel komen ons te stade de eigennamen van hier te land gewoond hebbende vroege volken, die ons door de Romeinsche geschiedschrijvers geheel naar het Latijn vervormd zijn opgegeven. Wij willen ons, ter vermijding van uitvoerigheid, slechts bepalen tot deze vier. Zij zijn de *Batavi*, de *Kaninefates*, de *Frisiabones*, de *Marsatii* (*). Dat het Latijnsche *Batavi* niets anders is, dan het Duitsche *Batavên*, lijdt geene wederspraak. Maar van waar die naam? Ongetwijfeld van *Batauw*. Dan wat is *Batauw?* Denkelijk zamengesteld uit Bat, of Bet, *beter*, en auw, *landstreek* (†). *Batauw*, *Betuw*, is dus *goede grond*, *beter grond*, in vergelijking of tegenstelling van de omliggende landen, bijzonderlijk van dorre zandgronden, zoo als in een ge-

(*) Bij de Romeinsche geschiedschrijvers komen deze namen dikwerf voor; de naam *Batavi* bij allen, op ontelbare plaatsen; de drie laatste namen bij elkänderen, onder anderen, bij Plinius *Hist. Nat.* Lib. II. c. 15.

(†) Zie hiervoor bl. 104.

gedeelte van *Gelderland*, aan den overkant des *Rhijns*, lagen, die den naam kregen van *Valauw*, *Veluw*, van *vaal*, (*bruin*) *graauw*, *flecht land*, dat weinig groens of vruchtbaars had (*). — De naam *Kaninefates* komt mij eenvoudiglijk voor zijn oorfprong verfchuldigd te zijn aan het *vangen*, of gelijk oulings dit uitgedrukt werd, het *vatten* (†) der *konijnen*, waar mede deze duinbewoners van het te

(*) Sommigen meenen, dat de bewoners van het eiland der *Batavieren* oorfpronkelijk den naam van *Batten* voerden, en die naam nog bewaard zij gebleven in de namen van twee fterkten of vestingen, in het land gelegen, van waar zij herwaarts gekomen zijn, *Battenbourg* en *Battenhaufen*. *Batauw* zoude dus zoo veel zijn, als het land der *Batten*. Dan deze gedachte, hoe veel fchijn zij ook hebben moge, is nogtans niet wel daarmede overëentebrengen, dat Tacitus de *Bataven* uitdrukkelijk een gedeelte der *Katten*, dat is der *Chatten*, *Chasfen*, *Hesfen* noemt; *Hift. Lib.* IV. c. 12. et de *Morib. Germ.* C. XXIV. Waren zij trouwens oorfpronkelijk *Batten* geheten, waaröm hebben de Romeinfche gefchiedfchrijvers hen dan *Batavi*, en niet bij hunnen waren naam *Batti* genoemd? Het geheele verhaal trouwens fchijnt eeniglijk te rusten op het onecht berigt van den gewaanden K. Kolijn, in zijne *Kronijk* vs. 24. en volgg. Door zulk een gezag als betooverd heeft de geleerde Leonardus Offerhaus ons verzekerd, dat in de *Gedenkfchriften van* Julius Caefar L. II. C. X. gewag wierd gemaakt van de *Batten* in het eiland der *Batavieren*. Zie zijne *Verhandeling over Nederlands eerfte bevolkers*; in de *Werken van de Hollandfche Maatfchappij*; IV. D. I. Stuk; bl. 191. Hoe een zoo oordeelkundig man dit in de fchriften van J. Caefar ter. a. p. hebbe kunnen lezen, verklaar ik niet te kunnen begrijpen.

(†) *Vatten* en *vangen* waren oulings woorden van ééne beteekenis. Zie bijzonderlijk Wiarda's *Altfriefsches Worterb*, op het woord *Fana*.

tegenwoordige *Noordholland* zich bezig hielden. De naam van *Kaninefaters*, hun uit beschimping, of van de *Bataven*, of van de *Vriezen*, gegeven, kon alzoo, gemeen geworden zijnde, van de *Romeinen*, zonder merkelijke verändering, in hun Latijn worden overgenomen. — De *Frisiabones* waren hoogstwaarschijnlijk de naaste buren van de *Kaninefaten*, die het overige gedeelte van *Noordholland* bewoonden, dat zeer waterächtig was, en konden uit dien hoofde in nadruk *Friesche waterwoners* (waterlanders) genoemd worden (*). *Water* werd bij onze voorvaders *A* genoemd, gelijk in het Kimbrisch *Aa*, waar van nog *Eiland*, dat is *waterland*, of land in het water (†). Voorts was de *W* of *V*, bij de *Romeinen* zeer wisselbaar met de *B*, waardoor *Woners* van hen zeer wel veränderd kon worden in *Bonen*. Dan Martinus Hamconius leert ons, dat *Bone* bij de oude Vriezen een' *Boer* beteekende. Volgens deze verklaring waren dus de *Frisiabonen* de Friesche waterboeren (§). Eindelijk de *Marsatii* wer-

(*) Nog heden wordt een gedeelte van het distrikt, waar deze *Frisiabonen* gewoond hebben, *waterland*, en de bewoners zelve *waterlanders* geheten.

(†) Van hier nog in Groningerland de naam eener rivier de *Aa*. De verwisseling van de vokalen maakt hierïn geen onderscheid van beteekenis, blijkens de namen van rivieren of stroomen in ons land, gelijk in *Vriesland* de *Ee*, ook de *Je* genoemd, in *Holland* het IJ voor *Amsterdam*, de U, waarvan *Utrecht*. In het Perzisch is *Au* insgelijks *water*. Ons *water* en het Vriesche *wiet* d. i. *nat*, schijnt er aan verwant te zijn. Buiten kijf altoos is het Latijnsche *Aqua* en het Fransche *Eau* met dit *Aa* hetzelfde woord.

(§) In zijne *Frisia*, zingt Hij p. 5.

Stan-

werden in het Duitsch ongetwijfeld *Marschſaten* genoemd. Maar wat waren *Marschſaten?* Het woord Marsch beteekende *Moeras* (*). Bekend is het woord *Sate*, in de beteekenis van gezetenheid; waar van nog *Landzaten*, *ingezetenen des Lands.* Dus waren de *Marschſaten* ingezetenen van eene moerasſige landſtreek. Deze verklaring ſtrookt volkomen met het gevoelen van den Marquis de St. Simon, die hen op zijne voortreffelijke kaart plaatst in dat gedeelte van ons land, 't welk tegenwoordig meestal door de zee is weggeſpoeld, omſtreeks *Texel* en *Wieringen*, en waarvan een gedeelte nog bekend is onder den naam van *Marschdiep* (†).

Meer voorbeelden zouden wij kunnen bijbrengen; doch de bijgebragten zullen genoeg zijn. Wij willen ons liever bij eenige weinige *Nederlandſche* of *Duitſche* woorden bepalen, welke bij de *Romeinſche* geſchiedſchrijvers gevonden worden, en niet alleen nog heden in onze taal bekend zijn, maar ook nog heden bijna of juist zoo worden uitgeſproken, als wij duidelijk kunnen beſpeuren, dat zij voorheen reeds zijn uitgeſproken geworden. Tot deze bedoelde woorden brengen wij, uit meer anderen,

Ert,

Stauria, quos aluit, *Stuvios* dixere quirites,
Et *Friſiæ* agricolas *undoſæ Friſiabones.*

Men verg. zijne aanteekeningen bl. 9.

(*) Kilian vertaalt *Maerſche* door *Palus*, *Pratum*, *hieme plerumque aquis tectum*, *locus palustris.*

(†) Men zie de kaart van den Marquis achter deszelfs aangehaalde *Hiſt. de la guerre des Bataves & des Romains.*

Ert, bij Tacitus genoemd (*) Herthum, — Praam, bij Tacitus (†), Framea, — en Glas of Gles, bij Tacitus (§), Glesum. Meer voorbeelden zouden wij, bijzonder uit de schriften van Plinius, kunnen aanhalen. Maar, wanneer wij de drie gemelden verklaard hebben, zal zulks wel niet noodig zijn. Wie twijfelt er aan, of het woord Herthum, door Tacitus als een duitsch woord aangehaald, met bijgevoegde Latijnsche vertaling Terra (⁎), is door de *Duitschers* uitgesproken Herth, of Erth, Ert? Ons *aarde* werd oulings geschreven Erde; in het Allemannisch was het Erda, Hertha (‡). Het oud duitsche woord, door Tacitus genoemd Framea (**), in de beteekenis van eene *werpspies*, is buiten bedenking ons tegenwoordig *Priem*. Dit klein scherpgewet handgeweer werd ongetwijfeld van de oude duitschers Praam of Pfraam genoemd. In het *Nedersaksisch* is het nog Preem. Volkomenlijk stemt hier mede over

(*) De *Moribus Germ.* C. XL.
(†) De *Moribus Germ.* C. VI.
(§) De *Moribus Germ.* C. XLV.
(⁎) De plaats, bij Tacitus de *Morib. Germ.* C. XL, luidt dus. „ Nec quidquam notabile in singulis, nisi quod in commune Herthum, id est, *Terram Matrem*, colunt".
(‡) Zie Weilands *Woordenboek*; op het woord.
(**) „ Rari gladiis — utuntur. Hastas, vel ipsorum vocabulo *frameas*, gerunt, angusto & brevi ferro, sed ita acri & ad usum habili, ut eodem telo, prouti ratio poscit, vel cominus, vel eminus pugnent". Ita Tacitus, de *Morib. Germ.* C. VL.

over een de oude beteekenis van het woord *Priem*, welke geene andere was, dan van een klein handgeweer. Van hier bij ons nog *moordpriem* (*). — Het woord Gles, het welk wij, bij Tacitus (†), als een duitsch woord vinden, beteekende wel eigenlijk *barnsteen*, maar heeft vervolgens de beteekenis gekregen van al, wat, even als barnsteen, doorschijnend is; 't gene ook reeds door Kilian is opgemerkt (§). Deze beteekenis wordt verder opgehelderd door die van het oude Duitsche woord Gleijsen, Gleijssen, 't welk de beteekenis heeft gehad van *blinken*, *doorschijnen* (⁎). In de middeneeuwen had het woord *Gles* nog zelfs dikwerf de beteekenis van *glans* (‡). Kan dus dit woord Gles wel iets anders zijn geweest, dan ons *Glas?*

Genoegzaam zullen nu wel alle deze voorbeelden zijn, om eenigzins den aard der Nederlandsche tale, die in

(*) Een Praam schijnt bij de *Duitschers* eene werpspies geweest te zijn, die aan beide kanten scherp was. Isidorus geeft er deze verklaring van. „Framea est gladius ex utraque parte acutus, quam vulgo Spatham vocant". Lib. X. C. VI. Conf. Wachteri *Glosf. Germ.* op het woord Pfriem. Eene *spade* beteekende voorheen ook een handgeweer, eene werpspies, of houweel, of degen. Zie Kilian.

(†) „Mare serutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi Glesum vocant inter vada atque in ipso litore legunt". *De Mor. Germ.* C. XLV.

(§) In *Dict.* voce *Glas* en *Gleye pot.*

(⁎) Vid. Kiliani *Dict.* in voce, & Wachteri *Glosf. Germ.* in voce. Conf. Loescheri *Literator Celta*, p. 21, 22.

(‡) Zie Weilands *Woordenboek* op het woord.

in het tweede tijdperk onzer geschiedenis gesproken is, te leeren kennen. Laat ons dus eens de opgehelderde voorbeelden hier ordelijk bij en naast elkanderen nemen. Zij zijn **A**, **Aa**, **Auwe**, **Broek**, **Eind**, **Erth**, **Ert**, **Gauw**, **Gouw**, **Geest**, **Gles**, **Heim**, **Hiem**, **Horn**, **Huis**, **Konijn**, **Loopen**, **Marsch**, **Meer**, **Oost**, **Priem**, **Sâte**, **Vaten** (*vatten*), **Woud**, **Zee**, **Zuid**. Hier kunnen wij nog bijvoegen eenige Nederduitsche woorden, welke voorkomen in de *Lex Salica*, die ten jare 422 hier te lande, gelijk met grond gegist kan worden, zoo als nader blijken zal, in het Latijn is uitgegeven; als **Arn**, *arend*, **Manen**, *vermanen* (*monere*) (*), **Nodfyr**, *noodvuur*, **Sumis**, *verzuimenis*, **Spiker**, een gedekte schuur, **Schlus**, *sluis* (†), enz. Verönderstellen wij, 't gene straks nader blijken zal, dat alle deze woorden, niet slechts in zamenstelling, maar ook wanneer zij op zich zelven stonden, van onze *Nederlandsche* voorvaderen zoo of omtrent, uitgesproken zijn geworden, als zij nog tegenwoordig in de onderscheiden dialekten van ons vaderland worden uit-

(*) In de *Lex Salica* wordt het gebezigd voor *in ius vocare*.

(†) In het Latijn van de middeneëeuwen *Clusura*, Fransch *Escluze*. Ook deze woorden strekken ten bewijze van eene allernaauwste verwantschap der Keltische met de Duitsche taal. Wie toch kan hier niet allerduidelijkst zien, dat ons *sluiten*, hoogd. *schliessen*, in oorsprong hetzelfde woord is met het Latijnsche *claudo*, *claudi*, *clausum* (*clusum*) cet?

uitgesproken, dan blijkt het, dat en de aard en de vorm der tale, in de vroegste tijden, voor de invoering van den Christelijken Godsdienst, zoo niet volkomen, dan ten minste bijkans dezelfde waren, welke zij thans zijn. Immers dat de *Nederlandsche* uitspraak der woorden toen niet of zeer weinig altoos verschild heeft van de tegenwoordige uitspraak, ja dat deze uitspraak de echte *Nederduitsche* uitspraak geweest is, zoo als zij uit *Saksen* en *Hessenland* herwaarts is overgebragt, kan, naar ik meene, uit zeer vele voorbeelden bewezen worden. Overtuigend genoeg zullen evenwel deze volgenden zijn. Het volk vooreërst, waar uit de *Bataven* oorspronkelijk waren, hebben wij gezien, dat van hen zelven, ook van de overige *Duitschers* hier te lande, in de tijden van Tacitus, het volk der *Katten* genoemd is geworden, geheel overeenkomstig met de tegenwoordige uitspraak der *Nederlanderen*, maar strijdig gansch en al met de uitspraak dier alöude *Katten*, welke in hun land gebleven zijn. Dezen immers noemen zich zelven tegenwoordig niet meer *Katten*, maar *Chassen*, *Hessen*. Ook zoo worden zij van hunne naburen geheten. Hier uit blijkt, dat de uitspraak van dit *Nederduitsche* volk zeer verloopen, en meer naar het tegenwoordig *Hoogduitsch* gewijzigd is geworden. In plaatse van de *t* en *tt* der *Nederlanders* gebruiken, gelijk bekend is, de *Hoogduitschers* thans de *s* en *tz* blijkens het *Nederlandsche* Water en het Hoogduitsche Wasser; het *Nederl.* Weten en het *Hoogd.* Wissen; het *Nederl.* Wetten (slijpen) en het *Hoogd.* Wetzen.

 Nu

Nu eenige andere voorbeelden! De *Nederlanders* zeggen thans Huis, oulings Huus; ook de oude *Duitschers* in het algemeen zeiden Hus (*); maar beide in het *Nedersaksische* en *Hoogduitsche* zegt men tegenwoordig Haus. De oude Duitschers zeiden voorheen Wijf, maar thans, uitgezonderd de Nederlanders, Weib. In de *Beijersche* wetten van de zevende eeuw, die in het Latijn gesteld zijn, vindt men eenige Duitsche woorden, als Tunin, *Tuin*, Infanc, *Infang*, Lid, (*membrum*) enz., waarvoor in *Beijeren* thans gezegd wordt *Zaun*, *Einfang*, *Glied*, enz. Ook de oude *Hoogduitsche Swaben*, zoo als zij thans heeten, noemden zich voorheen *Sweven*, gelijk wij uit de schriften van Tacitus weten, waarin zij als *Suevi* (†), en hun land als *Suevia* bekend staat (§). Eindelijk schroom ik niet, hier zelfs den naam der oudste Europesche volken, de *Schythen* bij te brengen ten bewijze, dat men, volgens het vroegste Duitsche dialekt, niet gezegd heeft *Schieszen*, maar *schieten*, 't welk toen reeds de beteekenis van *iaculari* had, gelijk nog heden. Hoogwaarschijnlijk toch is het, dat de *Schythen* dezen naam van hunne vaardigheid in het *schieten* ontleend hebben (⁎).

Wan-

(*) Vid. Wachteri *Gloss. Germ.* V. Haus.

(†) *Ann.* I: 44.

(§) De *Moribus Germ.* C. XLIII.

(⁎) Menig lezer zal hier meesmuilen. Maar hij neme in aanmerking, dat Skiotan, in alle Westersche en Noordsche talen, de beteekenis heeft gehad van *iaculari*, waar me

Wanneer wij dus, analogischer wijze, voortdenken, is er geen twijfel aan, of de Duitschers van den vroegsten tijd hebben gezegd niet, gelijk tegenwoordig, onder hunne afstammelingen, buiten Nederland, algemeen plaats heeft, *gieben*, niet *leben*, *lieben*, maar *geven*, *leven*, *lieven*, enz.; zoo ook niet *glauben*, maar *gelooven*, niet *bleiben*, maar *blijven* of *blieven*, niet *schreiben*, maar *schrijven* of *schrieven*, enz. Dat men evenwel in sommige oorden van het hoogste Duitschland al zeer vroegtijdiglijk gesproken heeft *gieben*, *glauben* enz., kan genoegzaam worden afgeleid uit het Mesogothisch.

Wat gevolg mogen wij nu hieruit trekken? Dit immers, dat de taal der *Nederlanderen* in haren aard minder verloopen is, dan die der *Nedersaksen*, en die der *Hoogduitschers*. De bijgebragte voorbeelden zijn volkomen het hedendaagsche *Nederlandsch*. Het gene wij hier opmerken, wordt trouwens allendeels toege-

mede ook het Latijnsche *Sagitta*, eene pijl, oorspronkelijk niets anders dan *Skitta*, ten naauwsten verwant is; en wijders dat de uitvinding van pijl en boog oulings aan de *Schythen* algemeen is toegeschreven. Herodotus verhaalt (Lib. I. C. 73), dat de *Schythen* in het boogschieten alle overige volken overtroffen, en van de *Meders* deze kunst geleerd hebben. Plinius zegt uitdrukkelijk, dat, volgens het algemeen gevoelen, pijl en boog was uitgevonden door een *Schyth*. (*Hist.* Lib. VII. C. 56.) Julius Pollux verklaart den naam *schythen* door *boogschutters* (*Onom.* Lib. VIII. C. 10.) Conf. Wachteri præf. *Glosf. Germ.* præm. § XI. Donker is anders dikwerf de oorsprong van de eigennaamen der volken; maar hier dunkt mij, kan het oordeel niet worden opgeschort.

geſtemd, niet alleen door *Nederlandsch-duitſche* (*), maar zelfs door *Hoogduitſche* geleerden, die in de taal hunnes lands bedreven zijn. De oordeelkundige Wachter ſchrijft, met ronde woorden (†), dat, volgens zijne overtuiging, de oud Hoogduitſche taal gansch anders werd uitgeſproken, dan de tegenwoordige, en zij derhalve te dezen aanzien, zeer groote en ongeloofelijke veränderingen ondergaan heeft. Duidelijker nog verklaart zich hierömtrent de veelwetende Morhoff, die er niet aan twijfelde, of hij mogt het volgende gerustelijk ter nederſtellen (§). „ De *Nederduitſche* taal is van de *Duitſche* niet on„ derſcheiden; ja zij is geheel *Duitsch.* De woor„ den der *Nederduitſche* taal hebben meer van de „ oude *Duitſche* ſpraak behouden, dan eenige ande„ re taal. De *Hoogduitſche* taal is, in vergelijking „ met haar eene geheel nieuwe taal, vooräl wat de „ uitſpraak betreft. Het *alöude Duitsch* heeft met „ het *Nederduitsch*, in vele opzigten, zeer groote „ overëenkomst". Merkwaardig is niet minder het volgende getuigenis. „ De Teutonist, dat is, de „ Nederduitſcher houdt zich in alles het naast aan „ den aard, den oorſprong en de oudheid der Ger„ maanſche (of Duitſche) moedertale. Zijne taal „ is

(*) Voyez *Diction. des Origines;* K. M. p. 59. Men vergelijke Ten Kate's *Aanleiding*, II. bl. 18, en Kluits *Verhandeling over de Spelling*, in de *N. Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.* I. bl. 190.

(†) In præf. quod *Gloss. Germ.* præmisit § XLIX.

(§) In zijn *Unterricht von der Teutſche Sprach*, bl. 255.

„ is eene ſpruit, welke, in eene regte lijn, uit den eer-
„ ſten tronk voortgeſproten, regt opwaarts gaat,
„ daar alle de andere Duitſche ſpraakvormen en ta-
„ len aanwasſen, bijwasſen en uitwasſen zijn. Den
„ Hoogduitſcher kan men van eeuw tot eeuw duide-
„ lijk aantoonen, wanneer, op welke wijze, en
„ waarin hij van den ſtam en regte lijn is afgedwaald". Dit is het oordeel van den geleerden Schrijver der *Verhandeling over het M. Gothisch en A. S. met betrekking tot het Nederduitsch* (*). Eénſtemmig hiermede dacht, onder meer anderen (†), de beroemde Johannes Mollerus (§), het daarvoor houdende, dat de *Nederduitſche* taal het oudſte dialekt was van alle de *Duitſche* dialekten, dat zij het minst bedorven, dat zij het deftigſte en bevalligſte was. Dan hij klaagt deerlijk, dat één van de beide hoofdtakken dezer *Nederduitſche* taal, het *Nederſakſiſch* namelijk, zoo ſchandelijk verwaarloosd, en geheel *Hoogduitsch* was geworden. Die verwaarloozing moet gerekend worden, dat reeds plaats heeft gehad, van de dertiende eeuw af. Alzoo blijkt het dan, dat ons *Nederlandsch* het meest van alle duitſche dialekten zuiver bewaard gebleven, ook ja dat het zelve

(*) In de werken van *de Leidſche Maatſchappij der N. L.* III: bl. 14.

(†) Zie Wiarda's *Geſchichte der Frieſ. Sprache*; bl. 37. Adelungs *Magazin fur die Deutſche Sprache*; II. B. I. St. bl. 97.

(§) In *Iſagoge ad Hiſtoriam Cherſoneſi Cimbricæ*, C. III. § 11. Conf. Eccardi *Hiſt. Stud. Etym.* C. X. p. 100, en Kinderlings *Geſch. der Nederſ. Sprache*, bl. 32.

ve geene dochter, maar eene in zeker opzigt ouder zuster is van het tegenwoordige *Hoogduitsch.* De schrandere Adelung is er zelfs niet vreemd van, dat er in het *Nederlandsch*, als zoodanig, een merkwaardig overblijfsel schuilt van eene vroege beschaving, welke geheel buiten de grenzen onzer bekende geschiedenis ligt (*).

Wel eenigzins hebben wij nu het volkomen gebrek zoo aan *Vriesche*, als aan *Vlaamsch-bataafsche* gedenkstukken of schriften, uit het tweede tijdperk onzer geschiedenis, door de verklaring van eenige weinige losse woorden, welke ons uit beide die dialekten bekend zijn, vergoed gezien. Dan wij meenen, dat hetzelve nog beter, ja bijkans genoegzaam vervuld kan worden door het in oogenschouw nemen der *Engelsche* taal in het algemeen, zoo als zij nog heden in *Groot Brittannië* bloeit, maar voornamelijk, zoo als zij, staande dit tweede tijdperk, aldaar gesproken en geschreven werd. De *Engelschen* waren mede oorspronkelijk *Duitschers*, en wel in het bijzondere landgenooten van de *Vriezen*, zijnde van afkomst *Anglen* en *Saksen.* Ongeveer het midden der vijfde eeuw, zoo men meent ten jare 446, was er eene groote volkplanting van *Anglen* uit het *Meklenburgsche*, en van *Saksen*, uit het *Holsteinsche* herkomstig, onder het bevelhebberschap van zekeren Hengist, naar het zuidelijk deel van *Brittannië*, overgestoken. Men meent ook, dat er zich

(*) Zie 's mans *Geschichte der Deutsche Sprache*, bl. 80.

zich veele *Jutten* onder gemengd hebben. Ook dit is waarſchijnlijk, wijl allen, die tot het *Sakſiſche* verbond behoorden, dat in het noordelijkſte deel van *Duitschland*, van *Denemarken* af, tot daar de *Rhijn* in zee loopt, zich uitſtrekte, beſtond, niet min magtig, dan het *Allemanniſche*, er hunne manſchappen toe geleverd zullen hebben. Bij gevolg is er dan mede een groot aantal *Vriezen* onder geweest. De Engelſche Monnik Marcellinus trouwens, die in de achtſte eeuw leefde, of wie hij anders ook geweest zij, die het leven van den heiligen Suidbertus beſchreven heeft, telde twee hoofdvolken in *Brittannië*, namelijk de *Anglen*, (of *Angelſakſen*) en *Vriezen* (*). Beda, een tijdgenoot van Marcellinus, ſtelt, dat ook vele *Deenen* mede getrokken zijn (†); dit is insgelijks wel denkelijk. Deze allen, de inwoners des lands, na eenen hardnekkigen oorlog, overwonnen hebbende, verdreven hen, met hunne taal, deels diep in de gebergten van *Wallis*, deels naar het tegenwoordig *Bretagne* in *Frankrijk*, waar derzelver afſtammelingen nog de oude *Britſche* taal ſpreken, die tot den *Keltiſchen* tak behoort. De overwinnaars intusſchen vestigden zich in dat overzeeſche land met vrouwen en kinderen, hunne zeden en wetten behoudende. Van dien tijd af is dit land onder den naam van *Engeland*, en de taal, die aldaar geſproken werd, onder dien van de *Engelſche* be-

(*) Vid. U. Emmii *Rer. Friſ. Hiſt.* Lib. III. p. 98.
(†) Vid. ipſius *Hiſt. Eccl.* C. X.

bekend geweest (*). De grondslag der *Engelsche* taal is derhalve *Angelsaksisch* en *Vriesch*, dus geheel *Nederduitsch*. In ééns evenwel werd *Engeland* niet zoo bevolkt. Van tijd tot tijd in de eerst volgende eeuwen, staken geheele volkplantingen uit alle oorden van het Noordelijkste gedeelte van *Duitschland* over, om hunne landgenooten te versterken. Zes eeuwen lang bleef de taal dezes volks in *Engeland* ongeschonden, dezelfde met de *Nedersaksische* en *Nederlandsche*, voorál met de *Vriesche*, waarmede zij niet alleen wat de uitspraak, maar ook wat den aard betreft, nog heden de meeste overëenkomst heeft. Na dien tijd is deze zuivere *Angelsaksisch-vriesche* of *Engelsche* taal met veel *Deensch* en *Fransch* vermengd geworden, door een aantal overgekomen *Deenen*, die zich toen reeds twee eeuwen aan de *Fransche* kusten, in het naar hen genoemde *Normandië*, hadden opgehouden, en aldaar in hunne vaderlandsche taal vrij wat *Fransch* hadden aangenomen. De övertogt der *Deenen* gebeurde na het midden der elfde eeuw, onder den Hertog van *Normandië*, Willem, den *veröveraar*, die, de *Engelschen* overwonnen hebbende, als hun eerste Koning, de Britsche heerschappij vestigde. Hierdoor werd het *Engelsch*, nu met het *Fransch-deensch*, als de taal van het hof, vermengd, en er allengs in de taal des

(*) In de Angelsaksische vertaling van het N. T., waarvan straks nader, wordt het Angelsaksisch reeds Matth. XXVII. 46. het *Engelsch* genoemd.

des volks eene aanmerkelijke verändering te wegegebragt. Het Fransch evenwel veränderde de Engelsche taal meer, dan het Deensch, wijl, dit laatste, in den aard, van het Angelsaksisch weinig verschilde, gelijk wij gezien hebben (*). Door dezen weg is alzoo het *Engelsch* een mengsel geworden van *Angelsaksisch*, *Deensch* en *Fransch*, en daarënboven nog ook verrijkt met vele *Latijnsche* woorden, welke, van lievérlede, vervolgens, deels door den openbaren eerdienst, aan den eenigen waren God, naar de voorschriften van het Evangelie, gewijd, deels door de beoefening van kunsten en wetenschappen, zijn ingevoerd. Ook schijnt er *Latijn* in gevloeid te zijn door het kanaal van het *Fransch-deensch*. In de elfde eeuw toch was reeds lang het oud *Gallisch*, dat zich met het *Franksch* naderhand vermengd had, door het *Latijn*, als het ware, bedorven geworden. Deze *Engelsche* taal is langzamerhand, voornamelijk sedert de tijden van Eduard, den *derden*, die de *Normandische* of *Fransch-deensche* taal van het hof deed wijken, door geheel *Groot Brittannië* algemeen in zwang gekomen, wordende de oude *Britsche* taal thans nog maar alleen gesproken in de gebergten van *Wallis*, in de *hooglanden* van *Schotland*, en onder de wilde *Ieren* (†). Regt gevormd is

(*) Conf. Morhofi *Polyhistor* T. I. L. IV. C. IV. § 3.

(†) V. *Diction. des Origines*; K. L. p. 45-47. Verg. Blair's *Lessen over de Redekunst*, I. bl. 212-216.

is zij echter eerst in de zestiende eeuw, toen men over den godsdienst in het *Engelsch* begon te schrijven. Voor dien tijd had men met de pen alleen het Latijn gebruikt (*). Na deze historische aanmerkingen leze een taalkenner nu eens, met eenige oplettendheid, een of ander, in het Engelsch vervaardigd, geschrift! Ik houd mij verzekerd, dat hij, in het zelve, overäl zal aantreffen en *Latijn*, en *Fransch*, en *Deensch*, maar meest *Angelsaksisch* en *Vriesch*. Men leze, bij voorbeeld, het zoogenoemd Apostolisch geloofsformulier, 't welk dus is. „ *I believe in God, the father, almighty Maker of Heaven and Earth; and in* Jesus Christ, *his oncly Son, our Lord; which was conceived by the holy Ghost, born of the Virgin Mary, suffered under* Pontius Pilate, *was crucified, dead and buried, and descendet into hell; the third day he rose again from the dead; he ascendet into heaven, and sitteth on the right hand of God the father almighty; from thence he shall come to judge the quick and the dead. I believe in the holy Ghost, the holy Catholick Church, the communion of Saints, the forgiveness of sins, the resurrection of the body and the life everlasting*". — Wie ziet nu niet, dat de *Engelsche* taal, behalve de weinige, *Deensche*, *Fransche* en *Latijnsche* woorden, die er tusschen in gemengd zijn, volkomen in oorsprong dezelfde is met onze *Nederlandsche*, bijzonderlijk de *Vriesche* tale?

Hoe

(*) V. *Diction. de Origines*, K. L. p. 47.

Hoe veel meer overëenkomst moet nu wel het *Engelsch* of *Angelſakſisch* van de zevende eeuw, toen nog niet ontzuiverd door het *Fransch-deensch* en *Latijn*, met onze *Nederlandſche* taal gehad hebben! Er is geen twijfel aan, of zij is met haar volkomen dezelfde geweest. Alleen de harder of zachter uitſpraak, en het onderſcheiden gebruik van weinige woorden, uitdrukkingen, ſpreekwijzen enz., kan eenig verſchil gemaakt hebben. Ten einde wij dan de taal onzes lands, in dien tijd geſproken, nader mogen leeren kennen, zullen wij hier eenige plaatſen boeken uit de oude *Angelſakſiſche* vertaling van het Nieuwe Testament, die denkelijk nog in het tweede tijdperk onzer geſchiedenis vervaardigd is geworden (*). Zie hier de gekozen plaatſen; zij zijn uit Luk. VIII: 40.

40 Sothlice waes geworden, tha ſe Haelend agen com, ſeo menegeo hijne onfeng. Ealle hig gebidun his.

Zoo dra het was geworden (*geſchied*), dat de Heiland weder kwam, ontving hem de menigte. Zij allen verbeidden hem. 41

(*) Conf. Löſcheri *Literator Celta* Th. XXIX. p. 54. Deze *Angelſakſiſche* vertaling van het N. T. verſcheen het eerſte in het licht ten jare 1571 te *Londen*, door de bezorging van Mattheus Parker, Aartsbisſchop van *Kantelberg*. Wie de vertaling vervaardigd heeft, weet men niet regt. Maar dat zij door meer dan éénen Godgeleerden in *Engeland* is bearbeid, kan men genoegzaam bewezen zien, achter derzelver uitgave, ons door F. Junius bezorgd, in het jaar 1665, uit de *Obſervationes* Th. Mareſcalli *Angli in verſionem Anglosaxonicam*.

41 And tha com an man, thaes nama waes Jairus. Se waes thaere gezamnunge ealder. Tha feoll he to thaes Haelendes fotum; and baed hyne, thaet he ferde to hys huse.

En toen kwam een man, wiens naam was Jairus. Hij was een olderman der verzamening. Toen viel hij aan des Heilands voeten; en bad hij Hem, dat hij voer (*kwam*) ten zijnen huize.

42 Fortham he haefde ane dohtor nean twelf wintre. And feo forthferde.

Want hij hadde eene éénige dochter, na aan de twaalf winters (*jaren*). En zij voer voert (*zij ging heen*, — *lag op sterven*).

49 (*) Tha com sum man to thaere gezamnunge ealdre, and cwaeth to hym, thyn dohtor ys dead! ne drece thu hyne.

Toen kwam zeker man (†) tot den olderman der verzamening, en quettede (*zeide*) (§) tot hem; dijn doch-

(*) De naast volgende verzen, eene andere tusschen invallende gebeurtenis behelzende, gaan wij, om die reden, voorbij.

(*) Sum beteekent eigenlijk *een* (unus). Vid. Lye *Dictionarium Saxonico-Latinum*. Van hier *zeker iemand*. In het *Mesogothisch* is het Sums. In onze taal hebben wij alleen er nog van het meervoud *Sommige*. In het *Angelsaksisch* was *Sume* hetzelfde als het *Mesogothisch* Sumai en ons *Sommige*. Zie Luk. IX: 8, XIII: 31, en elders.

(§) Quetten beteekende onlings in het Nederlandsch *spreken*, *zeggen*. Zie Kilian op *Quetteren*. Dit woord is dus volmaakt hetzelfde met het Angelsaksische cwaethan. In de verwante talen vindt men overal dit woord in

dochter is dood! druk du (*) (*dring gij*) hem niet.

50 Tha fe Haelend that word gehyrde, he andfwarude thaes maedenes faeder. Ne ondraed thu the! Gelyf witodlice. And heo byth hal.

Toen de Heiland dit woord hoorde, antwoordde Hij des meisjes vader. Vrees niet! Geloof alleenlijk (maar) (†). En zij zal herfteld zijn (§).

51 And tha the he to tham hufe com, ne let he nanne mid hym ingan, buton Petrum and Johannem and Jacobum and thaes maedenes faeder and hyre moder.

En toen Hij aan het huis kwam, liet hij niet een' éénigen met hem ingaan, buiten Petrus en Johannes en Jakobus en des meisjes vader en hare moeder.

52 Tha weopon hi ealle, and heofodon hi. Tha ewaeth he. Ne wepe Ge. Sothlice nis his maeden dead; ac heo flaepth.

Toen fchreiden zij alle (*), en hieven zij (misbaar) aan. Toen quettede-Hij. Schreit Gij niet! Waar-

in die beteekenis. Ook wordt het dikwerf genomen voor *zingen*.

(*) Drecan beteekent eigenlijk *iemand lastig vallen*. (vexare). Vid. Lye *Diction*. Doch ik twijfel niet, of het is hetzelfde woord als ons *drukken*.

(†) *Witodlice* is eigenlijk *wetelijk*, *te weten*, *namelijk*, van *witan*, weten.

(§) *Hal* is hetzelfde met ons *Heel*, gezond. Van daar *heelen*, genezen.

(*) Wepan beteekent *fchreijen*. Het Mefogothisch is Wopjan; het oud Vriesch Wepan.

Waarlijk het meisje is niet dood, maar zij slaapt.

53 Tha taeldon hig hine; and wiston that heo dead waes.

Toen bespotteden zij Hem, en wisten, dat zij dood was.

54 Tha nam he hyre hand; cwaeth; and Maeden! the ic secge; Aris!

Toen nam hij hare hand; zeide; Meisje! ik zeg; Rijs (op)!

55 Tha gehwearf hyre gast agen; and heo sona aras; and he het hyre sijllan etan.

Toen voer (*keerde*) haar geest weder; en zij rees saan (*terstond*) (*) op; en hij heette (*gebood*) (†) haar te geven eten (§).

56 Tha wundredon hyre magas. Tha bead he tham, that hi hit nanum men ne saedon that thar gedon waes.

Toen verwonderden zich hare magen. Toen bad (*verzocht*) hij, dat zij het (⁎) niet één' eenigen mensch zouden zeggen, wat daar gedaan was.

Welk eene zuivere taal! Met geen Grieksch of La-

(*) Sona, Saan, is in het oud Nederlandsch *terstond*. Zie Kilians *Woordenboek*.

(†) Heeten is nog bij ons in de spraak van het dagelijksche leven *gebieden*. Oulings was het in die beteekenis algemeen ook bij alle Nederlandsche schrijvers gebruikelijk.

(§) Sijllan is het oude Duitsche Sellen, *geven*. Vid. Schilteri *Dict. Teut.*

(⁎) Hit is in het Angelsaksisch eigenlijk *dat* (*id*). Het is hetzelfde met ons Het in dien zin.

Latijn is zij vermengd. 't Gene Grieksch of Latijn schijnt, is het echter niet; het is Duitsch, met het Grieksch-keltisch uit ééne bron gevloeid. Elk moet, door dit voorbeeld er volkomen van overtuigd worden, dat deze *Angelsaksische* taal, wat hare bestanddeelen aangaat, volmaakt dezelfde is, als de *Nederlandsche*, welke wij thans nog spreken en schrijven. Treden wij nu, in onze gedachten, een twaalftal eeuwen te rugge, hoe gering moet toen wel het onderscheid tusschen dit *Angelsaksisch* en ons *Nederlandsch* geweest zijn! De aard immers van de zaak brengt mede, dat, hoe nader men tot den oorsprong van verwantschapte talen afdaalt, hoe grooter de overëenkomst tusschen dezelven moet worden. Ook de ondervinding staaft zulks in alle talen, welker verwantschap met andere talen ons bekend is. Maar waarmede stemt nu wel dat *Angelsaksische* het meest overëen? met het *Vriesch?* of met het *Vlaamsch-bataafsch?* of met het *Nederrhijnsch?* Zeker het minst met het laatste. Dan voor het overige is de vraag moeijelijk te beantwoorden. In den vorm der woorden, waaruit wij tot de uitspraak besluiten moeten, is er verre weg het meeste in van het, ons uit later geschriften bekende, *Vriesch.* Dit ook is natuurlijk; want de *Angelsaksen* waren, gelijk wij gezien hebben, oorspronkelijk, deels zelven *Vriezen*, deels landgenooten van de *Vriezen.* 'n de woorden daarëntegen zelven, als mede vooräl zoo in de zamenvoeging, als in de beteekenis der woorden, is over het geheel geene minder overëenkomst met het

Vlaamsch-bataafsch, 't welk wij in de oudste schriften vinden, dan met het *Vriesch* van vroeger tijd. Wat mogen wij dan nu hieruit opmaken? Dit immers, dat in het tweede tijdperk onzer geschiedenis de *Angelsaksische*, de *Friesche* en *Vlaamsch-bataafsche* slechts niet meer, dan bijzondere dialekten, en als zoodanig eene en dezelfde, nog door de kunst niet gevormde, taal geweest zijn, welker verloop zoo veel te minder ware, naar mate zij weinig geschreven en meest alleen gesproken werd. Wij kunnen deze dialekten vergelijken, bij voorbeeld, met het tegenwoordige *Geldersche*, het *Zeeuwsche* en het *Zuidhollandsche*, die, schoon onderscheiden dialekten, nogthans ééne taal zijn. Indien eens deze dialekten in schrift gelezen werden, zouden ze misschien blijken even zeer van elkänderen te verschillen, als, voor de invoering van het Christendom, het *Angelsaksisch*, het *Vriesch* en *Vlaamsch-bataafsch*, onder elkänderen verschild hebben.

Nu meenen wij uit den echten grond der geschiedenis des tweeden tijdperks den eigenlijken aard der Nederlandsche tale genoegzaam te hebben leeren kennen. Wij gaan dus over, om den invloed aan te wijzen, welken ändere talen op dezelve toen reeds derwijze gehad hebben, dat er werkelijk vele geheel uitheemsche woorden zijn ingeslopen. Hiervoor hebben wij gezien, welk een ongevormd volk de *Duitschers*, in het algemeen, en onze voorouders, hier te land, in het bijzonder, waren. Zij hadden het derhalve hoogstnoodig, beschaafd te worden. Ook in dit hun gebrek voorzag het hooge Gods bestuur.

Zij

Zij zijn beschaafd geworden, aanvankelijk door de *Romeinen*, en vervolgens door de *Franken*, die hunne beschaving ook aan de *Romeinen* te danken hadden. Ongeveer vijftig jaren voor onze tijdrekening werden, bij het vermeesteren van *Belgisch Gallië*, onder het bevel van Julius Cæsar, ook de *Batavieren* als een gedeelte van het *Romeinsch* gebied aangemerkt, en aan hetzelve onderworpen. Zij werden echter met geene of weinige schattingen bezwaard, maar verpligt, om alleenlijk in oorlogen den *Romeinen* met manschappen bij te staan. Vele *Batavieren* namen ook vrijwilliglijk krijgsdienst onder de *Romeinen*, en sommigen hunner, zich door dapperheid van anderen onderscheidende, werden tot aanzienlijke eereposten verheven in dien stand. Alle de Romeinsche Keizers bijna hebben Duitsche lijfwachten gehad, waarönder niet weinige *Batavieren* waren. Het vervolg van deze verbindtenissen der *Batavieren* met de *Romeinen*, die met den tijd hunnen invloed, zoo over ons gansche land, als over het overige gedeelte van *Duitschland*, verspreidden, vordert mijn ontwerp niet, hier te boek te brengen. Alleen herïnner ik den lezer, dat de *Nederlanders*, van dien tijd af tot aan Keizer Honorius toe, gedurende vier honderd en vijftig jaren, den *Romeinen* bij vrede en oorlog, in en buiten 's lands, ten dienste gestaan, en dagelijks met hen hebben omgegaan (*). Uit dien

(*) Verg. Wagenaars *Vaderl. Hist.* I. bl. 48 en 295. Bijv. op dat werk I. St. bl. 68, 69. Nalezing bl. 93 - 98.

dien hoofde kan het volstrekt geen' twijfel lijden, of de *Nederlanders* moesten in dat ruime tijdvak kennis krijgen van eenige of wel de meeste kunsten en wetenschappen, welke onder het beschaafdste volk der wereld van dien tijd bloeiden.

De *Romeinen* stichtten hier te lande hunne vestingen, burgten, kasteelen, steenen gebouwen, welker getal door den geschiedschrijver Florus op meer dan vijftig bepaald wordt (*). Zij legden wegen aan, wierpen dijken en dammen op, groeven watergangen, vereënigden rivieren met elkänderen, sloegen er bruggen over. Zij hadden hunne werkhuizen, tigchelerijen, smederijen, dreven hunne handeringen, hunne ambachten, hunne koopmanschappen, enz. Deze kunstgewrochten, welke de zinnen aandeden, wekten het eerst de aandacht der *Nederlanderen.* Zij zagen zulks met bevreemding, maar wel haast ook met goedkeuring aan. Zij liepen hoog met de *Romeinen*, die hun genoegens des levens bezorgden, waarvan zij voorheen geen denkbeeld gehad hadden. Het gene ja wel het meest de aandacht der *Duitschers* trok, was dat de *Romeinen* hun voorgingen in het beploegen, bezaaijen en beplanten der landen. De *Duitschers* zagen de bekoorlijkste gewassen uit de aarde opspruiten, en de verkwikkelijkste vruchten voörtbrengen, die hun ongemeen wel smaakten. Grootsch op hun bondgenootschap met de *Romeinen*, lieten zij alle vooröordeel varen, waarmede zij, in hunnen aard, anders zoo zeer

(*) *Histor.* Lib. II. C. XII.

zeer tegen de zachter zeden van dit volk waren ingenomen. In ftede van rieten of houten hutten, begon men hier en daar enkelde huizen van fteen te bouwen, dorpen en fteden te ftichten (*). Van onwijze, wilde, barbaren werden zij langs dezen weg al gaande voort wijzer, meer getemde volken, eenigzins befchaafde menfchen Die het meest met de *Romeinen* omgingen, werden het eerst en meest hervormd (†). Sommigen hunner, die de tolken des volks, zoo in tijden van oorlog, als in den dagelijkfchen omgang met de *Romeinen* waren, zagen zich van zelven genoodzaakt, om derzelver taal aan te leeren. Een Claudius Civilis (gelijk hij van Tacitus genoemd wordt; — zijn duitfche naam is niet gemakkelijk meer te gisfen —) een Claudius Civilis kan in de tale der *Romeinen* niet onkundig geweest zijn. Hoe toch konde hij anders dat vermaarde mondgefprek op eene gebroken fchipbrugge, die over den *IJsfel* was geflagen, met Cerialis, een' *Romein*, gehouden hebben? Trouwens na dat Varus aan de Duitfchers wetten had gegeven, die in het Latijn waren gefchreven, zagèn dezen zich wel genoodzaakt, het Latijn te leeren verftaan (§). De *Ro-*

(*) Zie de *Verhandelingen van het Vlisfingfche Genootfchap;* II. bl. 34.

(†) Vid. Tacitus *de Morib. Germ.* C. XVII. Verg. Van Loons *Aläude Hollandfche Historie* I. D. bl. 191, en de *Verhandelingen van het Vlisfingfche Genootfchap*, II. bl. 33.

(§) Vid. Velleii Paterculi *Hist.* II. p. 117.

Romeinen voerden hier te lande op allerlei wijze hunne taal in. De landvoogden waren Romeinen, de soldaten waren Romeinen, alle openbare aankondigingen, of wat van dien aard zijn mogt, was in de taal der Romeinen gesteld. Al wat geschreven moest worden, dat schreef men in de Romeinsche taal. Het meest fatsoenlijke deel des volks sprak zoo wel deze taal, als zijne moedertaal. Alleen de lager volksklassen verstonden niets anders, dan hun Duitsch, eenige woorden uitgezonderd, welke zij van de Romeinen overnamen, en in hunne taal mengden. 't Gene Tacitus van de fatzoenlijke lieden onder de *Britten* schrijft (*), mag men ook van de zoodanigen, onder de *Duitschers*, stellen, dat, namelijk, hoe zeer zij ook, in den beginne, de taal der Romeinen versmaadden, zij naderhand er welsprekend in zochten te worden.

Dit in aanmerking genomen zijnde, is er geen twijfel aan, of de *Romeinen* hebben al vroeg hier te lande scholen opgerigt, ter onderwijzing van de Nederlandsche jeugd in de *Romeinsche* taal en zeden. Men wil, dat Germanicus eene zoodanige school gesticht hebbe in de nabijheid van *Leijden*. Welligt is ook ons woord *School* een Romeinsch woord, 't welk onze voorvaders, die geene *scholen* kenden, overgenomen hebben. Reeds lang hadden de *Romeinen* op *Duitschland* handel gedreven met de bewoners der zeekusten, die de waren van hen kochten, aan anderen sleten, en ook zelven gebruikten.

Maar

(*) *In Vita* Agricolæ C. XXI.

Maar vervolgens begon er mede allerwege een binnenlandfche handel gedreven te worden. De eerfte marktplaats is gefticht door Keizer Hadrianus, gelijk men meent, in den omtrek van het tegenwoordige dorp *Voorburg*. Het woord *Markt* fchijnt ook een zuiver *Romeinsch* woord te zijn, verkort van *Mercatus*. Voor het overige leerden de *Romeinen* onze vooröuders het gebruik kennen van vele vreemde gerijfelijkheden, gemakken, huisgeraden, eetwaren, met één woord, alles, wat op de beoefening der kunften en wetenfchappen, op den koophandel, op een aangenaam levensgenot, op weelde en pracht betrekking had. Eindelijk fchijnt reeds in dit tijdperk, onder de Nederlanders, als een gevolg der befchaving, ook het leenregt ingevoerd te zijn. Door alle deze wegen kreeg dus de ftaat des volks een zedelijk voorkomen, en verhief zich allengs tot eene geregelde burgermaatfchappij.

Dan de befchaving onzer vooröuderen fchijnt wel het meest bevorderd te zijn, door den gemeenzamen omgang, welken zij vervolgens met de *Franken* kregen, na dat dezen, door de wapenen gedwongen, uit *Gallië* naar onze landen de wijk hadden genomen. De *Franken*, hun verblijf aan den *Rhijn*, in en omtrent het eiland der *Batavieren*, vestende, verfpreidden zich wijd en zijd door *Holland*, *Gelderland*, *Overijsfel*, *Zeeland*, *Braband*, enz. In *Gallië*, dat toen door de *Romeinen* reeds geheel befchaafd was geworden, hadden zij, hoe kort ook hun beftaan daar geweest ware, de beste gelegenheid ge-

gehad, om zich aanvankelijk tot een zedelijk volk te vormen, en daar van zich op eene loffelijke wijze bediend. Onder de *Nederduitschers* waren zij de eersten, die zich zelven goede burgerwetten voorschreven. Door dezen weg begon dus, in de vijfde eeuw, de Nederduitsche taal een zeker kunstmatig aanzien te krijgen, en werd eene schrifttaal (*). Naar het voorbeeld der *Romeinen* werden, ten jare 422 de *Franken* opgewekt, om, door vier overheidspersonen, zich wetten te laten in schrift brengen, die nog bekend zijn, onder den naam van de *Saïsche* wet (†). Deze wetten toch waren in het Nederduitsch geschreven; maar zijn vervolgens in het Latijn vertaald. Jammer is het in de daad, dat slechts de vertaling bewaard, maar het oorspronkelijke verloren is geraakt; te meer, indien het waar is 't gene Schilter gelooft, dat deze wetten hier te lande in *Overijssel*, ééne der voornaamste zitplaatsen der *Franken* (§), gemaakt zijn.

(*) Vid. Sigeberti *Gemblacensis Chron.* ad ann. 422.

(†) Zij worden gevonden in het tweede Deel van Schilters *Thesaurus Antiq. Teut.*

(§) Naar den *IJssel*, in het Latijn *Isala*, werd een deel *Franken* ook *Saliërs* genoemd. Vid. H. Brumani *Brevis descriptio Isalæ* in Dumbari *Analectis* II. p.203-205 & Conringii *de Origine Juris Germ.* C. VII. p. 33. Van hier nog de namen van sommige landen, steden en dorpen, als *Salland*, *Oldensaal*, *Salk*, enz. Schilters gevoelen wordt dus zeer waarschijnlijk. Zie hetzelve in zijne *Præf. ad legem Salicam*, in zijnen *Thes. Ant. T.* Het prijst zich altoos meer aan, naar het mij voorkomt, dan dat van den anders schranderen van de Spiegel, die meent, dat de *Saliërs* in *Zeeland* zijn gevestigd geweest, willende hunnen naam

zijn. Enkelde Nederduitſche woorden, met latijnſche uitgangen, kunnen wij er hier en daar uit leeren kennen, welke wij hiervoor reeds hebben opgegeven. Alzoo bekwam de taal een' aanmerkelijk hoogeren trap van vorming, dan zij tot nog toe gehad had.

Door het handhaven van deze wetten zijn de *Franken* dat beroemde volk geworden, dat zij nog heden zijn (*). En deze beſchaafdheid der *Franken*, hoe gering zij ook geweest zij, in vergelijking van die der later tijden, kreeg op de *Nederlanders*, even als in het gemeen op de *Duitſchers* (†), den besten weêrſlag, vooräl na dat zij allen met elkänderen verbondelijk hadden zamengeſlagen, om gemeenſchappelijk, ook met andere volken, aan eenen onherſtelbaren val van het *Westerſche* Keizerrijk te werken. Daar het eene volk alzoo door het andere beſchaafd werd, was dit

naam afgeleid hebben van ζαλη, eene *onſtuimigheid der zee.* Zie 's mans *Verhandeling over den oorſprong der Vaderlandſche regten*, bl. 11 - 24. Hoe konde het den verſtandigen man in het hoofd opkomen? Deze *Saliërs* meent men, dat, hier te lande, het Schependom hebben ingevoerd. Zie de N. *Bijdragen*, I. bl. 488.

(*) „ Non feri ſunt *Franci*, ut multi barbarorum, ſed inſtitutis legibusque —— vivunt pari nuptiarum, pari contractuum cura —— Talibus ſe moribus in imperio valido ſustentant, legibus ſemper iisdem". Ita Agathias, qui vixit Sec. VI, de *Bello Gothico*, Lib. I.

(†) „ Alemannis legitima quædam & patria ſunt inſtituta; ſiquidem in rebus publicis adminiſtrandis & magiſtratibus Francorum Politiam ſectantur & Leges". Verba ſunt eiusdem Agathiæ, de *Bello Gothico*, Lib. I. Conf. Eyndii *Chronicon Zelandiæ*; Lib. I. p. 122.

dit ondertusschen, in de hand der Goddelijke Voorzienigheid, een zeer geschikt middel, dat onze voorouders bewaard werden voor eene te groote verfijning van zeden, hoedanig bij de *Romeinen* plaats had, die altijd de uitersten raakt van eene verfijnde zedeloosheid, zoo allerverderfelijkst in haren aard en gevolgen. De beschaafdheid der *Franken* was meer getemperd, dan die der *Romeinen*, om dat zij dezelve van hen door de *Galliërs* hadden bekomen. Immers de beschaafdheid der *Galliërs*, welker voorbeeld de *Franken* volgden, had niet zoodanige gebreken, als waaräan die der *Romeinen* kwijnde. De *Galliërs*, een van natuur eenigzins beschaafd volk, hadden reeds eene vastheid van karakter, toen zij aan de hen overmeesterende *Romeinen* kennis kreegen. Onwedersprekelijk werkte dit alles niet minder mede ter vorming der tale, dan ter zedelijke beschaving van onze vooröuderen. Intusschen had ook het oud *Gallisch*, naar men vermoeden mag, een' niet onbelangrijken invloed, zoo op de taal onzer vaderen in het bijzonder, als op die der *Duitschers* in het algemeen, door de vlugt der *Druiden*, bekomen. Dezen waren door de Roomsche Keizers uit *Gallië* gedreven, en naar *Duitschland* afgezakt. Hier zich overäl verspreid hebbende, hadden zij zich allerwege de achting, zoo van aanzienlijken, als geringen, weten te verwerven. Verscheidene plaatsen meent men, dat naar hen genoemd zijn; als *Drudenheim*, *Truttenhausen*, *Trudingen*, enz. (*). Ein-

(*) Leg. Frickii *Comment. de Druidis* p. 29. Ook le-

Eindelijk verdient nog onze opmerking. dat de *Romeinen* van tijd tot tijd eene menigte van *Grieken* naar *Gallië* gelokt hadden, welke zich daar neder sloegen. Geheele *Grieksche* volkplantingen waren naar *Gallië* verhuisd. Haar aanwezen waren hieraan verschuldigd de steden *Marseille*, oudtijds *Massilia*, *Toulon* (*Telo Martius*), *Avignon* (*Avenio*). Alle deze steden zijn door *Grieksche* volkplantingen gesticht. Een' verbazenden invloed ook moest dit hebben op der *Gallen* zeden, gewoonten, gebruiken en taal. *Marseille* was zelfs ééne der vroegste zetelplaatsen van de fraaije wetenschappen, werwaarts uit alle oorden van *Gallië* eene menigte van jongelieden toevloeide (*). De geschiedschrijver Justinus, die ons van deze *Grieksche* volkplantingen in *Gallië* een naauwkeurig berigt geeft, verklaart, met ronde woorden, dat de *Galliërs* door de *Grieken* beschaafd zijn geworden, en van hen verscheiden nuttige kunsten geleerd hebben (†). Dit weder bragt verder het zijne toe, zoo aan de vorming der tale, als aan de zedelijke beschaving, eerst der *Franken* in het algemeen, die zich naar de *Galliërs*, naderhand der *Nederlanders* en *Duitschers* (§) in het bijzonder, die zich naar de *Franken* schikten.

Met

leze men Gröfchuffs *Abhandl. von den Druiden der Deutschen*, bl. 31; en men vergelijke Kinderlings a. w. bl. 65-67.

(*) V. *Dictionaire des Origines*; K. M. p. 60; 61.

(†) Vid. Justini *Hist.* Lib. XLIII. C. 4. Verg. mijne *Taalkundige Aanmerkingen* vervolgd; bl. 147 en 148.

(§) Veel vroeger nog schijnt dit geen' geringen invloed

 ge-

Met één' zien wij dan nu ook hier den oorsprong der tegenwoordige *Fransche* taal ontwikkeld. In *Gallië* was ten tijde, waarin de *Franken* uit hetzelve herwaarts gedreven werden, de taal oud *Gallisch*, dat een tak was deels van het *Duitsch*, meerendeels evenwel van het *Keltisch*, hier door de *Romeinen* vermengd met veel *Latijn*, en daar door de *Grieken* met vrij wat *Grieksch*. Drie talen schijnen toen in *Gallië* gangbaar geweest te zijn; het *Latijn*, *Grieksch* en *Gallisch*. In de derde eeuw schreef de beroemde Ulpianus, „ dat eene erfmaking over de hand, bij de *Galliërs*, niet alleen in de Latijnsche en Grieksche, maar ook in de Gallische taal geschieden konde (*)". Hier mede komt overeën een berigt van Strabo, volgens het welk, reeds in de eerste eeuw onzer jaartelling, een groot deel des Gallischen volks gewoon was, de openbare land of stads oorkonden in het Grieksch te stellen (†). De hier uit ontstane taal werd de *Romanische* genoemd. Van die gemengelde taal hadden de *Franken* herwaarts iets medegenomen, en voor een gedeelte in onze taal weder overgedragen. Dan toen de *Franken* naderhand, ten

gehad te hebben op de *Duitsche-Zwitzers*, onder welke, in Cæsars tijden, het *Grieksche* letterschrift reeds was ingevoerd. Zie Kinderlings a. w. bl. 60 en 61.

(*) Fideicom. ff. de legatis III. Verg. de *Kerkelijke Oudheden van Zeeland;* inleiding; bl. 19.

(†) Vid. Gregoire d'Essigny, *Memoire sur la question; Quelle est l'Origine de la Langue* Picarde? (Millin *Magas. Encycl.* Oct. 1811, p. 242, 243).

ten jare 481, geheel *Gallië* overmeesterden, voerden zij er zoo verre zij konden, op hunne beurt, geheel hunne *Duitsche* of *Frankische* taal in. In sommige streeken ging dit zoo veel te gemakkelijker, naardien er reeds in de tijden van Augustus vele *Duitschers* verspreid waren geworden, die hunne taal onder de landtaal vermengd hadden (*). Langs dezen weg werd de *Romanische* taal verrijkt met het *Franksch*, en de taal van het volk, in het toen geboren *Frankrijk*, een wonderlijk mengsel van driederlei talen, van *Gallisch*, *Latijn* en *Franksch* (†); waaronder in sommige oorden vrij veel *Grieksch* was gemengd. Het zuiver *Franksch* was en bleef nogtans alleen de taal van het Hof, maar gewijzigd naar het *Latijn*; gelijk wij in het vervolg zien zullen. Aan het Hof werd de *Romanische* taal, gelijk heden in *Frankrijk* het *Patois*, veracht, en de boerentaal genoemd. Dit duurde tot de tijden van Karel, den *Kalen*, in de negende eeuw. Toen werd de *Romanische* taal, welke, uit de drie, of zoo gij wilt, vier genoemde talen zamengesteld, met het verloop van eenige eeuwen, bij het volk, reeds een' vasten vorm had gekregen, de Hoftaal, maar nu voortaan tevens zeer beschaafd, en allengs, vooral in

(*) V. M. de Vérite d'Abbeville, *dans son Essai sur l'Histoire generale de* Picardie, T. II. p, 66.

(†) Men ziet hier uit, welk eene vergeefsche moeite Frans Burman, in zijne *Aanmerkingen, de Nederlandsche taal aangaande*, gedaan heeft, met vele Nederlandsche woorden uit het Fransch af te leiden.

in den beginne, op nieuw, nog meer met woorden, die uit het *Latijn* ontleend waren, vermengd. Alzoo ontstond die taal, welke heden de *Fransche* taal genoemd wordt, en, wat een aantal woorden betreft, eene vrij aanmerkelijke overëenkomst met het *Latijn* heeft, maar in haren vorm van hetzelve geheel onderscheiden is.

Na deze historische berigten, omtrent het verkeer onzer vooröuderen met de *Romeinen* en *Franken*, welke laatsten met de eersten in eene even gemeenzame betrekking stonden, als wij, en daarënboven ook met de *Galliërs* en *Grieken* hadden omgegaan, zal dan nu ook niemand zich kunnen verwonderen over een merkwaardig aantal van woorden, welke wij van de *Romeinen* in onze Nederlandsche taal hebben overgenomen. Die woorden ontvingen wij, deels in de eerste plaatse uit der *Romeinen* eigen hand, maar deels door de *Franken*, die ook vrij wat, ontleend van de *Galliërs* en *Grieken*, in onze *Nederlandsche* tale overbragten. Allen zijn het woorden, die zaken beteekenen, waarvan onze vooröuders, voor dat zij met de *Romeinen* omgingen, geene kennis hadden. De eerste vorming of wijziging hunner tale hadden zij, door dezen weg, aan de *Romeinen* schier alleen te danken (*). Men versta dit zoo, dat hunne taal bleef, welke zij, in

(*) Quæ notentur digna sunt Plinii verba *Hist. Nat.* III. 5. „ Italia omnium terrarum est alumna eadem et parens, quæ sparsa congregaret imperia, ritusque molliret, & tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret".

in haren aard, oorspronkelijk was, maar in den omgang met de *Romeinen*, die eene beschaving van zeden te wegebragt, meer eene beschaafder volkstaal werd, 't gene ten gevolge moest hebben, dat er vele Latijnsche woorden bij invloeiden. Hoe aanmerkelijk dus te dezen aanzien ook de invloed van het Latijn op de taal onzer voorouderen geweest zij, zoude dezelve nogtans onberekenbaar veel grooter zijn geweest, indien eens de *Romeinen* de *Duitschers*, gelijk andere volken, ganschelijk aan zich onderworpen hadden. Welligt ware zij dan wel eene taal geworden, die, in vele opzigten, geene geringe overëenkomst met het *Fransch* zoude gehad hebben. Wij zullen ons bij de voorbeelden, welke wij hier willen opgeven, het meest bepalen tot de Latijnsche woorden, die blijkbaar, door dezen weg, in het *Nederlandsch* gekomen zijn. Zeer groot zouden wij hier de lijst van zoodanige woorden kunnen maken; maar deze weinigen uit velen zullen genoeg zijn.

Aluin; Lat. *Alumen.*
Amandel; L. *Amygdalum.*
Andijvie; L. *Intybus.*
Anker; L. *Anchora.*
As; L. *Axis.*
Asperfie; L. *Asparagus.*
Balsem; L. *Balsamum.*
Bazuin; L. *Buccina.*
Beete; L. *Beta.*
Brief; L. *Breve.*
El; L. *Ulnus.*
Fornuis; L *Fornax.*
Gember, L. *Zingiberi.*
Gom; L. *Gummi.*
Graan, L. *Granum.*
Hennep, ook Kennep, L. *Cannabis.*
Ivoor, L. *Ebur.*

Kaart; L. *Charta.*
Kalk; L. *Calx.*
Kandelaar; L. *Candelabrum.*
Kameel; (een dik *ankertouw*) G. Καμιλος.
Kar; L. *Currus*, *Carrus.*
Kastanje; L. *Castania.*
Kasteel; L. *Castellum.*
Kerker; L. *Carcer.*
Kers; L. *Cerasum.*
Keten; L. *Catena.*
Komkommer, L. *Cucumis.*
Koord; L. *Chorda.*
Koper; L. *Cuprum.*
Korf; L. *Corbis.*
Kouter; L. *Culter.*
Kooi, Kevie; L. *Cavia.*
Kroon; L. *Corona.*
Krijt; L. *Creta.*
Lantaarn; L. *Laterna.*
Latuw; L. *Lactuca.*
Laurier; L. *Laurus.*
Lelie; L. *Lilium.*
Mantel; L. *Mantellum.*
Metaal; L. *Metallum.*
Mispel; L. *Mispelum.*
Molen; L. *Mola.*
Moerbezie; L. *Morus.*
Munt; L. *Moneta.*
Muur; L. *Murus.*
Ons (once); L. *Uncia.*
Oor (erfgenaam); L. *Hæres.*
Paal; L. *Palus.*
Papier; L. *Papirus.*
Perkement; L. *Pergamena.*
Peer, L. *Pirum.*
Pek; L. *Pix.*
Pellikaan; G. Πελικανος.
Poort; L. *Porta.*
Prins; L. *Princeps.*
Pruim; L. *Prunum.*
Purper; L. *Purpura.*
Riem; L. *Remus.*
Roos; L. *Rosa.*
Salie; L. *Salvia.*
Schammel, L. *Scamnum.*
Schepter; L. *Sceptrum.*
Schrijn; L. *Scrinium.*
Spons; L. *Spongia.*
Straat; L. *Strata* (*via*).
Stijl; L. *Stilus.*
Tegel; L. *Tegula.*
Tin; L. *Stannum.*
Toon; L. *Tonus.*
Tol; L. *Telonium.*

Trecht

Trecht (van waar Dordtrecht enz.) eene overvaart; L. *Trajectum.*
Treeft; L. *Tripes.*
Troon; L. *Tronus.*
Vlegel; L. *Flagellum.*
Voller; L. *Fullo.*
Vork; L. *Furca.*
Wan; L. *Vannus.*
Wik, Wikke; L. *Vicia.*
Zeep; L. *Sapo.*
Zegel; L. *Sigillum.*
Zegen, een vischnet; L. *Sagena.*
Zeneblad, *L. Folium sennæ.*
Zolder; L. *Solarium.*
Zool; L. *Solea.*

Wijders meen ik, dat ook hier toe gebragt moeten worden de Latijnsche namen der maanden, *Januarius*, *Februarius*, enz. De oude *Duitschers* hadden slechts drie jaargetijden gekend, de *lente*, den *zomer* en den *winter*. De *zomer* werd van den *winter* door geen' tusschentijd gescheiden. Den *herfst* kenden zij niet (*). Hoogstwaarschijnlijk zullen zij dus ook van geene maandrekening geweten hebben. Daar zij die van de *Romeinen* vervolgens geleerd hebben, is er geen twijfel aan, of ook de *Romeinsche* namen *Januarius*, *Februarius*, enz. zullen door hen overgenomen, en sedert dien tijd bij hen in gebruik zijn geweest. Buiten twijffel is de benoeming van den zevenden dag der weke, de *Zaturdag*, het Romeinsche *dies Saturni.* De overige dagen worden met Duitsche namen genoemd.

(*) Vid. Taciti de *Moribus Germ.* C. XVI.

DERDE AFDEELING.

Het tijdperk der geschiedenis sedert de invoering van den Christelijken Godsdienst, tot het midden der dertiende eeuw, den leeftijd van Jakob van Maerlant.

Na het onderbrengen van het Westersche Keizerrijk, vormden zich onze voorouders gansch en al naar de *Franken*, die nu, door geheel *Duitschland* heen, hunne magt deden gelden, zoo wel wat de taal betreft, als ten aanzien van de zeden, gewoonten en gebruiken. Immers ook de *Nederlanders* zagen zich door de omstandigheden eindelijk genoopt, om aan dit, uit geringe beginselen zoo groot geworden volk, dat zich, door zijn beleid en dapperheid, eenen wijd uitgestrekten invloed over *Europa* had verworven, zich volkomen te onderwerpen. Eene zeer groote streek van de lang naderhand vereënigde zeven Provintiën, bijzonderlijk *Holland*, *Zeeland* en *Gelderland* werd in dat deel van het *Frankische* rijk ingelijfd, 't welk den naam had van *Oostfrankrijk* of *Austrasie* (*). Onze voorvaders hadden wel telkens het hoofd tegen de *Franken* opgestoken, wanneer zij slechts eene goede kans meenden te hebben, om derzelver overhand te ontworstelen; maar ook die wederstand was

(*) Conf. Matthæi de *Nobilit.* p. 112.

was telkens vruchteloos geweest. Tegen het laatst der zevende eeuw overwon één en andermaal Pipijn, de Koning der *Oostfranken*, in een' oorlog tegen de *Vriezen*, derzelver Koning Radboud, den *eersten*, waar door hij alle de landen in bezit kreeg, die tusschen de *Schelde* en het *Vlie* lagen. Ook toen viel *Utrecht* in Pipijns handen. Geweldig waren bijzonderlijk van toen aan de, op verscheidene tijden herhaalde, ondernemingen onzer vaderen, om den *Franken*, aan welken zij nu cijnsbaar verklaard waren, het verworven bewind, op den duur, te betwisten. Doch ieder reis bezweken zij voor derzelver overmagt. Eindelijk werd Karel, die, door den wel verdienden toenaam van den *grooten* in de geschiedenis, vermaard is geworden, ten jare 771, Koning van *Oost* en *West*, dus van geheel *Frankrijk*. En nu moest al het volk, waaröver de *Franksche* Koningen voorheen niet zonder moeite den schepter hadden gezwaaid, willig of onwillig, alschoon het den naam van een vrij en onäfhankelijk volk behield, zich buigen voor het uitgestrekt bewind van den magtigsten aller vorsten der aarde, wiens gezag met het einde der achtste eeuw, in het jaar 800, toen hij, uit kracht der vriendschap met Paus Leo, den *derden*, tot Keizer van het Westen werd verheven, ten hoogsten top klom, en hierdoor aan alle zijne gemaakte inrigtingen, betrekkelijk den Staat en de Kerk, eene onverbreekbare vastheid bezorgde. Door dezen weg vereënigde zich de *Nederduitsche* taal met de *Franksche*; en door die vereëniging onderging

het *Nederduitsch* natuurlijk eene niet geringe verandering. Alzoo ontstond dan eerst regt het *Nederduitsch*, gelijk het thans nog is, 't welk in twee dialekten bloeit, in het *Nedersaksische* en *Nederlandsche*.

Onder de *Duitschers*, schijnt het bewezen te zijn, dat reeds in de tweede eeuw de Christelijke godsdienst van sommigen is omhelsd geworden, en er verscheiden gemeenten van deszelfs belijders zijn gesticht geweest (*). Dezen bleven gevestigd tot na het midden der vierde eeuw (†). Maar toen werden zij door de *Allemannen* weder verdelgd en uitgeroeid (§). Dan in het rijk der *Franken* zag men, na de tijden van Klovis, tegen het slot der vijfde eeuwe, den Christelijken godsdienst meer algemeen ingevoerd. De overmeestering der *Franken* baande uit dien hoofde dus gereedelijk den weg ook voor eene meer bestendige bekendmaking der Christelijke godsdienstleer in de Nederlanden. Met den aanvang van de zesde eeuw werd het Evangelie gepredikt door Eligius, of Eloij, niet alleen in *Vlaanderen* en *Braband*, maar ook in het toen uitgestrekte *Friesland*. De groote hoop nogtans schijnt aan bijgeloovigheden van den Hei-

(*) Vid. J. D. Koeleri *de Germanis Christianis*, Sec. II.

(†) Hilarius droeg ten jare 359 zijn boek *de Synodis fidei Catholicæ contra Arianos*, op aan de Bisschoppen van Hoog en Nederduitschland.

(§) Vid. Agathias, *Hist. Goth.* II. init. Zosimi *Hist.* III. 1. Verg. Kinderlings a. w. bl. 67.

Heidenſchen godsdienst zoo gehecht geweest te zijn, dat alle aangewende pogingen ter hunne verbetering grootendeels vruchteloos waren. Meer dan anderhalve eeuw ten minſte leed het, eer er voor de tweede maal bemoeijingen ter bekeering van onze voorvaderen werden in het werk geſteld. Eerst in het laatst der zevende eeuw ſtaken er uit *Engeland* eenige Christenleeräars over naar ons vaderland, om het volk, welks taal van de hunne, gelijk wij gezien hebben, weinig of niet verſchilde, het Evangelie te verkondigen (*). Wilfrid, Wigbert, Willebrord en anderen zijn de beroemde namen dier mannen, welke dat prijswaardig werk, met zulken gewenschten uitſlag, verrigtten, dat niet alleen vele aanzienlijken, maar duizenden uit den gemeenen ſtand werden overgehaald tot het omhelzen van den Christelijken godsdienst, en, bij de afgelegde belijdenis van denzelven, zich openlijk lieten doopen (†). Voornamelijk namen de gemeenten der Christenen ſterk toe, na den dood van den Vrieſchen Koning Radboud, den *vorſten*, die het overtuigd geweten door een overſchreeuwend vooroordeel voor den ouderlijken godsdienst, naar het algemeen verhaal, tot zwijgen gebragt hebbende, zich met kracht tegen dezen nieuwen godsdienst verzet, en vele anderen van denzelven te omhelzen, door zijnen invloed, afkeerig had

(*) Conf. Anonymi *Chronicon de Traiecto & eius Episcopatu*, in Matthæi *Analect. med. ævi*; T. IX. p. 73

(†) Zie des Hoogleeräars Te Waters *Vaderl. Hiſt.* I. bl. 73, 74.

had gemaakt. Radboud stierf, te *Medenblik*, in het jaar 719, en zijn opvolger Adgillus, de *tweede*, bood den Christenzendelingen allen bijstand ter voortplanting van hunnen godsdienst. Dadelijk zag Willebrord, met zijne ambtgenooten, de aangewende pogingen nu door God gezegend. Vele kerken werden, onder het bestuur van dien eersten Christen Koning der *Vriezen*, gesticht, en reeds door vermogende Christenen met groote rijkdommen begiftigd. Dit voorbeeld werd in *Holland*, *Gelderland* en *Utrecht*, welke gewesten onder *Vriesland* toen niet betrokken waren, gevolgd. En men meent, dat in die tijden reeds de grondslag gelegd is van de onberekenbare bezittingen, welke het naderhand zeer vermaarde Bisdom van *Utrecht* gehad heeft, dat door Willebrord, die er de eerste Bisschop schijnt geweest te zijn, gesticht is.

Langzaam was nogtans de gang van deze, voor het heil des volks zoo zeer gezegende, gebeurtenis. Zelfs na het midden der achtste eeuw waren er hier te lande nog vele onbekeerde Heidenen, die zich tegen de prediking van het Evangelie zoo krachtiglijk aankantten, dat zij, ten jare 755, den 5 van *zomermaand*, den *Utrechtschen* Kerkvoogd (*) Winfrid, ons

(*) Of Winfrid wel, als Willebrords opvolger, werkelijk Bisschop te *Utrecht* geweest zij, wordt door velen betwijfeld. Zeker gaat het, dat hij een' geruimen tijd het kerkelijk bestuur te *Utrecht* gehad heeft, onder welken tijtel zulks ook moge geweest zijn. Zie des Hoogleeraars Te Waters *Vaderlandsche Historie*, I. bl. 86.

ons in de gefchiedenis best bekend onder den naam van Bonifacius, in den omtrek van *Dokkum*, onverwacht op het lijf vielen, en met drie en vijftig van zijne onderhoorige geestelijken en bedienden, op eene wreede wijze, om het leven bragten. Der *Vriezen* laatfte Koning Radboud, *de tweede*, wordt gezegd, uit haat tegen het Christendom, het ongeloovig gemeen tot dezen moord te hebben opgeruid. Zulks kon zoo veel te gemakkelijker gefchieden, daar een groot deel des volks, door redenen van gezond onderwijs, voor betere godsdienstbegrippen onwinbaar, zich door het openbaar gezag der partije, waaräan het was toegedaan, blindelings drijven liet. Deze foort van menfchen bleef in weërwil van al het opkomend licht der waarheid, dat haar befcheen, al dien tijd aan hare Heidenfche bijgeloovigheden derwijze verkleefd, dat zij, uit eigen beweging, nimmer van godsdienst zoude veräanderd zijn, ware er geene magt hebbende oorzaak tusfchen beide gekomen, die er haar als toe gedwongen hadde. Voor het hooge gezag van Karel, den *grooten*, moest dan eindelijk deze ftugge menigte bukken. Eerst had het de Koning beproefd, of hij door gefchenken haar niet winnen konde. Ook zulks gelukte hem bij velen, omftreeks het jaar 785, zoo dat men van toen aan het ganfche volk als tot het Christendom bekeerd begon aantemerken. Dan de overigen, die onverzettelijk bleven, werden wat later, in het begin namelijk van de negende eeuw, ten jare 801, toen hij reeds Keizer was, door ftraffe bedrei-

dreigingen overgehaald (*). Eene bekeering voorzeker, die nooit gezegd kan worden tot oneëre van den voortreffelijken godsdienst, maar wel tot schande gestrekt te hebben der geren, die van denzelven, langs den gemelden weg, belijdenis aflegden! Doch waren de middelen ter bevordering van dezelve niet ook onwaardig der edele staatkunde eens godsvruchtigen Monarchs, die anders voor zijn volk met zeer groote deelneming scheen bezorgd te zijn? Van het vele, dat zich hieröp, ter vergoelijking van deze handelwijze, liet antwoorden, zij dit weinige genoeg! Karel beschouwde dat gedeelte des volks, zoo lang het Heidensch bleef, als voor het algemeene welzijn des rijks ten hoogste gevaarlijk. Zulks was ongetwijfeld ééne der voornaamste drijfveêren van zijne te werkgestelde maatregelen. Dit deed hem godsdienstwetten voorschrijven aan eene domme menigte, die van hare gewetensvrijheid, noch voor zich zelve, noch voor het algemeene welzijn, behoorlijk gebruik wist te maken. Een zoo verstandig vorst begreep toch ligtelijk, dat het anders voor den Staat bijkans hetzelfde ware, welken godsdienst dit slag van zijne onderdanen openlijk beleed. Eene verandering in dezen scheen minder voor hen zelven, dan

(*) Vid. W. Malmesbur. *de gestis regum Angl.* Lib. I. C. IV. p. 23. inter rerum Anglic. scriptores. — „ Antiqui Saxones & omnes Frisiorum populi, instante Rege Carolo, alios præmiis & alios minis sollicitante ad, fidem Christi conversi sunt".

dan wel voor hunne nakomelingschap, van belang te zijn. In het begin der negende eeuw kreeg dan eerst de algemeene omhelzing van den Christelijken godsdienst hier te lande haar volkomen beslag. Ten jare 804, werd de Christelijke godsdienst, door Karel, den *grooten*, voor den godsdienst van Staat openlijk hier te lande verklaard.

Raadplegen wij nu de geschiedenis der kerke van dien tijd, zoo ontdekken wij, dat de leer van den Christelijken godsdienst toen reeds jammerlijk bedorven was. Algemeen was de onkunde van het gros des volks. En hoe kon dit anders? Der geestelijkheid zelve ontbrak het aan zuiver godsdienstlicht. Haar brein was met de dikste nevelen van bijgeloof gevuld. Indien iemand slechts gedoopt ware, heette hij een Christen. Van daar was het dan ook, dat vele Christenen in den beginne zeer onstandvastig in hunne geloofsbelijdenis waren, en dikwerf tot hunne Heidensche dwaasheden wederkeerden. Dit evenwel, begrijpt men, hield in ééns op naar 's Keizers gemelde verklaring, ten jare 804. Des onäangezien had de invoering van den Christelijken godsdienst hier te lande, eenen zoo weldadigen, als uitgestrekten invloed op alles, op het openbare leven zoo wel, als op het huisselijke. De afgoderij der vaderen was met tak en wortel uitgeroeid; de onmenschelijkheden, daar mede gepaard, hielden op. Het denkbeeld van den éénen waren God werd diep in de harten des volks ingescherpt; heilzame vermaningen tot geloof aan den Verlosser, gepaard met betrach-

ting

ting van goede daden, overëenkomstig deszelfs bevel en voorbeeld, werden den menschen voorgehouden. En dezen begonnen in alle kracht te gevoelen, dat zij voor iets meer, dan voor een bloot zinnelijk leven bestemd waren. Met welke bijbegrippen, met welke bijgeloovigheden dit eene en andere ook verdonkerd en bezoedeld ware, het was toch geen Heidendom; het was Christendom. Als zoodanig kon het niet misfen, of hetzelve moest geheele volken veradelen. Zelfs de strenge wandel van de groote menigte monniken gaf het treffelijkst voorbeeld ter beteugeling van dergelijke driften. Alles werkte op de zedelijkheid eerst van de verstandigsten en besten, en daarna door dezen van alle de overigen. En deze zedelijkheid, die onäfscheidbaar was van hare naaste gezellin, de beschaafdheid, had den voordeeligsten weêrslag op de regeerwijze, op den koophandel, op de kunsten, op de wetenschappen, — op de taal.

Er waren hier te lande oude volksregten, maar dezelven werden verschikt, verbeterd, vermeerderd. Het land werd verdeeld in Graafschappen, die elk door eenen afzonderlijken Regent of Graaf bestuurd werden, en waarvan tien, twaalf en meer verëenigd één Hertogdom uitmaakten, met één' Hertog van 's Keizers wege aan het hoofd. De regtdagen werden onder den blooten hemel gehouden, ook de land dagen, waaröp men niet slechts bijzonderlijk over vrede en oorlog, maar in het algemeen over onderscheiden zaken van 's volks belang, zich met naauw-

ge-

gezetheid bezig hield. Op vele plaatſen werden tollen geheven, belastingen uitgeſchreven, ſchattingen ingevorderd enz. Tot hier toe had de Nederlandſche natie beſtaan uit één vierderlei ſlag van menſchen, namelijk uit edelen (nobiles), vrijen (ingenui), landzaten en ſlaven. De beide eerſten hadden hunne landhuizen, met de daar aan behoorende akkers, weid- en grasvelden, die door de ſlaven moesten bebouwd, beweid en bemaaid worden. Over dezen hadden het opzigt de Landzaten, die van de heeren op landhoeven geplaatst waren, en daar voor aan dezen een groot deel der landvruchten moesten afſtaan, en ook zekere dienſten bewijzen, bekend onder den naam van *Vroondienſten.* Algemeen werden zij *Meijers* (*), maar in Vriesland ook *Liten* (†) genoemd. Zij maakten dus een' middenſtand uit tusſchen dien der vrijen en ſlaven. In deze geſteldheid van zaken vindt men den oorſprong der dorpen. Een heeren landhuis, omringd van vele kleiner huizen of hoeven, die voor de landzaten geſchikt waren, maakte een dorp uit, dat, geheel op zich zelf ſtaande, onder het *Frankſche* beſtuur, nu zijne, zoo godsdienſtige, als burgerlijke voorregten kreeg, welke het nog heden bezit. Maar de Heeren dier landhuizen waren volſlagen alleenheerſchers over hunne dorpelingen; als vorſten voerden zij over dezen het bewind, en, met eene ſlaafſche vrees, werden zij van hen

(*) *Majores villæ.*
(†) De oorſprong dezes naams ligt in het donkere;

ben geëerbiedigd. Zulk eene magt nu was geheel onbestaanbaar, niet alleen met de voorschriften van het Christendom, maar ook met den aard van eene monarchale regering, die er al hare klem door verliezen moest. Met de grootste voorzigtigheid liet zich de verstandige Keizer, op niets meer, dan op de beschaving zijns volks bedacht, dezen zorgelijken doorn uit den voet ligten. Hij vormde daartoe eene geheel nieuwe klasse, die alleen bestond uit kunstenaren en handwerkslieden. Dezen verzamelden zich in bemuurde of geslotene steden, die er toen, hier te lande, schoon weinig in getal, evenwel reeds waren, doch een' zeer kleinen omvang hebbende, door dien weg toenamen in bloei en luister. Of zij vestigden zich in een oord, waar zij, tot eene geregelde maatschappij gevormd, al meer en meer huizen aantimmerden, en wel haast met stedelijke voorregten begunstigd werden. Ook in de steden, vooräl die aan de zee en aan de rivieren lagen, verzamelden zich de kooplieden. Onder de aanzienlijkste steden, waar een bloeijende handel gedreven werd, vindt men genoemd *Nijmegen*, *Wijk te Duurstede*, *Thiel*, enz.

Het menigvuldiger bouwen van steenen huizen, die als sterke burgten hoog opgetrokken, en *Steinen* of *Stinzen* genoemd werden, het opmetselen van kostbare kerk en torengevaarten (*), het timmeren van

(*) Vele Christen kerkgebouwen werden echter toen nog en lang daarna slechts van hout getimmerd en met riet gedekt. Verg. v. Wijns *Huiszittend leven*; I. bl. 71. De hui-

van schepen, waar mede men in zee durfde steken, het vervaardigen van allerlei gereedschappen, meubelen, enz., zoo die door verändering van levensstand; als die, ter vervulling van nieuwe behoeften, door de opkomende weelde, noodzakelijk werden, het weven en verwen van wollen stoffen, die naar elders gesleten werden, het bereiden van onderscheidene klederdragten enz., dit alles gaf aan velen en een overvloedig werk en een rijkelijk bestaan. In de steden daarënboven werden scholen opgerigt. Het schoolwezen was één der voornaamste punten, waaröp de aandacht van Karel, den *grooten*, gevestigd was. De wetenschappen waren hier te lande, gelijk elders, eeniglijk beperkt in de gestichte abtdijen en kloosters der geestlijken. Deze inrigtingen werden door den Keizer, die zelf in de wetenschappen niet onërvaren was, te baat genomen, om daardoor het licht van kennisse onder de menschen van allen stand uittebreiden. Hij plaatste tot dat einde aan het hoofd der geestelijkheid de kundigste mannen, welke hij van elders, meest uit *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*, — want op het vaste land waren de zoodanigen schier nergens, — op de aannemelijkste voorwaarden, hiertoe had uitgenoodigd. Hij beval hun,

om,

huizen der burgers in de steden en bewoners des platten lands bleven algemeen gebouwen van hout. Tot in de dertiende eeuw toe, schijnen in *Friesland* geene steenen huizen, volgens de wet, geduld te zijn, behalven de kerken en kloosters. Zie Wiarda's *Altfr. Worterb.* voorr bl. 6.

om, door, aan hen ondergeschikte, meesters, het onderwijs der jeugd, in de parochie en kloosterscholen, zoodaniger wijze te regelen, dat er bij het volk meer wezenlijke kunde van de beginselen der wetenschappen, zoo betrekkelijk den godsdienst, als in lezen, schrijven, zingen, rekenen, en bij de genen, die tot den geestelijken stand werden opgeleid, meer ervarenheid in de Latijnsche en Grieksche talen, in de welsprekendheid en redeneerkunst, enz. verspreid werd. Voor de laatstgemelden was bijzonderlijk eene hoogeschool te *Rome*, welke reeds ten jare 800 zeer in bloei schijnt geweest te zijn, uit aanmerking van de groote eer, die den Keizer toen aldaar door de *Nederlandsche*, of gelijk zij genoemd werd, de *Friesche* jongelingschap werd aangedaan. Zelfs aan de *Wezer* en aan de *Elve* werden de oude Grieken en Romeinen gelezen (*). In het bijzonder bloeiden de, door Karel, den *grooten*, opgerigte kathedrale of bisschoppelijke scholen, gelijk te *Keulen*, te *Bologne*, en elders, die onder het opzigt der bisschoppen stonden, en ten zelfden einde bestemd waren. De leeraars voornamelijk van deze kathedrale scholen, hadden den eeretijtel van (*scholastici* of) schoolleeraars (†). In deze keizerlijke verördening werden toen reeds de grondslagen van de hoogeschool te *Parijs*, die naderhand zoo beroemd is geworden, gelegd

(*) Zie Hegewisch N. *Sammlung kleiner historische und literarischer Schriften*, bl. 38.

(†) Legatur Joh. Launoii Liber *de Scholis a Carolo M. per occidentem institutis*; Paris. 1672 & H. Conringii *Antiq. Acad.*

legd (*). Door dien weg werd de latijnſche taal niet ſlechts de geliefkoosde taal der geleerden, maar ook der hovelingen, der ſtaatslieden, der burgeren, zelfs der vrouwen. Deze allen ſpraken dagelijks het latijn, als hunne eigene, en misſchien, volgens ſpraakkunſtige regelen, beter, dan hunne eigene moedertaal. Beide deze talen echter, latijn en frank-duitsch, waren toen zeer onzuiver, ruw en ongevormd. Om zich hiervan met opzigt tot het latijn, want betrekkelijk het frank-duitsch zal zulks in het vervolg meer bij de ſtukken blijken, volkomenlijk te overtuigen, leze men, ſlechts met een vlugtig oog, iets uit de *Saliſche* wetten, die, op last van Karel, den *grooten*, ten jare 798, verbeterd en uitgegeven zijn (†), of men doorbladere de *Brieven* van den toen beroemden Alcuinus, die, aan het hof van den Keizer, hoogleeräar, indien ik hem zoo noemen mag, in de welſprekendheid was (§). Eenen barbaarsch latijnſchen ſtijl zal men

(*) V. Crevier *Hiſt. de l'Univerſité de Paris*; T. VII. p. 110.

(†) De Latijnſche ſtijl, in deze, ten jare 798, verärbeide *Saliſche* wetten, is echter merkelijk beter, dan in de eerſte uitgave van 422, waarvan wij hier voor bl. 164 en 185 gewaagd hebben. In die eerſte uitgave is het Latijn niet verſtaanbaarder, dan in de Romeinſche *lex duodecim tabularum*. Dit ſtrekt dan toch ten bewijze, dat onze Duitſche voorvaders binnen den tijd van bijkans vier eeuwen in de letterkunde wezenlijke vorderingen gemaakt hadden. De beide uitgaven van deze *Saliſche* wetten worden gevonden in Schilters *Theſ. Antiq.* P. II.

(§) Deze Brieven vindt men in de *Lectiones Antiquæ* van Caniſius.

men in beide die schriften aantreffen! Slechts als een éénig man muntte in het latijn boven zijne tijdgenooten uit de geleerde Eginhard, die het leven van Karel, den *grooten*, in een' stijl heeft beschreven (*), waar over zich een geboren Romein, ten tijde van Keizer Trajaan, niet hadde behoeven te schamen. Naar de jammerhartige kunde, welke de meeste geleerden van het echt latijn hadden, laat zich ligtelijk de hoedanigheid afmeten van hunne vorderingen in de wetenschappen. De gansche omvang van hunne geleerdheid bepaalde zich tot de beoefening der zeven, zoo genoemde, vrije kunsten (*artes liberales*) die, toen door Alcuinus uitgedacht, opkwamen, en waarin wij immers nog heden onze meesters hebben!! (†).

Karel, de *groote*, was evenwel met de taal der *Romeinen*, als welke ter in bloei brenging der wetenschappen volstrekt onontbeerlijk was, niet zo buitenmate ingenomen, dat hij voor de verbetering zijner moedertaal, die aan het hof, even zeer als het latijn, gesproken werd, het duitsch namelijk, zijne zorg ter zijde stelde. Dat hij in dat gedeelte zijns rijks, waar het duitsch de landspraak was, onderwijs in hetzelve op de lager scholen aan de jeugd liet geven, lijdt geene bedenking, uit hoofde dat hij ter

(*) De beste uitgave van 's Keizers levensbeschrijving door Eginhard is die van het jaar 1711, ons bezorgd door J. H. Sminck.

(†) Verg. van Wijns *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 17-38.

ter bevordering van deszelfs bloei zijnen onderdanen aldaar beval, om de latijnsche namen der maanden *Januarij*, *Februarij*, *Maart* enz. te veränderen in *Wintarmanoth*, *Hornung*, *Linzenmanoth*, enz. Algemeen wordt, op het getuigenis van Eginhard (*) en Sigebert (†), verhaalt, dat de Keizer het schrijven van eene duitsche spraakkunst begonnen, maar niet voltooid heeft. Dan hoe groot een wijsgeer, hoe uitmuntend een redenaar en taalkenner Karel, de *groote*, ook geweest zij, kan zich dit evenwel niet letterlijk laten opvatten. Het staat veeleer te denken, dat hij het opstellen van eene duitsche spraakkunst aan den eenen of anderen daar toe bekwaam geoordeelden geleerden heeft opgedragen, die onder zijn opzigt gewerkt hebbe. — Immers het gene hij door een' anderen wilde doen, kon, door zijne lofredenaren, met regt aan hem wel worden toegekend (§). Ter staving hiervan dient slechts aangemerkt te worden, 't gene dezelfde Eginhard van Karel, den *grooten*, verhaalt, dat hij, namelijk, zelf niet schrijven konde (*). Hoe vreemd ons dit van een' zoo geleerden Monarch in de oo-

(*) De vita Caroli M. edit. Sminckii C. XXIX.

(†) *Chronograph.* ad ann. 794.

(§) „ Quod quis per alium fecit ipse fecisse putandus est". Proverbii loco dicitur.

(*) „ Tentabat et scribere," verba sunt Eginhardi, „ tabulasque & codicillos ad hoc in lectulo sub cervicalibus circumferre solebat, ut, cum vacuum tempus esset, manum effengendis literis assuefaceret. Sed parum prospere successit labor praepcsterus ac sero inchoatus".

ooren klinken moge, laat het zich evenwel met de zeden van dien tijd zeer wel overëenbrengen. De schrijfkunst was, zoo het schijnt, door den geduurigen inval van vreemde volken uit het Noorden, die men met de ruwe wapenen gestadig te keer moest gaan, geheel bijkans verloren geraakt (*). Zij werd ten minste alleen geoefend van het meest geleerde deel der geestelijkheid. Alles, wat te schrift moest worden gebragt, was geheel het werk dezer lieden. Moest iemand een, door hen vervaardigd, diplomatiek schrift met zijne hand bevestigen, hij hadde slechts onder hetzelve een kruis te teekenen. Dit deden zelfs de vorsten tot de tijden van Karel, den *grooten*, toe. Van daar is waarschijnlijk nog onder ons de spreekwijze van *een geschrift te teekenen* herkomstig. Hoe min gelukkiglijk Keizer Karel in zijne pogingen, om de schrijfkunst te leeren, gelijk Eginhard verhaalt, ook geweest ware, liet hij evenwel in zijne heerschappijen aan de jeugd onderwijs geven in de lees en schrijfkunst. Zelf ook schijnt hij er zich zoo veel in geoefend te hebben, dat hij in en om het geteekende kruis de letters van zijn' naam, schoon zeer ruwelijk gevormd, prenten konde. En zijne nazaten op den troon zijn hem hierin gevolgd (†). Om hier van een regt denkbeeld te

(*) Verg. Huisinga Bakker in zijne *Beschrijving van den trant onzer Nederduitsche verzen*; in de werken van de *Leijdsche Maatschappij*; V. D. bl. 89.

(†) Verg. Schilters *Thes. Ant. Teut.* III. p. 425 en volgg.

te hebben, moete men aanmerken, dat de ſchrijfkunst ten dien tijde eene teekenkunst was, en dus op verre na zoo gemakkelijk niet geleerd kon worden, als dezelve thans van ons geleerd wordt. Men bezigtige ſlechts de oude handſchriften, die ons van voor de uitvinding der drukkunst nog overig zijn, en men zal daar genoegzaam van overtuigd worden. De hooge adel diens tijds, die alleen voor den woeligen ſtand van het ridderlijke leven beſtemd was, werd, uit dien hoofde, in de jeugd niet opgeleid tot het beoefenen eener kunst, welke eene ſtille werkzaamheid, de vrucht van geduld, vorderde. En bij rijper jaren werden er de handen even ongeſchikt toe gevonden, als de onzen tot het leeren van de teeken of ſchilderkunst.

Ondertusſchen kan men uit het bevel van Karel, den *grooten*, om eene ſpraakkunst te vervaardigen, opmaken, dat de duitſche taal toen nog zeer onregelmatig geweest is. Allerbijzonderst blijkt dit ook daaruit, dat het gene aan het ſlot der zesde eeuw Chilperik, de *eerſte*, te vergeefs beproefd had, aan Karel, den *grooten*, gelukte, om namelijk het duitsch A. B. C. met eenige letteren te verrijken. Dit laatſte ſtrekt tevens ten allerblijkbaarſten bewijze, dat de Frankſche koningen voor de tijden van Karel, den *grooten*, ter beſchaving der duitſche tale reeds het hunne trachtten toe te brengen.

Geen

volgg., waar men eenige afbeeldſels van dusdanige vorſtelijke naams onderteekeningen zien kan.

Geen twijfel is er aan, of de duitſche taal was toen in het hart van Frankrijk de algemeene taal van het koninglijke hof (*). Hoe veel te meer zal dan wel de ijver van Karel, den *grooten*, voor de verbetering der duitſche tale, niets onbeproefd gelaten hebben? Slaagde hij al niet in het eene, dan was het in het andere. Ook die ijver wekte den verlichten Monarch op, om, door zijnen invloed, te bewerken, dat, volgens een beſluit der kerkvergadering van *Tours*, de Bisſchoppen van *West* en *Oost Frankrijk*, in het *Romansch* of *Duitsch* moesten prediken. In het *Romansch* geſchiedde zulks, ten behoeve der *West-franken*, of oude *Gallen*, in het *Duitsch* ten dienſte der *Oost-franken*, of *Duitſchers* (†). Reeds voor het midden der achtſte eeuw, had Bonifacius aan de geestlijkheid de wet voorgeſchreven, volgens welke niemand tot het doen der belijdenis mogt onderwezen worden, dan in de volkstaal (§). En de-

(*) V. Moreri *Dicton. Hiſt.* III. p. 307, & Löscheri *Literator Celta* Th. XXVIII. p. 52.

(†) Quæ legantur digna ſunt hæc ipſius Synodi verba art. XVII. „ Viſum est unanimitati noſtræ, ut quilibet Epiſcopus habeat homilias, — et ut casdem homilias quisque aperte transferre ſtudeat in ruſticam Romanam linguam, aut Theotiſcam, quo facilius cuncti posſint intelligere quæ dicuntur". Conf. *Conc. omnium*, T. II. p. 620. Neque hic ſilentio prætermittenda est lex ſynodi Moguntinæ, quæ habita est anno 813. „ Nunquam deſit diebus dominicis aut feſtivitatibus, qui verbum Dei prædicet iuxta quod intelligere vulgus posſit". Vid. *Conc. omnium*, T. II. p. 635. Can. 25.

(§) Vid. Statuta Bonifacii apud Dacherium *in Spi-*

deze wet, allengs in onbruik gekomen, werd alzoo, op Karels bekrachtigend gezag, weder op nieuw in werking gebragt.

Alle deze merkwaardige fchikkingen, die tot roem verftrekken van den, zoo opgeklaarden, als magtigen, Monarch, aan wiens wetten toen al het volk van *Duitschland* gehoorzaam was, konden niet anders, dan ter hervorming uitloopen van deszelfs tale, en moesten alzoo daarïn van lieverlede eene allerzigtbaarfte verbetering te wege brengen. Van lieverlede fchrijf ik; want alles ging met eenen langzamen tred voort. Hoe vele fteden moesten er niet gebouwd, hoe vele kloosters opgerigt, hoe vele fcholen aangelegd worden? Van waar anders zouden er geleerden optreden, de eenigen, die de taal hervormen konden, door en in het openbaar te fpreken, en voor het publiek te fchrijven. Ook hoe vele kunften en handwerken moesten er aan het bloeijen, hoe vele fabrieken en trafieken in werking worden gebragt? Hierdoor immers alleen kon verzachting van zeden veröorzaakt worden, en deze eene verädeling van tale ten gevolge hebben? In uitdrukkingen, gefchikt ter aanduiding van afgetrokken begrippen, was de taal nog zeer arm. De fcherpzinnigheid van alle duitfche geleerden uit ééne ganfche eeuw was zelfs niet toereikend, om in dit gebrek te voorzien. Het vernuft moest zich fpitfen, om woor-

Specileg. T. I. p. 508. Verg. Kinderlings *Gefchichte der Niederf. Sprache*, bl. 94.

woorden uit te vinden, welker beteekenis juist beantwoordde aan zaken, die niet onder de zinnen vielen. De moeijelijkheid daarvan ontdekt men uit eene menigte van diergelijke woorden, die toen of naderhand, van tijd tot tijd, ontleend zijn ééniglijk van, zinnelijke voorwerpen, als daar zijn *denkbeeld*, *oogmerk*, *begrip*, *bevatten*, *verstaan*, enz. Ook de moeijelijkheid daarvan bragt de geleerden, die toch alleen de duitsche taal vormen moesten en konden, in den waan, dat dezelve voor de behandeling van alles, wat wetenschappelijk heette, geheel ongeschikt ware. Van hier ten minste was het, dat zij, voor de tijden van Karel, den *grooten*, daartoe liever steeds het Latijn bleven verkiezen.

Zullen wij nu de vorderingen regt gadeslaan, die er in de duitsche tale gemaakt zijn, onder het koninglijk, keizerlijk, bewind van Karel, den *grooten*, dan dienen wij vooraf den aard dier tale te leeren kennen, zoo als zij voor de tijden van dezen Vorst geschreven werd. Dan dat is moeijelijk. Zeer weinig zijn de gedenkstukken der duitsche tale van die tijden. Men sprak in die taal dagelijks, maar men schreef er zelden in. Het latijn was de taal der gerigtshoven en vierscharen. Alle 's lands of rijks wetten, alle oorkonden, alle verbindtenissen, testamenten enz., werden in die taal geschreven. Zelfs, gelijk wij gezien hebben, was zij de taal, waar van de geestelijkheid zich het liefst bediende, op den predikstoel. In het duitsch vertrouwden zij het zich, uit dien hoofde, bijkans geheel niet, iets oor-

oorspronkelijks te stellen. 't Gene wij van hen hebben, zijn slechts vertalingen. Het duitsch trouwens noemden zij eene barbaarsche taal, die in geschrift bezwaarlijk te behandelen ware (*). Ondernamen zij het in het duitsch te schrijven, of liever uit het latijn meer of min vrij in het duitsch te vertalen, hoe jammerlijk werd de taal mishandeld, hoe deerlijk misvormd, hoe wanstaltelijk geknoeid, hoe geheel en al bedorven! Niet alleen in den uitgang, in de buiging en voeging, maar ook in de rangschikking der woorden, werd alles op eene latijnsche leest geschoeid, zelfs meestal met weglating der voornaamwoorden, der hulpwoorden, enz. De K was zelfs, om dat zij voor geene latijnsche letter gehouden werd, algemeen in onbruik. De klank van deze letter trachtten de *Franken* uit te drukken door de HH, als in welihhen, *weliken*, of door de CH, als in Chlodovic voor Klodovic, Klovis, Louis. Hier kwam bij, dat voor het overige elk, wanneer hij schreef, zijn eigen, ruw, provintiaal, dialekt, zoo als het door het volk dagelijks gesproken werd, zonder eenige regelmaat, volgde. Door zulk eene onderscheidene manier van woordvormen, werd menig auteur schier onverstaanbaar voor allen, die aan zijne wijze van spreken niet gewoon waren (†). Wat den dus

(*) Vid. Schilteri *Annot.* in Notkeri *Psalterium.*

(†) Het gene de geleerde Marechal in zijne *Observationes in Verf. Anglos.* p. 555. van het Angelsaksisch schrijft, mag, in het gemeen, veel meer op het Duitsch van dezen tijd worden toegepast. „ Sicut loquebantur maiores nostri, vocesque suas

dus genoemden numerus in de perioden, waaröp de oude schrijvers te *Rome* zoo veel prijs stelden, betreft, dien kenden de middeneeuwsche geleerden, voor Karels tijden, nog wel soms in het latijn, maar geheel gebannen was dezelve in hun duitsch. Hunne ongelijkmatigheid eindelijk aan zich zelven ging zoo verre, dat zij, in ééne periode, dezelfde woorden niet alleen verschillender wijze spelden, maar dikwerf zoo schreven of bogen, als waren het gansch andere woorden, die eene bijzondere beteekenis moesten hebben. En het ergste van alles was, dat zij zelven deze gebreken voor een groot gedeelte zeer wel onder het oog hadden, maar zich niet in staat gevoelden, dezelven te verbeteren. Ware het dus wel wonder, dat 's Keizers ontwerp, om door de geleerden zijns tijds eene duitsche Spraakkunst te doen vervaardigen, onuitgevoerd bleef? Het eenige, waarömtrent de gemelde schrijvers onzen lof verdienen, was, dat zij zich van latijnsche woorden, uit de kerkspraak ontleend, in het duitsch te mengen, 't gene naderhand zoo zeer in den smaak gekomen is, met zeer veel zorg, onthielden. Te dezen aanzien schreven zij vrij zuiver duitsch. Van dien tijd hebben wij nog overig de woorden *Doop*, *Avondmaal*, *Heiland* enz. (*). Groot moet alzo, in deze eerste tij-

suas varie pronunciabant, ita easdem, iam tum incultas, diverse admodum scriptis mandabant. Tum sermo erat legum expers, & scribæ quoque habebantur exleges; quilibet enim sibi canones ortographicos pro suo arbitrio fingebat".

(*) Vergelijk mijne *Taalkundige Aanmerkingen over eeni-*

tijden, de invloed der invoering van den Christelijken godsdienst geweest zijn op de duitsche taal. Hier bij neme men nog in aanmerking, dat de overgekomen predikers Angelsakfen waren, wier duitsch dialekt reeds eenen spraakkunstigen vorm had. Daar hetzelve nu weinig van het duitsche dialekt onzer vaderen hier te lande verschilde, moest dit natuurlijker wijze daar door verbeterd worden.

Deze gemaakte aanmerkingen willen wij nu met voorbeelden uit de oudste duitsche schriften, die ons van voor de tijden van Karel, den *grooten*, zijn overgebleven, trachten te staven. Van die tijden is nog voor ons bewaard, onder anderen, eene duitsche overzetting van een fragment des geschrifts van Isidorus Hispalensis, over de geboorte en het lijden des Zaligmakers, door eenen onbekenden vervaardigd, denkelijk reeds in de laatste helft der zevende eeuw; als mede een fragment van een' ouden Roman, door een' onbekenden in het duitsch geschreven, staande de eerste helft der achtste eeuw. Uit elk dezer beide schriften willen wij den lezer eene kleine, doch tot ons oogmerk genoegzame, proeve mededeelen. Wij hebben het eerste gekozen, om dat hetzelve het alleröudste duitsche geschrift is, 't welk tot onze tijden toe bewaard is gebleven; te meer nog, daar het zelve naar den Hoogduitschen tongval gesteld is, ten einde het vergeleken moge wor-

nige veränderde woorden in de Statenöverzetting des Bijbels vervolgd; bl. 112-114.

worden met het andere, dat, in eenen Nederduitschen tongval vervaardigd, het eerste geschrift is, dat ons als zoodanig is voorgekomen. Dit laatste is ook daaröm merkwaardig, om dat het niet vertaald, maar een geheel oorspronkelijk stuk is, waarin men het vroegste spoor van eenen duitschen Roman aantreft (*).

Zie hier uit het eerste geschrift dit volgende brokstuk (†). Ibu Christus auur Got ni uuari, dhemu in psalmon chiquheda uuard; dhiin sedhal Got ist fona euuin in euuin; rehtnissa gurda ist garde dhines riihhes; dhu minnodos reht, endi hazsedos unreht. Bidhiu auur chisalboda dhih Got dhiin Got mit freuuindhu olee fora dhinem chilothzssom? Huuer ist dhanne dhere chisalbodo Got fona Gote? Antuurdeen nu uns dhea unchilaubendun. See hear nu ist fona Gode chiquhedan Got

(*) Het eerste geschrift vindt men in Schilteri *Thesaurus Antiquit. Teut.* T. I., het andere in Eckharti *Comment. de rebus Franciæ Orient.* T. I. p. 864, waar men ook een zoogenoemd *Fac simile* vindt van de wijze, waaröp dit oude stuk in de achtste eeuw met de pen geschreven is. Beide deze schriften strekken alzoo ten bewijze, dat de stelling, door velen beweerd, dat namelijk voor de tijden van Karel, den *grooten*, de *Duitsche* taal niet in geschrift, maar in den mond of in de overlevering van de ouders tot de kinderen bestaan zoude hebben, toch eenige uitzondering lijdt. V. *Dictionaire des Origines*, K. L. p. 44.

(†) Hoofdstuk III.

Got chiſalbot. Endi chiuuisſo ist Christus in dheru ſelbun ſalbidhu chimeinit, dhar chiquhedan uuard Got chiſalbot.— Om in den aard der tale te dieper in te dringen, willen wij het gegeven voorbeeld hier zoo letterlijk, als ons mogelijk is, in onze tegenwoordige taal overbrengen. Hetzelve meenen wij dan dus te moeten overzetten. „Of (*indien*) „(*) Christus *God* niet ware, tot wien in „de Pſalmen gekwet (*gezegd*) (†) wordt; uw ze„tel, God! is van eeuw tot eeuw; eene regte gaard „is de gaard van uw rijk. Gij mint regt, en haat „onregt. Bijdien (*daaröm*) (§) zalfde U, God! „uw God met vreugdeolie boven uwe lotgenoo„ten? wie is dan die gezalfde God van God? Ant„woorden nu ons de ongeloovigen!! Zie hier nu is „de God, die van God gezegd wordt gezalfd te „zijn. En gewisſelijk is Christus in die zelfde „zalving gemeend, daar gezegd wordt, dat God „gezalfd is".

Uit

(*) Ibu is hetzelfde met ons oud If, Ief, *indien*, ons tegenwoordig Of; waarvan de beteekenis bijzonderlijk merkbaar is in *och of*, d. i. *och indien! utinam!*

(†) Over ons oud *quetten*, voor *zeggen*, zie hier voor bl. 180.

(§) Bidhiu is zamengeſteld uit Bi, *propter* en dhiu, thiu, *die*, *ea*, en beteekent dus *daaröm*, *overmits*, *doordien*, *propterea*. Van Velthem gebruikt in zijnen *Spiegel Hiſtor.* I. B. XI. Hoofdſt. en op meer andere plaatſen nog het woord *Bedie* in zulken zin. Bij van Maerlant en Stoke komt insgelijks dikwerf voor *Bidi*.

Uit het andere geschrift nemen wij het begin, dat dus is. Ik gehorta that seggen, that sih urhettun aenon muotin Hiltibraht enti Hathubrant untar heriuntuem. Sunu fatarungo iro saro rihtan; garutun se iro guthhamun; gurtun sih iro suert ana helidos ubar ringa. Do sie to dero hiltu ritun, Hiltibraht gimahalta Heribrantes sunu (her was heroreman feiahes frotoro; her fragen gistount fohem wortum) wer sin fater wari, firet in folche, eddo welihhes cnuosles du sis; ibu du mien ansages, ik mideo dre wet. Dat is, in onze taal letterlijk vertolkt. „ Ik gehoorde (*) dat zeggen, (verhalen) dat zich verhectten (elkänderen beloofden, met elkänderen afspraken) (†) ééns moeds (éénmoedig, ééndragtig) Hildebracht en Hatubrant, op roof uittegaan (§). Als gevaders (ooms) zoonen maakten zij hunne paarden gereed (‡). Zij

(*) De oude Nederduitschers hielden veel van het voorvoegsel *Ge;* als in *geschrijven; gedenken*, enz., welk laatste woord wij nog gebruiken. Zoo dus ook *gehooren.*

(†) Het woord *onthieten* heeft nog heden die beteekenis bij de *Vriezen.* Zie des geleerden Wassenberghs *Bijdrage tot den Vrieschen tongval*, in het *Idiot. Fris.* op het woord. Kilian heeft ook het woord in dien zin, maar als in zijnen tijd reeds veröuderd, aangeteekend.

(§) Heriuntuem is letterlijk *Roofdom*, van Herion, hergian, *rooven*, *diripere*, *prædari.* Zie Schilteri *Glosſ. Teut.* op *Heren*, *Herren.*

(‡) Voor iro faro meent Eckhart, dat men lezen moete iro rofaro, dat is hunne *rossen*, paarden. Rihtan

Zij trokken hunne oorlogskleederen aan (*). Zij gordden hun zwaard aan het houdvast (het gevest) boven den ring. Toen zij tot het krijgsgezelschap (†) reden, meldde (§) Hiltibraht zich bij Heribrants zoon aan, [Hij was een Heerman (*) (zeer voornaam man) van een vroeden (‡) geest (**); hij bestond te vragen, met weinige (††) woorden] wie zijn vader ware? (Hij vervolgde) van wat voor (§§) een volk of van welk geslacht (**) zijt Gij? indien Gij mij dat aanzegt (te kennen geeft)

tan, (richten) beteekende gereedmaken. Het is ons *Regten*, te regt brengen.

(*) Garutun, Gurtun, garen, garven, beteekende gereedmaken, in orde brengen. Hiervan *Gaar*, gereed, (gelijk in *gare spijze*), en *Gaarkeuken*, eene plaats, waar de spijzen gereed staan, ook *Garfkamer*, de plaats, waar de geestelijken hunne koorklederen aantrokken, en zich tot den dienst bereidden. Guth beteekende *oorlog*; Ham (van waar ons hemd) een *kleed*.

(†) Hiltu is naar de uitspraak der oude Neêrduitschers Giltu. Gelijk de HH uitgesproken werd als eene K, zoo de enkelde H als eene G. Dit Giltu is ons *gilde*, *societas*.

(§) Gimahalta is gemeldde, aanmeldde.

(*) Heroro is ons Heer, Men schreef het ook Herero.

(‡) Frotoro is hier de tweede naamval van Froter, *vroeder*, wijzer.

(**) Ferah is geest, ziel.

(††) Fohiu is weinig; Angelf. fea, feauua.

(§§) Firet is hetzelfde met ons *voor*; in het Hoogd. nog *Für*.

(**) Cnuosle is geslacht. In het Angelf. heeft men Cnosl, *proles*.

geeft) verëere (*) ik U drie gewaden (†) (klederstukken)". Zie daar de taal der Nederduitschers, die ten tijde van Karel, den *grooten*, in *Nederland* en in *Nedersaksen* gesproken werd. Beide de Nederduitsche dialekten verschilden toen slechts zeer weinig. En de verhuizing zoo van veele Nedersaksen naar Nederland, ten jare 794 (§), als van vele Nederlanders naar Nedersaksen ten jare 804 (*), zal de onderlinge vermenging van beide die dialekten nog meer bevorderd hebben. Wegens de naauwe gemeenschap, waarin de Nedersaksen met de Hoogduitschers stonden, had hunne taal zich wel wat anders gevormd, dan die der Nederlanders, doch in zachtheid van dialekt stemden zij met elkander volkomen over één (‡).

Ten overvloede willen wij er nu nog bij voegen eenige woorden en spreekwijzen uit het oudste Latijnschduitsch woordenboek, 't welk wij kennen, ook van de achtste eeuw, en mede, zoo het mij toeschijnt, uit de handen herkomstig van een' Nederrhijnschen Nederduitscher (**). Zij zijn de volgenden. Man (Ho-

(*) Mideo is *dono*; van *mieden*, dat oulings verëeren, thans iemand, bij aangegaan verdrag van huur, iets ter verëering beloven, bij verdrag iets huren, te kennen geeft. Van daar *Miedpenning*.

(†) Wet is ons *waad*, *gewaad*.

(§) *Leg. Disp. Hist. Crit. de Saxonum transportatione sub Carolo* M. *facta*.

(*) Vid. Eelkingii *Diss. de Belgis in Germaniam advenis*, p. 91.

(‡) Zie Kinderlings a. w. bl. 120.

(**) Ook dit Woordenboek vindt men in Eckhardts a. w.

(Homo), Haupit (Caput), Hals (Collum), Skir minen hals (Radi me meo colli), Rippi (Costis), Smero (Unctura), Fihu (Pecunia) (*), Hano (Gallus), Hanin (Gallina), Ofan (Caminus), Stal (Stabulum), Namun habet (Nomen habet), Wanna pist du? (Unde es tu?), Wanna quimis? (Unde venis?), Foua welicheru lantskeffi? (De quali patria?), Ih firnimu (Ego intelligo), Pi dihselpan (De temet ipsum). Uit de onächtzaamheid, waarmede men, blijkens de bijgevoegde beteekenisfen, ten dien tijde, het Latijn, dat zoo algemeen was, behandelde, mag men veiliglijk tot eene nog grooter onächtzaamheid besluiten, welke in de schrijfwijze van het Nederduitsch plaats greep, en voor geleerden, die dagelijks toch ook deze taal met het volk moesten spreken, alleronvergeeflijkst was.

De overige schriften uit dit tijdvak willen wij, ter vermijding van uitvoerigheid, hier voor bijgaan; als daar zijn eene oud *Allemannische* vertaling van het *Onze Vader* uit de eerste helft der achtste eeuw, welke bewaard is geworden door Schilter (†); — eene Allemannisch-duitsche overzetting der *Regelen van den heili-*

a. w. I. bl. 853-863, onder den tijtel van *Glossarium Romano-theotiscum*.

(*) Dit is ons woord *Vee*, 't welk oulings *geld* beteekende, wijl de bezittingen grootstendeels in *Vee* bestonden. Ook zoo was het in de vroegste tijden bij de Romeinen, die van *Pecus* (*Vee*) hun *Pecunia* ontleend hebben.

(†) In zijne *Monumenta Catechetica*; *Thes. Antiq. Teut.* T. I.

ligen Benediktus, door Kero, een' Monnik te St. *Gallen*, waarschijnlijk uit de eerste helft der achtste eeuw (*); —— eene *Exhortatio ad plebem christianam*, welke door Eckhart uitgegeven (†), en, naar men meent, uit de tijden van Bonifacius is; —— eenige weinige Allemannisch-duitsche woorden, aan den kant der latijnsche predikatiën van Burchhardt gevonden (§). Te meer kunnen wij deze schriften onäangeroerd laten, om dat zij allen in den hoogduitschen tongval geschreven zijn.

De opgegeven proeven trouwens hebben den lezer, naar het ons voorkomt, genoegzaam kunnen overtuigen van het doorgaande bederf der duitsche tale, het welk, in het laatst der zevende eeuw, plaats greep, en voornamelijk veröorzaakt werd door den armzaligen smaak van de toenmalige schrijvers, die hunne moedertaal meenden te verbeteren, wanneer zij haar op eene slecht latijnsche leest schoeiden. Dit gebrek nu werd dadelijk door den, hier voor van ons met regt geroemden, invloed van Karel, den *Grooten*, aanmerkelijk verholpen. De duitsche schriften, die niet lang na zijnen dood zijn uitgekomen, strekken daarvan ten bewijze. Bij 's Keizers le-

(*) Deze Regelen vindt men ook in Schilteri *Thes. Antiq. Teut.* T. I.

(†) Men vindt haar in zijne *Incerti Monachi Weissenburgensis Catechesis Theotisca*, p. 74-77.

(§) In Eckharts *Comment. de rebus Franciæ Orient.* T. I. p. 864. Nader berigt van alle deze schriften vindt men in Adelungs *Geschichte der Deutsche Sprache*, bl. 35.

leven kon ook nog zoo ras de verbetering niet blijken, als die toch, gelijk alle wezenlijke verbetering, langzaam voortging. Uit de dagen van dezen Vorst zijn er geene of zeer weinige fchriften voor ons overgebleven; de meesten zijn door de motte des tijds verteerd; en die er nog zijn, beftaan flechts uit losfe woordenlijsten. De voornaamften zijn de zoogenoemde *Boxhornfche* Glosfen, of twee kleine woordenboeken, welke Boxhorn uit twee oude handfchriften van 's Keizers tijd in zijne *Hiftoria Universalis* (*) heeft doen afdrukken. De woorden, daarin voorkomende, heeft Schilter, achter het derde deel van zijnen *Thefaurus Antiquitatum Teuthon.* (†) meer ordelijk gerangfchikt, en bij den eerften opflag van het oog daardoor verftaanbaarder gemaakt. Zoo als zij door Schilter zijn aangeteekend, willen wij er hier eenigen van opgeven. Zij behooren naar het fchijnt, deels tot den hoog, deels tot den nederduitfchen tongval. Aftercanc, *fecesfus*; — Bezzirungha, *ædificatio*; — Cawahfenen, *adulti*; — Dhorn, *ftirpex*; — (Stecko dhorn, *fudes*). — Endi in (*ik en*) ni weiz wanne, *et quondam* (§). — Farva, *color.* — Ghifamanunga, *cœtus.* — Heftant, *nectunt.* — Ingan, *penetrare.* — Kezeli, *cacabus.* — Lera, *dogma.* — Muatiki, *animofitas.* — Not, *vis.* — Oheim, *Avunculus.* — Pittar, *acerbus.* — Qui-

(*) Pag. 451-459.
(†) Pag. 903-907.
(§) Eigenlijk *Ende' ik en weet niet wanneer.*

Quidit Widar, *redarguit.* — Ratisfa, *problema.* — Stiufmuater, *noverca* (*). — Tagarod, *aurora.* — Unkiwon, *inusitatum.* — Weralti, *ævum.* — Zuakanc, *aditus.* Alle deze woorden zijn meerendeels nog heden gebruikelijk, schoon zij thans geheel anders gespeld en uitgesproken worden. Velen der overigen, die op de beide lijsten staan, zijn geheel veröuderd en onverstaanbaar, als daar zijn Anakumphotwort, *insitum verbum.* — Baldlihho, *confidenter.* — Clawida, *solertia.* — Dhincman, *concionator*, enz. Eenige weinige woorden zijn daarëntegen zoo geschreven, dat zij sedert dien tijd in spelling, en ook, naar het schijnt, in

(*) Dit woord blijkt hier zeer oud te zijn. Wij zien uit deszelfs spelling, dat het oorspronkelijk niet is, gelijk velen meenen, *steê* of *stedevader*, maar, gelijk het doorgaans geschreven wordt, *stijfvader*. Dan wat beteekent hetzelve in zijnen oorsprong? Wachter en anderen leiden het wel niet oneigenäardig af van Stow, in het Angelsaksisch *locus.* Zoo zoude dan *stijfvader* toch ook het zelfde zijn met *Stedevader.* Dan in het Angelsaksisch had men Steopbearn, *stijfzoon*, eigenlijk een *bestorven zoon*, *filius patre orbatus*, van steopan, *orbare.* Vid. Lye *Gloss. Anglos.* Steopvader was derhalve een tweede vader van zulk een' stijfzoon. In de *Vriesche wetten*, V. D. art. VI. vindt men Stiepfader en Stiepmoder. In de *Kronijk van Vriesland*, door Winsemius, uitgegeven ten jare 1622, bl. 367 leest men in de onderteekening van zekeren brief des jaars 1504 nog; Douwe Bourmania, *voor mij ende* Claes *miin* Stiepsoon. Winsemius zelf spelde in zijn' eigen stijl nog Stijpzoon; zie onder anderen bl. 44. Het blijkt alzoo, dat men in Vriesland het langst de echte spelling des woords bewaard heeft.

in de uitſpraak, dezelfden zijn gebleven, als daar zijn Halme, *culmen.* — Helm, *galea.* — Hof, *aula.* — Hol, *antrum.* — Spint, *adeps* enz. Boxhorn berigt, dat beide deze Glosſaria, volgens het hoofd der handſchriften, aan Karel, den *grooten*, als auteur, zijn toegekend. Doch hij zelf ſchijnt, met reden, aan de echtheid dier overlevering zeer getwijfeld te hebben. Beiden ook kunnen zij niet van Karel, den *grooten*, vervaardigd zijn, wijl derzelver inhoud ten duidelijkſte twee onderſcheiden ſchrijvers aanwijst. Hoogstwaarſchijnlijk evenwel is het, dat zij beiden ten tijde van Karel, den *grooten*, zijn zamengeſteld. Dan wie de ſchrijvers geweest zijn, laat zich op geene gronden gisſen. Blijkbaar alleen is het, dat zij niet herkomſtig zijn van de voornaamſte geleerden aan 's Keizers hof, het eerſte niet ten minſte van eenen Eginhardt, die beter Latijn verſtond, dan in hetzelve gevonden wordt. Eer ſchijnt het mij toe, dat deze Glosſarien het werk zijn geweest van twee niet zeer geleerde Monniken, die beide het duitsch en het latijn maar middenmatig verſtonden.

Een diergelijk oordeel moeten wij vellen over een latijnsch-duitsch Glosſarium, dat aan Rabanus Maurus, Aartsbisſchop van *Mentz*, die, in het begin der negende eeuw, zich door vele ſchriften, boven alle de geleerden zijns tijds, beroemd heeft gemaakt, wordt toegekend, maar meer de arbeid ſchijnt geweest te zijn ook van een' niet zeer bedre-

ven Monnik (*). Het Glosfarium is den geleerden Maurus, die een latijnsch werk *over den Oorsprong der talen* (†) uitgaf, even onwaardig, als de beide voorgaanden den letterkundigen Karel, den *grooten*, onwaardig zijn. Het verdient naauwelijks, dat wij er ons bij ophouden. Ook is het dialekt, waartoe de woorden moeten betrekkelijk worden gemaakt, er niet regt uit kenbaar. Naar het zich laat aanzien, zijn de woorden uit onderfcheiden duitfche fchriften, die uit het Latijn vertaald waren, zonder oordeel bij elkänderen gezameld. Zij ftaan altoos geheel buiten orde, als in het honderd om (§). Zie hier eenige woorden. Pikinnant, (*Inchoant*), Samanunga (*Congregationes*), Faterlich fater (*Abba Pater*), Farlaugnen (*abnuere*), Daz ist der wagan in himble (*Arctus*), Neman (*Tolli*), Sorgen (*Angere*) Nortwint (*Aquilo*).

Deze weinige woorden, die wel genoeg zullen zijn, willen wij doen vervangen door eenige anderen, welke van den geleerden Justus Lipfius in eene nog onuitgegevene latijnfche en duitfche overzetting der Pfalmen, ook tot de tijden van Karel, den *grooten*,

(*) Men vindt dit *Glosfarium* in Eckharti *Comment. de rebus Franciæ Orient.* II. p. 956-976.

(†) *De Univerfo, five Etymologiarum opus.*

(§) Het verwondert mij, dat onze oudheidkundige Van Wijn, in zijn *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 45 op dit woordenboek, het welk hij ook aan Rabanus Maurus toekent, zulk eene waarde heeft gelegd, als ware het voor de kennis der tale van onze voorvaderen onfchatbaar.

ten, behoorende, gevonden, en door hem in eene Alphabetische orde gebragt zijn (*). Ter veräangenaming van het onderwerp, dat wij behandelen, willen wij uit de daarïn voor handen zijnde menigte, ook hier bijzonderlijk zulke woorden kiezen, die of geheel, of gedeeltelijk tot den tegenwoordigen tijd zijn overgebleven. Deze kleine verzameling zal te meer belangrijk zijn, naardemaal zij allerzigtbaarst niet slechts eene Nederduitsche, maar de eerste Neêrlandsche woordenlijst is, welke wij kennen (†). De uitgekipte woorden zijn dezen After, *secundum*, Afca, *cinis*; Begihte, *confessio* (*biecht*); Belgon, *irasci*; Buokestaf, *litera*; Cimo, *germen* (*kiem*) Cocare, *pharetra*, (*koker*); Dumpheide, *insipientia*, (*domheid*); Duelont, *errant* (*zij dwalen*); Elelendig, *extraneus*, (die uit een ander land is) (§); Eldi, *senectus*, (*oud*); Furist, *princeps* (*vorst*, 't zelfde als de *voorste*); Furiteteckin, *prodigium* (*voorteeken*); Gifuiundon, *accelerarunt* (vanwaar ons *verzwinden*); Hardo, *valde*, (ons *hard*, in *hard loopen*; enz.) Hereberga, *castra*, (dit is de eerste beteekenis van ons *herberg*); Iemer, *æternum*, (ons *immer*); Krepinda,

(*) Vid. Lipsii *Epist. ad Belg. Opp.* T. II. p. 988 & seqq. De onuitgegeven overzetting der Psalmen, waar uit deze woorden genomen zijn, was toen het eigendom van den geleerden Arnoldus Wachtendonck; maar zal nu wel reeds lang verloren zijn geraakt.

(†) Zie Kinderlings *Geschichte der Niederfaksische Sprache*, bl. 206.

(§) Ons *Ellendig*, oudtijds *balling*, nu *ongelukkig*.

da, *reptilia*, (*kruipende*); Kuofmer, (*koefmeer*) *butirum*; Legerftede, *cubile*; Lucucumin, *paulominus* (*luttekemin*); Muos, *esca*, *cibus*, (ons *moes*, in *hakmoes*, *groenmoes*, *warmoes*, enz.) Nieten, nutun, *posfidere* (ons *genieten*, *nutten*, beide woorden zoo van éénen oorfprong als beteekenis); Scepeno, *judex* (ons *Schepen*); Scern, *fubfannatio* (ons *gekfchering*) (*); Stihtan, *ædificare*; Thegenlice, *verilit.er* (ons *degenlijk*, degelijk) (†), Wat, *Vestis* (gewaad); Werolt, *feculum* (ons *wereld*); Wirfchapand, *epulans* (waarfchappend) (§). Welk eene overëenkomst in zachtheid des dialekts met onze tegenwoordige Nederlandfche taal! Men ziet allerduidelijkst uit deze woordenlijst, dat de Nederlandfche tongval reeds in de achtfte eeuw gevestigd was.

Ein-

(*) *Scheren* is uitlagchen, den gek *fcheren*, den gek uitlagchen. *Scheren* is vermaagfchapt van *Schertfen*.

(†) De oudfte Schrijvers gebruiken het woord Thegan, thegen, degen, in den algemeenen zin van een' *jongen man*, bijzonderlijk een' *kloeken man*, een' *dapperen krijgsheld*, enz. Zie de *Taalkundige Mengelingen* L. P. E. A. p. 62 en volgg., ook Huijdecopers *Proeve van Taal en Dichtkunde*, III. bl. 401. Voorbeelden waren door mij uit de ouden in menigte bij te brengen, duldde het mijn beftek. Zie flechts Van Maerlants *Spiegel Hift.* I. bl. 206, 278, 331, 447, en de *Rijmkronijk van* Melis Stoke, I. bl. 399. Het woord is ongetwijfeld verwant met ons oud *Doeghen*, *valere*, *præ aliis valere*. Van daar dan ook de Idiotisme der landlieden, in een gedeelte van het *Utrechtfche*, *kwaad deegs zijn*, dat is, ongefteld van ligchaam zijn, *minus bene valere*.

(§) Zie mijne *Taalkundige Aanmerkingen over verouderde woorden in de Statenöverzetting des Bijbels*, op het woord.

Eindelijk laat zich hier ten overtuigenden blijke van onderlinge overeënkomst zeer gemakkelijk eene lijst van Vriesche woorden opmaken uit de latijnsche wetten der Vriezen, welke, gelijk S. T. Siccama, Sekretaris te *Bolsward*, die dezelven met geleerde aanmerkingen, ten jare 1617, heeft uitgegeven, meent, dat reeds in het midden der zevende eeuw zijn opgesteld (*), doch, naar het mij waarschijnlijker voorkomt, omstreeks het jaar 801 zijn geschreven en uitgevaardigd (†). De Vriesche woorden, in deze latijnsche wetten hier en daar gevonden wordende, zijn de volgenden. Forresni, verraad; Thiubda, *diefte*, diefstal; Weregeld, zoengeld (§); Brac, een brak, (jagthond); Brand,

(*) *Præf. hisce legibus præm.* p. **2. Montesquieu denkt, dat deze wetten in het laatst der zevende eeuw zijn vervaardigd. Zie 's mans *Geest der wetten*, Nederl. uitgave III. bl. 336.

(†) Conf. Eckharti *Rerum Franc. Orient.* Lib. XXVI. p. 13. Ook vergelijke men ons verhaal hier voor bl. 205 en 206. Men vindt ook deze wetten in de *Beschrijving van Vriesland*, door Schotanus, en in het *Charterboek van Vriesland*, *door den Baron thoe* Schwartzenberg.

(§) Weergeld zoude herkomstig kunnen geacht worden van weer, regt, *jus*, en geld, en dus zoo veel zijn als regtsgeld. Van weer had men in het oude *Vriesch* weerstal, regtbank. Vandaar nog de naam eener gewezene Grietenije *Doniawerstal.* Maar Wergeld werd ook geschreven Urgeld, 't welk wel het eigenlijke woord schijnt te zijn. Als zoodanig kan het afstammen van Urgelda, betalen. Zie Wiarda's *Altfr. Worterb.* bl. 204. Maar ook kan het zamengesteld zijn uit Ur en geld, beteekenende *hoofdgeld*, of het *voornaamste geld*; dat is de *hoofdboete*, door welker betaling eene volkomen ver

zoe

Brand, *incendium*; Notnumfti, *roof met geweld* (*); Forlegani, *Hoererij* (†); Bortmagad, *huismaagd* (§); Fredo, *Vrede*; Mordrit, *hei-*

zoening geschiedde. Over Ur, Or, Oir, het *eerste*, het *voornaamste*, het *hoofd*, zie men onze *Taalkundige Aanmerkingen over veröuderde woorden in de Statenöverzetting des Bijbels vervolgd*, bl. 38. De laatste gedachte is wel de aannemelijkste.

(*) Dit woord kan ook onderscheidenlijk verklaard worden. Numfti komt van nima, *nemen*, *wegnemen*. Maar wat is Not? Dit kan beteekenen *hoornvee*. Zie Wiarda's *Altfr. Worterb.* op *Nad*. Ook kan het beteekenen *koorn*. Nog heden heeft het in het Vriesch die beteekenis, als zijnde het koorn bij uitsteekendheid het *genot* of de vrucht des velds. In den eersten zin zoude Notnumft zijn *veedieverij*; in den anderen *koorndieverij*. Maar de Latijnsche wet heft allen twijfel op; zij begint: *Si quis rem quamlibet vi rapuerit*. Not is hier dus *geweld*, *geweldige dwang*, en Notnumft niets anders, dan *geweldige dieverij*. In het oud Vriesch wordt zij ook genoemd *Needraef*, gelijk het meermalen in de *Vriesche wetten*, 't laatst te *Kampen* en *Leeuwaarden* uitgekomen, gevonden wordt. Not, *geweld*, is ons hier voor (bl. 231) ook voorgekomen in de *Boxhornsche* Glossen. Thans is het in dien zin bij ons niet meer bekend. Alleen heeft men er van overgehouden *Noodstal*, een stal, waarin de paarden met *geweld* worden *bedwongen*.

(†) Dit woord stamt af van Forlega, eigenlijk in onkuischheid *bijliggen*; hetzelfde met Forligen, dat in de Noordsche talen nog die beteekenis heeft. In het Franksch en Angelsaksisch was het insgelijks bekend. In de A. S. vertaling van het N. T. staat Matth. XV: 19. Forligru in den zin van *hoererij*. Verg. Wiarda's *Altfr. Worterb.* bl. 143.

(§) Bord beteekende oulings *huis*. Vid. Schilteri *Gloss. Teut.* op het woord. *Bordmagat* was dus eene *huismeid*, gelijk zij, in de Latijnsche wet, nader omschreven wordt, *quae nec mulgere nec molere solet*; die dus geen werk buiten, maar binnen huis deed. Van Bord is ongetwijfeld *Bor-*

heimelijke moord (*); Dulge, eene *wonde* (†); Dursleg, een slag, waaraan men alleen *duizelig*, en waar door geene bloedwonde veröorzaakt wordt (§); Leduwagi, ledewater (⁎); Spido, een *lijkteeken* (‡); Smelido, gesmald, verdund; Pand, pand, *pignus*; enz.

Uit alle deze voorbeelden meen ik, dat wij dan nu in het algemeen de Nederduitsche, in het bijzonder onze Nederlandsche taal, in haren aard, genoegzaam hebben leeren kennen, zoo als zij geschreven en gesproken werd voor en onder, en even na het keizerlijk bewind van Karel, den *grooten*. De vruchten der loffelijke bemoeijingen, door dezen voortreffelijken Vorst in het werk gesteld, om de duitsche taal te beschaven, werden wel het meest, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, eerst na zijnen dood,

Bordeel, door tusschenkomst van het middeneeuwsch Latijnsche *Bordellum*, dat verwant was met het Fransche *Bordeau*, Italiaansch *Bordello*, het Spaansche *Burdel*. Eigenlijk schijnt *Bordeel* te beteekenen een klein, slecht, huis.

(*) Dit woord staat over tegen Moord, bekende moord.

(†) Dit woord is ook Angelsaksisch.

(§) Dit woord wordt anders ook en beter geschreven Dusfleg. De S en R zijn wisselletters. Zoo had men ook *Dusflcet*, een stoot, waar van men duizelig wordt.

(⁎) Wage was *water*; van waar nog ons *Wei*, anders *Hui*, het waterig gedeelte der melk. Thans wordt het bij de landlieden in sommige streken van Vriesland nog gebezigd voor *baar*, *golf*; in welken zin het oulings algemeen bekend was. Zie Kilian op *Waghe*.

(‡) Denkelijk van Spouden, *splijten*; thans wordt het in Vriesland eene *groede* genoemd.

dood, die ten jare 814 voorviel, bespeurd. Nog ja schijnen zij niet eens zigtbaar geweest te zijn, staande het Monarchaat van Lodewijk, den *vromen*, Karels zoon en opvolger, die, zelf een geleerde zijnde, als onderwezen in 's vader hofschool, door den zoo schranderen als geleerden Alcuinus en anderen (*), ook het rijk der wetenschappen allerwege zocht uit te breiden (†). Lodewijk, de *vrome*, stichtte in het rijk overäl scholen, in de meesten van welken het onderwijs zich wel voornamelijk bepaalde tot de beoefening der fraaije wetenschappen, maar waarïn toch, voor het overige, de landtaal niet verwaarloosd werd. In het bijzonder kreeg hierdoor de gemeene man de beste gelegenheid tot het leeren lezen, schrijven, cijferen enz. Op den zelfden voet bleven de zaken, na de verdeeling des rijks, door Lodewijk, den *vromen*, zelven, tusschen zijne drie zonen, Lotharius, Lodewijk en Karel, gemaakt, voortduren, zelfs in weêrwil van de hevige verschillen, die, na 's vaders dood, in het jaar 840 voorgevallen, niet zonder verlies van veel menschenbloed, gevoerd werden. Een groot gedeelte van *Vriesland* met alle de landen, die aan de regterzijde van den *Rhijn* lagen, werd, bij een getroffen vredeverdrag te *Verdun*, ten jare 843, het aandeel van Lodewijk. Het ander gedeelte der

(*) Conf. Præf. ad *Acta Sanctorum Ordin.* S. Benedicti, n. 178.

(†) Voyez *Hist. Litt. de la France*; T. IV. p. 583.

der Nederlanden tusfchen den *Rhijn* en de *Schelde*, benevens een gedeelte van *Holland*, *Utrecht* en *Gelderland*, viel Lotharius ten deele (*). Door deze fcheuring des rijks, verërgerd naar mate er, onder de drie gemelde broeders, hooggaande twisten over het bewind van onderfcheidene landen ontftonden, waar door onze voorouders nu en dan van Opperheer verwisfelden, zoude, in de daad, de duitfche taal, gelijk men ligtelijk denken kan, den wezenlijkften hinder hebben moeten lijden, ware niet Lodewijk, die, in vollen nadruk, de *Duitfcher* genoemd werd, het grootfte gedeelte van de *Nederlanden* in handen gekomen. Onder deszelfs beftuur begonnen, de wetenfchappen, in wederwil van 's lands droevigen toeftand, weder zigtbaar te ontluiken, en in bloei te geraken. Zelf was deze Monarch niet alleen een letterlievend Vorst, maar ook een groot bevorderäar van de zoo noodige befchaving der voorvaderlijke duitfche taal, welke hem zeer ter harte ging, als zijnde hij in Duitschland geboren en opgevoed. De weinige geleerden, welke er waren ten dien tijde, werden door hem krachtiglijk opgewekt, om de, tot hier toe met zulk eene verachting behandelde, duitfche taal op eene meer onderfcheidende wijze te beoefenen, dan tot nogtoe gefchied was

(*) Het Frankfche rijk werd in drieën gefplitst. Lodewijks aandeel werd *Duitschland* aan de regterzijde van den *Rhijn*. Dat van Lotharius was *Italië*, met de landen, tusfchen den *Rhijn* en de *Schelde*. Dat van Karel was *Frankrijk* tot aan de *Rhone*, de *Saone*, *Maas* en *Schelde*.

was (*). En het lijdt geen' den minsten twijfel, of hij zoude hiervan de aangenaamste vruchten gezien hebben, ware zijn rijk niet, gedurende al den tijd zijnes koninklijken bewinds op de geweldigste wijze geteisterd geworden door de aanhoudende invallen der *Deenen* en andere *Noordsche* volken. Allerrampzaligst waren voor de letteren, zoo wel als voor den welstand der inwoners, de verwoestingen, die door deze barbaarsche vijanden allerwege hier te lande werden aangerigt, en waar door, onder anderen, *Utrecht*, de voornaamste zetel der wetenschappen, met *Wijk te Duurstede*, waar de stapelplaats des handels schijnt geweest te zijn, geheel vernield werd. Het volk werd bij hoopen dood geslagen; en der geleerdheid de hartäder afgesneden. Deze schuilde meestäl ten dien tijde in de kloosters Hier werden de afschriften der Grieksche en Latijnsche werken bewaard, maar ook onberekenbare schatten gouds gevonden. Om de laatsten te rooven, viel men allerwege op deze heilige gestichten aan, die, zoo dra het doel bereikt was, in brand werden gestoken, waar door alles, wat er overigens in ware, door de vlammen verteerd werd. Reeds in het midden der eeuw verklaarde Lupus Servatus, Abt van *Ferrieres*, dat hij, in gansch Oost en West *Frankrijk*, te vergeefs naar een afschrift van Cicero's werk de *Oratore*, en van de *Institutiones* van Quintiliaan

(*) Verg. Adelung *Geschichte der Deutsche Sprache*. bl. 43.

aan gezocht had. En toen waren de ſtroop zieke handen der Noordſche vagebonden nog niet zeer lang ter ontvreemding van 's lands edelſte bezittingen in werking geweest. Hoe weinig zullen zij dus ongeſchonden gelaten hebben, in volgende tijden, daar hunne gruwelijke plunderingen, van moord en brand verzeld, geduurd hebben tot aan het jaar 911? Gering waren, na dezen tijd, in de eerſte helft der tiende eeuw, de overblijfſels van letterkundige geſtichten *in geheel Duitschland. Alleen waren nog in* wezen de ſcholen van *Fulda*, *Osnabrug*, St. *Gallen*, *Keulen*, *Luik*, enz. En wie weet, hoe veel zelfs ook daar de wetenſchappen geleden hadden? Geen wonder derhalve, dat reeds met den afloop der negende eeuw ook het licht der geleerdheid geheel ſcheen uitgegaan te zijn (*).

In al dien tijd was ondertusſchen het Duitsch, over het geheel beſchouwd, meer eene afgezonderde landtaal geworden. Na dat beide rijken, Oost en West Frankrijk, elk zijnen Koning hadden gekregen, werd het oude Gallisch, grootendeels toen reeds met bedorven Latijn vermengd, de taal van het hof in West Frankrijk, van welken tijd af hetzelve zich eerst regt tot het hedendaasch Fransch heeft beginnen te vormen. In Oost Frankrijk daarëntegen begon het Duitsch, bijzonder het Frankduitsch, als eene geheel op zich zelve ſtaande taal, in onderſchei-

(*) Lezenswaardig is wijders over dit onderwerp V. Wijns *Huiszittend leven;* I. D. I. St. bl. 55-63.

ſcheidene dialekten verdeeld, al meer en meer dat Nederlandsch te worden, het welk het thans is, zijnde een middendialekt tusſchen het Franksch-hoogduitsch en het Franksch-ſakſisch Nederduitsch. De Teutoniſche of Duitſche taal verdeelde men toen in twee hoofdtakken, in den Theutiſchen, (oud Sakſiſchen) *Nederteutoniſchen* of Nederduitſchen tak, en den Theotiſchen, *Opperteutoniſchen* of Hoogduitſchen tak (*). Minder leed, in het algemeen, de Duitſche taal van de invallen der ruwe Noormannen, dan men anders vooraf wel gedacht zoude hebben. Ten Kate zegt (†), „ die invallen waren of te kort van beſtand, of niet aanzienlijk genoeg, om op de taal iets te vermogen". De ingevallen Noormannen vestigden zich niet zoo zeer op vaste plaatſen, maar zwierven rond, nergens een beſtendig verblijf houdende. Hier kwam bij, dat, hoe groot ook de invloed anders op de taal mogt geweest zijn, derzelver aard er niet wel zeer veel door hadde lijden kunnen. Immers de taal der Noormannen was oorſpronkelijk dezelfde met die der Duitſchers. Dan laat ons de duitſche taal van dien tijd nader leeren kennen!

Het eerst valt hier onze aandacht op eene berijmde geſchiedenis van 's Heilands levensbijzonderheden, volgens de vier Evangeliën, den belangrijken arbeid van

(*) Verg. Le Long's *Boekzaal der Nederd. Bijbels*; bl. 9.

(†) In zijne *Aanleiding*, I. bl. 47.

van Ottfridus, een' *Benediktijner* Monnik van het klooster Weissenburg in den *Elsas.* Dit is een zeer merkwaardig duitsch geschrift. Hetzelve is het eerst, naar een oud handschrift, uitgegeven door Mattheus Flacius, ten jare 1571, en naderhand door Schilter gemeen gemaakt in het eerste deel van zijnen *Thesaurus Antiquitatum Teut.* Beide die afdrukken zijn zeer gebrekkig, zoo dat zij de kritische hulp der taalgeleerden dikwerf noodig hebben (*). Trouwens heeft men reden, om te klagen over het bederf der lezing van de oude Grieksche en Romeinsche schriften, nog meer reden is er, te dezen aanzien, betrekkelijk de Duitsche schriften van dit derde tijdperk onzer geschiedenis. Overäl zijn deze gedenkstukken door de later afschrijveren, die de taal of niet verstonden, of anders gewoon waren te schrijven, jammerlijk geschonden. Dan hoe bedorven de lezingen ook hier en daar zijn mogen, het werk van Ottfrid is voor ons van geene geringe waarde, te meer, daar hetzelve geene vertaling, maar oorspronkelijk geschreven is van een' man, die, in het midden der negende eeuw, boven alle de monniken van zijnen tijd, uitmuntte in geleerdheid, in scherpzinnigheid, in wezenlijken smaak, in zuiverheid van stijl, enz. Als zulk een voortreffelijk man kende hij ook zeer wel de gebreken van zijne moedertaal. In eene wel geschrevene latijnsche opdragt dezes duitschen werks

(*) Verg. Adelungs m. a. w. bl. 45.

werks aan den Aartsbisschop Liutbert (*), telt hij die gebreken op, maar beklaagt er zich over, dat hij dezelven zoo weinig heeft kunnen verbeteren. Hij beschouwde de taal als ruw, onbeschaafd, ongevormd, onspraakkunstig en moeijelijk om te schrijven (†). Zelfs komt hij er openlijk voor uit, dat hij geene behoorlijke acht heeft kunnen geven op de geslachten der naamwoorden, op het echte onderscheid tusschen het enkelvoud en meervoud. En toch schreef hij zijne taal ongelijk zuiverder, dan vele anders geleerde duitschers hunne moedertaal schreven in de achttiende eeuw! Aan zijn rijm ziet men, dat de duitsche dichtkunst ook toen nog in hare eerste kindschheid was. Door den kadans der zangmaat heeft hij zich zelfs maar al te dikwerf laten verpligten, om voor de kortheid of langheid der lettergrepen geheel niet te zorgen (§). Dan laat ons het geschrijf van

(*) In het Duitsch is het aan Koning Lodewijk, den *Duitscher*, opgedragen.

(†) Onder anderen drukt hij zich dezer voege uit. *Linguae Theotiscae barbaries inculta est & indisciplinabilis, atque insueta capi regulari freno grammaticae artis.* —— *Stupent* (viri docti) *in aliis vel litterula parva artem transgredi, & paene propria lingua vitium generat per singula verba.*

(§) De denkbeelden van Ottfrid waren evenwel soms zeer dichterlijk. Hier toe behooren B. I. Hoofdst. V. vs. 103-109, B. IV. H. IX. vs. 41 49. Bijzonderlijk moet hier toe gebragt worden B. V. H. XVII. vs. 45-80. Waar 's Heilands hemelvaart met een dichterlijk penseel naar het leven geschilderd wordt. Verg. des oordeelkundigen Van Wijns II. *Avondstonden*; I. bl. 215-217.

van Ottfrid nader doen kennen, op dat men over den aard der Duitfche tale van zijnen tijd oordeelen moge. Zijn Duitsch was het Franksch-hoogduitsch dialekt, dat in *Opper Swaven* en in den *Elfas* heerschte. Zie hier een voorbeeld uit het begin van het twintigfte hoofdftuk van het eerfte boek, over den Bethlehemietifchen kindermoord.

So Herod ther Kuning tho bifand,
thaz er fon in bidrogan uuard,
Inbran er far zi noti,
in mihil heizmuati.
Er fanta man manege
mit uuafanon garauue.
Joh datun fie ana fehta,
mihila flahta.
Thiu kind geftuantum ftechan
thiu uuiht ni mothun fprechan.
Joh uuurtun al fillo tiu
mitthont giboraniu;
So fih thaz altar druag in uuar
thanan uz in zuei jar.
So uuit thaz geuui mez uuas,
ni firliazun fie niheinaz.
Thie muater thie ruzun
joh zachari uz fliuzun.

Wat zegt men van die taal? Duidelijk ziet men, dat zij ons Duitsch is. Schier alle hier voorkomende woorden zijn zelfs bij ons Nederlanders, of nog

heden in gebruik, of ten minste oudtijds in gebruik geweest. Alleen de zamenvoeging der woorden, met de bijzondere schrijfwijze, is het gene ons alles hier vreemd doet zijn. Dit evenwel zal merkelijk verminderen, wanneer men de plaats zoo na mogelijk in onze tegenwoordige duitsche taal dus overbrengt.

Zoo (dra) Herodes de Koning het bevond,
dat hij van hen (de Oostersche wijzen) bedrogen werd,
Ontbrandde hij terstond (*), met hevige vrees (†),
in grooten heeten moed.
Hij zond menigen man,
met wapenen gereed (§).
En zij deden, zonder gevecht,
eene groote slachting.
De kinderen bestonden zij te steken,
die niets (‖) konden spreken;
En werden allen geslagen (‡),
die zoo geboren waren;

Zoo

(*) Sar is *terstond*, *statim*. Vid. Schilteri *Glosf. Teut.*

(†) Not beteekent *zorg*, *vrees*; zi noti is *met vrees*. Van der Schueren heeft in den *Teuthonista* aangeteekend Anxt, noyt, forghe; *timor*, *metus*. Het is hetzelfde met het Striesche Noed, *cura*. „ Hij heeft er geen' noed voor," is *hij heeft er geene zorg voor*; „ Hij staat geen' noed van zijn goed," is *hij heeft geene zorg voor zijn goed*.

(§) Garaunen, *bereiden*, is ons hiervoor reeds meermalen voorgekomen.

(‖) Wiht ni is ons *wat niet*, d. i. *niets*.

(‡) Fillo tiu. Hier is eene bedorven lezing. Onderschei-

Zoo als zich de ouderdom uitstrekte in waarheid
van daar tot (*) de twee jaren.
Zoo wijd de meet (†) van den landstreek (§) was,
lieten zij er niet één.
De moeders die maakten gerusch (kermden)
en tranen vloeiden uit.

Wij hebben de taal van Ottfrid Franksch-hoogduitsch genoemd, en dat is zij: maar hoe weinig moet dit Franksch-hoogduitsch in de negende eeuw verschild hebben van het Nederlandsch-duitsch, dat onze voorvaders toen hier te lande spraken? De overëenkomst van tongval in dit geschrift is wel grooter met het tegenwoordige hoogduitsch, dan met het neêrduitsch; maar de overëenkomst van het gebruik

scheidene Handschriften verschillen ten aanzien van dit woord. Bij allen evenwel ziet men, dat de Schrijver het werkwoord *Fillen* heeft gebezigd; maar hoe, is raadselächtig. Denkelijk is het geweest Fillotiniu, d. i. *geslagen*. Fillen beteekende geesselen, met garden slaan. In het oude Vriesch is dit woord zeer bekend geweest. Hor hise fille; d. i. *of hij ze geesfele;* leest men in de Vriesche wetten, door Wierdsma en Brantsma uitgegeven, II. bl. 253. Oorspronkelijk zal het zoo veel zijn, als villen, het *vel* van den rug slaan.

(*) Voor uz moet er gelezen worden unz, *tot dat*, of *tot*. Conf. Schilteri *Glosf. Teut.* in voce.

(†) Mez, Messe, Masse, is *maat*, *modus*, ook *eindpaal*, *finis*, hetzelfde met ons *meet*. Hier van wordt bij de kinders het einde van een speelperk doorgaans de *meet* genoemd, en zeggen wij, bij wijze van spreken, nog, *van de meet af aan beginnen*.

(§) Geuui is ons *gaauw*, *goo*, (*regio*, *tractus*).

bruik der woorden daarentegen, ziet men, is grooter met het tegenwoordige nederduitsch, dan met het hoogduitsch. Slechts twee woorden hebben wij er in gevonden, die gezegd kunnen worden alleen hoogduitsch, en geen nederduitsch te zijn. Zij zijn Mitthont, d. i. *terstond*, in het hoogduitsch thans *Mithin*, en Zachari, d. i. *tranen*, in het hoogduitsch thans *Zahre.* Voorts merken wij, ten aanzien van dit geschrift van Ottfrid, aan, dat, schoon hetzelve geen vertaald, maar een oorspronkelijk werk was, de taal nogtans, zoo om het rijm, als om de voetmaat, geplooid was naar het latijn, gelijk den oordeelkundigen lezer uit het geheel allerzigtbaarst is Onder anderen strekt daarvan ten blijke Er fanta man manege; in plaatse van manege man. Men ziet ook, dat *ne* in manege, 't welk anders kort is, hier eeniglijk om den kadans lang is gemaakt. Hoe zoude thans in onze ooren wel klinken, *Hij zoude man menége?* in plaatse van *Hij zonde menige man.*

Willen wij derhalven de taal der Ouden uit de negende eeuw regt leeren kennen, dan moeten wij hunne prosaische, onvertaalde, oorspronkelijk duitsche schriften raadplegen. Maar die hebben zij ons bijkans niet achtergelaten. Het best, meen ik, dat ons, te dezen aanzien, slechts twee zeer kleine stukken kunnen te stade komen, als welke beiden in een' Nederduitschen, het eerste in een' nedersaksischen of hoog nederrhijnschen, en het andere in eenen echt nederlandschen tongval, naar het mij toeschijnt, gesteld zijn.

Het

Het eerste is een *Verbondsëed* der Koningen Lodewijk, den *Duitscher*, en Karel, den *Kalen*, tegen hunnen ouder broeder Lotharius, dien zij, in een' bloedigen veldslag overwinnaars gebleven zijnde, hadden doen wijken, afgelegd voor hunne onderdanen, in het jaar 842, te *Straatsburg*. Jammer intusschen is het, dat wij dit stuk in zijn geheel niet leveren kunnen, wijl de lezingen van het tweede gedeelte zoodanig bedorven zijn, dat al de kritiek der scherpzinnigste taalkenneren dezelven niet heeft weten te herstellen. Zoo verre wij hetzelve geven kunnen, luidt het dus (*). In Godes minna, indi thes (†) Xristianes folches, ind unser bedhero gehaltnissi, fon thesemo dage frammordes, so fram so mir Got geuuizei indi mahd furgibit, so hald ik tesan minan bruodher. Het overige is onverstaanbaar. De woorden beteekenen in onze tegenwoordige taal het volgende. „ In Gods liefde (dat is, *zoo waar mij*

(*) Men kan het geheele stuk lezen in Nithardi *Hist.* Lib. III. sub anno 842; en daar uit overgenomen in Lipsii *Epist. ad Belgas*; Opp. T. II. p. 987. Freheri *Rerum Germ. Scriptores*; I. p. 72, 73 en Schilteri *Thesaurus Antiquit. Teut.* II. p. 240.

(†) Freher en Schilter lezen ind durh tes, maar ik twijfel schier niet, of er moet gelezen worden, gelijk bij Nithardus staat, indu thes of indi thes, dat is, *ende des.* Nithardus was een Schrijver van de negende eeuw, en verdient dus in dezen het meest ons vertrouwen. Dus schijnt er Lipsius ook over gedacht te hebben, als die insgelijks deszelfs lezing gevolgd is.

mij God liefhebbe!) (*) en (in de liefde) des Christelijken volks, en onzer beider behoudenisse, van dezen dag en voortään, zoo lang mij God wetenschap en magt geeft, zoo huld (of houd) ik dezen mijnen broeder" (†). Den eed des Duitschen volks, bij deze gelegenheid gedaan, wilde ik hier gaarn bijvoegen; maar de afschriften daarvan zijn mede door misverstand zoo verminkt geworden, dat de kritiek der schranderste mannen zich ook hier te vergeefs afslooft. Ik geve dus slechts het begin, dat het minst bedorven is. Oba Karl then eid, then er sinemo bruodher Ludhuvvige gesuor, geleistit, indi Ludhuvvig, min herro, then er imo gesuor, forbrichchit enz., dat is, „ Indien Karel den eed, dien hij zijnen broeder Lodewijk zwoer, houdt, en Lodewijk, mijn heer, dien (eed, welken) hij hem zwoer, verbreekt, enz." Verder zijn de afschriften onverklaarbaar (§). Het Nedersaksische of hoog nederrhijn-

(*) Wij zeggen thans, „ zoo waar mij God helpe!" het gene hetzelfde is.

(†) D. i. Zoo blijf ik dezen mijnen broeder *houw* en *getrouw*. Van hier onder ons nog *vriendhoudend*.

(§) Daar de eed, tegen Lotharius met dien des Franschen volks, aan Karels zijde, in het Romanisch of oude Fransch van dien tijd, dat toen aan het hof was aangenomen, (zie hiervoor bl. 188) ook bij de gemelde schrijvers, geboekt is, zal het voor sommige lezers wel der moeite waardig zijn, dien hier af te schrijven. Het is het oudste Fransch, dat ons bekend is. En men zal er uit zien, dat de geest der Fransche taal toen reeds gevormd was, dat zij geheel reeds op zich zelve stond, en oorspronkelijk reeds dat was, wat zij thans is. „ Pro don

a

rhijnsch-duitsche meen ik voornamelijk te ontdekken in de woorden Godes, dage, waarvoor de Hoogduitschers schreven Gottes, Tage.

Het

amour & pro Christian poplo & nostro commun saluament, dist di en avant, in quant Deus sauir & potir me dunat, si saluarai eo cest meon fradre". 't Minst verstaanbaar zijn de woorden dist di en avant. Denkelijk zal dit zijn *De isto die in avant;* dat is, „van dien dag af in het toekomende;" *in antea*, gelijk toen de Latijnen zeiden, van waar het Italiaansche Inanzi, dat dezelfde beteekenis had. Vid. Freheri l. l. I. p. 73. Men ziet hier uit, dat de Franschen niet slechts hunne taal naar het latijn plooiden, maar juist ook latijnsche zamengetrokken woorden in hunne taal mengden. Zelfs bedienden zij zich toen van geheel Latijnsche woorden, zonder eenige verandering, blijkens het begin van den gemelden volksëed. „Si Loduuigs sacrament, que son fradre Karlo iurat, conservat. Niet weinig wordt hierdoor het gevoelen begunstigd der genen, die het Fransch voor niets anders houden, dan bedorven Latijn. Doch dit is slechts in schijn. Het Fransch is, gelijk wij gezien hebben, oorspronkelijk oud Gallisch, maar door de taal van volken, die Gallië overwonnen, eerst dus door die der Romeinen, namelijk het Latijn, en naderhand door die der Franken, het Duitsch, zeer veränderd. Tot den dood van Lodewijk, den *vromen*, was de Duitsche taal in *Frankrijk* de hoftaal; maar van dien tijd af sprak men er die taal, welke wij in den bovengemelden verbondsëed vinden, en schijnt men zich op de verbetering derzelve met alle kracht te hebben toegelegd. In de tiende eeuw was zij reeds aanvankelijk veel beschaafder, en volstrekt niet meer met *geheel* Latijnsche woorden gemengd. Eene proeve van deze taal zie men in *le Monde primitif par* Court de Gebelin; *discours préliminaire*, Art. IV. waaruit wij het volgende, zijnde een brokstuk van het lied van Hanna, 1 Sam. II hier overnemen.

Li arcs des forz est surmuntez,
Et li fieble sunt efforciez,

Het andere stuk, waarvan wij melding gemaakt hebben, als geschreven in een Nederlandsch-duitsch dialekt, is een brok van het *Capitulare* van Lodewijk, den *vromen*, van het jaar 819 (*). Dit weinige, uit het zelve ontleend, zij thans voor onze bedoeling genoegzaam. That ein iouvelich man frier gewalt have, so uuar so se er uuilit sachun sinu ce gevene. So uer se sachun sinu thuruhe salichhedi selu sineru, athe ce anderrn craftlicheru stat, athe gelegenemo sinemo, athe so uuemo andremo versellan uuilit, inde ce themo cide inneneuuendlum theru seluero grafsceffi uuisit, in theru sachun thie gesat sint; uuizzeta thia sala ce gedune gevlize. Dat is. „ Dat een iegelijk man vrij geweld (vrij

Ki primes furent sasiez
Ore se sunt pur pain luez,
Et li fameillus sunt asaziez,
Puisque la baraigne plusurs enfantad,
Et cele, ki mulz out enfanz, a febliad.

Dat is. „ De boog der sterken is overwonnen; en de zwakken zijn versterkt geworden. Die eerst waren verzadigd, hebben zich nu voor brood verhuurd; en de hongerigen zijn verzadigd; aangezien de onvruchtbare vele kinderen baarde, en zij, die vele kinderen had, verzwakt is". Welk eene groote verändering in den tijd van ééne eeuw. Zoo ziet men, hoe zeer eene taal door beoefening spoedig verbeterd kan worden!

(*) Men vindt het geheele stuk bij Brower, in de *Annal. Trevirens.* p. 26, en bij Schilter in *Thes. Antiq. Teut.* T. II. P. I. p. 239.

(vrij magt) hebbe, aan wien hij wille, zijne zaken te (*) geven. Zoo wie (indien iemand) zijne zaken, door (van wege) de zaligheid zijner ziel of op eene andere (zekere) deugdelijke (heilige) plaats, of aan zijnen naastgelegenen (naastbeſtaanden) of welken anderen ook, overgeven (†) (vermaken) wil, en hij, op dien tijd inwendig (binnen) hetzelfde graafſchap is (§), waarin die zaken gezet (geplaatst, gelegen) zijn; dat hij de overgave zich bevlijtige wettig te doen (te maken)". De Nederlandſche tongval ſtraalt, dunkt mij, duidelijk door in iouvelihe (iegelijk), in have, hetzelfde met ons *heeft*, in gevene, in ſalichedi, geſat, gedune, enz. Wij mogen alzo dit ſtuk als het eerſte geſchrift beſchouwen, dat ons in een' regt zuiveren Nederlandſchen tongval is voorgekomen.

Men ziet uit beide deze bijgebragte gedenkſtukken dan nu, hoe weinig het Nederlandsch van het Nederſakſisch of Hoog Nederrhijnsch verſchilde. Schier waren zij voor één en hetzelfde dialekt te houden. Mogten wij meer oorſpronkelijke Nederduitſche ſtukken van dezen tijd, in onrijm, bezitten, hoe veel oogenſchijnlijker zoude het ons dan worden, dat het Nederlandsch

(*) *Ce* is ons *te*. De C werd bij de ouden dikwerf voor onze T gebruikt, zoo als, bij voorbeeld, in het vervolg, ſtraks blijken zal uit *cide*, voor *tide*.

(†) Sellen is geven, Verſellen overgeven, overmaken, vermaken. Zie hiervoor bl. 182.

(§) Voor ons *is* zeiden onze ouden Wiſit, van Wiſan, Wiſen, ons *wezen*, waarvan wij nog ons *was* en *geweest* hebben. Wiſit is het later duitſche *Weſet*.

laadsch toen bijna nog hetzelfde met het Nedersaksisch was. Het behoorden, ja! oorspronkelijke stukken in onrijm te zijn, waar op nog het latijn, noch de dwang der voetmaat eenen onmiddelijken invloed had gehad. De beide laatste stukken, door ons als voorbeelden bijgebragt, hebben ons intusschen de Nederduitsche taal doen kennen, zoo als zij, staande de negende eeuw, in de dagelijksche verkeering, reeds gevestigd was, terwijl de taal in de overige schriften diens tijds (*) of naar het latijn verkunsteld was, of, door den band van rijm en maat te zeer gekneld, hare deugdelijkheid geheel verloren had.

Wanneer wij dit in aanmerking nemen, wordt het leed eenigzins verzacht, dat wij anders zouden hebben over het verlies van zekeren Rijmbijbel, die men meent, dat op last van Lodewijk, den *vromen*, in het Duitsch vervaardigd zoude zijn, en waarvan

(*) Tot deze schriften brengen wij eenige van Lotharius en Lodewijk in het jaar 840 gemeenschappelijker wijze uitgevaardigde wetten, zoo in het Duitsch, als in het Latijn, welke gevonden worden in Schilteri *Thes. Antiq. Teut.* II. bl. 239; — de Duitsche Katechismus door Eckhart uitgegeven ten jare 1713, onder den tijtel *Incerti Monachi Weissenburgensis Catechesis Theotisca*; — eenige Franksch-duitsche Kerkliederen, te vinden in Eckharts *Comment. de rebus Franciæ orient.* T. II. p. 984; — Het *Gesprek van* Christus *met de Samaritaansche vrouw*, een klein fragment, uit een oud handschrift in de Bibliotheek van *Wenen*, door Lambecius, het eerst in het licht gegeven, en daarna door Schilter in zijnen *Thes. Antiq. Teut.* T. II. overgenomen. De eerste twee duitsche gedenkstukken zijn overzettingen uit het Latijn; en de twee laatsten meer oorspronkelijke rijmoefeningen.

van de affchriften zijn verloren geraakt. Sommigen denken, dat er nog één van is overgebleven in de *Kottoniaanfche* Bibliotheek te *Oksford* (*). Doch anderen meenen genoegzamen grond te hebben, om daar aan te twijfelen (†). Hoe het ook zij, het *Kottoniaanfche* handfchrift fchijnt van belang te zijn, te meer, daar vele geleerden, zelfs in hoog duitschland, hetzelve willen befchouwd hebben, als gefteld in den nederduitsch-nederrhijnfchen tongval, die hier te lande, of hier omftreeks, voor duizend jaren, gefproken werd (§). Dit oordeel evenwel is zoo los, dat andere geleerden, niet min bedreven in het vak der oude duitfche letterkunde, het onder elkånderen zeer oneëens zijn geweest, tot welken tak der duitfche tale het moeste gebragt worden. Er zijn, die het voor een Angelfakfisch werk hebben aangezien, gelijk onze F. Junius, en de Noordfche taalkenner G. Hickes (*). Anderen weder wilden, dat het Franksch-deensch ware (‡). Eindelijk heeft zich Hickes, na hetzelve met meer fcherpzinnigheid ingezien te hebben, overtuigd gehou-

(*) Zie Adelungs m. a. w. bl. 43, 44, en van Wijns *Hift. Avondft.* I. bl. 201, 202.

(†) Zie van Wijns *Hift. Avondft.* I. bl. 200-214, en *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 48-55.

(§) Schilter (*Monument. Catech. in Thef.* T. I. p. 82.) en Adelung (in het a. w. bl. 43.) zijn van die gedachte. Verg. van Wijns *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 53.

(*) Zie van Wijns *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 51.

(‡) Zie van Wijns *Huiszittend leven*, I. D. I. St. bl. 51.

houden, dat het Franksch-duitsch was (*). In het meermalen aangehaalde werk van den beroemden Schilter vinden wij uit het *Kottoniaansche* handschrift het gebed des Heeren, dat door Hickes (†) afgeschreven is, overgeboekt (§). Of hetzelve met alle naauwkeurigheid afgeschreven zij, laat ik daar. Geheel altoos versta ik hetzelve niet, zoo min als Hickes en Schilter het verstaan hebben, blijkens eene vertaling, die alles behalve juist is. Zoo verre hetzelve voor mij verstaanbaar is, geef ik het hier op. Fader ist usa firio barno; thu bist an them hohen himilo rikie, — giumhid si thin namo uuordu gihuilicu; cume thin kraftiga riki; uuerthe thin uuilleo, obar theso uuerold, also sama an erdu, so thar uppe ist an them hohen himilo rikie; gib us dage gihuilices brad, (*) Drothin thie guodo, thina helaga helpu . . . . Dit meen ik dus te moeten overzetten. *Vader is Hij van ons, zijne kinderen! Gij zijt in het hooge hemelrijk! Gewijd (geheiligd) zij uw naam met elk woord! Uw krachtig koningrijk kome! Uw wil worde (geschiede) over deze wereld, so te zamen (gelijk) op aarde, als het daar boven is in het hooge hemel-*

(*) Zie van Wijns *Huisz. lev.* bl. 51, 52.

(†) In *Thesauro linguarum septentrionalium; Gramm. Anglos.* p. 190.

(§) Vid. Schilteri *Mon. Catech.* p. 82.

(*) Er wordt bij Schilter gelezen Rad; maar dit zal Brad moeten zijn.

melrijk! geef ons elken dag brood! Goede Heer! Uwe heilige hulp. . . . . (*). Nu beoordeele de kundige beoefenaar van dit ſtudievak, welke taal of welk dialekt van duitſche taal het zij! Eigenlijk Frankschduitsch, gelijk Hickes meende, is het zigtbaarlijk niet. Ook is het geen Franksch-deensch, zoo als anderen hebben gedacht. Eer zoude men het voor Angelſakſisch houden; daar heeft het ten minſte zeer veel van. Evenwel echt Angelſakſisch is het toch ook geheel niet. Het komt mij derhalve, met Schilter en Adelung, wel in het algemeen meest waarſchijnlijk voor, dat het de nederrhijnſche of oudſte nederduitſche taal is. Doch in het bijzondere meen ik te mogen bepalen, dat het, als zoodanig, Nederlandsch is, 't welk vrij wat naar het Angelſakſiſche trekt. Hier van overtuigen mij de woorden uſa, fader, cume, werold, gihuiliches (iegelijk) dage, helpu, in het hoogduitsch anders ook *uns*, *Vater*, *komme*, *welt*, *jeglich*, *tag*, *hulfe.* Wijders komen er nog deze An-

(*) Er volgt nog; Endi alat us, hebanes uuard, manegaro menn ſculdio, alſo uue odron mannon duan; ni lat us farledean letha uuihti ſo forth an iro uuilleon, ſo uui uurdige ſind; ac help us unidar allon ubilon dadeon. Daar ik deze woorden niet wel verſta, kan mijne overzetting niet dan gebrekkig zijn. Hoofdzakelijk zullen zij wel dit beteekenen. *En vergeef ons, bewaarder des Hemels! de menigvuldige menſchelijke ſchulden, gelijk wij anderen menſchen doen; laat niets leeds (kwaads) toe, dat het ons verleide tot zijnen wil, gelijk wij waardig zijn; maar help ons tegen alle euvele daden.*

Angelsaksische en Nederlandsche woorden in voor. Was (erat) Godspel (Evangelie) Fruod (vroed) Cuning (Koning) uter (*uit er*). Hickes meent (*), dat het afschrift door een' Angelsaks vervaardigd is. Dit zoo zijnde, kan hetzelve, door dezes mans pen, wel die Angelsaksische plooi hebben gekregen, welke wij er in ontdekken. Intusschen zij het mij vergund, in gedachte te verschillen van onzen oudheidkundigen Van Wijn, die oordeelt (†), dat deze Bijbelvertaling niet *voor*, maar even *na* den leeftijd van Ottfrid, en dus op het einde van de negende eeuw, zoude geschreven zijn. Mijn gevoelen is daar van zoo verre, dat ik hetzelve *ten minste in de achtste eeuw houde geboekt te zijn.* De geleerde De Roches heeft opgemerkt (§), dat het schrift van dit oude gedenkstuk wel, aan het einde der regels, geene op elkänderen klinkende woorden heeft, maar nogthans eene maat schijnt te hebben. Het bijgebragte uit Schilters werk overtuigt mij daar niet van. Evenwel kan het zijn, dat er, in het overige gedeelte des handschrifts, eene Anakreontische of diergelijke voetmaat, welke van de oude Duitschers het meest bemind werd, plaats heeft. Indien dat zoo is, meen ik, dat in dit gedenkstuk juist het onrijm, 't welk voor Ottfrids tijd bij de Duitsche dich-

(*) Zie Kinderlings a. w. bl. 205.
(†) *Huiszittend leven*; I. bl. 52, 53.
(§) *Memoir. de l'Academ. de Bruxelles*; T. I. p. 6
Verg. van Wijns *Huisz. leven*, I. bl. 52.

dichters in gewoon gebruik was (*), ter versterking der redenen kan strekken, waaröm hetzelve voor één der vroegste opstellen, die in onze Nederlandsche sprake bekend zijn, mag gehouden worden. Met dit al is de tijd, wanneer hetzelve vervaardigd is, volstrekt onbepaalbaar. Uit dien hoofde heb ik er dan ook niet vroeger, maar eerst hier berigt van kunnen geven. Allerwenschelijkst zoude het zijn, dat dit belangrijk stuk ééns door den druk mogte worden gemeen gemaakt.

De overige duitsche Koningen van den Frankschen stam, die wel tot in de tiende eeuw bleef bloeijen, maar met den dood van Lodewijk, den *vierden*, in het jaar 911, uitstierf, waren noch handhavers van de wetenschappen, noch voorstanders van hunne moedertaal. Hetzelfde dient gezegd van de volgende koningen, uit het Saksische huis, die het rijksbewind over de Nederlanden hadden tot het jaar 1084. Allerwege heerschte hier te lande, gelijk elders in geheel Duitschland, toen de grootste onkunde. De scholen waren ontbloot van bekwame leermeesters en geschikte onderwijzelingen; sommigen zelfs stonden geheel ledig en gesloten. Om een geestelijke te worden, had men slechts noodig de geloofsbelijdenissen te verstaan, de koorzangen te kunnen opdeunen, en eenige gebeden van buiten te kennen. En dat weinige leerde nog deze soort van menschen zoo

(*) Zie van Wijns *Historische Avondstonden*, I. bl. 259, 260.

zoo gebrekkig, dat er onder hen waren, die moeite hadden, om het kerklatijn in het duitsch eenigermate te kunnen overzetten. Met deze armzalige kundigheden werden zij nogtans bij al het volk voor zeer geletterde mannen gehouden. Zoo iemand hunner tien, hoogstens twintig, boeken bezat, die had eene zeer groote bibliotheek. Voor het afschrijven van één, nog niet eens zeer uitvoerig, boekwerk betaalde men soms duizend guldens en meer. Tachtigjarige godgeleerden trof men aan, die nooit een' Bijbel gezien hadden. Groote steden waren er, waar geen Bijbel te vinden was. Geen wonder trouwens! aanzienlijken zoo wel als min aanzienlijken konden noch lezen noch schrijven. Alle gerechtelijke papieren, openbare giftbrieven enz., moesten geschreven worden door de geestelijken. De verdeeling des rijks, de, daar door veröorzaakte, vermindering van de magt der bijzondere Koningen, de, onder hen steeds voortdurende tweespalt, de herhaalde invallen der Noormannen, dit alles kon niet nalaten dodelijk te zijn voor den ontloken bloei der wetenschappen. De Hertogen en Graven daarentegen maakten van deze, voor het algemeene welzijn zoo schadelijke, gebeurtenissen een zeer voordeelig gebruik voor zich zelven. Hun gezag wisten zij derwijze te vergrooten, dat zij door de Koningen zelven als onäfhankelijk beschouwd werden, en hun bewind van vader tot zoon erfelijk overging. En deze opkomst der hertoglijke en grafelijke regeringen,

gen was het graf der wetenfchappen. Over de ganfche tiende eeuw lag eene vale fchaduw ver.-fpreid van domheid en ruwheid, van onkunde en ze-deloosheid. Geen één gefchrift, in het hoog of ne-derduitsch vervaardigd, door een' harer geleerden, biedt zij ons aan, voor zoo verre ik met zekerheid wete. Nooit is het in het rijk der letteren zoo donker geweest, als ten dien tijde. Het was de zoo genoemde middenëeuw, maar ook de midden-nacht der eeuwen. In de gefchiedenis ftaat zij daaröm tot hare fchande gebrandmerkt met den kou-den naam van *ijzeren eeuw* (*). Tot hare fchan-de? Neen! ik trek dat woord weder in. De fchan-de altoos worde onzen voorvaderen niet aangewre-ven! Door het uitftaan van zoo vele rampen, als hen bij mogelijkheid konden overkomen, zoo als wij die hier voor gefchetst hebben (†), ontmoe-digd, verärmd, in een' diepen afgrond van ellende gedompeld, en tot op den uiterften rand van wan-hoop gebragt, hadden zij eene geheele eeuw noo-dig, om, waardiglijk hunnen edelen ftand, als men-fchelijke wezens, het hoofd weder om hoog te hef-fen, en het bedorvene, zoo goed zij konden, te herftellen.

De befchaving nam evenwel inmiddels van tijd tot tijd, tegen alle verwachting, toe. Trouwens de

(*) Zie van Wijns *Huiszittend leven;* I. D. I. St. bl. 61.

(†) Bl. 242, 243.

de rampen, waarönder het volk gebukt ging, legden daartoe den grond. Een groot deel des volks, dat, ten platten lande, wegens de strooperijen der omzwervende Noormannen, niet veilig was, vlugtte naar de steden. Dezen werden dus uitgebreider, met hechte muurwerken van steen, in haren omvang, tegen den buiten en binnenlandschen vijand, bevestigd, en door het optrekken van welgetimmerde, meest houten, gebouwen verfraaid. Door de graauwe vermagering, die zich over de middenklasse des volks, bijzonderlijk ten platten lande, verspreidde, werd deze meer gedwee, meer zacht van zin, meer ijverig, en werkzaam. Zij, die den boerenstand niet verlieten, begonnen bedacht te worden op het droogmaken van moerassen, op het bedijken van de landen, op het beploegen van hunne akkers. In de steden vond men groote opgewektheid, om de hand aan het beoefenen van allerleie nuttige kunsten te slaan, waarvoor hen uit den rijkdom van de meer vermogenden de wenschelijkste belooningen toevloeiden. Fabrieken van allerlei aard werden opgerigt. Ook de koophandel begon door dezen weg meer aan het bloeijen te geraken. Nooit bezeilde zeeën werden met stevige schepen doorkruist. Van overäl werden vreemde waren aangevoerd. Hoe weinig ook nog de winsten waren, welke de koophandel opleverde, hij gaf nogtans een tamelijk ruim levens onderhoud. En overäl begon men er voor te zorgen, dat eene goede orde, die van de welvaart der maatschappij de hechtste grondzuil

is,

is, door het handhaven van gemaakte willekeuren, bewaard bleef. 't Gene derhalve de geleerdheid, welke slechts bij zeer weinigen huisvestte, over het algemeen ter verbetering van de taal des volks niet uitwerken konde, werd door de beschaving der zeden, door de beoefening der kunsten, enz., vergoed. Dat toch de beschaving eens volks in het zedelijke eenen grooten invloed op deszelfs taal heeft, mag hier, op goede gronden, als eene bewezen waarheid, van ons verönderfteld worden. De taal wordt daardoor ook beschaafder, meer geslepen, meer rond en zacht. De duitsche schriften, die, gedurende het gemelde tijdvak van het jaar 877 tot 1024, in het laatst der negende en in het begin van de elfde eeuw, zijn opgesteld, dragen daarvan genoegzaam zigtbare bewijzen.

Met de Saksische monarchen zoude men zeggen, dat ook het Saksische dialekt de taal des hofs, die op de taal van het volk den grootsten invloed had, zoude geworden zijn; maar dat schijnt zoo niet geweest te zijn. De meesten der duitsche schrijvers van dit tijdvak hebben een Franksch-hoogduitsch dialekt, weinigen een Franksch-saksisch-nederduitsch. De overgebleven werken dezer laatste soort zijn dus voor ons merkwaardig: men ziet er reeds eene wezenlijke verbetering in van taal, met opzigt tot hare zachtheid, buigzaamheid, gelijkvormigheid; men leert haar hierdoor allengs beter verstaan. Van die allen zijn er ons slechts twee bijzonderlijk onder de aandacht gekomen, als welker nadere opening aan ons oogmerk kan dienstbaar zijn.

Het eerste is een zegelied, bij gelegenheid der overwinning van Koning Lodewijk, den *derden*, op de Noormannen bevochten, in het jaar 881. Het andere is eene vertaling der Psalmen, met bijgevoegde, meest praktisch-mijstieke, verklaringen, welke wij aan Notkerus, Abt te St. *Galle*, in *Zwitserland*, uit het eerst der elfde eeuw, te danken hebben (*).

Het eerst komt dus het zegelied in aanmerking, dat,

(*) De overige, tot dit tijdvak behoorende, schriften zijn — eene overzetting van de Evangelische Harmonie, (volgens de *Annot.* van Valesius *ad* Eusebium *Hist. Eccl.* IV. 25.) te onregt aan Tatiaan toegekend, te vinden in het tweede deel van Schilter's *Thesaurus* A. T. welke overzetting het werk van een' ongenoemden is; — eene overzetting van een Latijnsch geschrift, dat door Martianus Mineus Felix Capella, in de vijfde eeuw, vervaardigd was, onder den tijtel van *de nuptiis philologiæ & Mercurii*, van welke overzetting, die aan Notker wordt toegeschreven, men eene proeve vindt in Gerberti *Iter Allemannicum* p. 141; — eene overzetting des geschrifts van den beroemden Boëthius, *de consolatione philosophiæ*, waarvan ook eene proeve door Gerbert is overgenomen in zijn *Iter. Allem.* p. 143, en welke, even gelijk de naastvorige, in handschrift te *St. Gall* bewaard wordt; — eenige fragmenten van Duitsche preeken, in Eckharts *Comment. de rebus Franc. orient.* T. II. p. 941; — eene Apostolische geloofsbelijdenis, mede in Eckharts *Comment. de reb. Franc. or.* T. II. p. 931 en 932, — eindelijk eenige Glosfen en Vocabularia, ook in het werk van Eckhart *de reb.* F. O. T. II. p. 991-1004, gelijk ook bij Pez, in zijnen *Thesaur. anecd.* T. I. — Alle deze schriften zijn van de elfde eeuw; uitgezonderd één van de laatstgemelde *vocabularia*; maar dat, als van zeer weinig belang, naauwelijks in aanmerking komt.

dat, in de zeventiende eeuw, door den beroemden Mabillon gevonden werd in de boekerij der Abtdij van *St. Amand*, bij *Doornik*, en vervolgens in handen kwam van den geleerden Schilter, die het in zijnen meermalen gemelden *Thesaurus* A. T. der letterlievende wereld mededeelde (*). Wie de schrijver of dichter van dit uitmuntend zegelied geweest is, weet niemand. Dan wie hij ook van naam moge geweest zijn, ik ben het met de oordeelkundigen van Wijn geheel ééns, die gelooft, dat de dichter een Nederlander ware, uit den omtrek van *Henegouwen* herkomstig, waar toen, even gelijk tegenwoordig nog in vele Vlaamsche steden, zoo wel *Duitsch*, als *Waalsch*, gesproken werd (†). Alzoo zoude de taal, waarïn dit zangstuk gedicht is, oud Vlaamsch zijn. Vrij wat zweemt het nogtans naar het Nederrhijnsch en Nedersaksisch. Het is intusschen spijtig, dat hetzelve op menigvuldige plaatsen verminkt, en er zelfs hier en daar door eene vreemde hand van veel later tijd geheele regels zijn ingelascht, 't welk voor den kenner duidelijk genoeg te onderscheiden is.

Hoe zeer dit zangstuk gedicht is in het laatst der negende eeuw, mag het echter voor het heerlijkste voortbrengsel van de genie der oude duitschers gehouden worden. Het verheft zich boven het werk eens Ottfrieds zoo zeer, als ware poëzij boven volks-

(*) Vide ipsius l. l. T. II. Ook wordt het gevonden in Langebekii *Script. rer. Danic.* II p. 11.

(†) Zie 's Mans *Hist. Avondst.* I. bl. 223, 224.

volksrijmelarij. Bij Ottfrid, ja! ontdekt men de ontluiking der dichtkunst, hier en daar in schoone trekken, gelijk wij hier voor hebben aangemerkt. Soms heeft hij zelfs wel iets van dat zachte, het welk ons in de gezangen van Jakob Cats zoo zeer bevalt. Dan over het geheel heeft hij, in zijnen arbeid, weinig van het gene wij eigenlijk poëzij noemen. Bij den dichter van het zegelied is alles daarëntegen gansch anders. Zijn gezang is krachtig en kernächtig; het is vol roerende beeldentaal, opgedreven tot eene verrukkende harmonie. Met één woord, het is ware, stoute, poëzij, niet ongelijk aan die der Oosterlingen, welke niet nalaat dadelijk op het hart te werken. De voetmaat grenst eenigzins aan de zoogenoemde Glykonische, maar is los en meestäl gevallig. Van den eigenlijken *Rhythmus* was men toen, en nog lang naderhand, geheel onkundig. Met rijmklanken evenwel was men reeds gewoon te spelen. De taal is vrij beschaafd, doch moet niet zelden om de maat iets lijden. Het beloop van dit schoone lied is dus. Lodewijk, de *derde*, koning van *Frankrijk* was geliefd van God, die hem tot eenen hoogen trap van aardsche glorie had doen klimmen. Maar God wilde hem beproeven! Hij deed de Noormannen inrukken. Deerlijk werd door dien intogt het Fransche volk geteisterd. God erbarmde zich over hetzelve, aan Lodewijk in last gevende, om de vijanden te verslaan. Lodewijk was bereidvaardig; hij moedigde zijne soldaten aan met woorden, die niets dan Evangelische

gods-

godsvrucht ademden, met belofte, dat hij voor de weduwen en het kroost der genen, die sneuvelen mogten, zorgen zoude. Hieröp trok hij met zijne soldaten den vijand te lijf. . . . Dan nu willen wij het gene in dit lied verder volgt ten einde toe den liefhebbers zelven doen lezen.

Tho nam her skild indi sper,
elliaulicho reit her;
Uuold her uuarer rahchon
sina uuidarsahchon.
Tho ni uuas iz buro lango,
fand her thia Northmannon.
„ Gode lob!" sageta.
her siht thes her gereda.
Ther Kunig reit kuono
sang lioth frano.
Joh alle saman sungun
„ kyrieleison!"
Sang was gesungen;
uuig uuas bigunnen.
Bluot skein in uuangon
spilodunder Vrankon.
Thar raht thegeno gelih;
nich ein so so Hluduuig;
Snel indi kuoni;
thas uuas imo gekunni.
Suman thuruch-sluog her;
suman thuruch-stach her.

Her

Her ſkancta ce hanton
ſinan fianton
Bitteres lides.
ſo uuehin hio thes libes.
Gelobet ſi thiu Godes kraft!
hluduuig uuarth ſighaft.
Sag allin Heiligon thanc!
ſin uuarth ther ſigekamf.
Odar abur Hluduuig
kuning uuar ſalig.
Garo ſo ſer hio uuas
ſuuar ſo ſes turft uuas.
Gihalde inan, Truhtin,
bi ſinan eregrehtin

Zie hier de vertaling, welke ik beneden met eenige ophelderende aanmerkingen verrijken zal.

Toen nam hij ſchild en ſpeer.
(en) ijlings (*) reed hij heen.
Hij wilde in ernst zich wreken (†)
op zijne wederzakers (§).

Toen

(*) Rahchon is hetzelfde als ons *wreken*.

(†) Ellianlicho is *ijlings*, van Ellin, *ilen*, *ijlen*, festinare. V. Schilteri Gloſſ. Teut. in voce.

(§) Kilian heeft wederſake en wederſaker. Beide beteekent het bij hem *adverſarius*. Voorbeelden daarvan zijn overäl in de duitſche ſchriften van onze Nederlandſche ouden.

Toen was 't niet lang gebeurd (*) (geleden)
of hij vond er de Noren.
„ God lof!" dit was zijn woord.
hij zag 't geen hij begeerde (†),
De koning reed nu koenlijk,
hij zong het heilig lied (§).
En allen zamen zongen
Kijrie! eleiſon!
De zang was gezongen;
de ſtrijd (*) was begonnen.
Het bloed ſcheen op de wangen
der vechtende (‡) Franken.
Daar nam de ſoldaat (**) te gelijkerhand wraak,
maar

(*) Buro meen ik, dat afkomſtig is van Buren, Geburen, *gebeuren*, *accidere*, *contingere*. Vid. Schilteri *Glosſ. Teut.* g. *gebiiren.*

(†) *Gereda* is van Geron, *geren*, begeeren, deſiderare. Vid. Schilteri Glosſ. T. in voce.

(§) Namelijk de Litanie. Frano is *heilig*. Zie den *Teuthonista* op Hijllich, ook Kilian, op het w.

(*) Uuig is *ſtrijd*, *ſlag*, *prælium*. Kilian heeft wijgh, *conflictus*, *certamen*, *prælium*.

(‡) Spelen, ons *ſpelen*, zoude hier kunnen beteekenen *dartelen*. Dan de oordeelkundige van Wijn heeft, mijns achtens, het woord zeer wel gevat in deszelfs ware beteekenis van *ſtrijden*, *vechten*. *Spelen* trouwens heeft in zijnen oorſprong geene andere beteekenis, dan die van *zich luchtiglijk te bewegen*. Ook vind ik, bij den *Teuthonista*, ſpel, *dat men mit wapen of harnesch drijft*, *Armilustrius*. In dien zin meen ik het te vinden in de Rijmkronijk van M. Stoke; IX. B. vs. 581. en in den *Spiegel Hiſt.* van v. Maerlant II. bl. 261. Van hier bij Melis Stoke en andere oude ſchrijvers Nijtſpel, *veldſlag*. Zie de aanteekeningen van Huijdecoper op de *Rijmkronijk van* M. Stoke; I. bl. 37.

(**) Thegen is hier een dapper man, held, ſoldaat. Zie hier voor, bl. 236. Onze Cats gebruikt ergens nog *Degenman*.

maar als Lodewijk niet één (*);
Snel was hij en koen!
dat was hem aangeboren (†).
Sommigen (§) doorsloeg hij,
sommigen doorstak hij.
Hij schonk thans (⁎)
zijnen vijanden
Eenen bitteren drank (‡);
zoo weken ze uit het leven.
Geloofd zij Godes kracht!
zoo werd Lodewijk zeeghaftig.
Zeg allen, heiligen dank!
zijns werd de zegekamp.
Nu (**) dan was Lodewijk,
de koning, zeer gelukkig,
Strijdvaardig als hij was;
en deftig zoo 't moest zijn (††).

Be-

(*) D. i. „ Niemand zoo als Lodewijk.

(*) Gekunni van kunni, *generatio*, ons kunne *sekse*.

(†) Zie hier voor bl. 180. op *Sum*.

(§) Ce hanton is letterlijk te hands, of ter hand, *ad manus*. Ons *thans* is er van herkomstig.

(⁎) Lid is hier *drank*. De ouden gebruikten het meest in de beteekenis van *bier*. De vertaler van het gemeende werk van Tatiaan gebruikt H. II. het woord in dien zin. In het Gothisch was het Leith. Ulfilas bezigt het L'uk. I: 15. voor *sterken drank*. Maar de Angelsaksische overzetter heeft daar *Beor*, bier.

(‡) Wat Odar hier zij, weet ik niet: misschien is het eene bedorven lezing. Om dat er abur volgt, heb ik het overgezet Nu dan.

(**) Turft is hier *noodig* van Durufen, *indigere*. Ob es duruft werde, *si opus fuerit*. Ottfridi *Euang*. IV. 5. 98.

Behoud Gij hem, o Heer!
Bij zijne Majesteit (*).

Niet minder belangrijk is de arbeid van Notker. Geen van alle de middeneeuwsche geleerden heeft ter verbetering der duitsche taal een zoo wijden sprong gedaan, als deze verdienstelijke Abt. En zijne onderneming is uitermate wel gelukt. Plaatsen wij ééns Notker tegen Ottfrid, welk een verschil van dialekt niet alleen, maar ook van taal! Men neme het gebed des Heeren, zoo als wij het bij Ottfrid en Notker vinden; slechts zij het begin genoegzaam, om er over te oordeelen (†). *Zie hier* hetzelve, door Ottfrid vertaald.

Fater unser! thu in himilon bist;
Uuih si namo thiner.
Biqueme uns thinaz richi.
Si (§) uuillo thin hiar nidare so ser ist ufan himile.
Thia dagalichun zuhti gib hiut.

En hier dat, door Notker vertaald.

Vater unser! du in himile bist;
Din namo uuerde geheiligot.
Din riche chome.
Din uuille geskehe in erda also in himile.
Unser tagelichih brot gib uns hiuto.

Welk

(*) Eregreti is Majesteits hooge eer. V. Schilt. G. T.

(†) Vid. Franckii *Præf. paraphrasi* Notkeri *præm. in* Schilteri *Thesauro Antiq. Teut.* T. I. p. 13, et Eckharti *Incerti Mon.* W. *Catech. Theot.* p. 79.

(§) Bij Franck staat C I, maar dit moet Si, d. i. *zij*, zijn.

S

Welk Nederlander, hoe weinig ook bedreven in de verwante talen, verstaat niet deze overzetting van Notker, daar in tegendeel die van Ottfrid hem bijkans onverstaanbaar is. Het dialekt van Notker komt mij voor het zuiverste Franksch van dien tijd te zijn, als een middendialekt, namelijk, tusschen het hoogduitsch en het nederduitsch (*), dat voor de volken van beide talen verstaanbaar was (†). De geleerde Schilter heeft, op voorgang van Lambecius (§), zich verbeeld (⁎), dat het werk van Notker oorspronkelijk door Ottfrid vervaardigd, maar honderd en vijftig jaren later door Notker overgezien, naar de behoeften zijns tijds, wat de taal betreft, verbeterd, beschaafd, verduidelijkt ware. Dan het gelijkt er, mijns oordeels, niet naar. Het gene wij uit de schriften van beiden straks hebben bijgebragt, zal elk oordeelkundig kenner met ons, des twijfelen wij niet, hebben doen zien, dat er tusschen de taal van beiden een al te zeer in het oog loopend onderscheid is, om Schilter in dezen bij te vallen (‡). Het werk van Notker is het eerste duitsche werk van uitgebreid belang, in rijm, dat ons is voorge-

(*) Verg. onze Aanmerkingen hiervoor bl. 144 en volgg.

(†) Conf. Theod. Zuingeri *Theatr. Humanæ vitæ*, Vol. XVI. L. 1.

(§) In *Comment. de Cæserea Vindobonensi Bibliotheca*; Lib. II. C. V & VIII.

(⁎) Vid. ipsius *præf.* ad Psalterium Notkeri, § VIII.

(‡) Conf. B. Franckii *præf.* Notkeri Psalterio *præm.*

gekomen; waarom wij het te meer waardig geacht hebben, om er de taal van dien tijd uit te leeren kennen.

Zie hier eene proeve van den eersten Psalm.

Der man ist salig, der in dero argon rat ne gegieng.

So Adam *teta, do er dero chenun rates folgeta uuider Gote.*

Noh an dero sundigon uuege ne stuont.

So er teta. Er cham dar ana; er cham an den breiten uueg ter ze hello gat, unde stuont dar ana? wanda er hangta sinero gelusle. Hengendo stuont er.

Noh an demo suhtstuole ne saz.

Ih meino, daz er richeson ne uuolta; huanda diu suht sturet sie nah alle. So sie Adamen teta, do er Got uuolta uuerden. Pestis chit latine pecora sternens (siee niderslahinde) so pestis sih kebreitit, so ist iz pestilentia, i. e. late pervagata pestis (uuito uuallonde sterbo.)

Nube der ist salig, tes willo an Gotes ê ist, unde der dara ana denchet tag unde naht.

Dan genoeg! Ter verklaring zal ik de woorden, zoo na mogelijk, letterlijk overzetten, dezer wijze.

De man is zalig, die in der ergen raad niet ging.

(Zoo als Adam deed, toen hij der vrouwe (*) raad volgde tegen God.)

Noch

(*) Chenun is *Vrouw*; anders is het *Quend*. In het Engelsch wordt nog heden de Koningin bij uitnemendheid *Queen*, maar daarentegen ook eene hoer, als de verachtste der vrouwen, *Quean* genoemd. De beide uitersten raken hier

Noch aan der zondigen weg stond.

(Gelijk hij deed. Hij kwam daar aan; hij kwam aan den breeden weg, die ter helle gaat; en hij stond daar aan, [hij bleef aan dien weg staan] want hij hing aan zijne lusten (*). Hangende stond hij [bleef hij daar staan.]

Noch op den stoel der pest (†) zat.

(Ik meen, dat hij niet wilde regeren (§); want die pest verstoort bijkans allen; gelijk zij Adam deed, toen hij God wilde worden. *Pestis* heet, in het latijn, *pecora sternens*, d. i. het vee ter nederslaande (*). Wanneer de pest zich verbreidt, zoo is het *Pestilentia*

hier elkäér. In meest alle verwante talen is het woord bekend. Het Gothische heeft *Quine*, het IJslandsch *Kona*, het Sweedsch *Quuinna*, het Deensch *Kunu*, en het oud Nederlandsch *Quene*. Van Maerlant spreekt in zijnen *Spiegel Hist.* II. bl. bl. 240 van *eene oude verleuede quene*. Bij v. d. Schueren en Plantijn staat het woord in de beteekenis van eene *oude vrouw*; bij Kilian van *lichtzinnige*, *klapächtige*, *slechte vrouw*, ook van eene *hoer*.

(*) Wij zeggen nog *ergens aanhangen*, d. i. ergens aan verkleefd zijn; ook *iemand aanhangen*, d. i. aan iemand verkleefd zijn.

(†) Suhtstuole is *zuchtstoel*. Hoe deze beteekenis hier te pas komt, kan uit de vertaling blijken. *Zucht* is *ziekte*, gelijk blijkt uit *waterzucht*. Van hier *geldzuchtig*, geldziek, *koopzuchtig*, koopziek. Kilian heeft Suchte, *morbus*, suchtigh, *morbidus*. Van hier in de tegenwoordige taal nog *ziek* en *zuchtig*. Ziek en zucht zijn in oorsprong dezelfde woorden, en gevormd naar den diep uit de borst gehaalden klaagtoon der kranken.

(§) Richeson beteekent regeren, van *Ric*; *rich*, *riche*, eene landstreek maar ook een koningrijk, *regnum*. Vide Schilteri *Glosf. Teut.* in voce.

(*) Hier overtuige men zich van het gebrek aan oordeel en smaak der geleerden in de middeneeuwen.

tia, d. i. *late pervagata pestis*, eene wijd wallende (*) sterste.)
Dan (†) hij is zalig, wiens wil (of lust) aan Gods wet (§) is, en die daaraan denkt dag en nacht.

Ter deze plaatse meen ik ook melding te moeten maken van eene *Verzaking van den Duivel*, of, gelijk de tijtel is, *Abrenunciatio Diaboli*, bij den Doop gebruikt. Dezelve wordt gevonden in de Handelingen eener kerkvergadering, welke, te *Lestines* in *Henegouwen* (⁎), gehouden is, ten jare 743. Uit dien hoofde hebben velen gedacht, dat dit stuk vervaardigd is nog voor het midden der achtste eeuw. Maar anderen hebben, niet zonder grond, beweerd, dat hetzelve van later tijd is (‡). Met deze geleerden ben ik het volkomen ééns, het daar voor houdende, dat hetzelve ten minste niet ouder is, dan het laatst van de tiende of het begin der elfde eeuw. De vorm der taal, waarin het gesteld is, schijnt mij toe zulks boven allen twijfel te heffen. Oorspronkelijk zal het stuk wel in de achtste eeuw, op de gemel-

(*) Wallen beteekent bij Kilian nog *peregrinari*.

(†) Nube is Nu ob, Nu so, 't zelfde met ons *nu dan*, of alleen *dan voor doch*.

(§) Eo is wet, anders Ewa, Ewe. Zie Kilian.

(⁎) Deze Handelingen staan in Bonifacii *Epistolæ*, ex edit. Wurdtweinii, p. 124.

(‡) Conf. Eckharti *Incerti Monachi W. Catechesis Theotisca* p. 47. Men vindt het in dit werk geplaatst p. 77-79. Ook is het uitgegeven door Furstenberg in den *Appendix Monum. Paterb.* p. 326, door Conring in den *Appendix libri de Origine Juris Germ.* p. 339, 340 en door anderen.

melde Nederlandsche kerkvergadering, vervaardigd zijn. Voor die gedachte pleit altoos een gedeelte des inhouds, waarin de verzaking van den afgodsdienst, die toen nog niet geheel was uitgeroeid, verloogchend wordt. Dan door het gebruik heeft hetzelve waarschijnlijk, bij het menigvuldig afschrijven, langzamerhand dien taalvorm gekregen, welken het thans heeft. Het stuk is, als zoodanig, in eenen Nederlandschen tongval, tot ons overgekomen. Daar hetzelve kort is, willen wij het hier geheel opgeven. Forsachistu Diabole? (*verzaakt Gij den Duivel?*) Antwoord. Ec forsacho Diabole (*Ik verzaak den Duivel*) End allem Diabolgelde? (*En al het Duivelsgilde?*) A. End ec forsacho allem Diabolgelde (*En ik verzaak al het Duivelsgilde*) End allem Diabole uuercum? (*En alle Duivels werken?*) A. End ec forsacho allem Diaboles uuercum end uuordum, thuna erende Woden en Saxn Ote, ende allem them unholdum, the hira genotas sint, (*En ik verzaak alle Duivels werken en woorden, de vereerders van* Woden, *en den Saksischen* Oten (*), *en alle de vijandelij-*

(*) Beide namen van éénen en denzelfden Afgod der Duitschers. De Saksen noemden hem Oden, Oten; de overigen Woden. Hij was de hoogste God van alle Goden. Ook werd hij, uit hoofde der verwisseling der W met de G, genoemd Goden. Dit maakt het zeer waarschijnlijk, dat de heilige naam van God, bij de duitsche Christenen naderhand gebruikt, daarvan herkomstig is. Conf. Ra-

lijke (*) *geesten, die hunne medegenooten zijn*) — Aan deze *verzaking des Duivels* is verbonden eene korte geloofsbelijdenis, welke dus luidt. Gelobiftu in Got, almehtigen fadær? Ec gelobo in Got, almahtigen fadær. Gelobiftu in Christ, Godes Suno? Ec gelobo in Christ, Godes Suno. Gelobiftu in halogan gast? Ec gelobo in halogan gast. In dit voorbeeld meen ik, dat het Nederlandsch bijzonderlijk blijkbaar is uit de woorden Ec, End, Ende, gelobo, genotas, enz. Wanneer men met dit Nederlandsch het Angelfakfisch van dien tijd vergelijkt, kan men zien, hoe gering het verfchil toen nog tusfchen beide die dialekten was. In een Angelfakfisch geloofsformulier van dien tijd leest men. Ic gelyfe on Got, fæder aelmihtigen. — Ic gelyfe on Christ, his Sunu. — Ic gelyfe on tham halgen Gast.

Na het jaar 1024 geraakte, met den dood van Hendrik, den *tweeden*, het Duitfche rijk, van het welk ons vaderland een klein gedeelte was, weder in handen der koningen van het Frankiche huis, die hetzelve onder hun bewind gehouden hebben, ééne eeuw lang, tot het jaar 1125. Dan aan de herftelling der wetenfchappen hebben deze vorften evenmin iets

Ravii *Monumenta Vet. Germ.* p. 55. Het woord kan, in zijnen oorfprong, niet anders geweest zijn, dan *Goed*, als of men zeide de *Goede*.

(*) Unhold is vijand, gelijk Hold, vriend.

iets gedaan, als de graven in ons vaderland. Het krijgswezen, dat, door de gestadige invallen der Noormannen, was in werking gebragt, hield hen steeds bezig, en vorderde schier alle hunne zorg. Onze hollandsche graven bijzonderlijk vonden het voor zich van belang, om hun gezag te vestigen in de menigte van eene op de been gehoudene oorlogsmagt, waarmede zij zelfs den Keizer onder de oogen durfden te zien, en hem soms de oppermagt betwistten. Zulks wedervoer Hendrik, den *derden*, hier te lande van Graaf Dirk, den *vierden*, die eene volkomen zege op hem behaalde in de elfde eeuw. En de oppergeestelijkheid, vereënigd in den persoon van den hoogëerwaardigen Bisschop van *Utrecht*, welken het betaamd had, als schutsheer der wetenschappen, de scholen, aan zijn opzigt toevertrouwd, in bloei te brengen, woelde veel liever op het schitterend tooneel van staat, om met de bestuurders des lands naar het meesterschap te dingen, of zocht bij het domme volk zich, wegens bijzondere godsvrucht, nog achtbaarder te doen worden door gevaarlijke reizen naar het heilige land. Aan den anderen kant evenwel hield de beschaving des volks, met een' wissen tred, haren gang, langzaam van verre volgende de zeden der Westfranken, die hierïn eene eeuw vooruit waren. Het leenregt werd aan vaste wetten gebonden, die op de grondslagen van 's volks welzijn de naauwste betrekking hadden. Onder de stedelingen, die zich van de bewoners der dorpen, in levenswijze, zeer onderscheidden, begon eene zachtheid

heid van zeden te heerschen, welke uit de beoefening der handwerken haren oorsprong nam, maar ook wederzijds dezelven zeer bevorderde. Het drijven van buiten en binnenlandschen handel bragt rijkdom aan; en deze weder verwekte behoeften van weelde, die door de handen van kunstenaren vervuld moesten worden. Zoo werden allengs de bronnen ontsloten van welvaart, maar ook van vlijt, van arbeidzaamheid, van eerzucht. Terwijl de kloosters bedompte kweekhuizen bleven van onkunde, van onvatbaarheid, en van luiheid, verhieven zich de steden tot woonplaatsen van kunst en smaak, van uitvinding en kieschheid, van zedelijkheid en orde. Door dezen weg werd de grond gelegd tot eene aanmerkelijke omwenteling in de geaardheid, in het karakter en in de taal des volks. In de elfde eeuw ontdekt men alzoo, te dezen aanzien, den schemermorgen van eenen schoonen dag, die in de twaalfde en dertiende eeuw aanlichtte. Onze Nederlandsche taal zullen wij, in de twee laatstgemelde eeuwen, eene gansch andere gedaante zien aannemen. Tot dien tijd toe waren de meeste diplomatieke openbare schriften in het latijn vervaardigd; maar, in de dertiende eeuw, kwam, bij alle gerigtshoven, de nederlandsche taal algemeen in gebruik (*), gelijk wij vervolgens zien zullen.

Bepalen wij ons dan nu vooreerst bij twee duitsche geschriften van de elfde eeuw. Het eene is een rijm-

(*) Conf. Ubbo Emmius, *de agro Frisiæ*; p. 265, 268.

rijmdicht van een' ongenoemden tot lof van den, in het jaar 1075 gestorven, Aartsbisschop te *Keulen*, Anno, 't welk van den geleerden Dichter Martin Opits, te *Dantzig*, in het jaar 1639, door den druk gemeen gemaakt, en daarna, door Schilter, in het eerste deel van zijn meermalen aangehaald werk is overgenomen, met de aanmerkingen van Johan Georg Scherz, waar bij hij de zijnen gevoegd heeft. De schoone aanmerkingen van Opits zijn er tusschen beiden, doch zonder behoorlijke onderscheiding, in gelascht. Het andere is eene Duitsche omschrijving van het Hooglied, nagelaten door Willeramus, Abt te *Eversberg*, in *Beijeren*, die overleden is in het jaar 1085. Van dit geschrift, weêt men, dat één der eerst vervaardigde exemplaren voorheen behoord heeft aan de vermaarde abtdij van *Egmond*, en thans reeds lang gevonden wordt in de, zoo aanzienlijke, als uitgebreide, bibliotheek der Akademie van *Leijden*. P. Merula, hoogleeraar in de geschiedenis aldaar, heeft, volgens dat handschrift, het oud gedenkstuk uitgegeven, reeds in het jaar 1598. En het is deze druk, welken Schilter gevolgd is, bij het overboeken van hetzelve, mede in het eerste deel van zijn genoemd werk. — Beide deze schriften zijn gesteld in een Nederduitsch dialekt. Het eerste is volkomen Nederrhijnsch (*), en het andere oud Franksch, naar het Nederlandsch gebogen.

In

(*) Het is de taal, die in de elfde eeuw te *Keulen* gesproken werd. Vid. Scherzii Præf. in h. *Rhythmum*.

In het Rijmwerk tot lof van den heiligen Anno ontdekt men hier en daar eenige aangeglommen vonken van Poëzij. De aanhef van het lied is geheel poëtisch.

> Wir horten ie dikke fingen
>   Von alten dingen;
> Wi fnelle helide vuhten;
>   Wi fie veste burge brechen;
> Wi fich lieben winifceste fchieden;
>   Wi riche kunige al zegiengen,
> Nn ist cit, daz wir denken,
>   Wi wir felue fulin enden,

Dat is:

> Wij hoorden (*) dikwijls (†) zingen
>   Van oude dingen;
> Hoe fnelle helden vochten;
>   Hoe zij vaste burgten (fteden) braken;
> Hoe zich lieve vrienden (§) fcheidden;
> Hoe

(*) Horten ie is eigenlijk *hoorden ooit*. *Je* is *ooit*, *unquam*. Zie Kilian. Doch onze Ouden gebruikten het veel in den zin van ons *er*. Zie v. Hasfelts aanteekeningen op Kilian. Ook was het foms een stopwoord, niet ongelijk aan ons *en*. Wir horten ie was dus, *Wij en hoorden*.

(†) Dikke is *dikwijls*, fæpe. Zie Kilian.

(§) Bij Schilter ftaat Winifceste. Maar men leze Winifcefte, dat is *vriendfchap*, *amicus*. Het woord komt af van Wine, *dilectus*, *amicus*. Hiervan fchijnt herkomftig te zijn ons *verwant*, d. i. bevriend, *vermaagfchapt*. Winesceft was dus hetzelfde met *vriendfchap*, in de beteekenis van *vriend*, gelijk *heerfchap* in die van *heer*. Ook is het waarfchijnlijk, dat er van afkomftig is

Hoe rijke koningen al vergingen,
Nu is het tijd, dat wij denken,
Hoe wij zelven zullen einden,

Deze proeve zal wel voldoende zijn. Meermalen is het ons voorgekomen, dat de oude gedenkstukken door de afschrijvers, die meer voor het wel overbrengen der zaken, dan der woorden zorg droegen, daar elk hunner zijn eigen dialekt grootendeels volgde, *soms allerdeerlijkst bedorven zijn.* En hier van kunnen wij nu allerkrachtigst overtuigd worden door het vergelijken van drie fragmenten uit drie bijzondere afschriften van het werk van Willeramus, die ons zijn medegedeeld door den geleerden F. van Lelijveld achter het tweede deel van Huijdecopers *Proeve van taal en dichtkunde*, door hem uitgegeven (*). Ten einde onze lezers de taal van dit oude duitsche geschrift eenigzins kennen leeren, zullen wij hier overnemen het gene van Lelijveld uit het *Leijdsche* manuscript heeft afgeschreven. Dit manuscript blijkt duidelijk vervaardigd te zijn door een' Nederlander, en wel, gelijk van Wijn onwedersprekelijk bewezen heeft, voort na het midden der elfde eeuw, ongeveer het jaar 1054, dus kort na dat Willeramus het zelve in het licht had gegeven, 't gene gerekend mag worden

is de uitgang der namen Alewijn (Adelwijn), *Nobilis amicus*; Boudewijn, *Audax amicus*, enz.

(*) Bl. 586, 587.

den geschied te zijn omstreeks het jaar 1045 (*). Alzoo ontmoeten wij dan hier weder een Frankschduitsch opstel, het welk wij op onwraakbare gronden kunnen zeggen, dat naar het Nederlandsch dialekt geschoeid is. Het is om deze reden, dat wij hetzelve niet voor, gelijk anders had behooren te geschieden, maar na het rijmwerk ter eere van St. Anno hier doen kennen.

Dus luidt het begin van dit merkwaardig gedenkstuk, volgens het *Leijdsche* afschrift. Cusse her mich mit themo cusse sines mundes. Thicco gehiezzer mir sine cuomst *per Prophetas:* nu cume her seluo, ande cusse mich mit thero suoze sines *Euangelii.* Wan da bezzere sint thine spune themo wine: sie stinchende mit then bezzesten saluon. Thiu suoze thinere *gratiæ* is bezzera than thiu skarphe thero *legis*, also hiz quiit. *Lex per* Moysen *data est*, *gratia et veritas per* Jesum Christum *facta est.* Thiu selue genatha is gemisket mit *variis donis Sancti Spiritus*, mit then thu machost *ex peccatoribus iustos*, *ex dampnandis remunerandos.* Thin namo is uzgegozzen oley. Thin namo is wide gebreydet; wanda vano thir Christo heyze wir *Christiani*, vano thiu minnon thich the iuncfrouwan; that sint the sielan, the ther

(†) Zie v. Wijns *Huiszittend leven;* I. bl. 283-285.

ther iugethet sint in there doupha, and gewadet mit *veste innocentiæ.*

Wie ziet niet, dat dit Franksch naar het Nederlandsch gebogen is? De woorden Cuomst voor *Chunst*, Cume voor *Chume*, Salvon voor *Salbon*, Selva genatha voor *Selba gnada*, enz. overtuigen ons daarvan volkomenlijk. De geleerde Pancraes van Castricum, laatst *Syndicus* der stad *Groningen*, heeft, uit dien hoofde, dit voorbeeld, tegen het slot der zestiende eeuw, in de toenmalige Nederlandsche taal gansch letterlijk dus kunnen overzetten. *Hi cusse mi mit den cusse sines mondes. Dicke beloofde hi mi sine coomst door de Propheten; nu comt hi selue, ende cusset mi mit het soete sines Euangelij. Wand dine spenen sint beter dan wine; si ruken* (*) *mit den besten saluen; de soetheid diner genade is beter, dan de scarpte der Wet; also si seit; de Wet is door* Moysen *gegeuen, genade ende waerheid is door* Jesum Christum *geworden. De selue genade is gemenget mit verscheiden gaven des H. Geestes, mit dien makest du van sondaren rechtvaardige, van verdoemelycke, vergeldelycke. Dyn name is uytgegoten oly; dyn name is wide gebreidet: wand van di* Christo *hieten wy Christenen; van dies minnen di de iuncfrouwen; dat sint de stelen, die daer verieuchdet sint in den doope, ende gecleedet mit het cleed der onnoselheid.* — In dit geschrift

(*) Het woord *stinken* werd oudtijds zoo wel in eenen goeden, als kwaden zin gebezigd. Zie Kilian.

schrift bespeuren wij ook nog deze bijzonderheid, dat Willeramus er uitdrukkingen tusschen in heeft gemengd, die, naar het schijnt, der geestelijkheid in het latijn meer gemeenzaam waren, dan in het duitsch, en niet alleen uit de latijnsche overzetting des Bijbels, maar ook van elders, misschien uit de dagelijksche spraak der verkeering, of uit de kerkspraak ontleend waren. Reeds zagen wij zulks bij Notker, maar hier bij Willeramus loopt zulks nog meer in het oog.

Belangrijk is voor ons de geschiedenis der twaalfde eeuw. Zij was voor geheel *Europa* de eeuw eener algemeene uitbreiding van kunsten, handwerken, fabrieken en trafrieken. De landbouw, de koophandel en de scheepvaart werden niet slechts met kracht voortgezet, maar in alle opzigten verzekerd. En de wetenschappen! De geest voelde in deze eeuw meer, dan ooit zijne behoeften. Behalve de vele scholen der godgeleerdheid, die er waren, werden er ook nu vele regtsgeleerde, medische, en filosofische scholen opgerigt. Het eerste licht van den schoonen dag, die, staande de twaalfde eeuw, voor de beoefening der wetenschappen aanbrak, deed zich op in hoogduitschland. Daar lieten zich, onder de *Swavische* keizers, die het roer des bewinds in handen hadden, van het jaar 1137 tot het jaar 1254, toen na den dood van Koenraad, den *vierden*, hetzelve aan het Swavische huis weder betwist werd, de zoogenoemde *Swavische* dichters in hunne minneliederen, heldenzangen, en geestelijke oden

zien

zien, hooren en bewonderen. Onder dezen zijn beroemd geweest Rudolf . . . , . Heinrich von Veldeck, Hartmann von Owe, Wolfram von Efchelbach, Walther von der Vogelweide. Zij hebben gebloeid van kort voor de laatste helft der twaalfde tot over het midden der dertiende eeuw (*).

Keizer Hendrik, de *zesde*, en Koenraad, de *vierde*, waren zelven minnezangers, gelijk hunne voorhanden zijnde liederen nog bewijzen (†). Deze hooge vlugt in de dichtkunde hadden de Duitschers te danken aan hunne gemeenschap met de, toen door de natuur gevormde, dichters van *Provence*, dat, als een rijksleen, ook onder het bewind der Duitsche keizers stond, bekend bij den naam van *Trouvères*, *Troubadours*, *Conteours*, enz. vermaarde schrijvers van *Romans* en *Romances*, dus genoemd naar de taal, waarin zij waren opgesteld, namelijk het *Romanisch* of *Romansch*. Evenwel de hervorming der Duitsche tale, welke door de Swavische dichters, gelijk die der Fransche taal, door de dichters van *Provence*, tot stand werd gebragt, had haren oorsprong onmiddellijk van de beschaving, welke de volken van *Europa*, tegen hun doel, aan hunne dolle woede, om het heilige land te bestormen, te danken hadden. Verre van huis werd hun, op deze kruistog-ten,

(*) Zie Adelungs *Nachrichten von altdeutschen gedichten*, bl. 44, 68, 69,

(†) Zie Schröckhs *Allgem. Weltgeschichte*; III. bl. 316.

ten, onder de *Grieken* en *Arabieren*, eene nieuwe wereld geopend van vreemde denkbeelden, van vreemde kundigheden, waarnemingen, werkzaamheden, zeden, gewoonten, enz. Hier deden zij in ééns den wijden overſtap van zinnelijkheid tot verbeelding, een' ſtap, die in de geſchiedenis der volken, naar het oordeel van den wijsgeerigen anthropologist, als de eerſte trap der beſchaafheid moet worden aangemerkt. Door de voedzame kracht der ſcherpzinnige verbeelding ontwikkelde zich het denkvermogen der menſchen, dat zich paarde met eene vlugheid van geest, om in den aard der zaken tot op den grond door te dringen. Hierdoor kregen zij den aanleg, om dichters te worden. Maar ook aan de ontwikkeling van hun denkvermogen huwde zich eene vaardigheid van geest, om hunne begrippen met behoorlijke juistheid aan anderen mede te deelen. En langs dezen weg werd de taal hunner gewaarwordingen, naar kunstregelen, op eenen welluidenden toon geſtemd, die zoo zacht en liefelijk, als eigenäardig en zuiver begon te worden. Bij de uitbreiding van den kring der denkbeelden, kundigheden, waarnemingen, werkzaamheden, enz., moest ook de rijkdom der tale aangroeijen. Nieuwe denkbeelden en zaken moesten door nieuwe woorden worden aangeduid. Daartoe ontleende men ſoms uitdrukkingen uit de Aziatiſche talen; meest evenwel ſchijnt men zelf die gevormd te hebben. Doch de onder elkänderen gemengde Europeſche volken namen haar wederzijds van elkänderen over. Door dit alles klom de Duit-

sche taal in eens tot den eersten trap harer volmaking. Zij bekwam 't gene zij nooit regt gehad had, alles, wat haar nog eigen is, regelmatigheid, vloeibaarheid, zachtheid, rondheid, rijkheid, verhevenheid. Al waren er geene andere voordeelen, dan dezen, uit de kruistogten gerezen, dan nog zoude men naar waarheid mogen zeggen, dat al het kwade, door die dwaze ondernemingen bewerkt, rijkelijk vergoed ware geworden (*).

Eer wij de taal der Swavische dichters leeren kennen, zullen tot opheldering van het geschiedkundig onderwerp, waaraan wij bezig zijn, de volgende aanmerkingen, naar het ons voorkomt, niet weinig van dienst kunnen zijn. Tot het jaar 1137 was het Franksch duitsch de hofspraak der duitsche vorsten geweest. Maar na dat ten dien tijde de keizerlijke waardigheid aan Koenraad, uit het Swavische huis von Hohenstauffen, was opgedragen, werd ook zoo lang de Swavische keizers regeerden, bijkans honderd en twintig jaren lang, het Swavisch de taal van het hof, terwijl de Swavische dichters in die taal hunne zangen vervaardigden. Dit gaf aan de taal van dien tijd, zoo als zij geschreven werd, in *Duitschland*, eene gansch andere wending. Het Swa-

(*) Over de voordeelen der kruistogten leze men, onder anderen, het overvoortreffelijke werk van onzen geleerden landgenoot J. H. Regenbogen, *Commentatio de fructibus, quos humanitas, libertas, mercatura, industria, artes atque disciplinae per cunctam Europam perceperint e bello sacro*; bijzonderlijk leze men p. 334 - 336.

Swavisch toch, een tak van het hoogduitsch, was, als zoodanig, een zeer zacht dialekt, 't welk niet dat harde, dat bonzende had, van de overige hoogduitsche dialekten (*). Het harde Frankfche werd nu met het zachter Swavifche vermengd. En van dien tijd af kreeg dadelijk de hoogduitfche taal dien grammatikalen vorm, welken zij, in weêrwil van de later wijzigingen, nog tegenwoordig heeft. Zij werd ingevoerd bij de gerigtshoven, bij de geestelijkheid, en bij al het befchaafde deel des volks (†). Begeert men, de diplomatieke taal der hoogduitfchers van dien tijd te leeren kennen, ziehier een ftaaltje uit de rijkswetten van Frederik, den *tweeden*, ten jare 1235 afgekondigd. Dit was de eerfte uitgave der rijkswetten in het duitsch. Voorheen was zulks altijd in het latijn gefchied. Frederik, de *tweede*, was een groot vriend van de duitfche tale en dichtkunst. Dit ftaaltje zal met een ten bewijze ftrekken, hoe veel naauwer die taal toen aan de Nederduitfche, bijzonderlijk onze Nederlandfche, verwant was, dan tegenwoordig. In het oudfte affchrift dier wetten leest men (§). Wir fetzen, das des Richt hoff hab eyn hofrichter, der eyn fryher man fy, der auch

(*) Conf. Löfcheri *Literator Celta*; Thefi XXXII. bl. 59.

(†) Vid. J. C. Gatterer *Commentat. de Epochis linguæ Theotiscæ in publicis imperii constitutionibus*, quæ *Comment. Societ. Gotting.* inferta est; Vol. III.

(§) Vid. *Commentat.* p. 40.

auch an den ampt zum mynsten ein jare bliben sol, ob er sich recht und wol behelt. Der sol alle tag zu gericht sitzen an (d. i. uitgenomen (*)) den sontag und dy heiligen tag, und sol die lude richten, die yme clagent. In den zoogenoemden *Swabenspiegel*, behelzende de provintiale duitsche wetten, die meer dan vijftig-jaren jonger schijnen te zijn (†), vindt men nog eene zeer groote overëenkomst met onze Nederlandsche taal van dien tijd. Bij voorbeeld in het acht en zestigste hoofdstuk leest men. An dem Rihter sol der dinge kainez sin, diu uuir hie nennen. Er sol nit ain Jude sin, noch ain kezer (ketter) noch ain haiden sin. Er sol auch nit ain gebure (boer) sin. Er sol auch nit blint sin. Er sol auch nit ain stumme noch ain toere (§) sin. Noch meer straalt de overëenkomst der

(*) An, ann, naderhand ohne, is *zonder*, *uitgezonderd*. Kilian heeft ook an, on, *sine*. Voorbeelden er van ziet men in v. Maerlants *Spiegel Hist.* I. bl. 178. in de *Rijmkronijk* van M. Stoke, B. IV. vs. 525. en van Velthems *Spiegel Hist.* bl. 156.

(†) Dat deze wetten jonger zijn, dan de Rijkswetten van Frederik, den *tweeden*, kan men, ondanks het gevoelen van sommigen, die derzelver herkomst hooger opgeschoven hebben, allerduidelijkst opmaken, uit het CLXVI. hoofdst. § 23., waar melding wordt gemaakt van een laster, welke in vorige tijden de geestelijkheid dien vorst had aangewreven.

(§) Toere is ons oud Door, *mentis compos*, dwaas. Zie den *Theutonista*, Plantijn en Kiliaan. Voorbeelden zijn bij de ouden in overvloed.

der beide talen door in een grafschrift te *Straatsburg* van het jaar 1166, dat dus luidt (*). Do man zalte von der geburt X[ti] MCLXVI Jor, starp und ward har begraven der eddele wolgeborne herre, Her Marschalk Werner von Huneburg, der disse kirch mit irm Kor zu allererst het geton buwen und wihen in ehre der heiligen Drivaldekeit zu der zit, als man zalte MDL Jor. *Bitten Got fur ihn.* Hier mede vergelijke men nu het grafschrift van graaf Floris, te *Alkmaar*, van het jaar 1296, dat dus is (†). Hier onder is den ingewant van Graaf Floris van Hollant, die verschlagen wort van H. Gerrit van Velsen. Wie twijfelt er nu nog aan, of het hoog- en nederduitsch zijn, zoo voor als na de middeneëuwen, slechts twee onderscheiden hoofddialekten van ééne en dezelfde taal geweest (§)? Daar beide dialekten, in oorsprong, dezelfde taal waren, kon het niet anders, of zij moesten, gedurende de middeneëuwen, allernaauwst aan elkanderen verzwagerd blijven. Immers men neme in aanmerking, dat beide de hoogduitschers en nederduitschers gehoorzaamden aan dezelfde algemeene rijks-

(*) Zie Könighovens *Cronik von Strassburg*; bl 1121. Verg. Kinderlings a. w. bl. 155.

(†) Vid. Phileleutheri Timareten *Collectio monumentor. Belgii Fœder.* p. 371.

(§) Indien iemand, met dit al, nog mogt twijfelen, die leze de uitmuntende voorrede van den oordeelkundigen Clignett voor den *Teuthonista*; bl. 30-84.

rijkswetten; dat de duitsche opperforsten dikwerf te *Nijmegen*, te *Utrecht* en elders hier te lande, met hunnen hofstoet, zich ophielden; dat velen van onze Graven met vrouwen uit het hooge duitschland gehuwd waren; dat de Rhijnhandel, hier te lande, voornamelijk in *Gelderland*, *Utrecht* en *Holland* zeer sterk bloeide; dat de invloed der kruistogten op de duitsche taal niet slechts algemeen was, maar ook op eene volkomen gelijke wijze beide derzelver dialekten verbeterde, verkuischte, hervormde en verrijkte (*). Beide deze dialekten schenen zich, onder de Swavische keizers, weder geheel met elkanderen, als tot ééne taal, gelijk zij voorheen geweest waren, te zullen vereenigen. Meer dan ééne eeuw lang naderden zij elkanderen allengs zeer. Doch na het ombrengen van Koenraad, den *vijfden*, ten jare 1268, toen de kroon aan Rudolf van Hapsburg verviel, die het gebruik der duitsche tale, in de openbare wetten en andere plegtiglijk uitgevaardigde schriften, dadelijk beval (†), ontsloot zich voor het hoogduitsche dialekt een geheel nieuw tijdperk. Van toen af weken

(*) Deze aanmerking ben ik verschuldigd aan onzen schranderen van Wijn, die haar, ter bevestiging van eene diergelijke, niet min zekere, stelling, gemaakt heeft, in zijne *Historische Avondstonden* I. bl. 250-252.

(†) Statuit Rudolphus, ut post hac, ob inscitiam nobilitatis principum et pontificum, edicta, privilegia, in Teutonum lingua ederentur, quæ hactenus Romano sermone data sunt. „, Ita Aventinus *Annal.* L. VII. p. 675 Verg. Kinderlings a. w. bl. 127.

ken de beide duitsche dialekten weder meer van elkanderen, en vormden zij zich, al gaande voort, tot twee geheel onderscheidene talen.

Onder de *Swavische* dichters, die aan het Swavische hof alle aanmoediging vonden, muntte bijzonder uit Rudolf . . . . . (*). Hij was de oudste, maar niet de minst verdienstelijke. Om welke beide redenen wij uit zijne, voor een gedeelte, nog voorhanden zijnde zangen (†) het best de taal van de twaalfde en dertiende eeuw kunnen leeren kennen. Zie hier iets uit zijnen Willem van *Orleans.*

Von Orlens Wilhalm *genant*
Was der Degen (held) hochgemut
Sein herschaft, sein gepurt, sein gutt
Was so hoche und alfo grosz,
Das er wol fursten genosz (medegenoot)
Mochte sein uns was genant
So grosse lehen lich sein lande,
Das man in (hem) *doch furste hiesz,*
Und des namen nicht verstiesz
Durch sein aygen herschaft.
Von frunde hette er grosze kraft,

Mit

(*) Zoo men meent, heette hij Rudolf der Schreiber. Zie de *Manessische sammlung*; II. Th. bl. 181. vergeleken met de voorrede van Casperson voor zijnen *Wilhelm dem heiligen von Oranse*, bl. 22.

(†) In F. Adelungs, ten jare 1796 uitgegeven, *Nachrichten von Altdeutschen gedichten, welche aus der heidelbergische Bibliothek in die Vatikanische gekommen sind*; bl. 41. en volgg.

Mit angebornen syppe (*) *grosz,*
Die alle waren sein genosz.

Allerzigtbaarst naderen wij nu onze eerste Nederlandsche schrijvers, die van het midden der dertiende eeuw gebloeid, en mede in zulk een rijm hunne lettervruchten geleverd hebben. Blijkbaar genoeg doen zij zich, in die betrekking, op, als geene ongelukkige navolgers van de *Swavische* dichters. Gedurende het tijdvak van deze hoogduitsche zangers zweeg men evenwel nog hier in ons land, luisterende naar derzelver liederen, die intusschen krachtiglijk werkten ter eindelijke opwekking van de nederlandsche dichters, wier taal wij vervolgens, als, in korten tijd, reeds merkelijk beschaafd, zullen leeren kennen. Ten einde die verbazend spoedig opgekomen verbetering onzer tale te meer overtuigend in het oog strale, zullen wij hier vooraf boeken eene, schoon vrij wat bedorven, omschrijving van de Apostolische geloofsbelijdenis in de nedersaksisch-nederlandsche tale uit de laatste helft van de twaalfde eeuw, welke gevonden wordt in de meermalen genoemde schriften van Boxhorn (†) en Eckhart (§). Zij helt hier en daar over

(*) Kilian heeft Sibbe, Ghesibbe, *affinitas*. Bij de landvriezen is het nog heden, als zoodanig, in gebruik.

(*) *Hist. Univers.* p. 102.

(†) *Incerti Monachi W. Catech. Theot.* p. 86-90. conf. p. 53.

over naar het vriesche dialekt, en is dus gesteld. Ic kelave in Got Vader almachtigen, in then Sceppare thes hemeles en ther arthen. Ic kelave in sinen enbornen Sune, unsen Herren, thenen helgen Crist (Christus). Ic kelave in thene Helgen Gest. Ic kelave that the thre genenne den, the Vader, en the Sune en the Helge Gest ewar Got hin is(*). Ic kelave, that the sulve Godes Sune, theter gewas ven ambeginne, that he gemmer mer wisen scel, ane (*zonder*) aller slach (*allerleije*) ende. Ic kelave, that the sulve Godes Sune infangen war ven thene Helgen Geste; thar he geboren war ven Mariën, ther euwegen mageth. Ic kelave, that he thur use notthrutthe (*onze nooddruft*) gevangen wart, gebunnen wart, bespottet wart, gehalslaget (*aan den hals geslagen* (†)) wart, gevillet (*gegeesseld* (§)) wart, gecrucighet wart; that he in then cruce gestarf, mitter mennisgid, muiwet (‡) mitter Godhit. Ic kelave, that he begrauuen wart; that thiu

(*) Denkelijk zal men moeten lezen en war God thin is, dat is: *één waar God is*.

(†) Zie van der Schueren en Kilian met de aanteekeningen van v. Hasselt.

(§) Verg. hiervoor bl. 249.

(‡) Hiervoor zal moeten gelezen worden Nivet, of En niwit, *non vero*.

thiu helge siele thu ther helle vor, en thar uth nam alle the tharbe (*goeden, braven* (*),) waren, sinen willen gedaen hadden. Ic kelave, that he thes treaden dages ven thenne dathe ostonth, war God, war mennesche. Ic kelave, that he after siner ubstannisse at ende drang mit sinem iungheren, us (*ons*) the bewarende (*bewaarheidende*) sine waren ubstannisse, enz., enz. (†).

Merkten wij straks aan, dat tot na het midden der dertiende eeuw de beide duitsche hoofddialekten, het hoogduitsch en nederduitsch, uit kracht van denzelfden oorsprong, nog zeer onder elkänderen vermengd waren, veel meer nog had zulk eene vereeniging plaats tusschen de beide hoofddialekten van het nederduitsch, tusschen het nedersaksisch en het nederlandsch. Hadden wij eene zuivere uitgave van den vermaarden *Sachsenspiegel*, die door Epko, of Ekko von Repkow, op last van Hoier, Graaf van *Falkenstein*, ongeveer het jaar 1225, vervaardigd is, wij zouden zulks met voorbeelden, uit den-

(*) Conf. Eckharti *Catechef. Theot.* p. 181.

(†) Eckhart heeft dit oude gedenkstuk met kritisch filologische aanmerkingen opgehelderd, in het aangehaalde werk; bl. 180-183. Ook dit heeft S. J. Baumgarten gedaan in een Paasch programma, ten jare 1752. Beider arbeid toont duidelijk, dat de lezingen hier en daar zeer bedorven zijn. Dit zal de reden zijn, waaröm men het stuk te vergeefs zoekt in de *Monumenta Catechetica* van Schilter.

denzelven genomen, hier ſtaven. Dit oude regtsboek ſchijnt toch in den Nederſakſiſchen tongval oorſpronkelijk geſchreven te zijn. Het is uitgegeven, de eerſtemaal, te *Gouda*, ten jare 1472, voorts te *Bazel* 1474, toen weêr te *Gouda* 1479, te *Delft* en *Keulen* 1480 enz. (*). Maar in alle die uitgaven is eene onzuivere vermenging van hoog en nederduitsch, veröorzaakt voornamelijk door onderſcheiden handſchriften van dit regtsboek, waar van het één, meer hoogduitsch, te *Leipzig*, in de Paulijnſche Bibliotheek gevonden wordt, en de anderen, meer nederduitsch, den naam draagen van de *Quedlinburgſchen*. Drie onderſcheiden *Quedlinburgſche* handſchriften trof P. J. Bruns aan in de Bibliotheek van de Akademie te *Helmſtad*, volgens zijn daar van gegeven verſlag, ten jare 1799 (†). Gruppen liet, ten jare 1763, de *Goudaſche* uitgaven van 1479, nadrukken te *Leipzig*. Maar ook deze nadruk zelf ſchijnt niet in alles zuiver te zijn. Ter bevestiging van het door ons beweerde, beroepen wij ons dus liever op een meer zuiver Nederſakſiſch geſchrift, zijnde een *Chronik von den ſtichtung der weiblichen Abtei Gandersheim*, dat in het jaar 1256 geſchreven is door Eberhard, een' Priester aldaar (§). Zie hier eenige regelen.

Me

(*) Men vindt meer andere uitgaven opgenoemd in Dreijers *Beitragen zur Literatur und Geſchichte*; bl. 128. Verg. Kinderlings a. w. bl. 244.

(†) In de *Beitrage zu den Deutſchen dialekten*; bl. 124.

(§) Deze Chronik vindt men in J. C. Harenbergii *Hiſt.*

Me schölle jo mer des mynschen edelheit
Allermeist bekennen an der süden (zeden) *vromicheit*,
To du groter bist von Gebort edder (oder, of) *Richeit*,
To mer du Zeck schalt neghen (neigen) *to der Otmödigheit.*

Hoe geheel Nederlandsch is bijkans dit Nedersaksische. De grenzen van beide dialekten waren onzigtbaar; zij liepen in en door elkanderen.

De Nederduitsche dialekten; zoo als zij van de vroegste tijden reeds bestaan hadden, kan men tot vijf in getal brengen, namelijk, het Nedersaksisch, het Vriesch, het Bataafsch, het Vlaamsch, en het Nederrhijnsch. Alle deze dialekten kan men ligtelijk nagaan, dat het eene meer, het andere minder van het Frankische geleden, of elk zijne bijzondere wijziging ondergaan hadden. Dit in aanmerking nemende, kan men alleen verstaan het gene de geleerde F. van Lelijveld beweert, achter het tweede Deel van Huijdecopers *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, dat, namelijk, onze nederlandsche taal dezelfde is, als de Frankische, zoo als zij bij Ottfried, Notker en Willeramus voorkomt (*). Anderzins is het er toch zeer verre van daan, dat, ten tijde der gemelde schrijvers, hunne Frankische taal hier te lande overäl gesproken zij geworden. Van de vroegste tijden af hadden zich, hier te lande, de gemel-

Hist. Gandersh. p. 476 en volgg. Verg. Kinderlings a. w. bl. 248 - 250.

(*) Zie bl. 585. Men vergelijke des Hoogleeraars Siegenbeek's *Verhandeling over de Nederduitsche spelling* bl. 98.

melde dialekten gevormd, welke men in de ſpraak der verkeering volgde, en waarnaar dus ook de Frankſche taal, welke de ſchrijftaal der geleerden was, wanneer zij geen latijn, maar duitsch moesten of wilden bezigen, gelijk wij uit het *Leijdſche* afſchrift des werks van Willeramus gezien hebben, geplooid, geſchoeid en gebogen werd.

Het nederſakſiſche breidde zich allengs, meer een' vasten vorm krijgende, ſteeds verder uit, en onderſcheidde zich deels door afwijking van het hoogduitsch, deels door nadering aan, ja als het ware inſmelting in het nederlandsch. Als zoodanig verloor hetzelve, ſedert de dertiende eeuw, zich, over de Wezer, in het oostvrieſche, ja zelfs over de Eems, in het groningſche. Beide deze dialekten evenwel, het laatſte meer, en het eerſte minder, werden grootendeels naar het nederlandſche gewijzigd. De echte vrieſche taal, welke in die gewesten de landtaal was, ten dien tijde, is bekend uit de *oude Vrieſche wetten*, welke verzameld zijn, naar men meent (*), in het begin der dertiende eeuw, door Pibe Sibranda, den elfden Abt van het klooster *Lidlum*. Zij zijn te vinden in de *Beſchrijving van Vriesland*, door Schotanus, en ook voor weinige jaren op nieuw uitgegeven door Wierdsma en Brantsma. Om de taal van dien tijd te leeren kennen, zie men hier ten voorbeelde het begin dezer wetten, 't

(*) Zie Foeke Sjoerds *Beſchrijving van Vriesland*, I. bl. 456.

't welk van den verzamelaar schijnt te zijn. Haet is riucht? List ende kunst riuchtes en goedes. Haet meent dat riuchtes ende goedes. Riuchtes, dat meent riuchtlikera ende eerlikera tinga; alsoe bitioethet hit uus di Paeus. Haet bitioethet wird goedes? Netlikera ende eerlikera tinga; alsoe spreckt di Keyser. Hoe manich riucht ister? Twa; een godlic ende een menslic. Dat aerste is di oenbern, ende dat oeder scheltu lera; dat één is natuerlic, ende dat oeder is taulic. Dat is. *Wat is regt? Wetenschap* (*) *en kunde van het regte en goede. Wat beteekent het regte en goede? Het regte beteekent regtvaardige en eerlijke dingen; alzoo beduidt het ons de Paus. Wat beduidt het woord* goed? *Nuttige en eerlijke dingen; alzoo spreekt de Keizer. Hoe menigerlei regt is er? Tweederlei; één goddelijk en één menschelijk; het eerste is U aangeboren, en het andere moet Gij leeren; het ééne is natuurlijk, en het andere is gemaakt* (†). Welk eene keurigheid beide van vorm en stof, van stijl en zaken! — Dit was de taal, die, nog staande de dertiende eeuw, algemeen gangbaar was, niet alleen in het eigenlijk gezegde Vriesland, maar ook in Oostvriesland en Groningerland (§). Dan met den aanvang der veertien-

(*) Het woord *List* (ons *dolus*) wordt hier in een' goeden zin gebruikt.

(†) Of ingesteld. *Taulic* is van Tauen, *doen*, *maken*; ons *Touwen*, in *leer touwen*.

(§) Verg. Wiarda's *Geschichte d. Friesf. spr.* bl. 14.

tiende eeuw, gelijk vervolgens nader blijken zal, begon in de beide laatstgemelde landen het vriesch zigtbaarlijk te verloopen. Bij de Oostvriezen werd het vermengd met het nederſakſiſche, en bij de Groningers verdween het in het nederlandſche.

In Gelderland en Overijsſel had het dialekt veel van het nederrhijnsch, dat, half nederlandsch, half nederſakſisch zijnde, langs den Rhijn tot aan *Creveld*, en verder op tot *Dusſeldorp* geſproken werd. Te regt ſchrijft Pontanus (*); „ de taal der *Gelderſchen* komt zoo na aan haren oorſprong, het Nederſakſisch, als geene andere van eenig volk van Nederland". In *Zeeland* was het dialekt meest verwant met het Vlaamsch, dat zich uitſtrekte diep in het oude Gallisch België. Men leest, dat zekere Norbert, een geestelijke van de twaalfde eeuw, die het Romaniſche niet verſtond, met vrucht, te *Valenciennes*, in het duitsch predikte (†). Toen ſprak men waarſchijnlijk aldaar beide talen, en het *Romanisch*, en het *Duitsch*; gelijk heden in vele nader bij gelegen *Vlaamſche* ſteden beide *Fransch* en *Duitsch* algemeen geſproken, ten minſte verſtaan wordt. In *Utrecht*, maar vooräl in *Holland*, was het dialekt het zuiverst, of, met andere woorden, het minst gemengd met vreemde dialekten. En dit hollandsch of echt bataafsch dialekt is vervolgens, door gansch Nederland, de algemeene taal der geleerd-

(*) *Hiſtor. Gelr.* L. I. p. 44.

(†) Zie Verhoeven's *Inleiding tot de Belg. Historie*, bl. 183; en vergelijk van Wijns *Historiſche Avondſtonden*; I. bl. 224.

leerdheid in geschriften, en der geestelijkheid op den predikstoel geworden. In de gerigtshoven der bijzondere landschappen bleven voornamelijk nog lang de eigen dialekten heerschen. Nog heden zelfs zijn daar van de duidelijkste sporen allenthalve te ontdekken.

Er is bij het slot van de geschiedenis dezes tijdperks nu nog overig, den invloed, welken andere talen op de Nederlandsche, staande hetzelve, gehad hebben, in eenige bijzonderheden, aan te wijzen. Reeds hebben wij, in het algemeen, gezien, welken verbazenden invloed het latijn op den vorm, op de buiging, voeging, schikking, enz. van de woorden van het nederlandsch, gedurende dit tijdperk, gehad heeft. Maar niet min verbazend groot is de invloed van het latijn, zoo op den innerlijken aard, als op den rijkdom der tale zelven geweest. Eene menigte van woorden, van zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden, maar bijzonderlijk van werkwoorden enz., zouden in onze taal onbekend zijn, waren de Duitsche geleerden uit de middeneeuwen niet met het latijn gemeenzaam geweest. Wij bedoelen hier eene letterlijke overzetting van latijnsche denkbeelden, of zoo gij liever wilt, uitdrukkingen, in het duitsch. Hiertoe kunnen, onder velen, gebragt worden *Aanstonds*, (*statim*,) *Aangaan*, (*inire*), *Aanvangen*, (*incipere*), *Begrijpen*, (*percipere*), en honderd anderen, hoedanigen wij elders hebben opgegeven (*). Der-

(*) Zie mijne *Taalkundige Aanmerkingen over verouderde woor-*

Derwaarts den lezer verwijzende, bepalen wij hem liever bij de gewoonte, welke de oude Nederlanders van dit derde tijdperk hadden, in het, naar de wijze der Latijnen, zamentrekken van zekere woorden, die, iets ftelligs te kennen gevende, door het bijwoord *niet*, dat er werd voorgevoegd, de beteekenis van iets ontkennends kregen. Ten voorbeelde zij *niets* van *ne iets*, *niet iets*, (gelijk in het latijn *nihil* van *ne hilum*) *nergens*, van *ne* (niet) *ergens* (gelijk in het latijn *nunquam* van *ne unquam*). Zoo had men ook *nist* voor *niet is*, *nes* voor *niet es*, en in het oud vriesch zelfs *nellen* (*niet willen*) voor *ne willen* (gelijk in het latijn *nolle* voor *ne*, of *non velle*). In het algemeen waaren onze ouden groote liefhebbers van woorden zamen te trekken. Zoo gebruikten zij *Dins* voor *dit en is* (*), *Dans* voor *dat en is* (†).

Hier voor hebben wij gezien (§), hoe kiesch de *Duitschers* in den beginne geweest zijn, om geene vreemde, vooräl geene latijnfche, woorden dadelijk in hunne landtaal over te nemen. Deze loffelijke zorgvuldigheid bleek ons, dat een' vrij langen tijd hunne pen, bij het vervaardigen van duitfche fchriften, beftuurd heeft. Dan na dat de latijnfche taal allengs de gemeene kerktaal der geestelijkheid was ge-

woorden in de Statenvertaling des Bijbels vervolgd, bl. 167.

(*) Zie Maerlants *Spieg. Hift.* I. bl. 11.

(†) Zie Maerlants *Spieg. Hift.* I. bl. 21.

(§) Zie bl. 222.

geworden, kon het niet missen, of er moesten, natuurlijker wijze, in de landtaal, zoo wanneer zij geschreven, als gesproken werd, langzamerhand zeer vele latijnsche woorden insluipen, die tot den Christelijken godsdienst, met het daaräan verknochte kerkwezen, in deszelfs geheelen omvang, betrekkelijk waren. Meest alle de woorden, die personen of zaken van dezen aard aanduiden, heeft men uit de latijnsche taal, als de taal der kerke, in het duitsch overgebragt en ingevoerd. En nog heden zijn die allen, gelijk in de hoogduitsche, zoo in de nederduitsche, bijzonderlijk ook de nederlandsche taal, algemeen in gebruik. Waarschijnlijk zullen wel niet alle de volgende woorden, welke wij hier als voorbeelden ter opheldering willen opnoemen, tot het laatste gedeelte van dit derde tijdperk onzer geschiedenis behoord hebben. Dan het is ons niet doenlijk, hier tusschen de genen, die tot dit, en de zulken, die eigenlijk misschien tot het vierde tijdperk gebragt zouden moeten worden, eene zuivere schifting te maken. Wij zullen de vermelde woorden derhalve gezamenlijk opgeven, zoo als velen derzelven ten minste in dit derde tijdperk zijn begonnen ingevoerd te worden. Alleen zullen wij evenwel ons bepalen tot zoodanige woorden, als in den schrijfstijl gebezigd werden Woorden van dit slag, die meer in de taal der verkeering gebezigd werden, zijn ons minder bekend, en meenen wij ook, dat hier niet zoo zeer in aanmerking komen. De gemeende woorden zijn, onder anderen, de volgenden.

Aal-

Aalmoes, *Eleemosyna.*
Abt, *Abbas.*
Abtdis, *Abbatissa.*
Agende, een kerk voorschrift, *Agenda* (*).
Altaar, *Altare.*
Bijbel, *Biblia.*
Bisschop, *Episcopus.*
Cel, *Cella.*
Diaken, *Diaconus.*
Dreemter, *Doremtorium*. *Dormitorium.*
Engel, *Angelus.*
Feest, *Festum.*
Heremiet, *Eremita.*
Jubel, *Jubilæum*, Hebr. יובל.
Kaars, *Ciergius*, van *cera*, was; Gr. Κηρος.
Kapel, *Capella.*
Kapellaan, *Capellanus.*
Kapittel, *Capitulum.*
Kardinaal, *Cardinalis.*
Ketter, *Catharus*, Gr. Καθαρος.
Klerk, *Clericus.*
Klooster, *Claustrum.*
Konvent, *Conventus.*
Koor, *Chorus*, Gr. Χορος.
Koster, *Custos*, *Costurarius.*
Leek, *Laicus*, Gr. Λαικος.
Legende, *Legenda.*
Martelaar, *Martyr.*
Mette, (*Cantus*) *Matutinus.*
Mirakel, *Miraculum.*
Mis, *Missa.*
Monnik, *Monachus.*
Offeren, *Offerre.*
Offerande, *Offerenda.*
Orgel, *Organum*, Gr. Οργανον.
Ouwel, *Oblata.*
Paap, *Papa.*
Parochie, *Parochia.*
Pastoor, *Pastor.*
Patroon, (van de kerk) *Patronus.*
Postil, *Post illa.*
Prebende, *Præbenda.*

Pre-

(*) Egt latijn laat zich in deze lijst van het middeleeuwsch latijn niet onderscheiden.

Prediken, *Prædicare.*
Priester, *Presbyter.*
Profeet, *Propheta.*
Proost, *Præpositus*, *Prostates* (*).
Reefter, *Refectorium.*
Sakrament, *Sacramentum.*
Sant, **Sint**, *Sanctus.*
Satan, *Satanas*, Hebr. שטן
Sekte, *Secta.*
Synode, *Synodus.*
Tekst, *Textus.*
Tempel, *Templum.*
Vers, *Versus.*
Vesper, (*Cantus vespertinus*) *Vespera.*

Behalve deze, uit de latijnsche kerkspraak in onze taal opgenomen, woorden, zijn er in dezelve even vele, zoo niet meer, latijnsche woorden overgekomen uit de geregtshoven, uit de statenkunde, uit de artsenijkunde, uit de wijsgeerte, uit de bouwkunde, uit de krijgskunde enz. Uit de geregtshoven hebben wij in onze taal gekregen, onder anderen,

Advokaat, *Advocatus.*
Archief, *Archivum.*
Bulle, *Bulla* (†).
Cipier, van *Cippus.*
Datum, (dagteekening) *Datum.*

Fis

(*) Doorgaans wordt dit woord in een' kerkelijken zin gebezigd, beteekenende zoo veel als *Aartsdiaken.* Doch ook heb ik hetzelve gevonden in den zin van *Landvoogd* of *Stadhouder*, in de *Evang. en Epistelen*, gedrukt ten jare 1486, bl. 45. *Die proest van den volcke van Damasche des Konings* enz.

(†) Eigenlijk een diplomatisch gezegeld open schrift op perkament. Van hier *Kartebel*, eene *Bulle* of gezegeld open schrift op *kaart* of *papier.*

Fiscaal, van *Fiscus*, in de middeneeuwen de kast, waar de boeken in gezameld werden.

Instrument, een Bewijsschrift, *Instrumentum*.

Kanselij, Kanselarij, van *Cancellus*, *Cancelli*.

Kanselier, *Cancellarius*, iemand, die de verzoekschriften aan den vorst inleverde.

Kerker, *Carcer*, Gr. Καρκαρος.

Notaris, *Notarius*.

Persoon, *Persona*.

Plakkaat, oul. Plackaert, in het Fransch Placard, van het middeneeuwsch *Placare*, iets ergens aan doen vast kleven; verwant aan ons *plakken*.

President, van het Latijnsche *Præsidere*.

Proces, *Processus*.

Prokureur, *Procurator*.

Sekretaris, *Secretarius*.

Servituut, Dienstpligt *Servitus*.

Testament, *Testamentum*.

Zegel, *Sigillum*.

Uit de Statenkunde zijn bekend, onder vele anderen, de volgende woorden.

Baron, Vrijheer, *Báro*.

Cijns, *Census*.

Domeinen, van *Dominia*, Heeregoederen.

Impost, *Impositum*.

Keizer, *Cæsar*, Gr. Καισαρ.

Order, een bevel, van *Ordo*, welke beteekenis het woord reeds in de pen der oude Romeinsche schrijvers heeft gehad.

Pacht, *Pactum*.

Paleis, *Palatium*.

Prins, *Princeps*.

Purper, *Purpura.*
Rebel, *Rebellis.*
Schepen, *Scabinus.*

Uit de Artsenijkunde heeft men, onder anderen, bekomen

Abces, (een gezwel) *Abscessus.*
Absteunie, (een etter-gezwel) *Apostema.*
Chirurgijn, *Chirurgus.*
Kanker, *Cancer.*
Kolijk, *Colica*, van het Gr. *κῶλον.*
Kuur, *Cura.*
Medicijn, *Medicina.*
Pest, *Pestis.*
Pil, *Pilula.*
Podagra, *Podagra.*
Salpeter, *Sal petra* (steenzout).
Spatel, *Spatula.*

Uit de Wijsgeerte

Cilinder, *Cylindrus*, Gr. Κυλινδρος.
Cijfer, *Cifera.* Misschien is wel dit woord verwant aan het Oostersche ספר.
Cirkel, *Circulus.*
Graad, *Gradus*; van daar *naar graden*, *Gradatim.*
Linie, *Linea.*
Nommer, *Numerus.*
Punt. *Punctum.*
Som, *Somma.*
Spatie, *Spatium.*

Uit de Bouwkunde

Cement, *Cæmentum.*
Fabriek, *Fabrica.*
Frontisspies, *Frontispicium.*
Pilaar, *Pila.*
Pin, Pen, *Pinna.*
Post, *Postis.*

Uit

Uit de Krijgskunde

Admiraal, Amiraal. Dit woord schijnt door de kruisreizigers op hunne togten naar het heilige land opgedaan te zijn, en als zoodanig herkomstig van het Oostersche Emir, een' bewindhebber des volks. Voegelijk evenwel laat het zich ook afleiden van het Italiaansche *Miraglio*, dat den spiegel van het schip beteekent, dewijl daar de plaats des bevelhebbers was, die dus zijne bevelen *Almiraglio* gaf. Het woord is ook in Italië het eerst gebruikt geworden (*).

Generaal, *Generalis.*

Kapitein, Fransch *Capitain*, *Capitaneus.* In onze taal is het anders *Hoofdman*, *Hopman.*

Sergeant, *Sergeantius*, in het middeneeuwsch Latijn; van het Latijnsche *Serviens*. Ook is dit woord oulings gebruikt geworden in de beteekenis van een' burgerlijken dienaar des geregts, en ook van een' aanzienlijken ambtenaar.

Uit de Scholen hebben wij, onder anderen, gekregen.

Dokter, *Doctor.*
Musijk, *Musica.*
Profesfer, *Profesfor.*
Rekter, *Rector.*
Student, *Studens.*
Studeren, *Studere.*

Deze weinige voorbeelden, uit velen gekozen, zullen genoeg zijn

(*) Zie Weilands *Woordenboek* op het woord.

VIERDE AFDEELING.

Het tijdperk der geschiedenis sedert den leeftijd van Van Maerlant *tot even voór het midden der vijftiende eeuw, toen de Boekdrukkunst werd uitgevonden.*

De bijzondere geschiedenis des lands, in dit tijdperk voorgevallen, heeft op de taal veel minder invloeds gehad, dan in het naastvorige. Zij is voor de geschiedenis der taal van weinig of geen belang. Het land werd bestuurd door bijzondere Graven, die, als geboren Nederlanders, geene verändering in de taal te wege bragten. Maar onder hen bloeiden de kunsten, die ter beschaving van de taaldialekten veel medewerkten. Opzettelijk spreek ik hier van dialekten, waarin de taal onzer voorouderen, gedurende het naast voorgaande tijdperk, reeds verdeeld was. Uit die dialekten was alleen de taal bekend. Geene schriften waren er in de taal zelve, als eene algemeen gangbare taal, voor zoo verre men weet, vervaardigd. Indien iemand schreef, drukte hij zich met de pen, in zijn bijzonder dialekt, even zoo uit, als met den mond. Zulke onderscheiden nederlandsche dialekten hebben wij in het slot des naastvorigen tijdperks leeren kennen. Zij waren deels uit de elfde, deels uit de laatste helft der twaalfde eeuw. Van dien tijd af tot kort voor den dood van Graaf

Wil-

Willem, den *tweeden*, die, ten jare 1256, door de *Westvriezen*, niet verre van *Hoogwoud*, vermoord werd, doet er zich in onze geschiedenis een tijdvak op van ongeveer honderd jaren, waaruit geen geschrift, in eenigen nederlandschen tongval vervaardigd, tot ons is overgekomen. Dit mag ons zoo veel te meer spijten, wijl, staande die eeuw, de schrifttaal de grootste vorderingen gemaakt schijnt te hebben, en zich te haren aanzien allengs de bijzondere dialekten tot ééne algemeene taal vereënigd hebben, die van allen verstaan werd. In de spraak bleven gewisselijk de dialekten, gelijk nog heden, heerschen, maar in geschrift verdwenen zij van lieverlede gansch en al. Van dien tijd af mogen wij rekenen, dat de schrijfkunst niet slechts de bewaardster, maar ook de vormster der tale geweest is.

Het gene ter beschaving der schrifttaal intusschen niet weinig toebragt, was, dat reeds in het midden der dertiende eeuw, onder het Grafelijk bewind van Willem, den *tweeden*, de openbare landsbesluiten, magtbrieven, enz., die anders in een allerëllendigst latijn vervaardigd werden, in het nederlandsch begonnen gesteld te worden (*). Eenigen tijd duurde het nogtans, eer zulks algemeen doordrong. De geleerde Emmius bepaalt dit tot het jaar 1298 (†). Het oudste nederlandsche geschrift van dien aard, dat men kent, is eene Keur, welke Koning

(*) Legatur Beati Rhenani Lib. II. de *Reb. Germ.*
(†) De *Agro Frisiæ*, p. 265, 268.

ning Willem, Graaf van *Holland* en *Zeeland*, aan de burgers van *Middelburg*, op het eiland *Walcheren*, heeft gegeven den 11 van *lentemaand* des jaars 1254.

Dit belangrijk stuk is het eerste zuiver nederlandsch-duitsche geschrift, het welk wij onder het oog hebben gehad (*). Men vindt hetzelve geheel,

(*) Huijdecoper meende een Neêrlandsch geschrift te kennen, hetwelk hij hield voor vervaardigd in het jaar 1190. Doch aan de echtheid van dit jaargetal mag met reden getwijfeld worden. Zie de aanteekeningen van Van Lelijveld op Huijdecopers *Proeve van T. en D.* I. bl. 12. Iets diergelijks moet ik aanmerken van een oud handschrift, getijteld *Een Epistel tot den XI dusent magheden* Christi, het welk dus begint. *In den jaer ons heren dusent hondert ende drie en tachtick van den inspreken goedes ende mit medewerken sijnre goedetierenste moder onser alre coniginne is ons gheraden mit godliker voermaninghen dye nuwe hystorien der heilighe XI dusent magheden te bescriven.* Deze brief heeft alzoo geheel het voorkomen van in het jaar 1183 geschreven te zijn. Maar dewijl de taal des briefs veel jonger blijkt te zijn, zal dezelve denkelijk eene vertaling zijn uit het latijn, die in het midden of laatst van de veertiende eeuw vervaardigd is. Dit stuk wordt geheel gevonden in Le Long's *Reformatie van Amsterdam*, bl. 270. Over het handschrift van deze *Epistel*, 't welk, onlangs, bij de verkooping der boeken van den Heer van Wachendorff, mijn eigendom geworden is, zie men van Lelijvelds aanmerkingen op Huijdecopers *Proeve van Taal en Dichtk.* I. bl. 55. Met het *Middelburgsch privilegie* staat, in ouderdom, naar het schijnt, meer gelijk een klein fragment uit eene [illegible] de hollandsche Kronijk van ongeveer het jaar 1254, te vinden in de *Beschrijving der stad Delft*, ten jare 1[illegible] uitgekomen, bl. 21, doch welk werk ik niet bezit. Zie over dezelve van Lelijvelds aanmerkingen op Huijde-

heel, ſchoon, wat de oorſpronkelijke ſpelling aangaat, zeer gebrekkig, in het eerſte deel van het *Charterboek van Holland* en *Zeeland*, door F. van Mieris, uitgegeven in het jaar 1753, maar voor een klein gedeelte, volgens een eigenhandig afſchrift, allernaauwkeurigst in des beroemden Kluits *Historie van het Graafſchap van Holland en Zeeland* (*). Naar dit reine afſchrift van den taalkundigen Kluit. zullen wij hier het begin, midden en einde van dezen grafelijken magtbrief letterlijk den lezer mededeelen. Dezelve begint dus. „ *In de name des Vaders, ende des Soens, ende des heleghes Ghests.* Willem *bi der gratien gods* Koning van Rome *ende altoes Augustus. Ende Graue van Holland. Alle den ghenen die deſen brief aneſien ſine gratie ende al goed. Omme zonderlanghe vrienſcepe dar wi bi minnen*

decopers *Proeve van Taal en Dichtk.* I. bl. 13, en *Korte Beſchrijving van het dorp Loemel*, uitgekomen te *Nijmegen*, 1808; bl. 13. Evenwel met het *Middelburgſche privilegie* ſtaat nog meer gelijk een, in het nederlandsch geſchreven, *Verdrag* van het jaar 1251, tusſchen den Aartsbisſchop van *Keulen* en den Graaf van *Culik*, maar het welk nog onuitgegeven is, en te *Keulen* bewaard wordt. Zie de *Inleiding tot de Historie van Gelderland* door W. A. van Spaan; III. bl. 439. Dit is het oudſte neêrlandsch geſchrift, 't welk ik weet, dat er is. Men leest hier en daar wel, in het nederlandsch geſchreven, keuren, giftbrieven, enz. van nog vroeger tijd; maar, zoo verre ik die heb kunnen beoordeelen, zijn het ſtukken, die in het latijn geſteld, en eerst lang naderhand in het nederlandsch vertaald zijn geworden.

(*) *Hiſtoria Critica Comitatus Hollandiæ & Zeelandiæ*; T. II. P. II. p. 654-656.

nen de portres van Middelbg. gheuen wi hem (*) *dese choere ende dit recht dat in desen brief ghescreven staed.*" — Het dertigste artikel is dus. „ *Sowar so portre van midd' eneghen man vind bin den graueschepe van hollant die hem schoud schuldech es hi moghen* (†) *arresteren mets grauen rechtere.*" — Het vierendertigste artikel is. „ *So wat so gheschied bin arne* (§) *of up den dük of ene roede bin den dike dat sal men berechtten bin midd. ende bi der chore van Midd.*" — Het slot is. „ *Omme dat dese chore stade bliue ende ewelik zo hebben wi ze ghedaen beseghelen met onsen koneghe leken zeghele. Ende verbieden dat bi onser koninghleker gheweld ende onser graueleker gheweld* (*), *dat niemene weder* (‡) *dese chore ne doe ende die dat dade hi soude hebben onsen evelenmoed. Behouden in allen sticken onser koninglekes ere ende Recht ende onser graueleker. Dese brief word ghegeven ende ghezegeld tot Dordrecht in zinte gregorys auende die was in ons heren dusentechste iaer ende tve hondertechste ende drie ende vichtechste, ende tvelefste indictie* (**).

Uit

(*) *Hem* is hier *hen*. De ouden kenden tusschen deze beide woorden geen onderscheid.

(†) Dat is *Mag hem*.

(§) *Arne* is de naam van eene rivier, bij *Middelburg*, waarvan *Arnemuiden* zijn' naam heeft.

(*) *Gheweld* is hier *Magt*.

(‡) *Weder* is *Tegen*, nog overig in *wederstaan* voor *tegenstaan*.

(**) Uit dit bijvoegsel van de *tvelefste indictie* merkt de Heer Kluit op, dat de keur niet gebragt moet worden,

ge-

Uit dit voorbeeld leert men het oud nederlandsch zoo zuiver kennen, als het toen geschreven heeft kunnen worden. Duidelijk bemerkt men, dat er toen reeds acht gegeven werd op het onderscheid der geslachten, en op eene goede regelmaat zoo wel van de buiging der naamwoorden, als van de voeging der werkwoorden. Alleen ten aanzien van de spelling der woorden, was men minder naauwkeurig; hierin was de pen zich zelve niet gelijk; blijkens *beseghelen* en *ghezegeld*, *koneghelek*, *koninghlek* en *koninglek*. Ook de taal is doorgaans niet gemengd met bastaardlatijn. Eyenwel zien wij uit het, er in voorkomende, *aresteeren*, dat de zoogenoemde stadshuiswoorden al van de vroegste tijden in den diplomatischen stijl zijn begonnen in te sluipen. Deze eerste nederlandsche keur doet ons mede klaarblijkelijk zien, welk eene hooge vlugt de taal onzer vaderen in de dertiende eeuw genomen had, even als de Fransche in de tiende eeuw (†). Vergelijken wij haar bij de taal van de twaalfde eeuw, in de hier voor geboekte omschrijving der Apostolische geloofsbelijdenisse, die toch meest neêrlandsch is, welk een onderscheid! Hoe veel zachter was in ééne eeuw tijds de gansche vorm der tale geworden! Hoe zigtbaar was de taal, als in ééns, tot die éénzelvigheid gebragt, welke zij nog heeft, en haar zoo kenmerkelijk van hare zuster, de Nedersaksische, onderscheidt. Van

gelijk van Mieris meent, tot het jaar 1253, maar 1254.

(†) Verg. hier voor bl. 253, 254.

Van waar die spoedige verändering? Binnen een bestek van honderd jaren hadden mannen van kunde, aangewakkerd door het voorbeeld, aan de eene zijde, van de dichters van *Provence*, aan de andere zijde, wel allermeest van die van *Swaven*, een begin gemaakt van zich, met allen ernst, op de dichtkunst toe te leggen. 's Lands Graven, door de fransche en duitsche hoven tot naijver opgewekt, erkenden niet alleen de verdiensten van deze dichters, maar spoorden hen, door belooningen, tot de vervordering van derzelver arbeid, op het krachtigst, aan. Het vaderland beminnende, ging hun deszelfs taal ter harte, en zagen zij het groote gebrek aan schriften in dezelve gaarn éèns eindelijk vervuld. Die eer komt, bijzonderlijk, toe aan Graaf F l o r i s, *den vijfden*, die, ten jare 1256, aan de regering gekomen, veertig jaren het gebied in hand had, alle zijne voorzaten in aanzien en magt overtrof, en een vorst was, met de uitmuntendste ziel en ligchaams hoedanigheden begaafd. In den aanvang evenwel werden er geene oorspronkelijke nederlandsche schriften vervaardigd. Het waren vertalingen uit het latijn en fransch. Hier voor waren voornamelijk twee redenen. Vooreërst, om oorspronkelijk te schrijven en te dichten, waren onze nederlandsche geleerden hunne moedertaal met de pen nog niet genoeg meester. Ten tweede, er waren reeds zoo veele oorspronkelijke, latijnsche en fransche, schriften over nuttige onderwerpen, die voor eene algemeene lezing geschikt waren, in de wereld, dat men het overbodige

ge moeite achtte, die met nederlandſchen te vermenigvuldigen, en dus best vond, om dezelven in het nederlandsch te vertalen. Alzoo werd alles, wat men ſlechts vinden konde, uit het latijn en fransch in nederlandsch rijm vertaald. Het ware anders, zoude men zeggen, wel te wenſchen geweest, dat deze vertalingen niet in rijm, maar in onrijm geſteld waren geworden. Immers het rijm boeit de pen van den vaardigen ſchrijver, en het onrijm kan den vorm der taal toch niet benadeelen. Evenwel deze *drift, om in rijm te vertalen* (*), had, uit haren aard, eenen heilzamen invloed op de taal, die er aanmerkelijk door verbeterd en veraͤdeld werd. Een goed dichter tracht altijd een goed taalkundige te zijn. Naar mate men er vorderingen in maakte, werd ook de taal zachter, keuriger, zuiverder en meer krachtig. Zonder beſchaving van taal toch kan geene dichtkunst, hoe gering ook, beſtaan. Hij, die waarlijk dichter is, neemt de taal, waarin hij dicht, vrij en ſtout, onder handen, en kneedt haar volkomen naar de, door hem beſtudeerde natuur, ten einde aan zijne uitdrukkingen eene zinnelijke ſchoonheid te geven, welke den man van genie gevallen kan. De ware dichter zet aan de taal den wezenlijkſten luister bij; hij blaast haar leven in; hij verleent haar kracht en nadruk. Hoe gebrekkig ook

(*) Met welk eene drift men vertaalde, blijkt uit het ſlot eener zoodanige vertaling uit het latijn, welke denkelijk in het laatst der dertiende eeuw vervaardigd is, te vinden in van Wijns *Hiſt. Avondſt.* I. bl. 308.

ook de nederlandsche dichtkunst in de dertiende eeuw ware, veel evenwel had zij reeds van een taalvormend vermogen, dat trouwens haar als aangeboren en natuurlijk was. Hier kwam bij, dat men, door het vertalen uit het fransch, eene hebbelijkheid kreeg, om zich kiescher in het neêrlandsch uit te drukken. Alzoo werd, gelijk de geleerde Siegenbeek, naar waarheid, schrijft (*), onze letterkunde in die vroege tijden reeds naar die der Franschen, welke haar in oudheid overtreft, aanvankelijk gevormd.

Onder de nederlandsche dichters, welker hoog waardeerbare arbeid eenen zoo verbazend grooten invloed op de taal had, worden geteld Willem Utenhove, Calfstaf, Noïjdekijn, Clais van Brechten en meer anderen. Dezen leefden in de tweede helft der twaalfde, en in de eerste helft der dertiende eeuw. Kenden wij nu ook de poëtische voortbrengselen van deze mannen! Dan, helaas! alleen hunne namen zijn overgebleven. Hunne schriften zijn door de mot des tijds reeds lang verteerd geweest (†). Dit gemis evenwel wordt eenigzins vergoed door de dichtwerken van twee voortreffelijke geleerden diens tijds, beide mannen, die in de tweede helft der dertiende eeuw geleefd hebben, en welker namen onsterfelijk zijn. De eenigzins kundige lezer bevroedt ligtelijk, dat ik het oog hebbe op

(*) *Verhandeling over de Spelling*, bl. 73.

(†) Zie van Wijns *Hist. Avondst.* I. bl. 261-264, en de uitmuntende *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde*, door J. de Vries, I. bl. 2.

op Jakob van Maerlant en Melis Stoke. Beider schriften zijn vervaardigd in het Vlaamsch - bataafsch, of liever, meer eigenlijk gesproken, dat van den oudsten in het Vlaamsch, en dat van den anderen in het Bataafsch. Ten dien tijde voerde de Nederlandsche taal in het algemeen den naam van de Vlaamsche taal, om dat de Vlaamsche provintie toen bij uitnemendheid bloeide (*), maar ook inzonderheid, om dat bij de oude Vlaamsche schrijvers de taal het zuiverst gevonden werd (†), inzonderheid ten aanzien van de geslachten. Aan het Vlaamsch kwam het naast het Brabandsch. De Bataafsche, of gelijk wij haar nu noemen mogen, de Hollandsche (§) taal daarëntegen was meer krachtig en deftig. Die on-

(*) Verg. Ten Kate's *Aanleiding*, I. bl. 57.

(†) Verg. Huijdecopers *Proeve van Taal en Dichtk.* II. bl. 440.

(§) Wij mogen de Bataafsche taal nu voortaan de *Hollandsche* noemen. In de landsschriften van de elfde eeuw, en wel in een' gifstbrief van het jaar 1064, door Hendrik, den *vierden*, aan Willem, Bisschop van *Utrecht* gezonden, vindt men het eerst de benoeming van *Holland*, waarönder toen slechts, omstreeks *Dordtrecht*, een klein gedeelte verstaan werd van den ruimen grond, die door hetzelve thans wordt aangeduid. Zie Koks *Vaderl. Woordenboek*, XX. D. bl. 659. De oorsprong des naams is onbekend. Onderscheiden zijn de gissingen der geleerden hierömtrent. Zie Halma's *Tooneel der Nederlanden*, I. bl. 422. Misschien is die van Alting, *Notit. Germ. infer.* P. II. p. 94, naar wiens meening *Holland* zoo veel is, als het *land aan de Helle* of *Helium*, (vanwaar *Hellevoet* en *Hellevoetsluis*) den mond van den *Westerrhijn* en de *Maas*, nog wel de meest gegronde. Immers men heeft ook *Rhijnland*, *Maasland*, *Salland*, dat is, het *land* aan den *Rhijn*, aan de *Maas*, aan de *Sale*, of *IJssel*.

onderscheid heeft geduurd tot aan het laatst der vijftiende eeuw. Beiden verloren zij toen hare kenmerkelijke hoedanigheden; beiden werden zij even onzuiver en krachteloos. In dien vervallen staat zijn ze gebleven, gelijk wij verder zien zullen, tot na de Spaansche beroerten, toen het Hollandsch zich, zoo in zuiverheid, als in kracht, boven het Vlaamsch verhief, dat niet weder het hoofd heeft kunnen opsteken, en nog heden in dezelfde laagte, waarin het voor meer dan twee eeuwen gezonken is, ligt. De schriften van de twee genoemde geleerden, uit dit oogpunt beschouwd, zijn dus hoogstwaardeerbare gedenkstukken van onze oude Nederlandsche letterkunde, en voldoende genoeg, om de taal onzer vaderen van de dertiende eeuw regt te leeren kennen.

Jakob van Maerlant hebben wij den oudsten der nederlandsche schrijvers genoemd, welker boeken ons zijn overgebleven. Wilden wij geloof slaan aan het gene nog in het midden der achttiende eeuw van niemand betwijfeld werd, zoo zoude er in onze handen een geschrift zijn, dat opgesteld ware wel honderd jaren vroeger, dan van Maerlants werken. Wij bedoelen de bekende *Rijmkronijk*, van eenen Klaas Kolijn, naar men meende, geschreven, in de tweede helft der twaalfde eeuw, en met aanteekeningen op eene vrij kostbare wijze uitgegeven, door Mr. G. van Loon, in het jaar 1745. Dan het is uit den ganschen inhoud van dit werkje voor deskundigen zoo zigtbaar, als eenig voorwerp, op het helderst van den dag, zijn kan, dat hetzelve in de zeven-

tiende of in het begin der achttiende eeuw is zamengeflansd, door eenen geslepen fielt, die er zijn voordeel in heeft gezocht, om het oudheidlievend publiek met deze broddelarij van zijn bedriegziek vernuft, op eene eerlooze wijze, te verschalken. De onëchtheid trouwens van deze *Rijmkronijk* is buiten dien uit de letterkundige geschiedenis der geleerde mannen, die aan dezelve het eerst kennis hebben gehad, zoo duidelijk bewezen, dat er geene de minste tegenbedenking meer overschiet (*). Wie echter de man geweest zij, die zich er aan vergrepen heeft, om ons dit valsche stuk voor echt in handen te duwen, is onzeker. Hier van laat zich niets met gewisheid zeggen (†). Genoeg dus van den nooit be-

(*) Dit is voldingend betoogd door onzen geschiedkundigen Wagenaar in zijnen *Toets der Rijmkronijk van* K. Kolijn, in de *Werken van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leijden*, III. bl. 201 en volgg.

(†) Wagenaar was er niet vreemd van, dat de eerste bezitter dezer *Kronijk*, Kornelis van Alkemade, die er zeer veel ophefs van had gemaakt; er de auteur van ware. Huijdecoper ook hield van Alkemade er van verdacht. Dan de oordeelkundige van Wijn heeft in zijne *Hist. Avondst.* I. bl. 146 en volgg. dien waardigen man van bedriegerij in dezen vrij gepleit. En de schrandere A. Kluit heeft, in een' brief, aan den Heere van Wijn, die geplaatst is in het *Huiszittend leven* van den laatsten, I. bl. 129-213, uit de oorspronkelijke papieren, brieven, enz. van Alkemade, aangaande de *Kronijk* van Klaas Kolijn, allerbaarblijkelijkst aangetoond; dat het er zoo verre van af is, dat Alkemade het publiek bedrogen hebbe, dat hij zelf integendeel, door zijnen geestdriftigen ijver voor oude vaderlandsche geschriften vervoerd, zich heeft laten bedriegen door een' Regnerus de Graaf,

bestaan hebbenden K. Kolijn! De grijze van Maerlant blijft de oudste, ons uit zijne werken be-

plaatsnijder te *Haarlem*, die hem, op eene listige wijze, een afschrift' der gewaande *Kronijk* van K. Kolijn voor eene aanzienlijke som gelds in handen heeft gespeeld. Welligt is deze de Graaf zelf de vervaardiger van het valsche stuk geweest, als zijnde een meer of min geletterd man van doorslepen brein, maar van losse zeden, en bekrompen beurs. Dus wordt hij door Van Alkemade zelven beschreven. Zie van Wijns *Huisz. leven*, I. bl. 154, en in de voorrede voor het I. D. II. St. bl. 4. Van Alkemade, hoe geleerd een man hij ook ware, kon te dezen aanzien ligtelijk bedrogen worden, wijl het hem gansch en al ontbrak aan kennis van de taal onzer ouden. Hij was wel een liefhebber van onze oude vaderlandsche taal, maar er geen beoefenaar, altoos geen kenner van. Dit blijkt genoegzaam daaruit, dat hij de gewaande taal van K. Kolijns boek, dat dus begon,

's Lants geschichten wil ic oitconden,
Zoo ic heb gescriben vonden
In den Kloestre te Hegmunde.

beschouwde als geheel en al te zweemen naar de taal van Ottfrid, en ook daaruit, dat hij Ottfrid voor een' schrijver groet, die slechts ruim vijftig jaren voor K. Kolijn geleefd hadde. Naar van Alkemade's rekening leefde Kolijn voort na het midden der twaalfde eeuw, terwijl Ottfrid, gelijk wij gezien hebben, geleefd heeft in het midden der negende eeuw. Dit maakt ondertusschen een tijdvak, dat zesmaal grooter is, dan van Alkemade meende, een tijdvak van drie eeuwen. Verg. van Wijns *Huiszittend leven*; I. bl. 159. Minder evenwel staan wij verbaasd over van Alkemade's onkunde, dan over de doortrapte vindingrijkheid van den man, die dit werkje heeft opgesteld in eene taal, welke hem vrij wat moeite zal gekost hebben, als hebbende hij de taal der ouden hier en daar zeer behendiglijk nagebootst. Met dit al zijn, onder den glimp der oudheid, welken hij aan zijn geschrift heeft

bekende, nederlandſche ſchrijver. Deze geleerde man, geboren te *Damme*, in *Vlaanderen*, ten jare 1235, was Griffier ter dier ſtede, en beroemd wegens zijne voortreffelijke kundigheden, als wijsgeer, als redenaar, als dichter, en als beoefenaar van zijne moedertaal. Menigvuldig zijn de lettervruchten van zijnen werkzamen geest, als, onder anderen, een *Rijmbijbel*, of eene *berijmde vertaling van de Historia Scholastica* van Petrus Comester, welke men meent, dat in het jaar 1270 gedicht of gerijmd is; — het *Leven van den heiligen* Franciskus, naar het latijn van Bonaventura; — *Bloemen of ſpreuken van* Aristoteles, anders genoemd *Heimelijcheit der heimelijcheit*, mede uit het latijn vertaald; — *Wapene Martijn* (of zamenſpraak tusſchen Jakob en Martijn); — de *Drie gaerden*, en meer anderen. De drie eerstgenoemden worden, als wezenlijke letterſchatten, in afſchriften, door dezen en genen liefhebber der vaderlandſche taal en oudheidkunde bewaard, en de twee laatſten zijn wel reeds lang door den druk gemeen gemaakt (*), maar komen thans zeer zeldzaam voor. Bijzonderlijk verdient

heeft weten te ſtrijken, de ſporen van bedrog voor deskundigen zigtbaar genoeg. Zij zijn allerduidelijkst aangewezen, zoo door Huijdecoper, in zijne *Aanmerkingen* op Melis Stoke's *Rijmkronijk*; I. bl. 17, 21, en op meer andere plaatſen, als door Kluit, in den aangehaalden Brief aan den Heere van Wijn.

(*) Het eerſte van deze beide laatſten kwam in druk uit te *Antwerpen*, ten jare 1496, en het andere mede te *Antwerpen*, omtrent het jaar 1480, ook naderhand, omtrent het jaar 1550.

dient hier onze aanmerking 's mans *Spiegel Historiaal*, maar die als nog slechts voor een gedeelte in druk voor elk verkrijgbaar is, als zijnde van denzelven de twee eerste deelen uitgegeven te *Leijden*, in de jaren 1784 en 1785. De uitgevers waren Jakob Arnout Clignett en Jan Steenwinkel, mannen van gevestigden roem in het vak der nederlandsche letterkunde. Beiden hebben zij achter ieder deel hunne keurige, kritische, taalkundige, aanmerkingen gevoegd (*). Deze *Spiegel Historiaal* is door van Maerlant geschreven, op last van Floris, den *vijfden*, die in het gebrek, dat men aan eene algemeene geschiedenis in de moedertaal had, voorzien wilde. Ten dien einde had hij zijn oog laten vallen op het algemeen historisch werk van Vincentius, een' Monnik in een klooster te *Beauvais* in *Frankrijk*, ongeveer het jaar 1245, in het latijn opgesteld. Van dit geschrift, meermalen naderhand door den druk gemeen gemaakt, is van Maerlants arbeid eene in rijm gebragte Vlaamsch-duitsche, of Vlaamsch-nederlandsche vertaling (†).

Van

(*) De uitgave is geschied naar het eenigste, zeer oude, afschrift van het werk, dat, zoo verre men weet, thans bestaat. De Heer Clignett was het door inkoop magtig geworden te *Gent*. Daarna heeft het in eigendom bezeten de Heer Steenwinkel, die zich nu bezig hield met het derde deel in het licht te geven, maar door den dood hierin is verhinderd geworden. Het derde deel is reeds geheel afgedrukt, en men mag met grond hopen, dat hetzelve eerlang door den druk zal gemeen worden gemaakt. Het geheele werk zal ongeveer zes zulke deelen beslaan.

(†) Zie de voorrede van den *Spiegel Historiaal*: bl. 62, 63.

Van Maerlant heeft dezelve beginnen te vervaardigen ten jare 1283, en voleïndigd zeker voor het jaar 1296. Hij overleed te *Damme*, in het jaar 1300, oud vijf en zestig jaren. Van zijne tijdgenooten werd hij reeds begroet met den eernaam van den *Vader der oude Duitsche dichters.* Bij eenen onbekenden dichter, door Le Long aangehaald (*), leest men,

> Jacob van Maerlant, die Vader
> Es der Dietscher Dichteren algader.

Wil men het woord *Dichter* hier nemen in de thans alleen gangbare beteekenis, welke het woord toen bijzonderlijk ook reeds gehad heeft, zoo is dit getuigenis allerwaarächtigst, 't welk men nader gestaafd kan vinden door den verdienstelijken de Vries, in zijne reeds vermelde *Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde* (†). Dan het woord *Dichter* beteekende bij onze ouden ook in het algemeen hetzelfde als *Schrijver*, *Auteur*, enz. In die beteekenis was het zelfs meer bekend, dan in die van *Poïet* (§). Weshalve wij van Maerlant, volgens het gemelde getuigenis, voornamelijk mogen houden voor den vader der

(*) In de *Boekz. der Nederd. Bijbels*, bl. 158. Verg. de voorrede voor van Maerlants *Spiegel Hist.* bl. 37.

(†) I. bl. 3-7.

(§) Kilian heeft *Dichter*, *Poeta*, *Commentor*, *Auctor*. De *Teuthonista* heeft *Dichter*, *Dictator*, *Compositor*, *Confictor*, *Poeta*, Plantijn heeft *Boecken dichten*, *Composer liures*, *libros edere vel scribere.* Verg. de aanteekening op van Maerlants *Spiegel Hist*, I. bl. 13.

der *Dietsche* of Nederlandsche schrijvers, voor den vader en vormer onzer Nederlandsche tale in geschrift (*). 's Mans taal in geschrift willen wij den lezer doen kennen! Wij kiezen daartoe in de eerste plaats iets uit de opdragt des werks aan Graaf Floris, den *vijfden*; I. bl. 3.

Graue Florens! Co. Willems sone!
Ontfaet dit werc, ghi waert de ghouc,
Die mi dit dede anevaen.
Ghenoughet U, wildijt ontfaen
Danckelike, so bem ics vro,
En̄ ic houts mi gepayt (†) also.
God geue U leuen sonder blame!

Hoe kort en krachtig is deze aanspraak tot den Vorst! Wijders valt, onder het geen volgt, bijzonderlijk onze aandacht op de geschiedenis van Kaïn en Abel; bl. 11.

Men wille seggen in waren brieue (oorkonden), (§)
Dat

(*) Door *Dietsch* verstonden onze ouden het *Nederlandsch*. Van Maerlant zelf was hun hier in voorgegaan, onderscheidende (in de *Prologhe* van zijn *Leuen van den h. Franciscus*, H. S.) *Dietsch* (Nederlandsch) van *Duuts*, dat is, Hoogduitsch. Tot het laatste schijnt hij evenwel mede het Nedersaksisch gebragt te hebben. Verg. hier voor bl. 244.

(†) Het woord *Payen* wordt hier in een' goeden zin gebezigd voor *te vrede stellen*. Kilian heeft *Paijen*, *satisfacere*, *contentum reddere*. Van Maerlant wil zeggen, *zoo houd ik mij voldaan*. Oorspronkelijk schijnt het wel het Fransche *Payer*, *betalen*, te zijn. Zie de Verhandeling des Hoogleeraars Siegenbeek *over de Nederduitsche spelling*, bl. 73.

(§) *Brief*, herkomstig van het middeneeuwsche *Breve*, be-

Dat Adam ende ver (*) Yeve
Upten vryndach (†), ten festen daghe
Ghemaect waren, fonder faghe (*fabel*);
Eñ te middaghe braken fi tgebot,
Eñ te noenen (§) ftacfe (⁎) God
Uten Paradife tfamen;
Want Ih'c (Jefus) metter zaleger namen
Was gecruust upten festen daghe,
Eñ upten middach, fonder faghe,
Hinc hi ant cruce, daer menich kende,
Eñ te noenen dede hi finen ende (*ftierf hij*),
Eñ ontdede (‡) dat Paradijs
Dien dieue, des fijn wij wijs.

Al-

beteekent oorfpronkelijk een gefchrift van belang, een openbaar landsgefchrift. Van daar in het nederlandsch en de verwante dialekten *Briever*, landsfchrijver, *griffier*. Vid. Scherzii *Glosf. Germ. Med. ævi.* De tweede en later beteekenis van *Brief* is *Epiftola*.

(*) *Ver* is *vrouw*; hiervan ons *Juffer*, *Jufver*, dat is, *Jongvrouw*, gelijk *Jonker* is *Jongheer*. Verg. mijne *Taalk. aanm. op verouderde woorden in de Statenvertaling des Bijbels vervolgd*, bl. 171 - 176.

(†) Dit is Vlaamsch. Eigenlijk zeiden de Vlamingen *vrienddagh*. Verg. Kilian.

(§) In de kloosters was oulings hier te lande de *Noen* 's namiddags te drie uur. In dien zin moet het woord hier genomen worden. Het woord is herkomftig van het latijnfche *Nona*, het negende uur van den dag, van 's morgens zes uren afgerekend. Zie Weilands *Woordenb.* op het woord. Naderhand is het woord ook gebezigd voor het eigenlijke middaguur. Zie Kilian.

(⁎) Hier vinden wij het woord *fteken*, in deszelfs oorfpronkelijke beteekenis van *ftoten*, gelijk het bij de oudfte fchrijvers menigwerf voorkomt.

(‡) D. i. *opende*. Kilian heeft *ontdoen*, *aperire*. Het komt meermalen bij van Maerlant in zijnen *Spiegel H.* voor; als I. bl. 77, 93, 131, en II. bl. 76. Zelfs in la-

Alse Adam en Yeve sijn wijf
Waren worden so keytijf (*),
En wt dien Paradise gesteken,
Horen wi dien jeesten (†) spreken,
Dat si quamen wonen beide
Tote Damas an die heide,
Daer Adam ghemaket was.
Ouer (*voor*) waer gewaget men das,
Dat si maget (§) in alre wijs
Waren in dat Paradijs.

Maer

tere schriften vindt men het nog dikwerf; bij voorb. in de *Geestel. Ref.* van A. Bijns bl. 28, en Carions *Chron.* bl. 29.

(*) Dat is *Ellendig*. Zie Kilian op *Kattijf*.

(†) Dat is *Geschiedenis*. Jeeste is het latijnsche *Gesta*, daden, verrigtingen. Honderdmalen komt dit woord in dien zin bij de ouden voor. Sommigen schreven *Geeste*; gelijk bij voorbeeld M. Stoke in zijne *Rijmkronijk*, I. bl. 113, naar Huijdecopers uitgave, en op vele andere plaatsen.

(§) Dit woord, dat men thans van een ongehuwd meisje, dat geene vleeschelijke verkeering met een' man heeft gehad, gebruikt, wordt hier door van Maerlant ook gebezigd van een' jongman, die met eene vrouw geene zoodanige verkeering gehad heeft. „ Adam en Eva", zegt hij, „ waren *Maagd* in het Paradijs". Oorspronkelijk ook kan het woord zoo wel van een' man, als van eene vrouw gebruikt worden, Hetzelve stamt toch af van het oud duitsche *Mage*, een kind, zoo van het mannelijke, als vrouwelijke geslacht. Van daar in het Mesogothisch Magath, *puella*, en Magus, *Puer*, en in het Angelsaksisch Maga. Het woord *Maag*, bij ons bekend voor een' naastbestaanden, is hetzelfde woord. Kinderen van dezelfde ouders werden *Magen* genoemd; en deze beteekenis is overgegaan tot die van bloedverwanten in een' meer uitgebreiden zin. Elders gebruikt van Maerlant het woord Maget, of, gelijk ik het daar gespeld vind, Maghet, in den onbepaalden zin van een' ongehuwden man. III. Part. I. B. XXXII. Hoofdst. zegt hij van Hieronymus.

Ma

Maer daer si namen hare ruste,
Quamen si in huwelix geluste,
Eñ pogeden hem te generne (*generen*)
Dat si wat wonnen te verterne.
Caym wart geboren, dats waer,
Alse Adam hadde XV jaer,
Eñ sijn zuster Calmana.
Over XV jaer daer na
Wart gheboren die goede Abel,
Eñ Delbora also wel
Sijn suster; want sijn moeder
Drouch te samen zuster eñ broeder.
Abel, die simpel, (*die eenvoudige*, *opregte*) hi wart
herde (*herder*).
Caym ten ackere hem generde,
Die quaet, fel was eñ vrec,
Dus viel hi in des duuels strec.
Men hout vor waerheit, dat Adam ginder
Instruweerde sine kinder,
Dat si souden offren Gode
Deerste vrucht tsinen gebode,

En-

Maghet bleef hi al sijn lijf (leven)
Eñ leuede al sonder wijf.

Zoo ook II. B. XVI. Hoofdst. Doch III. P. III. B. XXVIII. Hoofdst. neemt hij het in de algemeene beteekenis van eene vrouw.

— *Menege maget eñ menech degen*
Loueden Gode eñ zongen.

Degen wordt hier in het algemeen genomen voor een' man. Vergelijk hier voor bl. 233. In het III. Deel van van Maerlants *Sp. Hist.* dat uittekomen staat, verwachte men eene aanteekening van den Heer Steenwinkel over dat woord in dien zin, ter gemelde plaatse.

En̄ die bernen (*verbranden*) tsiere (*tot zijne*) eeren,
Dus, alse ons die bouke leeren,
Offerde Caym sijn aerchste (*) coren,
En̄ Abel, alse wijt horen,
Offerde sijn beste lam;
En̄ omme dat hi Gode bequam (†)
Omme sine soete miltheit groot,
Sloughene (*sloeg hem*) sijn broeder doot.
Die God selue verwiet (§) daar af,
Om dat hi die hope begaf (*).

Hoe grammatikaal zuiver is deze oude taal! En dit was

(*) *Aerch*, *arg*, *erg* beteekent in het algemeen *kwaad*, dat niet deugt, *malus*, overgesteld tegen goed, *bonus*. Zoo zegt men, een *Erge vijand*. Zie van Hasselt op Kilian, bij het woord *Argh*. Zoo was dan bij van Maerlant *aerchste coren* het minst deugende koren.

(†) Dat is, *wel bekwam*; wij zeggen, *wel voorkwam*. In den zin van behagen wordt het woord *bekomen* dikwerf gebruikt bij de ouden. Zie Huijdecopers Aanteekeningen op M. Stoke, III. bl. 400 en 401.

(§) *Verwiet* is de onvolmaakte verleden tijd van *verwaten*, *uit de gemeenschap verbannen*, *excommuniceeren*. Verg. Huijdecopers Aant. op M. Stoke, III. bl. 230, 231. Van daar *verwaten mensch*, *homo relictus*, *excommunicatus*. Zie Kilian. De Decker gebruikt het nog in dien zin zoo sterk, als het hem mogelijk ware, in den zin, namelijk, van een' *vervloekten*; in zijn *Treurspel de Dooper*, laat hij Herodias dus spreken;

Daer komt myn dochter aen met den verwaten kop!

Thans beteekent het woord doorgaans een' *trotschen*; doch de overdragt der beteekenis is hier donker.

(*) *Begevest* is hier *verlaten*; zie Kilian. Wij zeggen nog, *ik zal u niet begeven*, dat is, *ik zal u niet verlaten*. Verg. onze *Statenöverzetting des Bijbels* Ps. XXVII: 9.

was de *Vlaamsche* taal, bijna volkomen, zoo als zij, door van Maerlant, in den dagelijkschen omgang, gesproken werd. Hij schreef, gelijk toen algemeen geschiedde, meest in het moederlijk dialekt. Evenwel bediende hij zich, om het rijm, dikwerf ook van *Hollandsche*, *Zeeuwsche* en andere taaldialekten. Elders verzoekt hij over dit mengsel van dialekten bij zijne landgenooten, de *Vlamingers*, verschooning, noemende hetzelve *misselike tonghe*, dat is, *vermengde*, verschillende, tongvallen (*). 's Mans Vlaamsch dialekt is vooräl daarin zigtbaar, dat hij aan het begin eens woords, daar de H staan moest, haar weg liet, en omgekeerd, dezelve daar zij niet behoorde, door hem geplaatst werd.

Willen wij nu de taal der Hollanders van dien tijd leeren kennen! Wij vinden die in de *Rijmkronijk* van Melis Stoke, een' *Utrechtsch* geestelijken en beambten van Graaf Floris, den *vijfden* (†). Het verschil in taal is gering. Beiden ook van Maerlant en Stoke waren tijdgenooten. De geleerde J. de Vries meent (§), dat Stokes *Kronijk* niet op zulken hoogen ouderdom zich beroemen mag, als de *Spiegel Historiaal* van van Maerlant. Zeker is het werk van Stoke la-

(*) In den Prol. voor zijn werk *Het leven van den h. Franciskus* vs. 71, volgens de opgave der Heeren Clignett en Steenwinkel in de voorr. voor den *Spiegel Hist.* bl. 29.

(†) Vid. Foppens *Bibl. Belg.* I. p. 49.

(§) In zijne *Geschiedenis der N. Dichtkunde*, I. bl.

later voleindigd, dan dat van v. Maerlant. Want Stoke schreef het slot van zijne *Kronijk* in, of ongeveer het jaar 1305 (*), toen reeds v. Maerlant overleden was. Maar het werk was al begonnen voor het jaar 1296, wijl hetzelve is opgedragen aan Graaf Floris, den *vijfden*, die in dat jaar overleed, met deze woorden.

Dese pine en̄ dit ghepens (†)
Sendic U, Heer Graue Florens!
Dat Ghi moghet sien en̄ horen,
Wanen (*van waar*) dat Ghi sijt gheboren,
En̄ bi wat redenen Ghi in hant
Hebbet Zeelant en̄ Hollant;
En̄ bi wat redenen dat Ghi soect
Vrieslant, dar U so sere vloect.

In deze laatste woorden vond zelfs de schrandere Huijdecoper de kennelijkste sporen, dat de opdragt geschreven is, toen de oorlogen tusschen de Hollanders en de Westvriezen nog op het hevigst brandden, en dus uiterlijk voor het jaar 1288 (§). Die zelfde scherpziende man heeft ja in het tweede boek dezer Kronijk ontdekt, dat zij reeds onder de pen van haren schrijver is geweest, ten jare 1283 (**). Van Maerlant nu, hebben wij gezien, begon aan zijnen *Spiegel* te arbeiden ook in het jaar 1283.

Het

(*) Zie Huijdecopers *Breede aanteekeningen* op Stoke's *Kronijk*, III. bl. 445.
(†) D. i. „ Dezen arbeid en deze gedachten".
(§) Zie 's Mans aanteekeningen, I. bl. 3.
(**) Zie de gemelde aanteekeningen, I. bl. 476.

Het werk van Stoke, dat aldus ruim twintig jaren onder handen is geweest, zoude derhalve zelfs ouder kunnen zijn, dan dat van v. Maerlant. Uit aanmerking van deze en andere redenen, ben ik er niet vreemd van, dat hetzelve, altoos grootendeels tot in de levensgeschiedenis van Floris, den *vijfden*, door eenen onbekenden schrijver vervaardigd zij, die het reeds omstreeks het jaar 1283 ondernomen hadde, en het vervolg alleen Melis Stoke ten auteur hebbe (*). Het staat te denken, dat ook Floris, de *vijfde*, den schrijver, wie hij ook geweest zij, gelast, ten minste aangemoedigd zal hebben, deze Kronijk uit het latijn te vertalen in het nederlandsch. De Kronijk toch is eene vrije vertaling van een latijnsch handschrift, dat de auteur, volgens zijn eigen berigt (†), gevonden had in het klooster van *Egmond*. Evenwel dient zulks verstaan te worden van slechts de eerste helft des werks; wijl de tweede helft de geschiedenis bevat van het gene is voorgevallen, terwijl de auteur met schrijven bezig was, onder Floris, den *vijfden*, Jan, den *eersten*, Jan, den *tweeden*, en Willem, den *derden*. Reeds gaven wij een proefje van de taal van dit alleroudste hollandsche geschrift: maar wij dienen haar nader te doen kennen. Daartoe willen wij het verhaal mededeelen, aangaande den moord, aan Willem, den *tweeden*, door de Westvriezen gepleegd, III. B. vs. 1541. De

(*) Men verg. van Wijns *Hist. Avondst.* bl. 280.
(†) I. B. vs. 10-14.

De Coninc voer tote Alcmaere,
Eñ te Vronen oec daer nare,
En' al op den groten yse.
De Coninc, stout eñ hoech van prise (*aanzien*),
Voer voren, stout eñ onvervaert,
Daer hi der Vriesen gheware waert,
Daer hise dicst sach met hopen,
Liet hi torse (*het ors of paard*) tot hem (*hen*) lopen
Of (*als of*) hy hadde ghesijn (*geweest*) opt velt,
Daer de Vriesen onghetelt
Stonden ghescaert na haerre wise.
De Coninc waende op den yse
Vast eñ zeeker hebben ghereden.
Als hi sine lieden was leden (*vooruit gereden*), (*)
Volghede hem niement, alst wel sceen,
Daer si seder omme dreven ween.
Alse dus reet de Here van prise,
So brac dat orse (*paard*) door den yse,
Dat iamer was te ziene an,
Dat aldus de edel man
Tonghemake was van den liue.
Doe quamen dé Vriesche kaitive (*snoodäards*) (†),
De den Coninc waren ghevee, (§)
Tue of dre, of lettel mee (*weinig meer*); (*)

En-

(*) Eigenlijk *geleden*, van *lijden*, voorbijgaan, *præteri-* zie Kilian. Stoke gebruikt meermalen dit woord in zulken zin, zoo als II. bl. 248. Wij hebben er nog van ons *overlijden*, *obire*, en *verleden*, *præteritus*.

(†) *Kaitif*, gelijk wij zagen, is *miser*, maar ook *malus*, *nequam*. Zie Kilian, op *Kattijf*.

(§) Dat is, *haatdragend*; van veeten, vijen, *odio habere*. *Veete*, *odium* is nog in gebruik. Van vijen heeft men ook nog *vijand*.

(*) Verg. VIII. B. vs. 282, en Huijdecopers aanteekening.

En floeghene (*slegen, hem*) door al onbekent;
Dander quamen ommetrent,
Ende faghen fine wapene an.
Doe feiden fi, dits een man,
Die wel vorbaer (*overste*) (*) maen wefen;
Doe quam daer een man met defen,
Diene (*die hem*) kende, en feide faen (*terstond*):
Wapene! (†) (*helaas!*) wat hebdi ghedaen?

Ghi

(*) Kilian heeft Veurbaer, *Præstans, inclytus, insignis.* De *Teuthonista* verklaart het woord door *Oeverste, Primicius.* Ons *voorbarig* wordt thans van iemand, die de opperste wil zijn, in een' kwaden zin gebruikt.

(†) Van Hasfelt meent, dat dit woord *Wapen!* afkomstig zij van het oude Wopen, Angelf. Wepan, *schreijen, schreeuwen*, (zie hier voor bl. 181). Idfinga in zijn *Staatsregt*, I. bl. 229, en de fchrijver eener verhandeling over *Veede* en *Oorveede* (in de N. *Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.* II. bl. 128) waren reeds voor hem in die gedachte. Dan, naar mijn inzien, is de oorfpronkelijke beteekenis des woords geene andere, dan te wapen! *ad arma! alarm!* waar voor men ook het woord *Wraak!* en in later tijden het woord *Moord!* gebruikte. In de middeneeuwen was het de gewoonte, dat, wanneer iemand vermoord was, de naastbeftaanden gehouden waren, den moordenaar te vervolgen, en, ware het mogelijk, te vatten. Tot dat einde riepen zij hunne ftad of dorpgenooten te hulp; en dit werd *wapengerucht van doodflag* (waarvan men, bij voorbeeld, leest in het *Landregt van Wedde en Westwoldingerland*, art. 264.) ook *wapenroepen*, (gelijk in het *Averisfelsch Landrecht*, door Winhoff uitgegeven; D. III. art. 1.) genoemd. Nu verklaart ons Kilian, wat *wapenroepen* is; hij verklaart het *ad arma vocare, ad arma excitare:* Men vergelijke het *Chronicon montis Sereni*, in Menckenii *Script. rer. Germ.* II. p. 254. In dien zin komt het in verfcheidene voorbeelden, door Huijdecoper, in zijne aanteekeningen op Stokes *Kronijk*, t. d. p. bijgebragt, voor; als in Claes Willemz *Minnenloep*; B. II. H. V.

Ghi hebt den Coninc selue doot.
Doe dreuen si alle rouwe groot.
Het moste bliven; het was ghedaen.
Doe namen si den Coninc saen,

En-

wapen over tfalsche wijf
Die hem beyden nam dat lijf (leven)!

Doch waar Huijdecoper, de kracht der beteekenis niet vattende, *Wapen!* vertaalde door *Wraak!* De meening der *wapenroepers* was, wel, om *wraak* te nemen, maar het woord *wapen!* drukte toch iets meer uit, dan *wraak!* Het was het sein of de leus, om ter bevordering van de *wraak* de *wapenen* op te vatten. Ter bevestiging van mijne gedachte mag ik mij beroepen op Scheidii *Orig. Guelf.* T. IV. p. 453. waar ik lees „ In Belgio & inferiori Germania mos erat, ut propinquus in ipso funere occisi evaginato gladio ter tumulum feriret, terque ultionis testandæ causa inclamaret wraeck! wraeck! wraeck! vel wapen! wapen! wapen!" Onder verscheidene plaatsen, die ik hier zoude kunnen bijbrengen, komt mij deze volgende uit Johannis de Lemmege *Chronicon Groninganum* (in de *Analecta* van Matthæus, bl. 111. uitg. 1698) de meest ophelderende voor. *Als dit geschiet was, toogh* Eppo Nittersu'm *mit sijn Meenteluiden tot Groningen, ende riepen alle* wopen *over des lands noot.* In de *Historie van Oostriesland*, door E. Beninga, vindt men hetzelfde verhaald, bl. 166, maar daar wordt het laatste dus uitgedrukt; *und reep moordt durch des landes nooth.* Dat het woord *wapen!* in later tijden, met *moord!* verwisseld werd, blijkt uit Voskuijls *Oud en jong Hilleb.* bl. 17. (Zie v. Hasselts aant. t. a. p.)

Ach wapen! moort! moort!
Ach wapen *Hillebrant!*

Van deze bijzondere beteekenis, in eene algemeener overgegaan, is vervolgens het woord gebruikt geworden in den zin van *Helaas!* gelijk men uit voorbeelden, door Huijdecoper bijgebragt, t. a. p. zien kan.

En groevene (*begraven hem*) daer hem (*hun*) goet dochte,
So si alre heimelicst mochten.
In (*ik en*) (*) can gheweten noch gheraden;
Bi (*door*) wat zaken dat zijt daden;
Maer si groevene onder de moude (*den grond*) (†)
In een huis tHoechout woude.

Hoe onkunstig, hoe eenvoudig, natuurlijk schoon en naïf is dit verhaal! Hoe zacht het dialekt! En hoe zuiver de taal! Waar vindt in dezelve de kiesche kenner eenen spraakkunstigen misslag. Over het geheel is de taal van Stoke, even als die van van Maerlant, in de bijgebragte voorbeelden; op zich zelve beschouwd, zachter, zuiverder, krachtiger, en meer eigenaardig, dan zij na hunnen tijd geweest is, en dan zij, in meer dan één opzigt, thans is. Liet ons bestek het toe, wij zouden zulks door veelvuldige proeven kunnen staven. De twee volgende aanmerkingen op het bijgebragte uit Stoke's Kronijk, meen ik, zullen als genoegzame proeven dit kunnen betoogen en bevestigen. Men neme vooreerst; *De Coninc voer tote Alcmaere.* Wij zouden zeggen, *reed naar Alkmaar.* Maar is dit beter? *Tote Alcmaere* sluit in zich, dat de Koning

(*) Verg. hier voor bl. 305.

(†) Eigenlijk *stof*, hetzelfde met *Mul*, bij Kiliaan, beteekenende *Pulvis*, van waar nog *Turfmul*. Het woord *Moude* is, bij de *Vriezen*, in de beteekenis van het *stof*, dat op de openbare kleiwegen stuift, nog in algemeen gebruik. Zie Wassenberghs *Bijdrage tot den V. Tongval*, bl. 63.

ning te *Alkmaar* kwam, maar toen vooreerst niet verder ging. Dat drukt ons *naar Alkmaar* niet uit. 't Zelve geeft slechts te kennen, *den weg, die tot Alkmaar loopt*, *inslaan.* Ten tweede, *Der Vriesen ghewaere waert*, gebruikt Stoke, overëenkomstig den aard der tale met den tweeden naamval. Hooft scheef in vervolg van tijd ook nog *zonder des gewaèr te worden* (*). *Gewaar worden* is *ergens van waar*, of zoo als wij thans spreken, *zeker worden*, en vordert dus den tweeden naamval. Deze juistheid is in onze taal reeds lang verwaarloosd geworden. Tegen den aard der tale schrijven wij, *iets gewaar worden;* het welk dus eigenlijk even min deugt, als *iets zeker worden*, dat toch niemand ligtelijk schrijven zal (†). Eindelijk ook nog merken wij aan, dat in deze voorbeelden uit Stoke's *Kronijk*, even min als in die, uit van Maerlants schriften genomen, tegen het geslacht der zelfstandige naamwoorden, dat toen in de nederlandsche taal, met hare aanverwante dialekten, reeds lang gevestigd was, gelijk de schrandere Ten Kate allerööogenschijnlijkst bewezen heeft (§), ner-

(*) Verg. Weilands *Woordenboek*, op het woord.

(†) *Gheware*, ons *waar*, is ongetwijfeld vermaagschapt met het oude *waren*, bewaren, in zekerheid hebben, met *waren*, ergens eene zekere zorg voor hebben, (waarvan *waar*, zorg, *waarloos*, zorgloos, *verwaarloozen*, ergens geene zorg voor hebben, en *waarnemen*, iets met zekerheid, gadeslaan) en met *waarschouwen*, iemand ergens van verzekeren, *certiorem reddere.*

(§) In zijne *Aanleiding* enz., I. bl. 411-468.

nergens is gezondigd geworden. Rood van schaamte moet hier menig neêrlandsch schrijver worden, die niet in staat is, om zijne denkbeelden ten papiere te brengen, zonder dat hetzelve krielt van fouten te dezen aanzien. En evenwel durft hij de taal van onze ouden eene kreupele wartaal noemen! Ging hij bij hen nog wat ter schole, hij zoude wel wijzer worden. „ Ik lees de schriften van onze ouden met vermaak;" schrijft van Wijn (*), „ hun korte en zaakrijke, schoon eenvoudig voortloopende, stijl voert mij al zachtkens met zich, en doet mij, eer ik het wete, ten einde komen". Even zoo gaat het in de daad mij. Ik lees de schriften dezer mannen met verrukking, en eerbiedig hen, als de vormers van onze taal. Onze tijdgenooten zijn de taal hunner voorvaderen niet gewend. Van daar dat zij hun walgelijk voorkomt. Ook dat zachte, dat ja al te zachte der vaderen hindert hen, komt hun te verwijfd, te weinig mannelijk voor. Maar dit over het hoofd gezien, weet ik niet, wat hen, die de taal der ouden regt verstaan, in den aard der tale hinderen kan. Het zachte hindert in onze taal nog de hoogduitschers, die daarom zulk een vooröordeel tegen dezelve hebben. Maar die hinderpaal eens voorbij zijnde, weten de beoefenaars onzer taal, onder de hoogduitschers, ook hare uitnemende waarde wel te schatten. Ik beroepe mij op eenen Klopstock, die,

(*) In zijne *Hist. Avondst.* I. bl. 28.

die, met ronde woorden, dienäangaande het voor ons vereerendste getuigenis heeft afgelegd (*).

Met van Maerlant en Stoke leefde gelijktijdig Jan van Heelu, ook genoemd van Leeuwe, denkelijk, om dat hij in een klooster te *Leeuwe* woonde (†). Deze *Brabander* heeft eene *Rijmkronijk* nagelaten, betreffende in het algemeen de krijgsbedrijven van Jan, den *eersten*, Hertog van *Braband*, maar bijzonderlijk den veldslag, dien deze, den 5 van *zomermaand*, in het jaar 1288, bij *Woeronc* of *Woeringen*, een klein stadje bij *Keulen*, op Reinoud, Graaf van *Gelderland*, won. Het werk is geheel oorspronkelijk, zijnde de dichter ooggetuige van den slag geweest, volgens zijne eigen verklaring.

Daerom soe moetic dichten,
Salic van allen wel berichten
Dat een vore ende ander na,
Na dat ik sach ende versta.
Want dat ic niet en hebbe gesien,
Soe hebbic emmer van dien
Seker kinnesse ende weten;
Des derric (*durf ik*) my wel vermeten.

Het werk is geschreven, blijkens de opdragt, voort na de voltrekking des huwelijks van den *Brabandschen* Hertog Jan, den *tweeden*, met vrouwe Mar-

(*) Zie de uitmuntende *Brieven* van onzen beroemden Feith, I. bl. 8, 9.
(†) Zie van Wijns *Hist. Avondst.* I. bl. 286.

Margaretha van *Engeland*, in het jaar 1293, en reeds voltooid geweest in de lente van het jaar 1294. Door den druk is deze *Brabandsche Kronijk* niet algemeen gemaakt. Doch de beroemde van Wijn, die een zuiver afschrift van dit oude stuk bezit, heeft ons reeds lang eene openbare uitgave van hetzelve beloofd. Wij hopen alzoo, dat hij eens eindelijk aan die belofte zal voldoen, te meer, wijl hij, volgens zijne eigen betuiging, vele jaren zich daartoe voorbereid heeft (*). Intusschen kunnen wij dit oude gedenkstuk eenigermate leeren kennen uit eenige fragmenten, welke er van gevonden worden achter het eerste deel van Huijdecopers *Proeve van Taal en Dichtkunde* (†), uitgegeven door den geleerden van Lelijveld, die, door van Wijns vriendelijke vergunning, het gemelde handschrift heeft mogen gebruiken. Hierdoor zijn wij dus ook in staat eenige regelen uit dit werk ter proeve afteschrijven. Geene keus zoo zeer hebbende, laten wij hier dit weinige volgen.

— Ic sal al uwe legghen
Des Hertoghen geschienesse te voren,
Van dire stont, dat hi wert gheboren,
Tote dat hi dlant van Limborch cochte
Ende hoe dat hi doen fochte
Die Heeren, die den coep weerden,
En daer na hoe dat si hanteerden

(*) Zie 's Mans *Hist. Avondst.* I. bl. 288.
(†) Bl. 483 - 515.

Dat orloghe doen in elke side,
En na die waerheit vanden stride
Ende al die dade, die men bedreef,
Eer dien Hertoghe bleef
Limborch, dat hi nochtan
Met crachte in dinde ghewan,
Met orloghen ende met grooter eeren
Ondancs, vele grooter heeren,
Diet hem wouden ontcrichten (*ontkrachten*, *ontweidigen*)
Ghelijc alsic hierna sal dichten
Van den beghinne al toten inde,)
Recht alsoe alsic vinde.
Die feeste ter waerheit ende tbediet (*)
Daer en doe ic af noch toe niet;
Want God is mijn ghetuge dies,
Dat ic om niemans verlies,
Noch om niemans ghewin,
Daer toe en legghe meer noch min,
Dan daventueren (†) sijn v'gaen (§)

Deze taal van Jan van Heelu, zien wij, is veel stroever, minder vloeijend, dan die van van Maerlant en Stoke. Dan zij is even zuiver, ten aanzien van het regelmatig gebruik der vereischte naamvallen, van de juiste onderscheiding der geslachten, enz. Hoe

(*) Kilian heeft *Bedied*, *significatio*, *interpretatio*, *argumentum*.

(†) *Avendure* is bij Kilian *Eventus*, *exitus*, *casus*. Men zie ook den *Teuthonista*.

(§) *Vergaan* is nog bij ons gebruikelijk in dezen zin, *Het is hem daar wel vergaan*. Hier uit laat zich de beteekenis boven genoeg ophelderen.

Hoe gelijkvormig ook is hunne spelling! Men bepale zich, om hiervan overtuigd te worden, eens bij hunne schrijfwijze, betrekkelijk de dubbelde *i*. Zij was deze. Men gebruikte de enkele *i* in de woorden *mi*, *si*, *hi*, *wi* enz., maar de dubbelde *i* of de *ii*, wanneer de sluitletter, overëenkomstig den klank van de gewone uitspraak, eene dubbelde *i* veréischte, als in de woorden *sijn*, *strijd*, *tijd*, *rijk*, *wijs*. De *y* gebruikte men toen ook reeds, doch, behalve in woorden, die van uitheemschen oorsprong waren, als *Egypten*, *Ethyopen*, enz., alleen in plaatse van de enkele *i*, als in *eyghen*, *eylant*, *hoy*, *keytive*, *noyt*, enz. Men hadde deze *y*, naar het schijnt, ontleend van de *Franschen* in *celuy* enz. (*). En weder gebruikte men in de gemelde woorden *sijn*, *strijd*, *tijd* enz., wanneer zij, zoo in het enkelvoud, als in het meervoud, verlengd of verbogen werden, de enkele *i*, naardien de dubbelde *ii* of *ij* dan niet gevorderd werd, en de tweede *i* alzoo overtollig zoude zijn. Bij voorbeeld, zij schreven *sine*, *stride*, *striden*, *tide*, *tiden*, *rike*, *riken*, *wise*, *wisen* enz. Het zal niet noodig zijn dit door een voorbeeld, uit één der gemelde schriften, op te helderen, dat anders ligtelijk te doen ware. Men leze nog eens de hier voor bijgebragte voorbeelden, en men zal in elk derzelven proeven genoeg van het hier aangemerkte vinden. Deze keurige spelling is, gedurende dit geheele

(*) Verg. Siegenbeeks *Verhandeling over de Spelling*, bl. 72, 73.

le tijdperk onzer geschiedenis, gangbaar geweest, maar in het vijfde tijdperk vervolgens gansch en al te leur geraakt, en nooit weder hersteld geworden.

Behalve de beoordeelde schriften zijn er, uit het laatst der dertiende eeuw, nog eenige andere nederlandsche lettervruchten bekend, als daar zijn die van eenen Gheraert, van eenen broeder Thomas, en van een' Heynric *van Holland*, allen slechts in handschriften bestaande. Hiertoe behooren ook de Roman van Karel en Elegast, de *Bediedenisse van der Misse*, *Der Ystoriën Bloeme*, Ferguut, Floris *en* Blancefloer, Limburg, Ysewyn en Seghelyn *van Jerusalem*. Sommigen van deze laatsten zijn door den druk gemeen gemaakt; de overigen zijn alleen in handschriften aanwezig (*). Deze oude, meest *Vlaamsche* en *Brabandsche*, gedenkstukken hier den lezer open te leggen, gehengt mijn bestek niet. Ook vordert zulks de aard der zake niet zoo zeer, wijl men er overäl eene taal in aantreft, als die van van Maerlant, Stoke en van Heelu. Wij kunnen derhalve deze schriften voegelijk met stilzwijgen voorbijgaan, en overtreden tot die van de veertiende eeuw.

In de dertiende eeuw, hebben wij gezien, brak er een veel belovend licht voor de nederlandsche letterkun-

(*) Men zie over alle deze oude schriften van Wijns *Hist. Avondst.* I. bl. 302-315, en de aldaar aangehaalde plaatsen uit Huijdecopers *Proeve van Taal en Dichtkunde*, en uit van Lelijvelds op dezelve gemaakte aanteekeningen.

kunde aan, en fcheen er geene geringe hoop te zijn, dat hetzelve verder met kracht zich verfpreiden zoude. Onze van Maerlant, zelfs Stoke, ook misfchien van Heelu, overtroffen, indien ik mij niet vergisfe, reeds, in keurigheid van ftijl en verhevenheid van uitdrukking, de *Swavifche* dichters van de twaalfde eeuw. Dan dit opkomend licht verloor, in de veertiende eeuw, ftraks een groot deel van zijnen luister, door vele wolken, die ter kwade uur zich boven ons vaderland zamenpakten, en een geweldig onweder, dat alles fcheen te zullen vernielen, ten gevolge had. Onze vaderlandfche grond werd, op de ontzettendfte wijze, gefchud door burgerlijke beroerten, ontftaan uit onderfcheidene partijfchappen, namelijk der *Schieringers* en *Vetkoopers*, in *Vriesland*, der *Lichtenbergen* en *Gunterlings*, in *Utrecht*, der *Hoekfchen* en *Kabeljaauwfchen*, in *Holland*, der *van Hekerens* en *Bronkhorften*, in *Gelderland*, der *Broekhorfters* en *Hickhorfters*, in *Oostvriesland*, enz. Alle fteden, dorpen, kasteelen en floten kozen, tot hun eigen verderf, elk, de eene of andere zijde. *Het berigt, uit die tijden tot ons overgekomen, nopens de geweldenarijen, verwoestingen, wreedheden en moorden, ftaande deze onlusten gepleegd, is allerverfchrikkelijkst. Allerwege door het geheele land, zag men de wijd uitgeftrektfte tooneelen opgeflagen van wraakoefening en barbaarschheid. Zelfs de altaren werden met het bloed der burgeren bezoedeld, die in de armen van den nooit gefchonden godsdienst eene veilige fchuilplaats zochten.

Kon-

Kon het anders, of dit alles moest eene allerverderfelijkste uitwerking hebben op de nederlandsche letterkunde? De beoefening van wetenschappen, in het algemeen, werd verwaarloosd. Dus moest er in de eerste plaats de studie der vaderlandsche taal bij lijden. Dan in het bijzonder verloor de vaderlandsche taal, door de ruwheid des volks, dat, in gemelde partijschappen betrokken, zich van jongs af oefende in het vernielen van elkänders welvaart, niet weinig van die zachtheid, waarmede zij in de naast vorige eeuw was opgetreden. Kort voor het ontstaan van die bloedige partijschappen was het buskruid uitgevonden, 't gene wel het oorlogen gemakkelijker maakte, maar ook, zoo het schijnt, den lust des volks tot het vervolgen van elkänderen meer te vuur, dan te zwaard, had doen gaande worden. Langs dien weg moesten de zeden der Nederlanderen, zoo in de steden, als in de dorpen, geheel verbasteren, en hunne pas ontloken, nog tedere, doch reine, taalkunde niet slechts meestendeels geheel onderdrukt, maar het gene er nog het hoofd van boven hield, jammerlijk mishandeld, onteerd, en geschonden worden. Hoe zeer er zelfs door 's lands Graven, die dit verval zochten te herstellen, jaargelden werden toegelegd aan de geleerden, die hun hierin ten dienste wilden zijn, waren zij nogtans niet in staat, om, langs dezen weg, den geest der tijden dierwijze te vormen, dat aan hun oogmerk eenigzins voldaan werd. Van hier is het, dat ons *hollandsche* schriften van de veertiende eeuw geheel ontbreken,

ten

ten ware men er toe mag brengen drie fragmenten, bestaande uit weinige regelen van eene hollandsche Kronijk, die tot dezen tijd schijnt te behooren (*). Hier leze men het middelste geheel.

Als men CIↃ. CCC. schreeff
Ende LVIII. so bedreeff,
Dat Hertoch Aelbrecht wert gecoren
Ruwaert, als ghi moocht horen,
Als van Hertoch Willams weghen,
Die van Delff die zeider teghen,
Dit was als ghi moocht horen,
So wie dat Scepen wert gecoren,
Hi moestet bliven dair al dure,
Hierom sciede hem schoffelture (†),
Also dat shertogen evel moet
Verhief op Delf die stad goet.
Hi swoer hi soude in corten tiden
Al droge over hoir vesten riden,
Alse hi oic dair na dede,
Die poorten waren te brokene mede,

Dan

(*) Dit fragment wordt gevonden in de *Analecta* van Matthæus, T. I. p. 65 in quarto, en T. VI. p. 295, in Octavo, en in het eerste gedeelte dezer *Analecta* in één band uitgekomen ook in octavo bl. 97, 98.

(†) Wat is hier *Schoffelture?* hetzelfde met *Schonfelture*; waarvan men twee voorbeelden vindt bij Huijdecoper in zijne Aanteekeningen op Melis Stoke's *Kronijk*, III. bl. 101. En denkelijk zijn beide de woorden dezelfden met het oud Fransche *Desconfiture*, dat ik, in het *Dictionaire Francois Flameng*, door Matthias Sasbout, te *Antwerpen*, uitgegeven, in het jaar 1573, zie overgezet *de neerlaghe*, *verslaginghe*. 't Is waarschijnlijk verwant aan ons *Schofferen*, oudtijds *vernielen*, *verslaan*.

Dat den menighen dochte scade,
Hadden si binnen sijn van enen rade,
Ende getrouwe geweest van binnen,
Men hadse so niet moghen winnen
Aldus bleeff hi Ruwairt voirt meer,
God behoed hem in sijn eer
En' moeter (*) voirt van scade' vrien
Noch mach hi sijnre daet wel tien.

Wie ziet in dit brokstuk niet reeds een merkelijk verlies van de reinheid der taal? Voor later Nederlanders was de taal misschien verstaanbaarder; maar minder kuisch, minder beschaafd, minder éénvormig.

De nederlandsche schriften der veertiende eeuw, welke wij kennen, zijn *brabandsche* lettervruchten, die er ons van overtuigen, dat de taal ook van eene andere zijde vrij wat van hare zuiverheid was kwijtgeraakt. Bij het eindigen der dertiende eeuw, in het laatst, namelijk, van het jaar 1299, werd 's lands regering uit het hollandsche grafelijk huis overgedragen in dat van Henegouwen, het welk in eene naauwe gemeenschap stond met het hof van Frankrijk. Hier door bekwam de nederlandsche letterkunde, even als de nederlandsche levenswijze, eene geheel fransche plooi. Men begon toen meer fransche schriften te lezen, men vond er meer smaak in, men vertaalde er meer in het nederlandsch, en nam er in oorspronkelijke werken meer uit over. Hier door won de nederlandsche letterkunde, wel is waar, niet weinig,

Ha-

(*) Hier zal men denkelijk moeten lezen *moeten*, d. i. *moet hem*.

Hare beoefenaars ontleenden er uit een aantal nieuwe denkbeelden; hun geest verhief zich aanmerkelijk; in hunnen ftijl kregen vreemde, maar goede, beelden ingang; hunne uitdrukkingen werden meer uitgelezen, zoetvloeijender, krachtiger. Maar hunne taal, over het geheel befchouwd, verloor daarentegen zeer veel van hare zuiverheid. Zij werd met franfche woorden al te rijkelijk vermengd, en alzoo vervalscht. V. Maerlant, en v. Heelu, die ook franfche fchriften lazen, hadden zeer fpaarzaam zich van geene andere franfche woorden bediend, dan die, uit hoofde van de volksverwantfchap der Vlamingers en Brabanders met de Franfchen, algemeen verftaanbaar waren. Zoo gebruikt van Maerlant, bij voorbeeld, (I. bl. 10.) *ymage* voor beeld; *delyt* (*delice*) voor genoegen; (I. bl. 70.) *vraije* voor waar; (I. bl. 262.) *aert* (*art*) voor kunst, (I. bl. 397.) *pauwelyoen* voor veldtent; en van Heelu de woorden *viferen*, *battaelje* enz. Bij Melis Stoke komen zulke woorden zeldzamer voor, meest dan, wanneer het rijm er toe dwong. Stout bezigt hij, onder anderen, zoo de woorden *wijf en garfoene*, voor *vrouw en kinderen*; B. X. vs. 145. Maar de nederlandfche fchrijvers van de veertiende en vijftiende eeuw hielden hierin geen perk of maat. Ook dit gaf aanleiding, dat men, voor de reinheid der tale niet meer zorgende, dezelve niet zelden met geheel latijnfche woorden en fpreekwijzen vermengde, en van dezen kant haar nog meer bedierf. In de brabandfche fchriften, welke ons uit de veertiende eeuw

zijn

zijn overgebleven, zullen wij dit allerbaarblijkelijkst zien.

De eerste, die ons hier voorkomt, is Lodewijk, Priester van *Velthem*, waar hij ten jare 1313 in den dienst was getreden, hebbende te voren, sedert het jaar 1304, hetzelfde ambt waargenomen te *Sichen*. Hij heeft ons nagelaten een' *Spiegel Historiaal*, die voleindigd schijnt te zijn in het jaar 1316, ten vervolge van van Maerlants *Spiegel Historiaal*. Isaäk Le Long heeft dit werk ten jare 1727, met aanmerkingen, in het licht gegeven, en ons dus hetzelve leeren kennen. Hoe grooten dank wij hem hiervoor ook verschuldigd zijn, heeft hij nogtans met deze uitgave aan de beoefenaren der nederlandsche letterkunde minder dienst gedaan, dan men wel anders verwacht mogt hebben. Behalve dat zijne aanmerkingen de moeijelijkste plaatsen van het werk dikwerf nog meer onverstaanbaar maken, dan zij zijn, heeft hij het afschrift, dat hij voor zich had, doorgaans zeer slordig gekopieerd, en de oude taal alzoo geheel verminkt. Scriverius, die reeds een afschrift van dezen *Spiegel Historiaal* in handen heeft gehad, oordeelde, dat deszelfs neêrlandsche stijl zeer overeen kwam met dien van Stoke, ja dat misschien het werk wel van denzelven konde geschreven zijn. Maar zoo in het eerste, als laatste, dwaalde de geleerde man geheel buiten het spoor. Meer komt de stijl van Van Velthem overeen met dien van Jan van Heelu. Een niet gering gedeelte trouwens van deszelfs *Spiegel* is door hem soms woor-

delijk, soms met veränderingen, en in het laatste geval dikwerf zeer gebrekkiglijk, uitgeschreven uit de kronijk van dien Brabander (*). Zie hier een voorbeeld van 's mans taal, gekozen uit het gene oorspronkelijk van hem geschreven schijnt, namelijk uit het II. B. het XXIV. hoofdstuk. Hij verhaalt hier het vertrek van koning Eduard naar *Wallis*, om van het, hem aangedane, leed wraak te nemen.

Alse die Coninc lude ende stille
Die stat had te sinen wille,
Ende dlant daer omtrent oec met,
Voer hi henen al ongelet
Te Gales werd, met snelre vaerd.
Hier af (*van*) was die Coninc Ruwaerd.
Want hi selue geloefde (*beloofde*) vorwaer
Dit te wreken openbaer
Den genen, die hem die boetschap brachte,
Hi es oec wel in dier gedachte
Te wreken dat hem es mesdaen.
Si lieten nu vaste henen gaen
Te Gales werd wat si conden.
Onder wegen si doe begonden
Te ordineren hare dinge,
Hoe sise onder mochten bringe.
Daer waren des Conincs wedersaken
Een deel met, die op hem staken (*op hem aanvielen*)
Doen hi twiste iegen Simone.

Om

(*) Zie Huisinga Bakker in de werken der *Leijdsche Maatschappij*; V. bl. 92, en van Lelijvelds Aanteekening achter Huijdecopers *Proeve van T. en D.* I. bl. 507, 508.

Om dese ſtucken van desen doene,
So was die Coninc wech vorwaer (*)
Te willeger, om dat hi soude daer
Vinden die gene die hi haet;
Mach hi leven, ſi worden gemaet (†).

Begeert men nu bewijs, dat de taal ten tijde van van Velthem door fransche woorden reeds begon verbasterd te worden, hier toe zouden wij zeer vele regelen moeten afschrijven, om dat zij toen nog in éénen volzin niet zoo dikwerf voorkomen, als wel in later geschriften. Wij willen dus slechts eenigen hier aanteekenen, die wij als voor den voet weg hebben opgeraapt. Zij zijn dezen; *Mon yoye!* o mijne vreug-

(*) Men leze *wet* (weet) *vorwaer.*

(†) Le Long vertaalde deze woorden; „ spaarde hem God het leven, hij zoude haar daarvoor *straffen*;" maar tast hier als een blinde naar den wand. Nergens heeft het woord *Maten* bij de ouden die beteekenis. Kilian heeft *Maten* in de beteekenis van *frangere labore*, en *mat* in die van *victus*, *devictus*. Het laatste ſtrekt ter opheldering van het eerſte. *Maten* moet dus bij de ouden beteekend hebben *vincere*, overwinnen. Ook alzoo heeft van Velthem het woord hier en elders meer gebruikt, als in het zelfde hoofdſtuk, wat verder; *dus werden die Caloyſ daer gemat*: voorts II. B. XLVIII. H. LII. H. IV. B. V. H. Nergens is het door Le Long verſtaan. In de laatſte plaats heeft hij zelfs *gemaeet* gelezen, dat hij wonderlijk verklaart. Zoo ook had men in denzelfden zin *mat maken*, 't welk bij de oude Schrijvers dikwerf voorkomt, in den zin van *overwinnen*, *veroveren*, als in V. Maerlants *Spiegel* H. I. bl. 268, in Stoke's *Kronijk* I. B. vs. 1096 en elders. Over het woord Mat, *overwonnen*, zie men Weiland's *Woordenboek*, op het w. Onze ſpreekwijze *iemand ſchaak mat zetten* is er van herkomſtig.

vreugde (*)! *Quarele*, werpfchicht (†); *Lijoen*, Leeuw (§); *Roy die Franse!* Koning van *Frankrijk* (⁎)! *Paterne diet*, vaderlandsch volk (‡); *Soccors*, (fecours) bijftand (**), *Parlement*, gefprek, onderhandeling, bijeenkomst, (††) *Vitaelgen*, levensmiddelen (§§); *Tempeest*, onweder (⁎⁎); *Gedesponeerd*, gefchikt (‡‡); *Corupeert*, bedorven (***), *Iudiceren*, oordeelen (†††); *Regneren*, heerfchen (§§§); enz. Van latijnfche woorden heeft V. Velthem over het geheel zich nog al wel onthouden. Dat men evenwel ten zijnen tijde reeds hierin foms eene te groote vrijheid zich begon aantematigen, blijkt uit het XXXIV. hoofdft. van het VIII. B.

> Deus! Hoe fal ic volprifen mogen,
> Die mi gaf dat fien mire ogen (****).

Eindelijk willen wij hier nog deze vier volgende regelen affchrijven, die den lezer zullen doen zien, hoe van Velthem gaarn zich van franfche woorden bediende, maar, om dat ze nog niet algemeen ver-

(*) Bl. 249. (†) Bl. 251. (§) Bl. 251.
(⁎) Bl. 253. (‡) Bl. 254. (**) Bl. 272.
(††) Bl. 277. (§§) Bl. 281. (⁎⁎) Bl. 315.
(‡‡) Bl. 462. (***) Bl. 462.
(†††) Bl. 467. (§§§) Bl. 467.
(****) In de Rijmkronijk van M. Stoke leest men, IV. B. vs. 1086, *Deus! Here God!* Dan de oordeelkundige Huijdecoper merkt zeer wel aan, dat Stoke, die een Hollander was, zoo niet heeft kunnen fchrijven, maar hetzelve een ingezette lap van later tijd is.

verstaan werden, er wel eens zijne verklaring bijvoegde. V.-B. Hoofdst. XXXII.

> Dus ginc tpopel te rade saen.
> Wat tpopel es, suldi verstaen:
> Tpopel es te seggene daer
> Die gemeine liede vorwaer.

't Blijkt alzoo hier uit, dat het woord *Popel*, ons *gepeupel*, toen nog in onze taal niet in gebruik was maar eerst toen is bekend geworden.

Wij gaan over tot den anderen schrijver van de veertiende eeuw. Hij is de dichter van *Die dietsche doctrinael*, een boek, dat uit een latijnsch werk zamengetrokken, en naderhand; doch, met eenige veranderingen (*), door den druk is gemeen gemaakt te *Delft* in het jaar 1489. Wie de auteur geweest zij, is eenigzins twijfelächtig. Alleen blijkt het uit den inhoud, dat hij een *Antwerpenaar* is geweest. De Heeren Clignett en Steenwinkel hielden er dus te onregt van Maerlant, die een *Vlaminger* was, voor (†). Dan de voornaamste grond van waarschijnlijkheid, van hen daar voor opgegeven, is door den Heere van Wijn, die gelegenheid vond de zaak nader te onderzoeken, krachteloos gemaakt (§). Ook heeft van Wijn opgemerkt, waarin

(*) Zie Le Longs *Boekzaal der Nederd. Bijbels*, bl. 308.

(†) Zie de voorrede voor van Maerlants *Spiegel*; bl. 52-58.

(§) In zijne *Hist. Avondst.* I. bl. 328, 329.

in ik hem volkomen moet bijvallen, dat het werk in taal van V. Maerlants werken vrij wat schijnt te verschillen. In zachtheid komt het mij voor, dat de taal in de *Doctrinale* die van V. Maerlant overtreft. Voor zoo verre ik er over meen te mogen oordeelen, houd ik dit werk voor één der zuiverste voortbrengselen onzer nederlandsche letterkunde van den ouden dag. Veel, zeer veel, heeft hetzelve altoos vooruit boven den *Spiegel* van V. Velthem, in netheid van taal, in keurigheid van uitdrukking, in bevalligheid van stijl, en in duidelijkheid van voordragt. De gebreken van taal en stijl, die als een gevolg der toenmalige staatsveranderingen reeds bij van Velthem begonnen insluipen, zijn in dit werk, naar het mij toeschijnt, geheel niet te ontdekken. Aan het slot des werks leest men, dat hetzelve vervaardigd is ten jare 1345 (*). De Schrijver heeft dus zijnen tijd niet weinig eer aangedaan. Het spijt ons dat wij dezen zijnen arbeid niet anders hebben leeren kennen, dan uit eenige brokken, welken wij in later geschriften waarin zij uit denzelven overgenomen waren, gevonden hebben. Maar uit willen wij het eene en andere afschrijven, op dat ook de lezer 's mans taal beoordeele. In het voorwerk, onder anderen, vindt men.

Der

(*) Le Long schrijft in zijne *Boekzaal der Nederd. Bijbels*; bl. 297 en 308. dat die D. *doctrinale* vervaardigd zij ten jare 1374, naar het latijnsch oorspronkelijke van het jaar 1345. Maar men leze de aanteekening van F. van Lelijveld op Huijdecopers *Proeve van T. en D.* I. bl. 84.

Der bi hebbic dit boeckskijn,
Dat vore lach int latijn,
Al tantwerpen ghetoghen ute (*).
Daer in ligghen grote virtute (*krachten*)
Van doeghden ende van zeden,
Ende van menigher wijsheden
Met autoriteiten al beweven,
Die wise meestre wilen screven,
Der men in mach leren tsame
Orbore (*vrucht*) der ziele eñ ter lichamen.
Daeromme es sijn name wale (*wel*)
Die Dietsche Doctrinale.

Van het kloosterleven zegt hij,

Weet, dat Cloesteren eñ stedē
Niet eñ connen geuen heilicheden,
Mer die reinicheit int herte heeft,
Weet, dat die heilichlike leeft.
Want God overal es,
So mach men, des sijt ghewes,
God dienen overal
Op straten, op berghe en dal.

Van den post eens rechters schrijft hij,

Wiste een Scepen watti (*wat hij*) ware,
Hi soude beven altoes van vare (*vreeze*).
So wanneer hi sitten ginge
Ten oerdele, int gedinge
Dan soudi trecken voir sinen oghen
Tordel, dat onse Here sal toghen

Ten

(*) De zin is, „ik heb dit boekje, dat er te voren in het latijn was, bij wege van uittreksel (in het duitsch) vervaardigd, te *Antwerpen*."

Ten jonxten dage, daer hi sal
Drecht ende argh (*het regt en kwaad*) lonen al.

Zie daar eene zuivere brabandsche taal van het midden der veertiende eeuw! Hoe zeer onderscheidt zij zich van die van van Velthem, en zelfs, gelijk wij straks zien zullen, van die der volgende eeuwe! Het zal ons alzoo blijken, dat, wanneer er een taalhervormer, gelijk van Maerlant was, is opgestaan, ook dadelijk anderen zijn voorbeeld volgen, maar, wanneer de geestdrift wat gekoeld is, de taal al gaande weg dikwerf nog slechter wordt, dan zij voorheen geweest is (*).

Nemen wij intusschen de *D. Doctrinale* in oogenschouw, zoo bemerken wij, dat onze Nederlanders de Hoogduitschers, die, in de twaalfde eeuw, hun zoo verre vooruit schenen, nu, op hunne beurt, reeds voorbij gestreefd, ten minste op de zijde waren gekomen. Ten bewijze daar van strekke een fragment van een hoogduitsch geschrift, getijteld *die Geschichte des Malagifs*, naar ik vermoede, ook van de veertiende eeuw (†), waarin te taal over het geheel nog zeer weinig van de onze in die dagen verschilde.

Vatter, sone, heyliger geyst!
Der alle ding hat volleist (§);
Dich

(*) Vere dixit Varro de L. L. VIII. p. 104. *Consuetudinem loquendi esse in motu; itaque solere fieri ex meliore deteriorem.*

(†) Zie Adelungs *Altdeutsche Gedichte* in *Rom.* bl, 55. en volgg.

(§) Kilian heeft ook *volkeesten*, perficere, absolvere.

Dich bitt ich hie am beginne,
Das du ercleresť mir die sinne
Zu dichten disz abenture.
O Gott! du wurdest unser geselle,
Als du menschlich lip (*lijf, leven*) empfingt,
Edele frauw von groszen wert!
Du must mir helfen zu diser fert (vaart),
Das ich volbring disz werk.

Ook in dit geschrift neemt men, even als in die van V. Velthem, bij de Brabanders, waar, dat de Hoogduitschers zich toen mede begonnen te bedienen van vele fransche woorden, al *poenitence*, *cariteit*, *torment*, *prison*, *passage*, enz. Zij oefenden zich toen, even als onze ouden, in de schriften der Franschen, zoo als dan ook het gemelde stuk eene vertaling was uit het Fransch. Zuiverder was over het geheel, te dezen aanzien, de nederlandsch-hollandsche taal, waarin de Bijbel ten dien tijde reeds was overgezet geworden, zoo als men daarmede, volgens de waarneming van J. Le Long (*), reeds een' aanvang had gemaakt, ongeveer het begin der veertiende eeuw. Le Long bezat, onder anderen, eene, met de hand, bij uitstekendheid net geschrevene, vertaling van het N. T., welke door hem, in het gemelde werk (†), zeer omstandig beschreven wordt. Hij noemt dezelve aldaar één der oudste handschriften van het vertaalde N. T. En in zijne *Boekenlijst* (§)

houdt

(*) In zijne *Boekzaal der Nederduitsche Bijbels*, bl. 229 231.

(†) Bl. 291, 292.

(§) Cat. N°. 1, p. 291.

houdt hij hetzelve voor het oudste afschrift eener nederlandsche vertaling van het N. T. dat thans bekend is, als, naar zijne gedachte, vervaardigd, door wien weet hij niet, omstreeks het jaar 1350. Dit zelfde, weleer bij de uitgave allerkostbaarst geweest zijnde, handschrift, dat voorheen het eigendom was van Le Long, heb ik hier voor mij liggen. Le Long heeft er (*) uit overgeschreven de voorrede voor de brieven van Paulus. Dit evenwel had naauwkeuriger kunnen geschieden. Ik wil er, ter proeve van de taal der veertiende eeuw, in onrijm, den lezer, met meer naauwkeurigheid, zoo ik denke, uit mede deelen het begin van het derde hoofdstuk van de *Handelingen der Apostelen*, die, in deze overzetting, op de brieven van Paulus volgen. Zie hier dan het eerste voorbeeld eener zuivere nederlandsch-hollandsche taal, in onrijm, die met onze tegenwoordige neêrlandsch-hollandsche taal geheel begint overeentekomen. Petrus *ende* Johannes *clommen in den tempel totter neghender ure der bedinghe. Ende een man, die van sijnre moeder* (†) *lichaam crepel was, werd ghedraghen, dien si daghelics setteden voor die poorte des tempels, die gheheten is die scone poorte, dat hi van den ghenen, die in den tempel ghinghen, aelmissen soude bidden.* (verzoeken)

(*) Bl. 281-285; verg. bl. 291, 292.

(†) Dat is, *zijner moeder*. Men ziet hier, hoe men toen veel zuiverder schreef, ook wat het grammatikale betreft, dan thans. Waarom schrijft men thans *zijnes moeders ligchaam*? Om dat sedert de vijftiende eeuw onze nederlandsche taal allengs bedorven, en nog niet volkomen hersteld is.

ken) (*). *Doe dese* Petrum *ende* Johannem *sach, dat si inden tempel begonden te gaen, badt hi, dat hi een aelmisse ontfinghe.* Petrus *sach hem an mit* Johanne, *ende seide; sich in ons! Ende die ghene* (†) *sach op hem luden,* (hen lieden) *ende hoopte wat van hem tontfanghen. Mer* Petrus *seide; mi en is suluer noch gout; mer dat ic hebbe, dat gheue ic di. In den name* Jhu Xpi *van Nazareth stant op ende wander.* — *Ende al dat volc sachen* (zag hem) *wanderen ende Gode louende; ende si kenneden* (wisten) *dat hijt selue was, dieter aelmissen sat voor die scone poorte.* — *Doe si* Petrum *ende* Johannem *saghen, liep al dat volc verwonderende tot hemluden totter hallen* (§), *die* Salomons *gheheten is.* Hoe zuiver is in alle opzigten deze taal, niet minder zuiver, dan die onzer gewone Statenöverzetting des Bijbels! hoe veel zuiverder, dan die van later tijden, dan die, bij voorbeeld, van de voornaamste geleerden in de eerste helft der achttiende eeuw, dan die van niet weinigen, die zeer geleerden genoemd worden, van onzen tijd! Te meer moeten wij ons over deze zuiverheid van taal verwonderen, daar anders, staande de veertiende eeuw, in de meeste nederlandsche schriften, die verloren zijn gegaan, het bederf der

(*) Ons *bedelen*, het frequentatief van *bidden*, is dus *aanhoudend verzoeken.*

(†) Dat is, *de ander.* Algemeen was *die ghene* in die beteekenis bij de ouden in gebruik.

(§) *Halle* wordt hier genomen in de beteekenis van een voorhof, bedekte galerij. Men vergelijke over dit woord mijne *Taalk. aanmerkingen* — *vervolgd*; bl. 140.

der tale, al gaande voort, zeer verërgerd schijnt te zijn, inzonderheid na de opkomst van eene letterkundige inrigting, waarvan men anders zulks geheel niet verwacht zoude hebben. Wij bedoelen hier het vermaarde instituut van de zoogenoemde kamers der Rederijkers, 't welk gesticht is in de tweede helft der veertiende eeuw. De grond der taalverbastering werd reeds vroeger in die zelfde eeuw voornamelijk gelegd, door de omreizende zoogenoemde *Sprekers*, die, aan de hoven der vorsten ingeroepen, of ongenoodigd toegelaten, voor geld zich lieten huren, om hunne eigen ellendige rijmelerijen of die van anderen optesnijden, waar mede zij, wijl er hier en daar een vonkje van vernuft in doorstraalde, de aanwezenden in een' vrolijken luim bragten. Deze lieden nogtans namen, tegen het einde der veertiende eeuw, in *Vlaanderen* en *Braband*, eene hooger vlugt, zich verëenigende tot letterkundige gezelschappen, welke ons bekend zijn, onder den naam van *Kamers der Rhetorijkers*, of gelijk zij naderhand, bij verbastering van dat woord, heetten, *Rederijkers*, die aan de meest verdienstelijke dichters een' eerprijs uitloofden en toereikten. De eerste kamers schijnen, volgens de daarvan ingegaderde berigten, geweest te zijn die van *Dixmuiden* en *Antwerpen*. Ter eerstgemelde plaats was er reeds ééne ten jare 1394, en op de andere ook ééne ten jare 1400. Deze gezelschappen werden opgerigt in navolging van de Franschen, die, kort na het midden der veertiende eeuw, zoodanige genootschappen hadden begonnen te stich-

stichten, onder den naam van *Colléges de Rhetorique.* Uit *Vlaanderen* kwam wel haast de zucht, om zulke genootschappen opterigten, over in *Zeeland* en *Holland.* Reeds ten jare 1430, bestònd er één te *Middelburg* in *Walcheren*, die *het Bloempje van Jesse* genoemd was. Op hetzelve volgen in ouderdom die van *Vlaardingen*, van *Nieuwkerk* en van *Gouda*, in *Holland*, welke gesticht zijn in de jaren 1433, 1434 en 1437 (*). Zelfs op geringe *Hollandsche* dorpen werden er al vroeg kamers opgerigt, onder anderen in de *Lier*, ten jare 1480. In de overige Provintiën maakte men er minder werks van. Uit dezelven zijn mij slechts bekend die van *Utrecht*, *Amersfoort*, *Leeuwaarden* en *Hasselt.* Deze letterkundige genootschappen waren aangelegd, zoo het heette, met geen ander doel, dan om onze vaderlandsche taal en dichtkunde op te bouwen. Maar, helaas! aan dit allervoortreffelijkst oogmerk hebben zij zeer slecht beantwoord. Onze taal, hoe schoon in haren aard, werd door de rijmende Rederijkers gansch en al ontzuiverd, en de dichtkunst door de vlekken van hun ongeregeld leven afzigtig gemaakt (†). Het onderscheid der geslachten werd deerlijk verwaarloosd. De oorspronkelijke rijkdom van woorden ging meestäl te leur. En het gene er overbleef, raakte in een' vloed van barbaarsche termen gansch en al bedolven (§).

De

(*) Verg. v. Wijns *Hist. Avondst.* I. bl. 347-354.
(†) Zie Hoofts *leven, door* Brandt, bl. 5.
(§) Zie H. Bakkers a. verhandeling, in de *Werken van de Maatschappij der N. L.* V. bl. 101.

Deze Rederijkers, flechts eenigen, die hier na genoemd zullen worden, uitgezonderd, zijn, door alle eeuwen heen, tot in het laatst der achttiende eeuw toe, op dezelfde hoogte van befchaafdheid, of laat mij liever onbefchaafdheid fchrijven, ftaan gebleven. Tot in het laatst der achttiende eeuw toe? Hoe vreemd zulks klinke, het is toch zoo. Eene gefchiedenis der Rederijkers hierintevlechten, zoude buiten mijn beftek loopen. Trouwens zulks zoude ook overbodig zijn, daar de kundige Kops voor eenige jaren dezelve zeer volledig heeft geleverd (*). In het vervolg zullen wij ook gelegenheid genoeg vinden, om de meerendeels onfmakelijke vruchten van deze Maatfchappijen te doen kennen. Hier ftaat alleen te vermelden, dat de door ons land verfpreide kamers, na de tijden der kerkhervorming, allengs verminderd zijn. In *Vlaanderen* en *Braband* bleven zij meer in ftand. In de achttiende eeuw waren er hier te lande flechts nog weinigen over. De langstgebleven, meen ik, zijn geweest, in *Overijsfel*, die van *Hasfelt*, in *Holland* die van *Haarlem* en *Gouda*, en in *Zeeland* die van *Vere*. Dezen beftonden ten minfte nog in het jaar 1772. Eéne der laatften, zoo niet de laatfte, is geweest die van *Vere de misfende Scholieren* genoemd, waarin men, nog geene twintig jaren geleden, de ellendigfte kreupeldichten elkanderen met geestverrukking voorlas. Deze kamer was nog in wezen ten jare 1795, toen, uit hoofde der ver maar

(*) In de werken der genoemde *Maatfchappij d. N. L.* II. bl. 215-251.

maarde staatsömwenteling, het oudfrankisch gebouw, waar de Rederijkers vergaderden, door hen ontruimd, en tot einden, welke zich eene nieuwe broederschap had voorgesteld, is gebruikt geworden, zoo als het heden nog tot gansch andere einden dient.

Er is geen twijfel aan, of deze Rederijkers zullen dadelijk na hunne opkomst, in het laatst der veertiende, en in de eerste helft der vijftiende eeuw, overëenkomstig hun doel, als het ware, met eene jeugdige geestdrift, hunne letterkundige voortbrengselen aan het publiek geleverd hebben. Maar of er weinige afschriften van geweest zijn, dan of iets anders hierin belemmering veröorzaakt hebbe, hun arbeid is voor de nakomelingschap in het donkere gebleven. Trouwens geene nederlandsche, zoo min vlaamsche als hollandsche, werken van dien tijd, zijn ons, wat den inhoud aangaat, bekend. De tijtels slechts van eenige, toen in schrift openlijk verschenen, weinig beduidende, geestelijke, boekjes weet men te noemen; maar ook dit is het al. Zij waren, *van der jacht der minnen*, en *de gheestelike kintscheijt Jhesu ghemoraliseert.* Beiden zijn ze naderhand in het jaar 1488 te *Antwerpen* gedrukt, maar als zoodanig ook reeds lang uit de handen hunner bezitters verdwenen (*). Daar er dus zoo weinig schriften van dien tijd meer overig zijn, is de ontdekking van eene neêrlandsche berijmde vertaling van Reintje de Vos, welke tot dezen tijd schijnt te behooren, in de

(*) Verg. van Wijn *Hist. Avendst.* I. bl. 259, 260.

de boekerij van *Comburg*, eene voormalige Benediktijner Abtdij, in *Swaven*, zeer onlangs gedaan, van wezenlijk belang, en wenschen wij, dat dit handschrift eerlang door den geleerden Gräter, volgens het gene hij ons beloofd heeft, in het licht worde gegeven (*).

Het zuiverst was in dit gansche tijdperk de diplomatische schrifttaal hier te lande gebleven. Het eerste voorbeeld van echt nederlandsch, door ons bijgebragt, was diplomatisch. In den reinen stijl, waarin dat stuk gesteld was, ziet men verder alle de overige *hollandsche* en *zeeuwsche* landsbrieven enz. Zie hier uit vele voorbeelden, die in het *Charterboek van* Mieris te vinden zijn, het volgende van het jaar 1322 (†). *Wy* Willem, *Grave van Henegouwe, van Hollandt*, enz. *An allen onsen goeden luden van Staveren gemeenlike saluyt, ende onse goede jonste* (gunst). *Wy senden tot U* Andriese van Wike, *die U desen brief bringet, onse Scoute te sine in onse poorte van Staveren voorsz.; want wine* (wij hem) *onse Scoute aldaer gemaect hebben, bi alre der geenre wille, die voir ons waren in die Haghe van onser poorte van Staveren* enz. De geldersche landbrieven waren in een nederrhijnsch dialekt gesteld. Zie hier iets ten voorbeelde uit een' brief, over het in eigendom bezitten van zeker goed, op

(*) Zie de *Algemeene Kunst en Letterbode* voor het jaar 1812; I. bl. 34, 35.

(†) Mieris *Charterb.* II. bl. 288.

op de Veluwe gelegen, van het jaar 1385 (*). Ick Giselbrecht Besselloyen soen und Druda sijn echte wijf bekennen und betuegen in desen apenen brieue, want wy Craken gut van Haluinchusen, das des Proestes van Werddin curmedich (keurmondig) gut is, hebben und bezitten und des gebruken, dair wy nicht curmedich na en sijn, und hebben ouch geyne macht an anderen onsen heirscap na deme gude curmedich te werden enz. In Overijssel was de schrifttaal bijkans even dezelfde, gelijk vervolgens nader zal worden aangetoond.

Wat nu eindelijk nog het vriesch aangaat; dit hebben wij hiervoor gezegd, dat met het begin der veertiende eeuw in *Oostvriesland* en *Groningerland* oogenschijnlijk begon te verloopen. Hetzelve liet zich buigen naar het nedersaksische en nederlandsche. Allerduidelijkst blijkt zulks uit het gene gevoegd is achter aan de *Willekeuren van Opstalboom* van het jaar 1323 (†). Dat sexte Zeeland is Emda— mei sijn tobiheer. Ende dit edel Zeeland, deer ryckst was ende fruchtbaer, is onder Joncker Kene fan Broeckmerland, een neifolger fen sijn fader ende broeders in boosheyt; ende mei quaedheyt hi dit land

(*) Zie v. Spaens *Inleiding tot de Historie van Gelderland.* IV. D. *Codex diplom.* bl. 68.

(†) Zie Schotanus *Geschiedenis van Vriesland, Oost en West;* achter in de *Brieven en Documenten*, bl. 20.

land bituong, ende mackefe eerm wrmits Zeeraveren, ende hy fpared gastelyck ner wraldsch, ende was boes in alle tingen, en uyt da tzercken naem hy dat jeld en kleinodien, deer hy da ftrijd mei feerd. D. i. *Het zesde Zeeland* (van *Vriesland*) is *Embden*, — *met zijn toebehooren. En dit edel Zeeland, dat het rijkst was en vruchtbaar, is* (ftaat) *onder Jonker* Kene van Broekmerland, *een' navolger van zijn' vader en zijne broeders, in boosheid: en door kwaadheid bedwong hij het land, en maakte het arm door de Zeeroovers; en hij fpaarde geestelijk noch wereldlijk: en was boos in alle dingen; en uit de kerk nam hij het geld, waarmede hij ftrijd* (oorlog) *voerde.* Met den aanvang der vijftiende eeuw verdween het vriefche dialekt in Oostvriesland en Groningerland gansch en al. Zie hier een voorbeeld van dien tijd (*). Wy Keno van den Broecke, *Hovetling*, Enno tho Larrelte enz. *bekennen und betuygen, apenbar in dusfen breve, voor alle de genen, de ohne fehen, oder lefen horen, dat wy ons frundlichen voreeniget, und tho euwigen tijden frundlichen ons under een vordragen hebben mit* Folckmer Allena, Ailde *fijnes broeders fohn*, enz., *wy met em, und fe mit ons, van articulen tho articulen, alfe hier nu gefchreven ftehet. Int eerfte, dat alle de fede* (twist), *de gewefen heft voor dusfen tijden tusfchen ons, de fchal doot und legent* (lig-*fen*

(*) Zie E. Beninga's *Historie van Oostvriesland*, bl. 173, op het jaar 1404.

gend, bijgelegd) *sin*, *se sy geschehen*, *edder tho kamen* (toekomend); enz. Deze oostvriesche taal is deels neêrlandsch, maar grootstendeels nedersaksisch; slechts een enkel oud vriesch woord loopt er nog onder. De *Groningsche* taal van dien tijd was deze (*). *Wert saeke*, *dat enig Schip van den lande verdurve*, *daer schal men mede folgen de olde gewaente*, *dat is tho verstaen; we dat guet berget*, *de schal hebben den darden penning*, *und de Koopman de twee penningen*. Dit ziet men is meer nederlandsch, dan nedersaksisch, maar ook nog met een weinig oud vriesch vermengd. Het noordhollandsch of westvriesch heeft zich, na het ontstaan der Zuiderzee, waar door het alle gemeenschap verloor met het overige vriesch, geheel geschikt naar het hollandsch. Aan den zeekant evenwel, zoo als te *Enkhuizen*, *Hoorn*, enz. bleven nog zeer vele vriesche woorden, uitdrukkingen en idiotismen over. Nog heden worden zij er waargenomen. In het eigenlijk gezegde *Vriesland* hield de taal der vaderen alleen stand. Evenwel in den schrijfstijl verliep zij langzamerhand ook merkelijk. Men leze hier het Akkoord, waarŏp ten jare 1435 de aanzienlijke buurt *Oudehove*, buiten de vesten van *Leeuwaarden* gelegen, met dezelve tot ééne stad vereënigd werd (†). In den na-

ma

(*) Zie E. Beninga's a. w. bl. 217, op het jaar 1422.

(†) Het geheele stuk vindt men bij Winsemius, *Chron. van Vriesland*, bl. 253. Schotanus *Chron. van Vriesl.* bl. 292, Gabbema, *Verhaal van Leeuwaarden*, bl. 37. Maar het zuiverst, uit het oorspronkelijke afgeschreven, staat hetzelve ter lezing in het *Charterboek van Vriesland*, door den Baron *thoe* Schwartzenberg, I. bl. 511.

ma Goedis. Amen. In da jere ufes Herens, da ma fcreef thufent CCCC ende XXXV up funte Agneta dey, worden ferenighet ende vergaderet dio fted van Liowert ende Aldahowestra, myth hiara tobiheer, myth bifcheede, als hier ney fcriowen fteet. Int aerfte thet thio fted ende Aldahowestra fchilleth wesfa onder een ftedriucht, ney inhald der fted wilkeren; der nw fynt, jefta deerma hier ney, um marra netticheet, makia mochte, ende dyt in thet ioghe tho duriane. Item fo fchil dio fted van Liowerd alle facka om tiaen, der hia up leyd habbeth, eer datum thisfes brewis, ende Aldahowestra des ghelika, elkerlick buta oders fchaade. Item fo fchilleth Aldahoustra fcadeloes wesfa van brek, jefta fellighem, derma hiarem ofaeskia mochte, thet hia naet eer in thet buer riuchte ghynzen fynd. Item wert ther enigh burgher wt thisfe forfz. ftedriucht birawet. jefta misdeen, buta fijner fchyld, thet fchil dio heele meente kera bynna fiowerteen nachtem, jefta den Haena fchilma fijn goet een fchet Italia van der forfz. meente. Item fo fchilma neen koyt haghera bruka twiska Helligha misfa ende Mayadey des Wynters den inbrowen biaer, by pena van ener merk, ende

bida biare. Item neen Hollandera schilma onthaen foir een burgher, neen riocht to ferane, ende neen Alderman mey to tziazane. Thisse forsz. punten schilma hadda bida Gaerlegher. In een orkund der weerheit enz. Dat is. *In den name Godes! Amen! In het jaar onzes Heeren, toen men schreef 1425, op sinte Agniets dag, werden vëreenigd en te zamengebragt de stad Leeuwaarden en Oudehove, met haar toebehooren, bij verdrag, als hier na geschreven staat Vooreerst dat de stad en Oudehove zullen wezen onder één stadsregt, naar den inhoud der stads willekeuren, die er nu zijn, of die men hier na, om de meerder nuttigheid, maken mogte, en dat om voor eeuwig te duren. Insgelijks zoo zal de stad van Leeuwaarden alle zaken afdoen, welke zij opgelegd* (op zich genomen) *heeft voor de dagteekening dezes briefs, en Oudehove desgelijks, buiten elkanders schade* (elke buiten schade van de andere). *Insgelijks zoo zal Oudehove schadeloos wezen van breuke of boetvalligheid* (*)*, welke men haar mógte afëischen, om dat zij niet vroeger in het buurregt gegaan is. Insgelijks wordt er eenig burger uit dit voorschreven stadregt beroofd of misdaan, buiten zijne schuld, dit zal de geheele gemeente vergoeden binnen veertien nachten,* *of*

(*) Bij Gabbema staat van brek jefta felli-ghan. Maar dit heeft geen' zin. Felligheм is ons vallig, bij Kilian, vellig, *qui succumbit, litem amittit, causa cadit.* Scadeloes van brek jefta felligheм is, naar het mij voorkomt, *schadeloos van breuke of het boetvallige.* — Brek is hier toch ons *Breuk*, boete.

of den beklaagden (*) *zal men zijn goed éénmaal de waarde* (†) *betalen van de voorschreven gemeente. Insgelijks zoo zal men geen bier hooger gebruiken; des winters, tusschen de heilige Mis, en Meijdag* (den eersten Meij) *dan ingebrouwen* (inlandsch) *bier*, *op de boete van een mark en het* (verlies van het) *bier. Insgelijks geen Hollander zal men ontvangen voor een' burger, om het regt te oefenen, en om er zelfs een' Ouderman mede te kiezen. Deze voorschreven punten zal men houden naar het gemaakt verdrag. Ter oorkonde der waarheid* enz. Dat, blijkens dit gedenkstuk, de *vriesche* taal in het eigenlijk gezegde *Vriesland* reeds zeer verliep, zal geen kenner van dezelve betwijfelen. Honderd en meer jaren te voren zoude men hetzelfde stuk dus geschreven hebben. In den naema Gades, Amen. In da iere use Herens, dae ma schriaw thusent CCCC and XXXV up sunte Agnieta dey, warden foerenighet and foergadurat dyde sted fon Lyowert and Aldahowestra (§) myth hiara tobiheer, myth

(*) Hana is de beleedigde, beschadigde, beklaagde persoon; zie Wiarda's *Altfr. Werterb.* bl. 182. Het is afkomstig van Hena, ons honen, beleedigen, beschadigen. Bij Gabbema staat Ena; maar dit is eene onechte lezing.

(†) Schet, A. S. Sceat, is *waarde*, *pretium*. *Een schet* is dus éénmaal de waarde.

(§) Uit dit *Aldahowestra* ziet men, hoe groote liefhebbers de Vriezen zijn geweest van de eigen namen, niet slechts van mannen, maar ook van dorpen op *a* te doen uitgaan. Zoo leest men in een verdrag tusschen *Leeuwaarden* en *Tietjerksteradeel* bij Gabbema, *Verhaal van Leeuwaarden*, bl. 93, Koernyamma ende Britzumma twyn

myth bischede, als hyr ney schriowen steet. Int aarsta thet dyoe sted and Aldabowestra, schilleth wessa under ien stedriucht, enz. Men ziet hier uit, dat de vries zijne taal reeds boog naar het vlaamsch hollandsch. Nog duidelijker ziet men zulks uit een Regtsbevel van *Oostergoo* en *Westergoo* aan die van *Mantgum*, dat van het jaar 1436, en grootendeels geheel vlaamsch hollandsch is (*). Hetzelve luidt dus. *Recht end Raed der landen end steden in Oestergo end Westergo, nu to der tijd fergadert to Workem, byselent W.* (*u*) Buwa Sybits *soen*, Sicka to da Dick, *end* Saeka Ubba *soen*, *Ghameghem* (dorpsverwanten) *in Mantghem, dat Ghi sullen gheven end bytalen* Jonga Asgha *to Mantghem manlijck* (ieder) *so fele, als* Asgha *mit sin sempel word inwennen wil, end dat by dis Persona rede, als fan da ghisselschip, der* Asgha *foer hem end foer da meente van Mantghem to ghisselsetten heft, fan sin terrenga end onkoest al der van.* Dit stuk, voor elk verstaanbaar, strekt ten bewijze, dat de Vriezen toen reeds in geschrift zich aanvankelijker op toelegden, om in het vlaamsch hollandsch zich uittedrukken. In het vervolg zullen wij zien, dat zij, met het intreden der zestiende eeuw, zulks, op eene meer volkomene wijze, algemeen gedaan hebben.

twyn gaën, voor *Kornjum* en *Britzum*, *twee dorpen*; Steenzera, Feintiumma en Hyumma, tryn gaën, voor *Stiens*, *Finkum* en *Hyum*, *drie dorpen*.

(*) Men vindt het in Schwartzenbergs *Charterboek van Vriesland*, I. bl. 513.

VIJF-

VIJFDE AFDEELING.

Het tijdperk der geschiedenis sedert de uitvinding der Boekdrukkunst tot den tijd van Hooft *en* van den Vondel.

Allerbelangrijkst was het begin van dit tijdperk der geschiedenis voor de wetenschappen en voor de taal onzes lands. Het vindingrijk vernuft der allengs meer beschaafd wordende Nederlanderen spitste zich, bij aanhoudendheid, even zeer op het uitdenken van nieuwe kunsten, als op het verfraaijen van de reeds bekenden. De meeste kunsten, in vroeger tijden reeds beoefend, kregen een nieuw leven, en zoodanige kunsten, waaraan men voorheen nooit gedacht had, werden geboren. Alle deze zoo nieuw uitgevondene, als verbeterde kunsten hadden eenen middellijken of onmiddellijken invloed op de bevordering der wetenschappen en der tale. Maar onder die allen was geene van zulk eene heilzame strekking voor dezelve, als de Boekdrukkunst, die omstreeks het jaar 1432 werd uitgedacht. De uitvinder van deze kunst was Laurens Jansz Koster, een burger van *Haarlem*, „ die, in deze betrekking," gelijk de oordeelkundige de Vries te regt aanmerkt (*), „ misschien alleen meer heil en licht aan het menschdom heeft toegebragt, dan alle de schrijvers

(*) In zijne *Geschied. der Nederd. Dichtkunde*; I. bl. 20.

vers van alle eeuwen te zamen (*).” Zijne uitvinding gaf leven, toen alles stil en doodsch was. Haar hebben wij het voornamelijk te danken, dat op deze duistere eeuwen de heerlijkste tijden gevolgd zijn. Niet aanstonds zag men de vrucht van deze allerëdelste gave, waar mede de hemelsche Voorzienigheid het menschdom beschonk. Ook de aard der zake bragt mede, dat men haar niet zoo spoedig zien konde. Zij moest zich, gedurende eenigen tijd, eerst ontwikkelen, groeijen en rijp worden. In den beginne ondervond zij zelfs een' geweldigen tegenstand. Er waren, in de kloosters, uitschrijvers van boeken, die schatten wonnen met hunnen arbeid. Dezen waren, gelijk men denken kan, tegen den voortgang der drukkunst zeer ingenomen. Ook de boekdrukkers zelven hielden hun werk op hoogen prijs. De eerste voortbrengselen der drukkunst waren zoo vervaardigd, dat men dezelven naauwelijks van met de hand geschreven boeken onderscheiden konde. Voor eene gedrukte latijnsche vertaling van het oude Testament was men gewoon in *Parijs* zestig kroo-

(*) Zoo lang het tegendeel niet bewezen is, waarömtrent de volkomen beslissing verwacht wordt bij het Bataafsche genootschap, 't welk dien aangaande eene nog onbeantwoorde prijsvraag heeft voorgesteld, meen ik het daar voor te moeten houden, dat de boekdrukkunst te *Haarlem* is uitgevonden, te *Straatsburg* verbeterd, en te *Mentz* voltooid is. Men leze, behalve Meermans *Origines Typographicæ*, ten jare 1767 uitgekomen, de fraaije *Verhandeling* van W. H. J. van Westreenen *over de uitvinding der Boekdrukkunst*, die eerst onlangs, ten jare 1809, is in het licht verschenen.

kroonen te betalen, om dat men haar voor met de hand geschreven aanzag. Allengs evenwel werden deze bedriegerijen, waarin zekere Jan Faust eene voorname rol speelde, ontdekt, en konden toen gedrukte boeken voor lager prijzen bekomen worden. En nu verspreidde zich, door middel van de drukpers, het oprijzend licht der wetenschappen heinde en verre. Menigvuldige schriften, welke nu eerst gewijzigd konden worden naar de voortreffelijke werken der, uit het graf als verrezen, grieksche en latijnsche ouden, werden in de nederlandsche taal, gelijk in alle andere talen, door den druk gemeen gemaakt, en kwamen in ieders handen. Opheldering van denkbeelden en beschaving van zeden waren er straks de onuitblijfbare, langzaam voortgaande, gevolgen van, die tegen de vooröordeelen van onkunde en bijgeloof opdrongen, en volkomen de overhand kregen. De nederlandsche taal was ten tijde der uitvinding van de drukkunst in een' verwaarloosden staat. Op derzelve verkuisching legde niemand zich toe. Hoe zeer de kunsten bloeiden, de wetenschappen nogtans, hare zusters, kwijnden van wege den verderfelijken wederstand eener algemeene vijandschap van al, wat opklaring heette, en leden daarenboven geweldig van de burgerlijke onëenigheden, die nog al voortduurden.

Ten jare 1433 deed vrouw Jakoba van *Beijeren*, der menigvuldige rampzaligheden, waardoor zij gefolterd werd, moede, afstand van de Nederlanden aan Filips, Hertog van *Bour-*

gondit, en kwam alzoo de regering derzelven uit het *Beijersche* in het *Bourgondische* huis. Onder Filips zagen de Nederlanders hun aanzien bij buitenheemsche vorsten vermeerderen. Hunne welvaart groeide als van dag tot dag aan, door de uitbreiding van den koophandel, die allerwege vrij gedreven werd. En de taal des lands, inzonderheid in *Vlaanderen* en *Braband*, kreeg, door den invloed der hovelingen van het bourgondische huis, die fransch spraken, natuurlijker wijs wel eene grooter vloeibaarheid, maar ook meer eene vreemde plooi, en werd vermengd met allerlei nooit voorheen gehoorde bastaardwoorden. Dit was te meer jammer, wijl de vlaamsche en brabandsche taal van ouds her de zuiverste was. Tot een staal hiervan mag ik, dunkt mij, bijbrengen een stukje, gedicht door Anthonis de Rouere, *Brugghelinck*, *Vlaamsch Doctoor ende gheestich Poëte*, ten tijtel voerende A. B. C. van Maria. Men vindt het in 's mans *Rethoricale wercken*, die gedicht zijn voor het jaar 1482, en gedrukt te *Antwerpen* in het jaar 1562.

Aenminnichste „ Bevelichste „ Curieuse
Duwagiere „ Eerlijcxste „ Fonteyne
Ghesinnichste „ Heylichste „ Joyeuse
Kanceliere „ Leerlicxste „ Mageleyne
Natuerlicxste „ Ontfaermichste „ Presentatie
Questinghe „ Redelicxste „ Soluerende
Tracterelicxste „ Verwaermichste „ Xcusatie
Ynvestinghe „ Zedelicxste „? Forterende.

Welk eene vreemde, bedorven, vervalschte, neder-

derlandsche taal! Niet alle de stukken in dezes schrijvers aangehaald werk zijn evenwel van zulken stempel. In sommigen vindt men zelfs eene, te dezen aanzien, vrij zuivere taal, gelijk, bij voorbeeld, *wijse leeringhe voor een man.*

Schoone zeden, sonder hooghe moet,
Luttel spreken, ende dat selue goet,
Te tijde gheven ende nemen,
Duecht hanthieren ende vredelijck leven,
Ende metten goeden ommeghaen,
Onrecht vromelick wederstaen,
Niet antwoorden vreemde daden,
Vreckheyt ende ghiericheyt versmaden,
Ende oock te magen connen verdraghen,
In noode bijstaen zinē maghen,
Die dese poincten vast houden can,
Is gherekent een wijs man.

Dit toch is verstaanbaar, onvervalscht, nederlandsch. Wij willen, overëenkomstig het doel onzes schrijvens, ook voorëerst ons bepalen bij zulke schriften, waarin de nederlandsche taal, over het geheel, zuiver van bastaardwoorden gevonden wordt. Daarna zullen wij zoodanige schriften doen kennen, die door dezelven geheel ontreinigd en ontsierd zijn. Onder de schriften dezes tijds, waarin de nederlandsche taal vrij zuiver van bastaardij gevonden wordt, is inzonderheid te rekenen *der Minnen loep*, door Claes Willemsz, een handschrift, dat het eigendom is geweest van Huijdecoper, en van denzelven geacht wordt een opstel te zijn van het jaar

jaar 1486 (*). Zie hier uit hetzelve een voorbeeld, dat gevonden wordt voor het eerste deel van Huijdecopers beneden aangehaald werk.

Wien dese woerden niet en ghenoeghen,
Die magh hem tanderen saken voeghen,
En̄ laten dit liet onghesonghen;
Daer en is nyemant toe ghedwonghen
Te lesen dinghen, die hi laect;
En̄ seker wes ic hebbe ghemaect
Dats opt verbeteren al ghedaen
Der gheenre, die hem bet verstaen.
Ic houde mi voer een menschelijck romp,
Onverstandel rude en stomp;
En̄ ken een yghelijc voer mijn wyser.
Mer die wetsteen maect een yser
Scarp, nochtan so en̄ is hi
Self niet scarp, dat duncket mi;
Die wijngairt stam is rude en̄ groff;
Dies niet en kende en gaef hem gheen loff,
So dorre is hi en̄ ongheraect:
Nochtan so worter of ghesmaect
Die soete natheyt van den wijn.
Al ben ik stomp van ruden schijn,
Daerom en suldy niet versmaden
Of u mijn sinnen tbeste raden.

Al-

(*) Zie 's Mans *Proeve van T. en D.* I. bl. 139, 143. De anders zoo naauwkeurige De Vries brengt het te onregt tot de veertiende eeuw, (zie zijne m. a. Geschiedenis d. N. D. I. bl. 17.) ten ware het uit den inhoud hem mogt gebleken te zijn, dat hetzelve oorspronkelijk reeds in de veertiende eeuw vervaardigd, maar het gemelde handschrift, dat Huijdecoper bezeten heeft, een afschrift van het bovengenoemde jaar ware, 't gene mij evenwel uit de taal zoo niet voorkomt.

Allengs ziet men zoo onze echte nederlandsche taal regt voor den dag komen. Meer evenwel doet zich dezelve voor in de zoogenoemde prosaschriften van dezen tijd. Tot in de veertiende eeuw schreef men meest alles in rijm; dan tegen het einde der veertiende en met den aanvang der vijftiende eeuw begon men meer in onrijm of prosa te schrijven. Deeze nederlandsche schriften waren echter grootstendeels kerk- of godsdienstschriften, die bestonden uit geestelijke overdenkingen, opwekkingen en vermaningen. Ook liepen er zeer veele zoogenoemde legenden of geestelijke pragmatische levensberigten van heiligen onder, die naar de vatbaarheid des volks waren opgesteld. De meesten derzelven zijn reeds lang door de roest des tijds verteerd; en die nog overig zijn, worden in handschrift bewaard of op de openbare bibliotheken van ons land, of bij bijzondere liefhebbers der nederlandsche oudheid en taal. Van eenigen ben ik door aankoop van tijd tot tijd eigenaar geworden. Onder dezen, als genoegzaam, om de taal der vijftiende eeuw te kunnen leeren kennen, meen ik, dat de volgenden voor ons hier belangrijk zijn.

Het oudste is *Santus Augustinus hantboexkijn*, behelzende geestelijke overdenkingen en gebeden, naar den smaak van de Mystieken diens tijds, die trouwens alleen schriften van zoodanigen aard vervaardigden. De monniken van dien tijd, die niet tot de klasse der Scholastieken behoorden, waren Mystieken. Het is geschreven op parkement, zonder bijvoeging van den

den, naam des auteurs en van het jaargetal. Uit de taal, waarin het geschreven is, komt het mij voor van het begin der vijftiende eeuw, en uit de hand van eenen noordhollandschen geestelijken herkomstig te zijn. Zie hier eene kleinen brok uit hetzelve ter beoordeeling. Het is eene vertaling van Luk. XXII: 24. — *Doe waert daer ene twynighe* (*) *onder hem, wie van hem de meeste scheen to wesen. Doe seide* Jhesus; *die connighe des volcs sijn heren ouer die hore. En die de macht hebbē ouer hem, de sijn weldadich gehieten. Mer ghi also niet. Mer die de meeste is onder u, die werde als die mynste, en die een voerganger is als een dienre; want wie is de merre, die sit oft die dient? ist die niet de sit? Ic bin in den middel van u, als de dient.*

Ten tweede nemen wij hier in oogenschouw een hand-

(*) *Twynighe* is hier *twisting*. Doch het woord is mij nergens bij eenigen ouden schrijver, ook in geen één woordenboek, voorgekomen. Analogisch is hetzelve evenwel goed. *Twynen* beteekent bij ons *garen dubbelen*. Zie Weilands *Woordenboek.* Dit woord, herkomstig van *twyn*, d. i. *twee*, kan dus ook zeer wel beteekenen *twisten*, dat mede van *twee* afkomt. *Twyden*, dat denzelfden oorsprong, met dezelfde beteekenis, heeft, wordt bij de ouden meermalen gevonden. Zie v. Hasselts aanteekeningen op *Twist*, bij Kilian; waar men ook vindt opgemerkt, dat de ouden voor *twyn*, een' dubbelden draad, zeiden *twist*; welk woord hier en daar, meen ik, nog in gebruik is. Men ziet dus, dat *twynen* en *twisten* oulings door elkanderen, ter aanduiding van eene en dezelfde zaak, gebruikt werden. Ter opheldering kan ook nog strekken, dat de Angelsaksen gehad hebben twynan, *twijfelen*; dat oorspronglijk hetzelfde woord is, herkomstig van *twyn*, gelijk het Latijnsche *dubitare* van *duo*.

handschrift, getijteld *Die getiden van der toecomst ons Heren*, ook zonder naam van den opsteller, en zonder jaarteekening. Dan de taal en het letterschrift beöordeelende, schijnt hetzelve mij mede toe in de eerste helft der vijftiende eeuw, en nog voor de uitvinding der boekdrukkunst, vervaardigd te zijn. Iets van eenen zuidhollandschen tongval schijnt er hier en daar in door te stralen. Alles is ten minste tamelijk echt hollandsch. Zie hier ook een' kleinen brok uit hetzelve. *Om alrehande gelikenisse sijn die menscen geliket die beesten, die God of den Gods soen niet en bekennen. Dat dier is onsuuer en bouen allen anderen quicken mere onredeliken ende geck ende cranc ende onedel ende meer last dragende. Alsoo waren die menscen voor* Xps *toecoemst van afgodien ende menigerhande pasfien onsuuer ende onredelic, der reden des woert Gods deruende, ende also veel als geck — Want wat is gecker, dan die maker te versmaden ende die wercken haerre handen aentebeden voor den maker.*

In de derde plaatse laten wij hier volgen een handschrift, dat den tijtel draagt van *Pasfionael Winterstic*, geschreven ook door eenen onbekenden, in het jaar 1468, en voorheen in eigendom toebehoord hebbende aan de *Susteren van sinte Agnieten binnen scravenhaghe van sinte* Augustijns *oerde.* Uit hetzelve kies ik het volgende ten voorbeelde, bl. 59. Thomas *beteikent also veel als geminus of didimus, dat is in duytsche twiuoudich; want hi twee sins Gode bekende: dat is in tasten en in sien. Of* Thomas *beteikent also veel als thart tot Gode;*

want

want hi sijn hart temaal an Gode dructe. Doe hi en (hem) *ghetast had, doe seide hi, du biste mijn Heer, mijn God. Doe* Thomas, *die Apostel, langhe na ons Heren opvaert was tot eenre stat, die hiet Cesérea, doe vertoende hem onse Heer* Jhs Xps *ende seide*; Gedoferas *die coninc van Indeen heeft gesent in desen lande Syrien sinen knaep, die* Albanes *hiet, om te soeken enen meester van tymmer werc; com ic sel di senden mit hem*, enz.

Voorts is in de vierde plaats bijzonderlijk hier onze aandacht waardig een handschrift, vervaardigd door Syvert Allerts *zoen*, in het jaar 1490, 't welk het eigendom is geweest *der Susteren van sinte Claren te Hoirn opt noirt bi onser lieuer vrouwen kerck.* De tijtel is *Profectus, gheordineerd op eens gheestelikens menschen leuen.* Hetzelve is eene vertaling van het latijnsche werk van Bonaventura, *Profectus Religiosorum*, te vinden onder 's mans *Opuscula* T. II. p. 578 - 635 (Lugd. 1679) (*). Schoon het handschrift ten gemelden jare vervaardigd is, schijnt het mij toe, dat de vertaling zelve vroeger is geschied. De taal komt mij ten minste eene halve eeuw ouder voor. Belangrijk is vooräl dit werk, daar deszelfs schrijver van Huijdecoper met regt voor zeer taalkundig gehouden wordt (§). Tot eene proeve dient het

(*) Over dit handschrift, dat voorheen het eigendom is geweest van den Heer van Wachendorff, zie men de aanmerkingen van. v. Lelijveld in Huijdecopers *Proeve van T. en D.* I. bl. 53 - 55.

(§) In de aant. op de *Rijmkr.* van M. S. III. bl. 153.

het volgende uit den *vijftenvoertganc*; bl. 13 en 14. *Dese dinghen sijn in den spreken noet. Ten eersten sal die mensche verbeidelic* (bedaardelijk) (*) *spreken. Die wise man* (segghet). *Een iongheline sel nauwe spreken in sijnre sake alst noet is; veel te min, als hem die sake niet an en gaet, of alst hem gheen noet en is. Voert soe seit die wise man; alstu tweewerf gheuraghet biste, soe laet dat hoeft dine antwoerde hebben, eñ laet di nutticheit en noettrusticheit brenghen te spreken, ende wes dijnre woerden al soe karich, als een vrack mensche sijnre penninghen is. Een oeuen, hoe heet dat hi ghegloeyt is, verliefet sijn hetten harde scier* (zeer schielijk), *ist dat mens niet en stoppet. Een vat, dat bouen sonder decsel is en open blijft staen, dat wort varinghe* (spoedig) (†) *van vuylnissen eñ van ghewormte ontreynt, ende het bederuet al datter in is. Recht alsoe die sijnre woerden niet waer en nemet, — wort van bynnen ontreynt eñ beulecket.*

Meer andere oude handschriften, welken ik hier voor mij heb liggen, als eene *Epistel tot den XI dusent magheden Christi:* — *Dat leuen des h. Bisschop Sinte* Servaes; — *Die epistel des heylighen* Eu-

(*) Van verbeiden, *wachten*, *exspectare*.

(†) Bij niemand der woordenboekschrijvers, dan Kilian, heb ik dit woord gevonden. Kilian vertaalt hetzelve *ilico*, *cito*, *statim*, doch hij schrijft het *vaerinck*, *vaerincks*. Het woord stamt af van *varen*, dat is, eigenlijk *snellijk voortgaan*. Het is dus volkomen hetzelfde met ons *vliegens*, *fluks*, en *ijlings*. Bij de oude schrijvers komt hetzelve echter maar zeer zeldzaam voor.

Eusebij *tot* Damascum *ende* Theodosium *van der doot des gloriosen confessoers Sinte* Jeronimi; — *Van den Miraculen Sinte* Jeronimi; — *Die ghetide van der ewigher wiesheit*; en eenige anderen, zonder jaartal, doch van de vijftiende eeuw, ga ik onäangeroerd voorbij, naardien de taal, die in dezelven voorkomt, van die, welke wij uit de bijgebragte voorbeelden nu genoegzaam hebben leeren kennen, weinig of niet verschilt. Wij treden dus over tot het beschouwen der taal in zoodanige werken van dien tijd, die naderhand ook door de drukkunst gemeen zijn gemaakt. Het eerste, waaröp onze aandacht voornamelijk valt, is een werk, geschreven, in den jare 1386, door een' Franciskaner monnik Otto van Passau, onder den tijtel, *Boeck des Gulden Throens*, of *der vier en twintig ouden*, maar met veränderingen, die gewijzigd zijn naar de veränderde taal van later tijd, ten jare 1484, te *Utrecht*, gedrukt. In de lessen van den veertienden ouden leest men, onder anderen, *Merct wat* Jheronymus *scrivet, over den Souter* (de Psalmen), *van den prijs der heyligher scriften; ende hi seit. In der Godlicher Consten vynt die mensche alle dat tot sijnre nutticheyt hoert, ende tot allen manieren van goeden leven. Hy vynt daer in wat die kynder suken sellen, die jonghelynghen waer mede sy gestraffet sellen worden. Die ioncfrouwen vynden daer in scamelheit, die vrouwen behoetheid ende eerlicke wanderinghe. In der heyligher scryft vynden die weesen horen vader, die weduwen horen verrechter, die armen horen beschermer, die pelgrymme ende vreemden horen ont-*

hou-

houder ende horen ontfangher, die coninghen hoer wijsheit, die rechters horen angste, die bedroefden horen vertroester, ende die vrolike hore maticheit, die toernighe hoer stillinghe, die meysteren hoer consten. — *Die afgoden worden bespot, het ghelove wort ghemerret ende ghebreydet; ontrouwe wort verdoemt, gherechticheit wort ghe openbaert, sunde ende boosheit te niet ghemaect, bermherticheit wort gheloeft, waerheit bekent ende valscheit verdreven.* — Voorts komt ons hier in handen een werk, 't welk den tijtel heeft van *Die Epistelen ende Euangelien metten Sermoenen van den gheheelen jaer; gheprent te Haerlem, in Hollant; int jaer ons Heren* 1486. Zie hier uit hetzelve eene vertaling van Matth. II: 1 en 2. *In dien tiden, doe* Jhus *geboren was in bethleem iude, in coninc herodes daghen, sich* (*) *die coninghen comen wt oestlant tot iherusalem ende vraechden, waer is hi die gheboren is een coninc der ioden, wi hebben sijn sterre ghesien in oestlant, ende sijn gecomen met gauen, om hem te aenbeden.* — Vers 9, 10 en 11. *Doe si den coninc hadden ghehoert, ghinghen si heen, ende siet die sterre, die si ghesien hadden in oestlant, ghinc voer hem al tot dat si quam ende ghinc staen recht bouen daer dat kint was. Doe si die sterre sa-*

(*) *Sich*, voor *zie*, leest men bij de ouden van dezen tijd menigwerf. Kilian heeft sichten, *conspicere.* Ouder is nogtans het woord *Sichen*, hoogd. *Sehen*, M. G. *Saihwan.* Van hier *zigt*, de daad van zien, enz. Het woord *zien* is zamengetrokken uit *sichen*, *sehen*.

saghen, worden si seer verblijt in groter vroechde eñ ghingen int huys ende vonden tkint met maria sijnre moeder, ende nederbughende anbeden si dat kint, ende oploken (ontsloten) (*) *haren scatten en de offeräen hem gauen, gout, wieroec ende mirre.* Van dien zelfden tijd is eene uitgave van den *Fasciculus temporum* van J. Veldenaer, waar van ik een exemplaar zonder jaartal hier voor mij heb. Denkelijk is het van 1480. Bl. 258 lees ik daarin; *Int jaer ons heren* MC. *ende* XLVIII *ontstack die stadt van utrecht van den brande, die men nijt lesschen en konde, eñ verbrande vol na alte mael. Eñ daer verbrande sinte martijns domkerck, sinte peters kerck, sinte pauwels kerck, sinte jansß kerck, sinte salvatoers kerck; sinte steuens outaer bleeff onghequetst Die eerste capell, die vast bi sinte salvatoers staet, ende bi sinte Wilibroerdus tijden ghesticht wort in die eer des heyligen cruys, die verbrande mede eñ al datter in was, sonder* (uitgezonderd) *sinte salvatoers beelde: dat bleeff onghebrant.*

Op dit drieledig voorbeeld uit de eerste gedrukte schriften van de vijftiende eeuw laten wij volgen een niet minder merkwaardig voorbeeld, ge-

(*) *Opluicken* wordt door Kilian te regt vertaald *aperire*. Het komt van luiken, *sluiten*, dat door V. Maerlant gebezigd wordt, *Spieg. Hist.* II. bl. 187. Van daar nog *met beloken oogen*, dat is met gesloten oogen; *beloken Paaschen*, d. i. gesloten Paaschen. *Luiken* is ook bij ons nog overig in *ontluiken*, dat *opendoen*, *ontsluiten*, beteekent. Ons *luik*, een valdeksel op een' zolder, ook op een vaartuig, is er van afkomstig.

genomen uit een, *toe Leyden*, in het jaar 1511, *ghe-prent*, boek, waarvan de tijtel is; *Dit boeck is ghe-heten in den latijne Stimulus divini amoris; dat ghe-maect heuet dye heilighe doctoer van den minrebroe-deren finte* Bonaventura; *twelck is ghetranslateert of ouerghefet wten latijne in duytfche, ende is gecorri-geerd doer Broeder* Lucas van der Hey. Het eerfte hoofdftuk begint dus. *O Ghi kinderen der menfchen! loopet ouer al eñ verwondert gods caritate, die hi tot ons heuet. Ende laet ons feer verwonderen onfe blintheit ende traecheit, die wi tot gode hebben. Want woude die fone gods hem onverfcheydelijc ver-eenighen metter menfcheliker nature, hoe veel te meer fal hem de menfche pinighen* (beijveren) (*) *hem te vereenighen met god. Ende ghewaerdichde hem die fone godes wt fijnder bernender minnen hem te veree-nighen met onfer fnoder* (geringe) (†) *asfchen, te ver-ftaen met onfen lichaem, hoe vele te meer fal elc men-fche fijn hert opdoen* (openen,) *douotelic, om hem te ontfanghen.*

Om de voorbeelden, die voor de hand zijn, niet te zeer te vermenigvuldigen, willen wij, uit eenen overvloed der zulken, welke van de zestiende eeuw zijn, ons flechts tot eenige weinigen, die genoegzaam zullen zijn, ter voldoening aan ons oogmerk, bepalen. Het eerfte is er een, ontleend uit de oudfte, volledi-ge, nederlandfche vertaling van den geheelen Bijbel, wel-

(*) Kilian heeft Pijnen, *operam dare, elaborare.*
(†) Kilian heeft Snoode, *vilis.*

welke ten jare 1526 te *Antwerpen*, bij J. van Liesveldt, is uitgegeven. Ik kies daar toe het gene men leest *Hand.* III, ten einde men het vergelijke met de taal, welke gevonden wordt in de hier voor (*) vermelde overzetting des N. T. van het jaar 1350. Petrus *ende* Johannes *gingen met malcanderen op in den tempel, omtrent dye negende ure der biddinge. Ende een man, dye cruepel was wt sijnder moeder lichaem, wert ghedragen dagelicx voor die poorte des tempels, die daer hiet die scoone, op dat hi aelmoessen soude bidden van den ghenen, dye in den tempele ginghen. Doen hi nu* Petrum *ende* Johannem *sach, dat si in den tempel wouden gaen, soo badt hy, op dat hi een aelmoesse soude ontfanghen.* Petrus *sach hem met* Johannem *aen, ende seyde, siet ons aen! Mer hy hielt hem teghen haer, hopende yet van haer te ontfanghen. Maer* Petrus *seyde; ick en heb silver noch gout; mer dat ick hebbe, dat gheve ick U; in den name Jesu van Nazareth, staet op, ende wandelt.*

Het tweede voorbeeld is ontleend uit een, te *Parijs*, bij Thielman Keruer, in het jaar 1533 gedrukt, werk, getijteld, *Die ghetijden van onser lieuer vrouwen, ende van der heylighen cruce, ende van den heylighen gheest met die seuen psalmen, ende met die mettenen voer die ouerledenne.* Wij kiezen het volgende. *Heylighe gods moeder maria: die waerdichlike verdienstet te ontfanghen dien alle die werelt niet begripen en mocht: met dijnre milder be-*

(*) Zie bl. 361, 362.

beden dwaet (vaag:) (*) *af onfe fonden, dat wy overmits* (door middel van) *dy climmen moghen opten ftoel der eewigher glorien; daer tu regneerfte met dijnen kinde fonder tijt. Maer du here ontfermet di onfer.* enz.

Een derde is genomen uit een *Chronijcke van al tgene datter gefchiet is vant beginfel des werelts totten jare* 1543, *befchreuen doer* M. Joannem Carionem, *en gedruckt int jaer* 1543 *Tantwerpen.* Van Solon leest men in hetzelve, bl. 48. *Hoewel dat ick om der cortheyt wyl vele wtlate, fo moet ick nochtans van* Solon *hier wat verhalen, alleen daerom, om dat het Roomfche recht, dwelck wy noch eensdeels gebruycken, van hem afcoemt, want* Solon *heeft ooc tot defer tijd geleeft, eñ is met* Thale *wel bekent gheweest. Maer als te Athenen daerom grooten twist gecomen was, dat fomighe hare fchuldenaers aentasten, ende tot lijfeyghen maecten, heeft die gheheele ftadt daer in geconfenteert, dat* Solon *defe eñ andere quade ordinancien veranderen ende beteren foude.*

Een vierde voorbeeld verfchaft ons het werkje, *ghe-prent thantwerpen, by* Symon Cock, ten jare 1551, en getijteld; S. Augustijns *vierighe meditacien oft aendachten.* Het vijftiende hoofdstuk begint dus. *Onghemeten goedertierenheyt; o liefde, die niet te weerderen en is; ghi hebt uwen fone ghegeven, om u-*

(*) Dwaen, dwaegen, afvagen, (zie Kilian) wordt bij de ouden veel gevonden. Van hier *dwagelen*; en van daar *dwagel*, door zamentrekking, ons *dweil.*

uwen knecht te verlossen. God is mensche gheworden, op dat die verloren mensche getrocken soude worden wter macht des duyvels. Hoe goedertieren is dye liefhebber der menschen, uwe sone onsen heere, wiens liefde niet ghenoech en is gheweest, dat hy hem seluen vernedert hadde, aennemende die menscelike natuere van der reynder maget Maria, *mer hy heeft oock zijn bloet voor ons ghestort, ende die pine des cruys voor ons ende voor onse salicheyt gheleden. Die goedertieren God is gecomen; hy is om zijn goedertierenheyt ende liefde wil ghecomen; hy is ghecomen om te soecken ende salich te maken tgene dat verloren was.*

Hier lezen wij reeds volkomen dezelfde nederlandsche taal, die nog heden in gebruik is, indien men eenige bijzonderheden, de spelling betreffende, slechts over het hoofd ziet. Ook lette men niet op ettelijke spraakkunstige onnaauwkeurigheden, die in dit, anders over het geheel daarvan vrij zuiver, werk zijn over gebleven. Uit de bijgebragte voorbeelden ziet men, dat, sedert het begin der zestiende eeuw, de spraakkunstige zuiverheid der tale zeer veel geleden heeft. Ik twijfel niet, of men heeft zulks mede aan de drukpers, hoe heilzaam anders voor de letteren, te wijten. Voorheen schreven alleen de verstandigsten en geleerden; maar nu ook minverstandigen en ongeleerden. Dan laat ons voortgaan met den stijl en taal diens tijd nader te doen kennen. Tot dat einde wil ik hier alleen nog doen volgen het begin van *Hand.* III, uit eene vertaling van het N. T., die naar de fransche vertaling van *Geneve*, uitgekomen ten jare 1565, vervaardigd is, en in het

jaar

jaar 1568 in het licht verscheen, met de kantteekeningen van Augustus Marloratus, predikant te *Rouaan*. Hetzelve is letterlijk dus. Petrus *ende* Joannes *ghingen ghelijck op na den Tempel, ter uren der bedinge, ter negenster uren. Ende een man, die creupel was van moeders lijue aen, wert ghedragen, welcken sy dagelicks setten voor de deure des Tempels, ghenaemt de Schoone, op dat hy aelmoessen begeerde van den ghenen, die in den Tempel ghingen. Als hij nu* Petrum *ende* Joannem *sach, dat sy in den Tempel souden gaen, so begeerde hy aelmoessen. Ende* Petrus *sach hem aen, met* Joanne, *ende seyde; siet ons aen. Ende hy sachse aen, verhopende, wat van haer te ontfanghen. Ende* Petrus *seyde: Siluer ende Gout en hebbe ick niet, maer wat ick hebbe, dat gheue ick U; in den name* Jesu Christi *van Nazareth, staet op ende wandelt.* Ik voege hierbij het eerste antwoord op de eerste vraag in den heidelbergschen katechismus, zoo als het zelve door Petrus Datheen ten jare 1563 vertaald was, volgens eene uitgave van dat boekje, die achter de gemelde vertaling van het N. T. in het jaar 1565 geschied is. Het was dus door Datheen geschreven. *Dat ick met lijf ende siele beyde int leuen ende steruen niet mijn, maer mijns getrouwen Salichmakers* Jesu Christi *eygen ben, die met zijnen dieren bloede voor alle mijne sonden volcomelick betaelt, ende my wt alle ghewelt des Duyvels verlost heeft, ende alsoo bewaert, dat, sonder den wille mijns Hemelschen Vaders, gheen hayr van mijnen hoofde vallen can; jae*

ooc dat my alle dinc tot mijner salicheyt dienen moet; daerom hy my ooc, door zijnen H. Geest, des eewigen leuens versekert, ende hem voortaen te leuen van herten willich ende bereydt maeckt.. Hoe weinig verschilt de taal van dit gansche antwoord van die, welke wij nog heden in de tegenwoordige uitgaven van den heidelbergschen katechismus vinden! De spelling alleen maakt eenig onderscheid. Maar te dezen aanzien kwam er tusschen het jaar 1563, of zoo gij wilt 1568, en het jaar 1582, en vervolgens tot het jaar 1591 eene merkwaardige verändering. Men ziet dit allerduidelijkst uit de *Christelicke Ordinantien der Nederlantscher Ghemeynten* Christi *te Londen, door* M. Microen, *tot Antwerpen anno* 1582, vergeleken met de nederlandsche kerkschriften, achter de Psalmberijming van Philips van Marnix, Heer van *St.* Aldegonde, die ten jare 1591 uitkwam (*). In het eerste geschrift leest men, bij voorbeeld, de uitspraak van den zegen, *ter bevestingh van de dienaren der ghemeynte*; welke letterlijk deze is. *God ende onse Hemelsche vader, dewelcke U totten dienst zijns woorts in dese zijne gemeynte gheroepen heeft, verlichte U met zijnen heylighen gheest, verstercke U, door zijn machtighe hant;* en-

(*) Reeds ten jare 1580 verscheen deze uitmuntende Psalmberijming van V. Marnix in de wereld; doch of achter dezelve eene Liturgie der kerke geplaatst zij geweest, weet ik niet. Die uitgave is al lang zeer zeldzaam geweest. Zie Le Longs *Catalogus*; bl. 105. N°. 1248. Ik bezit alleen de uitgave van het jaar 1591.

ende regeere U so in uwen dienst, dat Ghy daer ingetrouwelick ende vruchtbaerlick meucht wandelen, om te verbreyden het rijcke zijns eenighen gheboren soons, in zijn gemeynte, door de vercondinghe zijns Euangeliums. Door den seluen uwen eenighen gheboren Sone Jesum Christum, *onsen Heere ende Salichmaker!* En in het andere geschrift lezen wij dezelfde uitspraak eenigzins verkort dus, zoo als wij haar nog in de Liturgie der nederlandsche hervormde kerk woordelijk vinden. *God, onse Hemelsche vader, die U gheroepen heeft tot desen h. dienst, verlichte U door zijnen Geest, versterckе U door zyne handt, ende regere U soo in uwe bedieninghe, dat Ghy daerinne behoorlijck ende vruchtbaerlijck meucht wandelen, tot grootmakinghe zijns naems ende verbreydinghe des Rijcks zijns Soons* Jesu Christi!

Hoe geheel is dit onze tegenwoordige nederlandsche taal, zoo wat den vorm, als wat den aard derzelve aangaat! En hoe zuiver was zij toen reeds onder de hand van v. Marnix geworden! Zulk eene zuiverheid treft men nergens in eenig schrift, voor hem, gedurende dit gansche tijdperk uitgekomen, aan, blijkens de voorbeelden, die door ons zijn bijgebragt. Schoon wij de beste schriften, die te dezen aanzien voor handen waren, hebben uitgekozen, bespeuren wij in allen, meer in het eene, min in het andere, grove taalfouten, waaromtrent men zich, na de opkomst der *Rederijkers*, sedert het einde der veertiende eeuw, weinig of niet bekommerd had, zoo zelfs, dat men algemeen geene zwarigheid maak-

te,

te, om *den man, den staat, den last, den heer, den raad, den dag*, enz. zonder onderscheid, in den eersten en vierden naamval te schrijven. Dit was zoo ingeworteld, dat zelfs van Marnix dit onderscheid, in vele gevallen, bijzonderlijk wanneer de woorden met eene H, R of D begonnen, niet wilde waargenomen hebben, nog te zeer gehecht aan het oude vooröordeel, dat zich in dezen op de welluidendheid beriep (*). Hij anders hadde van de ongegrondheid eener zoodanige schrijfwijze overtuigd moeten zijn, als de nederlandsche taal door en door verstaande. Van Marnix toch, een man, in allerlei vakken van geleerdheid uitmuntende, was in het laatst van dit tijdperk de eerste, die het spraakkunstige der nederlandsche taal opzettelijk beoefend had, om hetzelve te verbeteren. En hoe gelukkiglijk hij hierin geslaagd is, bewijzen zijne schriften. Te regt mogt de geleerde Zierikzeenaar Mr. Antonis de Hubert, in de voorrede zijner, ten jare 1626 uitgegeven, *berijmde Psalmen*, aangaande van Marnix schrijven. „ Van alle de genen, die de psalmen in nederduitsch rijm gesteld hebben, is de Heer van St. Aldegonde verre de voortreffelijkste, een bijzonder liefhebber van onze nederduitsche tale, en wel de verstandigste daarin van alle de genen, die ik weet en ken, dat liefhebbers van onze moedertale zijn geweest". Men leze het volgende uit zijne berijming van den CIV. Psalm vs. 1. *God ist* —

Die

(*) Zie Kluits Aanmerkingen op V. Hoogstratens *Lijst van zelfstandige naamwoorden*; bl. 378.

Die tvast beschot van sijne hooge-tent
Op dwater bout; end wagenswijse ment
Der wolcken drift, end stuert der winden snede,
Als of hy self op haere vleugels rede.

Hier mede vergelijke men eens de psalmberijming van Datheen, die, hoe zuiver en zinrijk ook van taal (*), echter voor den kieschen en krachtigen van Marnix wijken moest. Datheen schreef rijmelend in den trant der beste Rederijkers van zijnen tijd. Maar v. Marnix dichtte op een' mannelijken toon, zijnen eigen weg bewandelende.

Wij spreken hier weder van de Rederijkers. Maar het wordt tijd, dat wij eene bedenking oplossen, die de lezer zeker gemaakt zal hebben; namelijk dat, in alle de voorbeelden, welke wij uit de schriften van dit tijdperk hebben bijgebragt, weinig bewijs is bespeurd van de hier voor vermelde taalvervalsching, die door de Rederijkers gefchied zoude zijn. Deze donkerheid laat zich zeer gemakkelijk opklaren. Men neme hier in aanmerking, dat de vervaardigers dier schriften, geestelijken zijnde, geene de minste betrekking op de maatschappij der Rederijkers hadden, maar, gelijk nog heden door vele kerkelijken, die godsdienstboeken voor het publiek schrijven, geschiedt, ten aanzien van de taal, hunnen eigen weg volgden. De geleerdheid hield zich voornamelijk op bij de geestelijken, die de nederlandsche taal, waarin zij schreven, grootendeels zelven vormden. Naar gelang nu in de vijftiende eeuw de ge-

(*) Verg. het m. a. w. van de Vries; I. bl. 51. en Kluits *Verhandeling over de Spelling*, in de N. *Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.* I. bl. 293.

geleerdheid meer algemeen onder de geestelijken werd, legden er zich dezen op toe, om hunne leerredenen, die allengs beter ingerigt werden, ook in zuiverder taal voortedragen. . Meer evenwel op de stof, dan op den vorm denkende, zochten zij slechts, op hunne wijze, de meest, bij hunne tijdgenooten, in het oogloopende taalfouten te vermijden, en voor het overige, ten opzigt van de spelling, met den geest hunner eeuw voorttegaan. Wanneer wij hen uit dit gezigtpunt beschouwen, moeten wij ons in de daad er over verwonderen, dat zij, in het algemeen, nog zoo zuiver schreven. Zij overtroffen hierin verre de godgeleerden, die na hen, staande de zeventiende en de eerste helft der achttiende eeuw, in de neêrlandsche taal, het volk geleerd en gesticht hebben. Zij overtroffen ja zelfs de Rederijkers. Immers zij gaven zich niet uit voor taalherstellers. Dit daarëntegen deden de Rederijkers gelijk wij hiervoor (*) gezien hebben; en nogtans beantwoordden dezen zeer slecht aan het doel, waarmede zij heetten opgetreden te zijn. In plaats van de taal te zuiveren van vele gebreken, die nâ de tijden van v. Maerlant en Stoke waren ingeslopen, gelijk zich deze neuswijze betweters, om den naam te gebruiken, die Kilian hun gaf (†), verbeeldden, ontzuiverden zij dezelve niet alleen, door wantaal, ik meen een allerslordigst verwaarloozen, zoo van het onderscheid der geslachten, als van de voorheen door het wetgevend gebruik vastgestelde taalregelen, maar ook door het in-

(*) Bl. 364.
(†) In Præf. quam suo præmisit *Dictionario.*

invoeren van ontaal, te weten van een aantal bastaardwoorden, uit het latijn, bijzonderlijk uit het fransch, dat toen in de nederlandfche handelfteden zeer gemeenzaam begon te worden, door hen overgenomen. Wij hebben reeds gezien uit de *Rethoricale wercken* van A. de Roouere, hoe zeer onze taal daardoor hare natuurlijke fchoonheid verloren had, en haar de lelijkfte fmetten waren aangewreven; maar wij zullen het nu nog meer zien. Voorname Rederijkers van dien tijd waren, naar het oordeel der kunstkenneren, behalve Kornelis van Ghistele, Colijn van Rijsfele, en eenige anderen, bijzonderlijk Matthijs de Casteleyn en Johan Baptista Houwaert. Maar die allen waren, met hunne *Const van Rhetorycke*, zoo als zij die noemden, wezenlijke bedervers van de nederlandfche taal, in den gemelden zin. Hier kwam nog bij, dat zij, de zuiverheid der tale niet behartigende, in fpelling onderling van elkänderen, ja van zich zelven dikwerf zeer verfchilden, en ook te dezen aanzien veel aan onbedreven affchrijvers en letterzetters overlieten, die meer op de fieraden van het fchrift, of van den druk, dan op die der tale acht floegen (*).

Welk

(*) Dit is in het algemeen der ftudie van de oude letterkunde allernadeeligst geweest. Conf. Muretus Lib. XV. *Var. Lect.* C. IX., Stewechius in *Electis* ad lib. V. Arnobii p. 385., Fruterius Lib. II. *Verisim.* c. XII., & Daumius *de cauf. amisf. radic. latinæ ling.* C. XX. Reperitur hæc Daumii *Disfertatio* in Collectione disfert. rarisf. hiftorico-philol. edit. a cl. J. G. Grævio. 1726. Maximo præfertim opere ea de re conquestus est M.

Welk een taalbederf moest hierdoor veröorzaakt worden! Ten bewijze willen wij hier iets uit de schriften van de beide laatstgemelden invlechten.

M. de Casteleyn, van *Oudenaarde*, waar hij Factoor van de kamer, *Pax vobis*, was, verwierf, als beroemd hersteller van de voetmaat der vlaamsche dichtkunst, bij zijne tijdgenooten den eernaam van *Excellent Poëet moderne*. Maar gelijk die eernaam geheel niet neêrlandsch klinkt, zoo was ook, in zijne verzen, de taal, door de menigvuldige bastaardwoorden, zeer onzuiver. Hij gaf eene *Conste van Rhetorycke* in het licht, waarvan het slot is,

Om te concludeeren van onze begrijpt,
Dees historie moraliseerende
Is in den verstande wel accordeerende
Bij der passie van Christus ghebenedyt.

zinspelende op de geschiedenis van Piramus en Thisbe. Welk eene taal! welk een manke draf in het dichtwerk! en welk een smaak in het geestelijke (*)!

Meer roems waardig was Johan Baptista Houwaert, een man van groote geleerdheid en hoog aanzien. De Vries noemt hem, wegens den zachten toon, die in zijne gedichten heerscht, niet te onregt den brabandschen Cats zijnes tijds. Ook hij

M. Ant. Sabellicus *Annot.* ad L. XIV. Plin. c. 4. T. I. *Thes. Crit.* p. 140.

(*) Over hem zie men Kops in het a. w. bl. 248-252. en de Vries in het a. w. I. bl. 36, 37. Verg. Foppens *Bibl. Belg.* I. p. 871.

hij staaft dit zijn oordeel met eene daartoe dienstige plaats uit het vierde boek van 's mans werk, *Den generaelen loop der wereld in zes boeken*, doch die niet minder strekken kan ter bevestiging van het gene ik hier van hem beweer; men vindt er de woorden *lamenteert*, *ghesepareert*, *gheresolveert*, *opinioene*, *solasen*, enz. In dat zelfde werk van Houwaert tref ik evenwel eene plaats aan, die nog sterker is. Zij is deze uit het vijfde boek, *Het gheluckfalich Palleys der deuchden.*

Nu ghepresupponeert, dat jemant is eloquent
En dat hy inder Rhetorijcke is xellent,
Dat hy Philosophelijck can argumenteren,
Dat hij de harmonye der Musijcken kent,
Mitsgaders den loop weet van t' firmament,
En dat hy alle hantwercken can useren,
Dat hy de republijcke weet te regeren,
Dat hy kennis heeft van de Nigromancye,
Dat men hem in de rechten heeft sien doceren,
Dat hy gheleert is in alle const en clergye,
Soo en weet hy nochtans niet ten selven tye,
Ten sy dat hy weet te doen de wille van Godt.
Die buyten Godts woort wilt wijs zijn, is sot.

Dit was de taal der Rederijkers! Men vergelijke haar eens met de taal van v. Maerlant, die, gelijk wij gezien hebben, doorgaans zuiver was van uitheemsche woorden en uitdrukkingen. Geene bladzijde niet alleen in dit, maar ook in Houwaerts overige schriften (*) slaat men op, of men treft een aantal bastaardwoorden aan. Van

(*) Onder dezelven mag men tellen vooräl zijne *Vier* *W*-

Van Ghistele vermeed wel meer de bastaardwoorden; maar zijne taal, die in rijm was, had niets krachtigs en regelmatigs. De taal van van Rijsfele is weder gansch onzuiver. De beste van allen was, welke wij nog niet genoemd hebben, Anna Bijns, die ongeveer de jaren 1520 tot 1540, dus eene halve eeuw vroeger, dan Houwaert, gebloeid heeft, en als eene gewezene schoolmeesteres van *Antwerpen* reeds vergeten was, toen deze, als Raad en Rentemeester van *Braband*, te *Brussel*, door zijne bedorven taal zoo veel roems verwierf. Anna Bijns verhief zich, als dichteres, boven alle de vlaamsche, brabandsche en hollandsche Rederijkers. Ook hare taal was veel zuiverder, dan die, welke ten dien tijde en zelfs meer dan honderd jaren daarna, in de vlaamsche en brabandsche kamers gevoerd werd (*). En nogtans was zij op lange na niet vrij van bastaardwoorden. Zie hier een voorbeeld uit hare *Konstighe Refereynen* (naar de Antwerpsche uitgave van het jaar 1646) II. B. bl. 5.

Aan u naest Godt al mijn betrouwen „ staet,
O goedertieren, o soete, o milde „ Maeght!
Maria! siet ons in 's werelts foreesten „ bijsen, (†)

Dwa-

Wtersten, te *Antwerpen* by Plantijn, 1583; — *Pegasides pleyn, ende den lusthof der maeghden, begrepen in festhien boecken, gheinventeert, ende Rhetorijckelijck ghecomponeert.* II. deelen, te *Antwerpen* bij Plantijn 1583, en andermaal te *Leijden* 1608 enz.

(*) Vergelijk de Verhandeling van Huisinga Bakker, in de werken van *de Maatschappij der Nederl. Letterkunde*; V. bl. 93 - 95, en de *Geschiedenis d. N. D.* van de Vries; I. bl. 33 - 36.

(†) D. i. *razende heen en weder loopen.* Kilian heeft

Bij-

Dwalende schapen, die de Wolf, in 't wilde „ jaeght;
Wilt ons den wegh tot hemelscher feesten „ wijsen,
Van u Esaias in 't oudt testament „ sprack,
Want ghy waert, die in u deur u consent „ track
Den vromen Capiteyn, die 't helsche convent „ brack,
Die u onteeren 't sal hen berouwen „ jaet;
Reyn roede van Jesse, edel excellent „ taok,
Aan u naest Godt al mijn betrouwen staet.

De bastaardwoorden niet in aanmerking genomen, is voor het overige de taal van deze brabandsche Sappho, gelijk zij van hare tijdgenooten genoemd werd, reeds vrij wel gereinigd van, tegen de regels der spraakkunst inloopende, gebreken. Alleenlijk vallen als zoodanig ons hier onder het oog *Siet* en *wilt*, voor *sie* en *wil*. Dit taalgebrek, dat mede na v. Maerlants tijden was doorgedrongen, is door van Marnix eindelijk weder uitgebannen (*). Na de tijden van Anna Bijns is hand over hand, meer merkbaar dan voorheen, het algemeen taalbederf toegenomen. De geleerde Huydecoper meent, dat hetzelve vooral te wijten zij aan het bederf der tijden hier te lande. „ De Hertog van Alva," schrijft hij (†), „ smeet niet alleen de land en kerk, maar ook de taalwetten het onderste boven." Door de spaansche beroerten, mag men vrij gelooven, dat de nederlandsche taal ge-le-

Bijsen, *æstu exagitari, infans more discurrere.* Het is misschien hetzelfde met *Baesen*, bij Kilian, *delirare, errare*, en bij de Vriezen bekend voor *ijlhoofdig zijn.*

(*) Zie 's mans voorrede zijner *Psalmberijming*, geschreven in het jaar 1591.

(†) In zijne *Proeve van T. en D.* I. bl. 292.

leden heeft. Alles was in rep en roer; gevolgelijk moest ook de taal haar deel krijgen in de algemeene verwarring. Maar deze stelling moet niet te verre gedreven worden. Bij de komst van Alva hier te lande, ten jare 1567, was er reeds een vrij algemeen taalbederf ingeslopen. En 's lands deerniswaardige toestand, waarin de lust ter beoefening der wetenschappen was uitgedoofd, bragt mede, dat in de eerste zeven jaren aan het herstel der tale niet gedacht kon worden. Het taalbederf nam derhalve niet alleen sterk toe, maar schoot zulke diepe wortelen, dat de beste taalzuiveraars tot heden toe die allen nog niet geheel hebben uitgeroeid. Dat voor de komst van Alva er reeds eene algemeene verwaarloozing van de taalregelen was doorgedrongen, kan opgemaakt worden uit het gene Huijdecoper zelf, naar waarheid, heeft aangemerkt, aangaande de hooge verdiensten der Rederijkers van de kamer, de *Violier*, die ten jare 1561 op het *Landjuweel*, verscheenen, dat toen te *Antwerpen* gehouden werd. Deze Rederijkers, namelijk, aan het hoofd hebbende den *Antwerpschen* burgemeester Antonis van Straalen, onderscheidden zich van de overigen, door eene gemeenschappelijke benaarstiging, om de bedorven taal te zuiveren en te beschaven. Vooräl hadden zij ten doel, het regt in acht nemen der geslachten, zoo als het bij de ouden geschied was, te herstellen. Het eene en andere blijkt uit hun *Landjuweel*, dat nog ten genoemden jare 1561 in het licht kwam. Bij gevolg mag men hier uit dus veilig besluiten, dat deze Rederijkers toen reeds het bederf der tale als algemeen beschouwd hebben,

ben, en het hoog noodig ware, om met vereenigde krachten aan eene hervorming in dezen te arbeiden. Dan hunne pogingen hadden geen' gewenschten uitslag. Hun hoofdman van Straalen, kwam, ten jare 1568, in de spaansche beroerten, om, en met hem viel het gansche ontwerp der taalherstelling in duigen.

Evenwel, staande de spaansche beroerten, gaf van Marnix, onder den verbloemden naam van Isaac Rabbotenu van *Loven*, ten jare 1569 in het licht zijnen vermaarden *Bijënkorf*. Hij bevond zich toen, als balling, in Oostvriesland. In dit boek toonde hij, hoe door en door bij de nederlandsche taal verstond, gelijk de nationale Sijnode, ten jare 1586, in den *Haag*, gehouden, naar waarheid, van hem getuigde (*), en hoe keurig bij tevens in die taal wist te schrijven. Na het vertrek van Alva was, bij de dadelijk hierop volgende doorbraak van het zoo lang met geweld beslotene licht der wetenschappen, dat zich nu heinde en verre verspreidde, van Marnix ook de eerste, die optrad, om de hand der verbetering aan den jammerlijken staat der tale te slaan, de plaats alzoo van van Straalen vervangende. En ter bereiking van het zelfde doel werkten, nevens dezen verdienstelijken man, die zich meest in Vlaanderen of in Zeeland ophield, langs een' gansch anderen weg, toen ten tijde, twee allervoortreffelijkste kenners der ta-

(*) In het *Cort verhaal van 't geen zich heeft toegedragen, belangende de translatie onzes Nederl. Bijbels, door* Bogerman en Baudartius: een handschrift. Zie Hinlopen, *Historie van de Nederl. overzetting des Bijbels*; bl. 12.

tale, welker gedachtenis geen minder eerbiedwaardig is. Zij waren Dirk Volkertz Koornhert, geboren in het jaar 1522, en Hendrik Laurentz Spieghel, geboren in het jaar 1549.

De eerste, geheimschrijver der Staten van Holland, was een zoo geleerd als aanzienlijk man, wiens uitmuntende talenten door de schranderste verstanden hoog geëerbiedigd werden. Hij blonk, naar het oordeel van de Vries (*); wien wij hierin volkomen bijvallen, als eene star van de eerste grootte. Zijne taal, voegt de Vries er, naar waarheid, bij, was kiesch en zuiver. Hij was het; die bijzonderlijk in zijne prosaschriften, gelijk in zijne vertaling van Cicero's werk de *Officiis*, aan de taal den vlaamschen tooi ontrukte, haar van bastaardwoorden zuiverde, hare ruwheid beschaafde, hare verhevenheid deed rijzen, hare fraaiheid aan het licht bragt, en alzoo het eerst de fakkel, te dezen opzigte, voor volgende vernuften, ontstak en vooruitdroeg. Niemand was tegen de verbastering onzer tale meer ingenomen, dan Koornhert. Voor de *Twespraack van de Nederduytsche Letterkunst* liet hij zich in de voorrede zeer krachtiglijk dus uit. — Men zie hier met een' 's mans stijl! — „ *Het zijn nu gheleden wel xx jaren, dat ick, bemerckende de overvloedighe rijckdommen onzer Nederlandscher talen, enighen onlust daer inne nam, dat men zo ghantschelyck zonder alle nood ghewoon was te lenen ende te lortsen van vreemde talen, tgeen wy zelve meer ende beter t'huys hadden; derhalven ick*

voor

(*) In zijn m. a. w., I. bl. 46.

oor my nam mijn moeders taal weder in haar oude ere te brenghen ende haar kleed, dat van zelfs rijckelyck was en cierlyck, van de onnutte lappen ende vuyle brodderyen te zuyveren. Koornhert was de eerste, die de uitheemsche woorden, welke men gebruikte, met naauwkeurigheid, naar derzelver kracht van beteekenis, in het nederlandsch vertaalde. Hem volgden daarin de beste schrijvers; en uit den arbeid van die allen ontstond het werk van den Ridder Jan van den Werve, die ten jare 1601 zijnen *Schat der Duytscher talen* uitgaf, zijnde eene verzameling van uitheemsche woorden, met derzelver beteekenis. Jan Hofman heeft naderhand het zelfde gedaan in een werkje, dat, zeer vermeerderd door Lodewijk Meijer, algemeen bekend is onder den titel van *Woordenschat*; waar van de twaalfde uitgave reeds het licht ziet.

Onkundig waren, gelijk wij gezien hebben, de Rederijkers in den dichttrant; zij hadden geen denkbeeld van de welluidendheid der lange en korte lettergrepen, veel min van regelen, die gevolgd moesten worden, om aan hunne verzen een' goeden zangrijken klanktoon te geven. De maat en muzijk verstonden zij evenmin als hunne taal. Maar ook deze algemeene onkunde is, door het licht, waarmede Koornhert voorging, begonnen verdreven te worden. Uit zijne laatste gedichten, die omstreeks het jaar 1580 gemaakt zijn, vergeleken met die, welke hij twintig jaren te voren had vervaardigd, kan men zien, welk eene hooge vlugt hij te dezen aanzien genomen had. En in die hooge vlugt werd hij de hersteller, — neen! — de vader onzer Nederlandsche

Poëzij, de vader van den eigenlijken Rhythmus, die uit eene kunstige, evenredige, mengeling van hooge en lage lettergrepen geboren werd. Men leze zijn *Gebruik en misbruik van tijdelijke have;* en ten voorbeelde hier slechts deze vier regelen.

Siet niemand sich genoeght; 't zij arm of rijck, maar droevigh,
Elck klaeght van zijn gebrek: den armen brood begeerd,
De rijcke sucht om goud; en sijn zy beyd behoevigh,
Soo is noch d'arme rijckst', als wien het minst ontbeerd.

Koornhert evenwel werd nog overtroffen door Spieghel, die, bij zijnen uitgebreiden koophandel, een geleerd beoefenaar der fraaije letteren was, zoo in taalkunde, als in dichttrant. Naar verdienste noemt hem de Vries (*) een' der eerste en voornaamste opbouwers onzer letterkunde. Zonder bedenking had hij hem veilig den voornaamsten van die allen mogen noemen. Niet slechts dreef Spieghel, in navolging van Koornhert, de bastaardwoorden uit onze taal, maar ook zuiverde hij haer, met eene zoo nette als stevige hand, van vele andere smetten en leemten. Hij kende den aard der tale, en wist hare kracht meesterlijk te doen uitkomen en werken. Hij voerde weder oude woorden, die in onbruik waren geraakt, op eene zeer zinrijke wijze, in. Hij was vol vinding, bij het uitzoeken van de keurigste uitdrukkingen, die hem voor zijn onderwerp dienden. Hij koppelde onderscheiden woorden, die nooit, dan op zich zelven, gebezigd waren, zamen, waar door zij eene gemengde, maar naar de za-

(*) In 't a. w. II. bl. 67.

zaken juist geſchikte, beteekenis kregen. Hij gaf aan zijne redenen, zoo in onrijm als rijm, eenen krachtigen nadruk, en, in weerwil van den hoogen draf, dien hij hield, eene behoorlijke zachtvloeijendheid. Behoorlijk ſchrijf ik; want aan Spieghel ontdekt men eerst regt, dat onze taal toen reeds die al te groote zachtheid verloren had, welke men bij v. Maerlant, of liever, daar deze een *Vlaminger* was, wiens dialekt het allerzachtst was, zelfs bij M. Stoke, eenen *Hollander* vindt. Bij de beoefening der taal, in het laatst der zestiende eeuw, koos men den middenweg, tusſchen het al te zachte en al te ſcherpe (*). Met de zich verheffende kracht der tale vereenigde zich alzoo bij Spieghel eene genoegzame zachtheid van toon, die alles gemakkelijk deed lezen en uitſpreken. Maar ook verſtaan? zal een oppervlakkig kenner van Spieghels ſchriften, mij invallend, vragen. Over het geheel, ja! bij eene aandachtige lezing, ten minſte herlezing. Somwijlen alleen is hij duister, wegens de oorſpronkelijkheid zoo van zijne ongemeene beelden, als van de ongewone, doch uit den grond der tale ontleende, woorden, waarin hij die bekleedde, in weinig zeggens veel zins beſluitende. Zie hier een voorbeeld uit den aanvang van de *Taleye*, het tweede boek van zijnen *Hertſpieghel*, dien hij, omtrent het jaar 1590, geſchreven heeft. Hij bezingt de ontluikende lente:

Taal-leye leid ons uyt, langs d'Amſterlandſe ſtromen,
t'Anſchouwen 't nieuwe kleed van 't natte veld en bomen;

Diens

(*) Om zich hier een te beter denkbeeld van te vormen, leze men Huijdecopers P. v. T. en D. I. bl. 123.

Diens vrolik - bleke - lof drong plotselijken uyt
(Met swanger knoppen bol) der takken dorre huyd:
En 't gras, dat onder 't ijs in d'herrefst was gheweken,
Begon zijn spichtigh hoofd door 't water optesteken.
Het veld, dat korts noch scheen een waterrijke meer,
De ruighe kanten toond', en kreegh zijn verwe weer.
Daar lang de spertel-vis na lust had ghaan vermayen,
Daar sou men alle daagh melkrijke beesten wayen,
Dien walght het doffe hoy, en tochten zeer na 't veld,
Dat beter voedt; tot vett en grazich zuivel smelt.

Zoo schreef, zoo dichtte niemand voor Spieghel. Men ziet er in, 't gene van den Vondel in de hollandsche verzen diens tijds zegt (*) gevonden te hebben, eene natuurlijke vrijheid, zoetvloeijendheid en bevalligheid. Alleen ontbrak er nog de noodige oefening aan, om alles in de regte kracht te zetten en te voltooijen.

In onrijm was 's Mans stijl meer los en natuurlijk, doch even keurig en oorspronkelijk. Dezelve was een der schoonste modellen van navolging, hoedanig een niemand nog geleverd had. Ook het nageslacht heeft er een dankbaar gebruik van gemaakt. Aan niemand meer, dan aan Spieghel, heeft de nederlandsche letterkunde die deftige vastheid van een' mannelijken stijl te danken, welke sedert twee eeuwen in de beste schriften is waargenomen. Aan hem alleen, mag ik schrijven, heeft zij die te danken. En ik heb er het hier volgende bewijs voor. In een klein vertoog, achter zijnen *Hertspieghel*, dat getijteld is, *Van natuurlicke gheneichtheid*, leest men.
De

(*) In zijne *Aanleiding ter Nederduitsche Dichtkunste*, bl. 2.

De mensch is gheneicht te lieven het schoon. Die gheneichtheid is blind. Maar als 't verstand iet bemerkt, dat schoon is ofte schijnt, zo moet elk mensch dat lieven. Verstaat hy daarna, dattet niet schoon is, hy en macht niet lieven. Maar bevind hy, dattet lelik is, hy moettet versoeyen. De gheneichtheid die blijft hier nochtans onveranderlik. In 't verstand is al dit werk. Wij leren van jongs veel ydele onschoone, ja leelijke dinghen hooghachten; derhalven lieven wy die. Dit komt niet uyt bedorven natuurlicke gheneichtheid: gheensins: maar uyt bedorven verstand: uyt een verkeerd oordel, dat wy hebben van der dinghen waardye.

Wie mijner lezeren zal nu nog willen twijfelen aan de waarheid van het getuigenis, dat ik hier van Spieghel heb afgelegd? Hij was het, die het eerst heeft getoond, dat de Nederlander eene taal kan schrijven, welke voor geene Europesche, in rijkheid en luister, behoeft te wijken, en zoo door hare majesteit, als zuiverheid, den lust des lezers gaande houdt. Hij was ook na van Maerlant en zijne tijdgenooten de eerste, die regt acht gaf op den onderscheiden naamval, zoo als die op ieder naamwoord met deszelfs lidwoord paste, naar het mannelijk, vrouwelijk of onzijdig geslacht.

D'onduitsheidt en de taalsmet van 't land
Week voor het helder licht van zijn verstand.

Zoo zong Vollenhove van hem. Dan Spieghel heeft nog meer gedaan! Hij heeft de taal eerst regt beschaafd. Met andere woorden, hij heeft haar regt

regt poëtisch en regt wijsgerig gemaakt; poëtisch, namelijk, in dien zin, dat zij door hem verrijkt is met zulke verheven uitdrukkingen, die ons de zinnelijke voorwerpen naar het leven vertegenwoordigen; en wijsgerig in dien zin, dat zij door hem verrijkt is met eigenäardige uitdrukkingen, die geschikte teekenen zijn van afgetrokken denkbeelden. Voor hem was aan het eerste nog werkelijk veel gebreks, in den stijl der dichters, die meestal slechts rijmelaars waren, en aan het andere veel gebreks in dien der ondichtschrijvers, welker taal ruw, onördelijk en wanstaltig was.

En deze Spieghel was een Rederijker! Zoo is dan toch in de maatschappij der Rederijkers het licht voor onze nederlandsche taalkunde opgegaan? Dat is het; maar in dezelve schier alleen uit het opgeklaarde brein van dien edelen man, aan wiens verdiensten wij hier hulde bewijzen. Nevens Coornhert was hij bestuurder van de *Amsterdamsche* maatschappij der letterkunde, of zoogenoemde kamer, de *Eglentier*, in *liefde bloeyende*, en in die betrekking, gelijk Hooft hem noemde, eene aardsche zon, die in het vak der nederlandsche letterkunde de nevels der onwetendheid begon te verdrijven. Deze kamer, verhief zich, met eenen ongewonen luister, verre boven alle de brabandsche, vlaamsche en hollandsche kamers; die allen overtreffende liet zij haar in eene zwarte schaduw achter zich. Zij was opgerigt reeds in het jaar 1517 (*). Bij Alva's komst hier te lan-

(*) Zie Kops *Geschiedenis der Rederijkers*; in de Bijlagen, bl. 307.

lande bloeide zij buitengemeen, aangekweekt zoo door naijver over hare buren, de Franschen, die sedert vijf en twintig jaren hunne taal zeer beschaafd hadden, als door het voorbeeld van Becanus, die, schoon langs eenen zonderlingen weg, de oude heerlijkheid der nederlandsche taal poogde te handhaven (*). Maar hare vruchten waren eerst rijp in het jaar 1584, toen zij hare *Twespraack van de Nederduytsche letterkunst*, die door Spieghel geschreven is, uitgaf. Dit was een klein, doch zaakrijk, vertoog, bij wijze van zamenspraak tusschen Roemer en Gedeon, waarin men ja veel vindt, dat reeds lang, als den toets niet door kunnende staan, verworpen is, maar ook de keurigste aanmerkingen, onze taal belangende, aantreft, die nog heden van dienst zijn kunnen, en stof tot denken geven. Deze kamer heeft het eerst de D tot eene sluitletter gebezigd in alle zulke woorden, die in het meervoud de D hebben, gelijk in *daad*, *mond* enz. Het eerst ook is zij oplettend geweest op dien doorgaanden misslag, van *den man* in den vierden naamval te schrijven. Het voornaamste evenwel, waaröp deze Kamer zich bevlijtigde, was de zuivering en verrijking onzer sprake. Huisinga Bakker legt van haar dit uitnemend getuigenis af (†). „ Al de barbaarsche vuilnis der brabandsche en vlaamsche bastaardwoorden versmeet zij van tijd tot tijd;

zij

(*) Dit betuigt de Kamer zelve in hare opdragt aan de Burgemeesters van *Amsterdam* voor het bovengemelde werk. Het gevoelen van Becanus zie men hier voor bl. 8, 9.

(†) In zijn a. w. bl. 100.

zij schuimde en schaafde naarstig, zij sierde en bouwde de vaderlandsche spraak; zij herstelde 't gene oud, maar ook ons eigen was, en voerde een' rijkdom van nieuwe woorden in."

Intusschen vormde van Marnix, die met de gemelde kamer in geene betrekking stond, ten gelijken tijde, zich zelf, langs zijnen eigen weg, tot eenen keurigen nederlandschen schrijver en dichter. Misschien was het licht der kamer hem wel van eenigen dienst: doch hadde hij zelf geen scherp oog gehad, dat licht zoude hem zeker niet alles hebben doen zien, wat hij nu zag. Wanneer er voor eenige wetenschap een nieuw tijdperk staat geopend te worden, wekt de Voorzienigheid onderscheidene geleerden op, die zonder afspraak werken, en toch naar hetzelfde plan werken. De Voorzienigheid heeft dan ook hier den weg gebaand, allen derwaarts leidende, om bij elkåêr te komen en zamen te gaan. Met dit al bleven er in de levenstaal der dagelijksche verkering zeer vele uitheemsche woorden, die tot heden toe algemeen in gebruik zijn, en waarvoor men thans geene oorspronkelijk duitsche woorden schier meer kent. Onder dezen behooren *Adieu*, *Avous*, *Bouteille*, *Kabinet*, *Servet*, enz. Vooräl zijn zulke woorden overgebleven in den koopmansstijl, als *Abuis*, *Assignatie*, *Assurantie*, *Crediteur*, *Debiteur*, *Different*, *Negotiatie*, *Obligatie*, enz., en in den kanselarijstijl *Mandement*, *Notaris*, *Procureur*, *Request*, *Remonstrantie*, enz.

Behalve Koornhert en Spieghel was van de kamer *in liefde bloeijende* ook een zeer waardig lid

Gi-

Gedeon Fallet. Bijzonderlijk muntte, met hen, in dezelfde betrekking, uit Roemer Visscher, een rijk en aanzienlijk koopman te *Amsterdam*, meer dichter nogtans, dan taalkenner, en wiens dochters Anna en Maria Tesselschade, beide dichteressen, zoo kuisch in taal als in zeden, haren vader niet alleen, maar alle dichters van en voor haaren tijd hoog overtroffen hebben, en beiden om de eer schijnen gedongen te hebben, van gegroet te worden voor de moeder dier echte poezij, welke nog heden leeft en bloeit. Naar waarheid zegt de Vries (*), dat geene harer zusteren in later tijden beiden overtroffen heeft. Voor beiden heeft ook nog onlangs de kunstkennende J. Scheltema, die van hetzelfde oordeel was, eene onverwelkelijke eerlaurier, in een' zeer kieschen smaak, gestrengeld, meer stof tot vergelijking, dan tot tegenstelling vindende, doch aan Maria Tesselschade de hoogste waarde toekennende (†). Dan ik bemerk, dat ik, al gaande weg, de grenzen zoude overschrijden van dit tijdperk der geschiedenis. Beide deze dichteressen waren vriendinnen van den grooten Hooft, die het zesde tijdperk onzer geschiedenis ontsloten heeft.

Eer wij evenwel dit intreden, dienen wij nog eenig verslag te geven van ettelijke bijzonderheden, de geschiedenis van het vijfde tijdperk betreffende. Vooreerst moeten wij hier melding maken van eenige woordenboeken, die, staande dat tijdperk, vervaardigd en uit-

(*) In zijn a. w. I. bl. 63.

(†) Men zie zijne Anna *en* Maria Tesselschade, *de dochters van* R. Visscher.

uitgegeven zijn. Dezen zijn de volgenden; een *Vocabularius Latino-teutonicus*, opgesteld, door een' onbekenden, met oogmerk, om hetzelve door de jeugd, op de scholen, te doen gebruiken, en uitgekomen te *Zwol*, in het jaar 1479. Hier op volgt een *Vocabularius copiosus & singularis unus ex diversis diligentissime Theutonicatus*, gedrukt te *Leuven*, zonder jaar op den titel, doch denkelijk van ongeveer het jaar 1480? Wijders is merkwaardig *Vocabulorum Gemmula cum addito*, gedrukt te *Antwerpen*, ten jare 1486. Dit laatste woordenboek is veelvuldige reizen herdrukt, als te *Antwerpen* 1488 en 1494, te *Deventer* 1489, 1493, 1495, 1497, te *Delft* 1494. Met veranderingen kwam hetzelve eindelijk uit te *Leijden* 1515 (*). Het oudste van allen is de *Teuthonista of duytschlender van* Gherard van der Schueren, een' klevenaar, het welk uitkwam ten jare 1577, in *Keulen*, bij Arnold Ther Hornen. De belangrijkheid en zeldzaamheid van dit werk wekte, voor eenige jaren, den geleerden Rector der Latijnsche scholen te *Gorinchem*, C. Boonzajer, op, om van hetzelve eene andermalige uitgave te vervaardigen. Dan door den dood verhinderd zijnde, de uitgave te bewerkstelligen, is zulks geschied, door den taalkundigen J. A. Clignett, die voor het werk eene zeer lezenswaardige voorrede gevoegd heeft, te *Leiden*, in het jaar 1804. Het woordenboek, een aantal zeer oude

woor-

(*) Deze uitgave wordt zeer geprezen door Daumius *de caus. amis. rad. latinæ linguæ*; C. 22.

woorden, die reeds lang in onbruik zijn, onder velen, die nog in zwang zijn, bevattende, leert ons bijzonderlijk het nederrhijnsch van de vijftiende eeuw kennen. Dit was het dialekt, waarin van der Schueren was opgevoed, en waarin hij schreef. Naar een voorbeeld omziende valt mijn oog op het woord Besete (onder Sete). Dit wordt dus omschreven. *Besyttinge eyns dynghs so lang to heben, dat aes in den rechten genoich is to behalden:* prescripcio a prescribere. Na het woordenboek van v. d. Schueren is meest merkwaardig dat van Christoffel Plantijn, den geletterdsten boekdrukker van zijnen tijd, getijteld, *Schat der Nederduytscher spraken*, 't welk te *Antwerpen* uitkwam in het jaar 1573. Dit op zich zelf voortreffelijk werk, dat van den grootsten dienst nog heden is (*), vooräl dan, wanneer Kilian ons niet helpt, of mistast, behelst in zich alle de woorden en spreekwijzen, welke ten dien tijde in *Braband* algemeen in gebruik waren. Veröuderde woorden zijn er niet zoo zeer in opgenomen. Ook worden er woorden uit andere onderscheiden nederlandsche dialekten te vergeefs in gezocht. Hetzelfde zij aangemerkt van het *Vlaamsch-fransch woordenboek*, dat te *Antwerpen* in het jaar 1576 is uitgegeven door Mathias Sasbout; 't welk evenwel minder van waarde is, dan dat van Plantijn.

Geene nederlandsche spraakkunst (grammatica) is er,

(*) Verg. Huijdecopers *Proeve van T. en D.*, III. bl. 231.

er, voor zoo verre ik weet, staande dit tijdperk in het licht gekomen. Koornhert is bezig geweest met eene te vervaardigen, ongeveer het jaar 1570, toen hij, als een aanhanger van de partij der nederlandsche edelen, welke in het aanbieden van hun smeekschrift aan de Hertogin van Parma, met raad en daad door hem waren bijgestaan, als een vrijwillige balling te *Kleef* woonde. Dan zijn huisgezin met plaatsnijden moetende onderhouden, wijl zijne goederen, zoo het schijnt, verbeurd waren verklaard, zag hij zich genoodzaakt, allen letterärbeid te staken, en het gevormde plan zijner spraakkunst onuitgewerkt te laten. Dit gebrek is ten jare 1584 eenigzins vergoed door de uitgave van de door Spieghel vervaardigde *Twespraack van de Nederduytsche letterkunst.* Evenwel dit is op verre na geene stelselmatige *spraakkunst.*

Nu nog met een enkel woord iets betrekkelijk de voornaamste uit elkänderen loopende dialekten der nederlandsche taal van dit tijdperk. Bijzonderlijk hebben wij, behalve het *Nederrhijnsche*, dat wij reeds eenigzins hebben doen kennen, hier in het oog het *Overijsselsche*, het *Gelderſche*, het *Vriesche*, het *Oostvriesche* en *Groningsche.* Immers het *Vlaamsche*, *Brabandsche* en *Hollandsche*, dat in de toen uitgekomen boeken, als de algemeene schriftaal van het nederlandsch volk, de overhand had, is ons uit het gegeven verslag van de geschiedenis dezes tijdperks nu genoegzaam bekend.

Wat dan vooreerst het *Nederrhijnsch* betreft, dat wij

wij nader dienen te kennen; dit vinden wij in eene Bijbelvertaling, welke te *Keulen* gedrukt is, ongeveer het jaar 1480, en waarvan de voorrede dus begint. *Die born der ewygher wijsheit, dat woert Goedes, in den hogesten, spriket, als* Johannes *inden vyfften Capittel schrifft tot den Joeden: Undersoeket die schrifft, in welker Gi meynet dat ewyge leven te wezen. Hyrumb overtredet* (overtreft) *dat boek der Bibelen, hyrnae gedrucket, alle mynschelicke ende werentlicke konsten, soe in geynen boeken off wetenheyden des mynschen heijll ende salicheyt geleghen is, dan in wetenheyt sines Goedes* (Gods). — *Uyt eme, in em, door em sint alle dinghe; deme sy loff ende ere ymmermeer!*

Het *Overijsselsch*, schoon eenigzins anders gewijzigd, dan het *Nederrhijnsch*, aardde nogtans even, als dit, geheel naar het *Nedersaksisch*. Het best kunnen wij hetzelve leeren kennen uit het *Landrecht van Averissel tho samen gebracht unde ythgelecht doer* Melchior Winhoff. Hetzelve verscheen in het licht ten jare 1559 (*). De schrijver was een geboren Overijsselaar, en nog ten jare 1568 burgemeester te *Ootmarsum* (†). Dus schreef hij, in de voorrede. *Die hillighe Apostel* Paulus *secht, ad Rom.* XIII. *die Overicheyt is Gades denerin, den guden tho gude, den boesen thor straffe. Desse definition unde bescrivinge wy-*

(*) De kundige de Chalmot heeft hetzelve ten jare 1782 met vele taal- geschied- oudheidkundige en regtsgeleerde aanteekeningen andermaal uitgegeven.

(†) Zie Racer's *Overijsselsche gedenkstukken*, D. I. bl. 18.

wyset klaerlick vth, waeromme die Overicheyt van Godt verordent, wat ire ampt unde werck sijn sal. Dit staaltje zal wel genoeg zijn, om den lezer te overtuigen, dat het *Overijsselsche* dialekt zeer veele gelijkheid had met het Nederrhijnsche en Nedersaksische.

Hetzelfde zij aangemerkt van het *Geldersche* diens tijds. Ook dit zweemde, als een, zoo van het Nederrhijnsch als Overijsselsch onderscheiden, dialekt, volkomen naar het *Nedersaksisch.* Zie hier een voorbeeld van de schrijftaal der Gelderschen in het jaar 1556, uit de *Geldersche Oudheden*, door Mr. G. van Hasselt uitgegeven, in het jaar 1806; I. bl. 506. *Erentfeste und frome, besunder guede frundt!* Het is de aanvang eens briefs van de Raden des konings aan den ambtman der Overbetuwe H. van Gendt. *Durch vuytdruckelick bevel der Con. Majt, onses allergen. Heeren sollen wy nyet verhalden, und van wegen syner Majt ordonneren wy U, dat — Ghy aen allen gheestelicke persoonen verfueght, dat sy und yeder van oen ut sijne op 't forderlicxt sich schicken om generale processien te doene*, enz. Dit weinige strekt ten genoegzamen blijke, hoedanig het Geldersch dialekt ten dien tijde geschreven werd.

Het echte *Vriesch* in schrift van het laatst der vijftiende eeuw werd al gaande voort naar het Vlaamsch-hollandsch nog al meer en meer gebogen. Men zie dat uit een vergelijk van het jaar 1491 (*), 't welk dus luidt. *Wy Tma, Persona te Terhorna, ende Haya Renickz hlyet en-*

(*) Het is te vinden in het m. a. *Vries. Charterb.* I. bl. 751.

ende by kannet mey disse epene breue, hoe datter haet wessen een twist ende schilinghe, als twisken dy Pater fan Aylsym mit sijn conventus lyoeden fan da ena syda, ende Aeda Aedaz. *fan da ora syda, rysende fan* Hottinghe *gued, deer dy Pater ende convents lyoeden forsz. kepith habben fan* Aeden *forsz. ende* Aeda *tocht, dat hi in da kaep byhelleth waes, om dattet jeld so licht waes* enz. — *In een tyoch der weerheed soe habba wy soenlioed forsz. disse baer bysiglet mey ws sighelen, int jeer ws Heren* 1491. D. i „Wijleme, „ parochiepriester te *Terhorne*, en Haye Rienks „ belijden en bekennen met dezen open brief, hoe dat er „ is geweest een twist en verschil; als tusschen den Pa„ ter van *Aalzum* met de lieden van zijn Konvent van „ de ééne zijde, en Aede Aedes van de andere zij„ de, rijzende uit het goed van Hottingha, dat „ de Pater en de lieden van het Konvent gekocht „ hebben van Aede voorsz. en Aede dacht, dat „ hij in den koop bedrogen (*) was, om dat het geld „ zoo ligt was enz. — Tot getuigenis der waarheid „ zoo hebben wij zoenlieden (scheidsmannen) dit „ vergelijk bezegeld met onze zegelen enz." Kort na het jaar 1491, of ongeveer dien tijd, verdween geheel het algemeen gebruik der vriesche taal in openbare geschriften. Zoo ras, ten jare 1499, het eigenlijk Vriesland in de magt was geraakt van den Hertog van *Saksen*, werden de oude vriesche wetten afgeschaft,

(*) *Bijhellen (Behalen)* is hier hetzelfde met ons *Betrekken*, voor bedriegen.

ſchaft, en nieuwe 'slands wetten, door eenige regts-geleerden, op last van den Hertog, vervaardigd in de vlaamsch-hollandſche taal (*). Sedert dien tijd is, zoo aan het hof des gerigts, als bij 's lands Staten, en in de ſtedelijke en grietenije vierſcharen, in alle diplomatieke ſchriften, de gewone nederlandſche taal gebezigd, en is de vrieſche taal ſlechts de volkstaal des gemeenen levens ten platten lande en in de kleine ſteden gebleven. Zie hier een voorbeeld van de hollandſche taal der Vriezen van ongeveer het jaar 1510, uit het nieuwe wetboek ontleend. *Wy* Louw Doynghe, *Grietman van Weynbrietzeradeel met ons mederechteren van wegen ons* G. H. *van Sassen, wonende te Sneec, in der ſaken tusſchen* Peter Jansz *der eenre, ende* Claes Diricksz *der andere* (†), *dat ſy den ſitter voor ons te recht gaende, als om* xx *guldens florent-leendes ghelt, oft om* x *pondemate landes metten afterſtal van* x *jaren lanc etc, als dat libel inhout; ſo hebben wy met neerſticheyt al haer acten voor ons comen laten, ende zyn voor ons gecomen, ende hebben die treffelicke beſien ende neerſtelycken examineert met alle vlijticheyt, ende hebben ons beraden met onſe mederechteren ende byſitteren, ende ooc met geleerde mannen godt biddende om gratie;* enz. Is niet deze taal al vrij goed Hollandsch? Merkwaardig is het, dat de vrieſche taal daarna van tijd tot

(*) Deze wetten zijn, zoo als zij, in het begin der zestiende eeuw, te *Leeuwaarden*, waren uitgekomen, in het jaar 1772, te *Leeuwaarden* herdrukt, bij A. Ferwerda.

(†) Hier ſchijnt wat uitgelaten te zijn.

tot tijd iets kenmerkelijks van het Brabandsch heeft gekregen, 't gene, zoo ik door mijne gissing niet bedrogen worde, daar uit is af te leiden, dat de Koning van *Spanje*, als heer der Nederlanden, bijzonderlijk in Vriesland, tot leden van het hooge gerigtshof en tot andere aanzienlijke ambtenaren vele brabandsche mannen van geleerdheid en rodm verkozen heeft.

Het Oostvriesche daarëntegen was, in dit tijdperk, geheel gewijzigd naar het Nedersaksische. Zie hier een voorbeeld van het toenmalige Oostvriesche. Hoe weinig geleek hetzelve meer naar het Vriesche, en hoe geheel was het schier Nedersaksisch! Het voorbeeld is ontleend uit den aanvang der *Historie van Oostvriesland*, beschreven door Eggerik Beninga, die gestorven is te *Grimersum*, ten jare 1562. *Dewyle tho vele malen mannigvoldige unterredung und disputationes gewest sinnen, umme de rechte gruntliche waerheit, ohrsprunck, und aenkumst der Fresen und Freschen landen tho vernehmen, so wert men hirna hoeren, uth wat provintien und nationen de Fresen erste her uthgesproten, und war se hergekumen sinnen*, enz. Dit is bijna volkomen Nedersaksisch. 't Zelfde zij aangemerkt van het *Groningsche* diens tijds, gelijk slechts blijken kan uit den tijtel van het ten jare 1528 (*) *Gecorrigeerde stadsboek of statuten, rechten en ordinantien der stad Groninghen oock der in*

(*) V. *Dissertat. hist. de temporis divisione, quam præside* V. C. de Rhoer *defendit* S. Gratama, p. 87.

in demo umblanden so voer etelycke jarenn durch enige rechts - ervarener, *ende dartho erweleten* (gekorene) *mannen erwoegen beschreven en in guider ordnungh gebracht synn.* In *Groningerland*, zoo wel als in *Oostvriesland*, werden ook van tijd tot tijd de oude *Vriesche* eigennamen van mans en vrouwen verruild voor de gewoone *Nederlandschen*.

Men vergelijke nu eens het eene en andere, om van de waarheid der zake meer overtuigd te worden, met het volgende uit eene nederfaksische overzetting der Psalmen van de vijftiende eeuw. De naauwste gemeenschap zal men alzoo zien, dat er toen heeft plaats gehad tusschen het Nederfaksisch en het Nederlandsch, en de band dier gemeenschap, bijzonderlijk door de Oostvriezen, gelegd was. De overzetting begint dus. *Salich is de man, de nicht affghegan is in den rad der ienre, de van gode affghekeret sint, unde nicht en stunt in deme weghe der sunderen, unde nicht en sat in deme stole der sterffinghe* (des stervens of verderfs) *sunder des sin wille in der ee* (wet) *des heren is.* Hoe blijkbaar is hier de overgang van het eene dialekt in het andere! Nog meer overtuigend is de taal van een nederfaksisch geschrift, ook van de vijftiende eeuw, 't welk het *Leven der heilige Aartsvaderen* behelst, en dus aanvangt: *Hyr beghynt dat eerwerdich leuen der uterkaren vrunde gades der hilghen oltvadere. Dar umme do een yewelik beyde sijn oeren up, die inwendighe unn die uiwendighe, aan merk eren groten strijt, unde die ewighe vroude, die sy*

ſy darmede gewonnen hebben, unde volget en nae (*). Men zoude ſchier in twijfel geraken, of dit Nederduitsch meer nederſakſisch, dan of het meer nederlandsch zij. Van beide dialekten heeft hetzelve ſchier even veel; waar door het genoegzaam blijkt, dat zij in oorſprong ééne en dezelfde taal zijn. Nog heden zijn in het nederſakſisch, dat te *Bremen*, *Hamburg* enz. geſproken wordt, een groot aantal woorden, die volkomen nederlandsch, en niet in het hoogduitsch zijn. Men bepale zich, bij voorbeeld, tot de letter E, als daar zijn *Ebbe* (de afvloeijing der zee) *Echt* (huwelijk); en *Unecht* (onwettig); *Eed* (iuramentum) van daar *dwungen eed is God leed*; *Effen* (vlak) *Egge* (de ſnede van een mes); *Eiland*; *Elk*; *Elkeen*; *Eelt* (callus); *Emmer*, *Melk-emmer*; *Een* (unus); *Verënen*; *Eenerwegen*; *Eendragt*; *Enkel* (talus); *Enkeld*; *Enter* (een éénjarig veulen; dit woord is bij ons niet algemeen, maar alleen bij de Vriezen bekend) (†) *Enteren* (een bekend woord van de zeelieden); *Eer* (prius); *Eergisteren*; *Ere* (honor); *Eerlik* (aanzienlijk, gelijk het bij ons oudtijds die beteekenis had, doch ook *honeſtus*; in het hoogduitsch *Ehrlich*); *Eers* (aars), van daar *Nienen ſittenden eers hebben*, voor *niet lang kunnen ſtil zitten*; en *Drei-eerſen*, met een' hoovaardigen tred gaan,

(*) Zie deze twee laatſte voorbeelden nader bij Kinderling in zijne *Geſchichte der Niederſ. ſprache*, bl. 334, 363.

(†) Zie des geleerden Wasſenberghs *Idiot. Friſic.* op het w.

gaan, ook *vergetern-eers*, een nalatige, die ligtelijk iets vergeet; *Et*, *Het* (id); *Eten* (edere); *Etelik* (eetbaar); *Etgroen* (gras, dat voor de tweedemaal gemaaid kan worden); *Etmaal*; *Etter* (pus); *Evel* (malum); *Even* ('t zelfde, met *effen*) (*). Hoe zeer verschilt hier het Nederfaksisch van het Hoogduitsch, en hoe na daarentegen komt het aan het Nederlandsch, of liever hoe is het hier geheel Nederlandsch!

Uit het eene en andere kan men nu ligtelijk opmaken, hoedanig in alle deze onderscheidene dialekten, de dagelijksche taal des gesprek, onder het gemeen is geweest. Veel ruwer of lomper was buiten twijfel dezelve, dan de taal des geschrifts. Van lieverlede evenwel werden deze onderscheidene dialekten, vooral in de steden, zachter, naar gelang het lezen van gedrukte schriften bij het volk meer algemeen in zwang geraakte. Zoo werd gaande weg de taal des verkeers, voornamelijk bij het fatsoenlijkste gedeelte des volks, meer gewijzigd naar de taal der geleerden, en het onderscheid der bijzondere dialekten, hoe groot het op zich zelf ook bleef, gelijk het nog heden is, van tijd tot tijd geringer. Het oude Vriesch werd zelfs nu nergens meer gesproken, dan ten platten lande en in de kleinste steden van het eigenlijke Vriesland. In geheel Oostvriesland was het geweken voor het nederfaksisch-nederlandsch, uitgezonderd in het daar aan gelegen munstersche *Saderland*, waar de

(*) Zie het *Bremisch Nederf. Worterbuch.*

de vriesche taal het langst schijnt gesproken te zijn (*). De langst overgebleven echte Vriezen, buiten geheel Vriesland woonächtig, die ook nog heden het vriesch spreken, worden gevonden op het eiland *Helgoland*, in de noordzee, zes mijlen van de *Elbe* en *Eyder* (†).

(*) Zie Harkenroht's *Oostvriesche Oorspronkelijkheden*, bl. 56 en 631.

(†) Zie des geleerden Meermans *Berigten omtrent het Noorden*, I. bl. 315.

ZES-

ZESDE AFDEELING.

Het tijdperk der geschiedenis sedert den tijd van Hooft *en* van den Vondel *tot op den tegenwoordigen dag.*

Elke groote omwenteling, het zij in den staat, het zij in de kerk, of, in beiden, ten gelijken tijde, voorvallende, waar door alles eene geheel nieuwe, duurzame, gesteldheid bekomt, moet allernatuurlijkst, in haar gevolg, eenen algemeenen, wezenlijken, invloed ter verändering hebben, zoo op des volks verstandelijke, als zedelijke, betrekkingen. Gelijk de geschiedenis van ons vaderland, in het begin der negende eeuw, onder het keizerlijk bewind van Karel, den *grooten*, hier van ten onwedersprekelijken bewijze geweest is, zoo zal ook het gene hier te lande, in staat en kerk, tegen het slot van de zestiende eeuw, staande de regering van 's volks verdienstelijken verdediger, Willem, den *eersten*, gebeurd is, ons daar van volkomenlijk overtuigen. Na de verschrikkelijkste worstelingen ontwrong zich eindelijk het Nederlandsche volk uit de overhand der Spaansche heerschappij. De hoogste inspanning hunner krachten werd beproefd, om met geweld het juk der onderwerping te verbrijzelen, dat knellend onder Karel, den *vijfden*, maar ondragelijk was onder de ongelijk meer drukkende magt van deszelfs zoon, Philips, den *tweeden*. En dit gelukte. De Ko-

Koning van *Spanje* werd, bij de algemeene Staten van de toen onlangs, in het jaar 1579, te *Utrecht*, zich vereënigd hebbende nederlandsche gewesten, ten jare 1581, in *hooimaand*, met eene plegtige afzwering, vervallen verklaard van alle aanspraak op de regering dezer landen. Eéne der eerste vruchten van deze, in hare gevolgen, zoo zeer merkwaardige omwenteling, die aan het bestuur van Staat en Kerk een gansch nieuw aanzien gaf, was de vrijheid van denken en gevoelen.

Gedurende de zestiende eeuw was het stelsel der staatkunde, in zijne werking, door een voorheen onbekende drijfveêr, bewogen en gewijzigd geworden. Marten Luther had, ten jare 1517, in *Saksen* een' koenen stap gedaan, welks diepe indruk een' nooit gevoelden schok verwekte, en voor heel *Europa* van het uitgebreidste belang was. Hij ondernam niets minder, dan de leer van den godsdienst te hervormen, en de tucht der kerk te zuiveren. Lang had men reeds te dezen aanzien eene verbetering, met ernst, begeerd, voorgelicht door vele verstandigen, onder dezen, bijzonderlijk, door onzen wijdberoemden landgenoot Erasmus, wiens voortreffelijke schriften weêrgaêlooze proeven waren van het gezondst oordeel en den meest kieschen smaak. Alzoo waren reeds de gemoederen voor eene herschepping in de leer en dienst der Christelijke gemeenschap genoegzaam voorbereid. Met dit al was de weg, dien Luther insloeg, vol gevaars, wegens de steile hindernissen, welke hij allenthalve vooruitzag, doch welke hem, door de goed-

keu-

keuring van duizenden aangemoedigd, niet afschrikten. Bezield door eene geestdrift, waarvan geen voorbeeld is, streefde hij alle wederstaande magt boven het hoofd. Hem hielp overäl het schranderst beleid, dat, door eene nooit bezwijkende kracht, de ter hand genomen zaak ten gewenschten stande bragt. En het bijblijvend geluk, of liever de onmiskenbare magt van het zegenend Gods bestuur deed hem, in alle zijne verrigtingen, met eene vaardigheid van geest, als of niets gemakkelijker ware, het hooge doel bereiken, dat hij zich had voorgesteld. Vruchtelöos waren de pogingen, die, door strenge plakkaten, uit de hoven der vorsten afgevaardigd, te werk werden gesteld, om den ijverigen hervormer in zijnen gang te stuiten, en zijne staag aangroeijende, ontelbare, volgers te verstrooijen. Al vroeg werden de alöm doordringende gevoelens van Luther, ook hier in de Nederlanden, door velen aangenomen, doch met den tijd, vooräl na het jaar 1563, op eenigszins andere gronden, die door Johan Kalvijn, een' *Geneefschen* theologant, gelegd waren, met eene verbazende snelheid voortgeplant. Ter bevordering van deze zaak, bragt niet weinig toe eene, ten dien dage algemeen veld winnende, studie der beschaafde letteren, die, door François, den *eersten*, nog voor het midden des zestiende eeuw, uit *Italië* naar *Frankrijk* gelokt, niet alleen aldaar, maar ook hier te lande, eerst in *Vlaanderen* en *Braband*, vervolgens in de overige gewesten, zeer vele liefhebbers vond. Ongemeen strekte zulks ter verwakkering van het licht

der

der fraaije wetenschappen, dat, gelijk in *Duitschland*, zoo ook in ons vaderland, reeds een geruimen tijd, bij de eigenlijk gezegde geleerden, met grooten luister geflikkerd had, maar zich nu heinde en verre onder menschen van allerlei standen verbreidde. Deze toedragt van nieuwe verschijnselen geviel intusschen geheel niet aan Karel, den *vijfden*, die heer was der Nederlanden. In *Duitschland* zag hij zich door de omstandigheden genoopt, den geest der tijden met toegevendheid te behandelen. Alleen het leed, daaruit voor hem ontstaan, scheen hij te willen verzachten, door een onverbiddelijk handhaven van de strengste bevelen, éénmaal hier te lande tegen allen, die in den godsdienst naar hervorming haakten, uitgekondigd. In eene eeuw, waarïn de ruwe onkunde, op hare oudheid roem dragende, het nieuwlings opgekomen licht der wetenschappen den grond van deszelfs bestaan betwistte, kon men van den overigens waarlijk grooten Monarch niet wel iets anders verwachten. Ook zijne staatkundige wakkerheid, beantwoordende aan zijne overige vorstelijke deugden, had reden, om op het zijne een aandachtig oog te houden. Uit hoofde van het eene en andere, moest deshalve het vooröordeel voor den voorvaderlijken godsdienst toen eene kracht vertoonen, die in min benevelde tijden onverschoonbaar is. 't Gene, thans, voor de flaauwste uitspraak der ontwikkelde reden niet bestand, door eene spoedige wegkwijning in zich zelf verteert, had in die dagen eene bloeijende kracht, die algemeen geëerbiedigd werd. Philips, de

de *tweede*, die, ten jare 1555 als erfheer der Nederlanden Karel, zijner vader, opvolgde, schijnt, meer door andere drijfveêren bewogen, tegen den nieuwen godsdienst geijverd te hebben. Hem altoos ontbrak het beide aan doorzigt en goedhartigheid. Van daar, dat hij de Nederlanders, uit hunnen aard genegen om uit liefde te gehoorzamen, niet kennende, beiden Roomschen en Onroomschen, door de uiterste wreedheden die in zijne zwaarmoedige godsdienstbegrippen vergoelijking zochten, geweldiglijk tegen zich innam, en hunne zachtmoedigheid eindelijk ten hoogsten trap van vertwijfeling deed stijgen. 's Lands edelen van beide godsdienstbelijdenissen, vereenigd door een verbond, dat de schoonste proeven opleverde van hunne gemeenschappelijke volksliefde, droegen, ten jare 1566, hunne bezwarenissen, met de middelen ter herstelling van de gemeene rust, voor aan 's Konings stadhouderes Margareet van *Parma*. Deze wel uitgedachte maatregel zoude ongetwijfeld, zoo niet alle, ten minste eenige goede gevolgen, die men er zich van voorstelde, gehad hebben, hadde het volk zijne belangen aan het achtbaar ligchaam, dat zich deszelfs zaak had aangetrokken, geheel toevertrouwd, en, geduldig in de verwachting, stil gezeten. Maar het Onroomsch gedeelte van hetzelve, door het heusch onthaal van 's lands grooten ten hove, zich van eenen goeden uitslag te vroeg verzekerd houdende, voelde den gezonken moed in de harten tot zulk eene hoogte rijzen, dat het zich eigendunkelijk eene vrij-

heid

heid bestond aan te matigen, welke men slechts, in algemeene uitdrukkingen, aan vrouw Margareet verzocht, maar nog niet bekomen had. Tot dien tijd toe was de nieuwe godsdienstöefening in heimelijke huisvergaderingen verrigt; doch nu verstoutte men zich die openlijk waartenemen, buiten de steden, in velden en bosschen. En om tegen allen gevreesden overlast beveiligd te zijn, verscheen men er met speer en spies. Voor de Roomsche partij kon niets meer aanstotelijks verzonnen worden, dan zulk een laakbaar misbruik van gewapende volksmagt. Het was er zoo verre van daan, dat hier door de gemeene rust bevorderd wierd, dat in tegendeel een vuur van tweespalt ontvlamde tusschen Roomschen en Onroomschen, die anders in één gesloten 's lands belangen, met gelijk werkende krachten, hadden willen en ook kunnen handhaven. Uit de verdeeldheid ontstond dadelijk eene wederzijdsche partijschap, haat, vervolgzucht, woede. Het gewetenlooze graauw, uit beginsel noch Roomsch, noch Onroomsch, of liever, in naam, dan Roomsch, dan weder Onroomsch, naar dat de vuige baatzucht, het drijfrad zijner daden, het vorderde, wierp straks in deze verbolgen zee van onderlinge onstuimigheid, onbezuisd het gereede vischnet uit, door hoop op rijke vangst gestreeld. Dit slag van menschen zocht, gelijk het ten allen tijde gewoon is, de in schijn boven drijvende partij door baldadigheden nog hooger te heffen, maar dompelde in tegendeel haar in eene diepte van grooter onheilen. Door het geheele land heen, in beweging

geraakt, stormde het de kerken open, sloeg de beelden aan stukken, vernielde de schilderijen, schond de altaren, en roofde al, wat van waarde was. Schoon alle verstandige Onroomschen eene zoo stoute booswilligheid wraakten, kon het echter niet anders, of de gevolgen er van moesten op hun hoofd door de Roomschen worden te huis gezonden. In ééns zag men, door deze razernij, de banden van het, in zijnen oorsprong, zoo hechte verdrag der edelen aan flarden gereten. De Roomschen zonderden zich af; en het overige deel door deze schokken deerlijk geteisterd, verloor zijne krachten. Konde ook de toedragt der zake wel anders werken? Zachtheid van *Spanjes* zijde was intusschen niet te wachten. De hoogst gerekte strengheid werd door allen, die 's Konings karakter kenden, te gemoet gezien. Maar derzelve overspanning betwistte aan den loop der dingen de bedoelde wending. Vernuftig in het vormen van gewigtige staatsontwerpen, maar werkeloos in dezelven uittevoeren, vertrouwde Filips zulks meestal toe aan zijne dienaren, onder welken dan nu ook, ten eerst volgenden jare 1567, een Hertog van Alva hier te lande de bloedigste beroerten verwekte, die Roomschen en Onroomschen weder de handen in één deed slaan, en beiden met eene gemeenschappelijke vijandschap tegen *Spanje* vervulde. Willem, de *eerste*, Prins van *Oranje*, naar *Duitschland* geweken, bleef staag hopen op eene goede gelegenheid ter redding van land en volk. Bij het veröveren van den *Briel*, den 1 van *grasmaand* des jaars 1572, verloor Alva den moed. Verscheidene steden vielen hem af, en 's lands Staten verklaarden hem straks den

oor-

oorlog. Het eerstvolgende jaar vertrok Alva naar *Spanje*, door schaamte bedremmeld, en bij de vrees voor verdiende schande in vergelègenheid gebragt. Louis de Requesens, een man van meer bezadigde zinnen, volgde hem op in de landvoogdij, maar werd door een' schielijken dood, den 5 van *louwmaand* des jaars 1576, weggerukt, zonder eenen opvolger benoemd te hebben. In dezen staat van bestuurloosheid, geraakten de spaansche soldaten aan het muiten. Vele steden werden daarvan het rampzaligst slagtöffer. *Antwerpen*, het pronkstuk der *Nederlandsche* steden, werd voor een groot gedeelte uitgemoord, en aan het vuur ter prooije gegeven. Straks vereënigden zich te *Utrecht* de onderscheidene gewesten, om elkanderen bij te staan tegen 's vijands aanval. Deze ééndragt, onder den naam van *Unie* bekend, maakte magt. Van dat oogenblik liepen de spaansche zaken achter uit, zelfs in weêrwil des doods van Willem den *eersten*, die, door eene euvele hand, den 10 van *hooimaand* des jaars 1584, te *Delft*, van het leven werd beroofd. Alles bleef op den duur naar wensch voortgaan, gelijk het begonnen was na den dood van Jan van Oostenrijk, die de Requesens was opgevolgd, den 1 van *wijnmaand* des jaars 1578 voorgevallen. Na Willems overlijden was de regering in handen gekomen van eenen Raad van State, met den jongen Maurits aan het hoofd, die vele steden uit de spaansche magt verloste, en door den Goddelijken zegen, die op zijne wapenen rustte, eindelijk allen belangrijken wederstand te boven kwam. Alzoo werden de grondslagen gelegd eener Republiek

van zeven provintiën, die na een tachtig jaren strijden eindelijk in hare volkomen kracht, bij den *Munsterschen* vrede, ten jare 1648, bevestigd werd; terwijl de overige Nederlanden van haar gescheiden, en in de spaansche magt bleven. Hadde men algemeen beter de voorwaarden van het *Gentsche* vredeverdrag, dat tusschen de Staten van *Holland* en *Zeeland*, en de overige Nederlanden ten jare 1576 was aangegaan, om zich met gemeenschappelijke magt tegen Spanje te verzetten, gehouden, er is bijkans geen twijfel aan, of alle de Nederlanden zouden zich vereënigd hebben tot ééne Republiek van zeventien gewesten. Maar *Holland*, *Braband* en *Vlaanderen* waren in hunne onderlinge betrekkingen er niet voor berekend, om op eenen gelijken voet leden van éénen republikeinschen staat te zijn. Deze scheiding der Nederlanden bragt van zelve mede eene verschillendheid van godsdienst. In die Nederlanden, welke aan *Spanje* onderworpen bleven, werd derhalve de Roomsche godsdienst weder in zijne geheele kracht hersteld. Daarëntegen zegevierde in de zeven vereënigde gewesten, sedert het jaar 1572, al gaande voort, de godsdienst der Onroomschen, vrij algemeen gelijk zij volgens de grondregelen van Kalvijn gewijzigd was; zoo nogthans, dat aan de Roomschgezinden vrijheid vergund werd, om ook hunnen godsdienst in bijzondere, daar toe van hen geschikte, huizen te oefenen.

Deze groote omkeering van zaken, zoo in de kerk als in den staat, had voor de wetenschappen ge-

gevolgen, die vooraf door geen eindig vernuft hadden kunnen berekend worden. De Nederlander, die geen ledig aanſchouwer van zoo vele, elkanderen, met de grootſte ſnelheid, vervangende, verſchijnſelen kon zijn, was intusſchen aan het denken geraakt, en zijn ontſloten verſtand had door dien weg eene algemeene vatbaarheid gekregen, om de nuttigſte begrippen van belangrijke zaken in te zamelen, zaken voor dien tijd hem even vreemd, als ongeacht. Roem op zoo veel voorſpoeds tegen den beoorloogden vijand ſtortte een vuur van geestdrift in de aderen des volks, dat nu tegen niets edels, hoe ſteil ook, meer opzag, maar alles, wat ſchoon was, durfde ondernemen. Elk hunner, zich gelukkig ſchattende, tot een volk te behooren, dat door eigen kracht groot werd, was ook op de eer geſteld, om als mensch waarlijk groot te worden in de heiligdommen van wijsheid en zedelijkheid. De ontluikende letterkunde gaf hun de meest prikkelende ſpoorſlagen, om, met die wapenen in de vuist, den ſtaat des lands den besten dienst te bewijzen. En voortreffelijk in den krijgsſtand, door overwinnenden heldenmoed, gevoelden zij, weder aan de andere zijde, hunnen ijver ontvonkt, om, in het ſtrijdperk der wetenſchappen, ook het meesterſchap te verwerven over naburige volken. Bij de beſlisſing van het lot des nederlandſchen volks zonken de tien, andermaal onder *Spanje* geklemde, gewesten weder dra in hunne vorige onöpgeklaardheid weg. Het meest verlichte gedeelte van derzelver bewoners

ners verhuisde naar de zeven overige gewesten, waar zij, in eene verhelderde lucht, ruimer adem konden halen (*), en geen gevaar leden, om van honger te vergaan. Hun vaderland, door den oorlog verwoest, was op den rand van het verderf gebragt. De koophandel lag gekneusd op den rug, en hijgende naar den laatsten adem. Neringlooze burgers, zelfs verärmde edellieden, door eene bedriegelijke staatkunde aan het vaderland te vast verknocht, om elders hun geluk te zoeken, zagen zich genoodzwongen, in den donkeren nacht, aan de huizen van minder gebreks hebbenden, brood te bedelen. Voorheen welvarende dorpen, van ingezetenen beroofd, werden de schuilhoeken van het schuwe wild gedierte. Verscheurende wolven verslonden de schamelen, die naar het veld kropen, om het onkruid, ter spijze, te snijden (†). Geheel het tegendeel had plaats in de zeven verëenigde gewesten. Landbouw, handwerk, koopmanschap, zeevaart, alles bloei-

(*) Duizenden van *Vlaamsche* en *Brabandsche* familiën kwamen herwaarts over, die hunne vervallen zaken ras herstelden. Velen zijn door den koophandel rijk geworden, terwijl anderen de aanzienlijkste eereposten bekleed hebben. Dat het getal van deze aankomelingen hier te lande zeer groot geweest is, kan, onder anderen; ook daar uit worden opgemaakt, dat er in het jaar 1585 te *Amsterdam*, nevens de *kamer, in liefde bloeyende*, twee Rederijkkamers werden opgerigt, die alleen uit *Brabanders* bestonden, namelijk *de witte Lavender bloem* en *het vijgeboomken*. Te *Haarlem*, als mede te *Leijden*, werd in hetzelfde jaar eene *Vlaamsche* Rederijkkamer gesticht.

(†) Zie Bor *Nederl. Oorl.* XXII; bl. 95.

bloeide daar. De hoorn des voorspoeds werd er al lerwege uitgestort. Overvloed van alles droop als langs de straten. Een edele naijver, levendig gehouden door betamelijke eerzucht, dreef het uit zijnen aard werkzaam volk zoo tot het beoefenen van de nuttigste handteringen, als tot het uitbreiden van eenen voordeeligen handel, die nu van gene zijde der *Schelde* herwaarts geheel werd overgebragt. Onze meest bloeijende steden groeiden jaarlijks aan in tal van vlaamsche en brabandsche inwoners. Binnen ééne eeuw tijds moest *Amsterdam* viermalen aanmerkelijk worden uitgezet (*). Iets diergelijks gebood de toenemende welvaart te *Rotterdam*, te *Leijden*, te *Middelburg*, te *Leeuwaarden*, te *Groningen;* en in zeer vele andere steden. Uit den aard der zake moest dit den voordeeligsten weêrslag hebben op de beoefening der wetenschappen, die toch, zouden zij worden voortgeplant, haar versterkend voedsel dienden te ontleenen uit een onbekrompen overschot van winst en bate. Door dezen weg kon het niet anders, of moesten de letteroefeningen langs zoo meer en uitgebreid en verädeld worden (†). Immers hebben wij niet reeds in de naastvorige afdeeling gezien, dat eenigen van onze eerste, onze bes-

(*) Zie de m. a. Verhandeling van den Heere de Vries; I. bl. 91.

(†) Waardig is, met betrekking tot dit onderwerp, gelezen te worden de uitmuntende redevoering van den Hoogleeraar H. Bosscha *de Mercatura, humanitatis matre.*

beste, opbouwers der vaderlandsche taal en dichtkunde kooplieden waren, die, na de drukke bezigheden van den dag, op het kantoor verrigt, de overgehouden uren, in den stillen avond, aan *Pallas* en de *Musen* wijdden?

Ten hoogste moeten wij ons verwonderen over de verbazend snelle voortgangen, die hier te lande, in het vak der nederlandsche letterkunde, ten dien tijde, binnen den loop van minder dan vijfentwintig jaren, gemaakt zijn. Het gene derzelver beöefenaars daarin zoo gelukkiglijk deed slagen, hadden zij te danken, gelijk wij aanmerkten, over het geheel, aan de alöm doorgebroken staat en kerkhervorming, die de nevelen der onwetendheid allenthalve wegvaagde, en zoo voor de bevlijtiging der wetenschappen, als voor de beschaving der zeden, onder alle klassen van menschen, eenen ruimen ingang opende. In het bijzonder denke men hier aan de, in die dagen ontloken, studie der grieksche en latijnsche letterkunde, de edelste wetenschap, en de hechtste grondslag van alle overige wetenschappen. In de algemeene geschiedenis der oude en nieuwe talen zien wij allerduidelijkst de algemeene geschiedenis van het menschelijk verstand. Wij bespeuren er den gelijkmatigen gang in, dien het verstand, bij alle volken, ter vorming hunner talen, genomen heeft. Met de verlichting des verstands gaat het, als met een wankel schip, dat, op eene onstuimige zee, bij de steilste golven opgevoerd zijnde, door het hoogste water gedragen wordt, doch straks in den

den diepsten afgrond nedervalt, om andermaal op te stijgen, en intusschen de grootste vorderingen maakt. Deze verlichting of verdonkering des verstands, welke de beoefening of verwaarloozing der wetenschappen ten gevolge heeft, moet alzoo, in de eerste plaatse, dadelijk ook eenen allereigenaardigsten invloed op de taalstudie hebben. Trouwens de geschiedenis leert ons, dat, met den verhelderenden opgang der wetenschappen, de talen der menschen en der volken tot op den aanvang van onze Christelijke tijdrekening, opklimmender wijze, eene zeer aanmerkelijke hoogte bereikt hebben. Maar die zelfde geschiedenis leert ons, dat van toen af, met den benevelenden nedergang der wetenschappen, de talen langzamerhand dalende, ten laatste in den kolk van barbaarschheid zijn weggezonken. En weder leert ons die zelfde geschiedenis, dat zij, met het herstel der wetenschappen, sedert de veertiende, vijftiende, allermeest de zestiende eeuw, andermaal zijn opgestegen, om over de verleden tijden der onkunde, achter zich om, in de bedwelmende laagte van onbeschaafdheid neder te zien. De uitmuntende schriften der oude Grieken en Romeinen werden toen van onder het vunzig stof, waar mede zij, in de kloosterscholen, zoo vele eeuwen, zonder dat iemand hen had aangeroerd, waren bedekt geweest, opgezocht, en met eene geestdriftige graagte gelezen, die niet kon missen, het verstand te verlichten en den smaak te verfijnen. En dit toch moest van het beste gevolg zijn

vóor de beoefening van alle onderscheiden wetenschappen. Een wonderwerk zoude er derhalve hebben moeten gebeurd zijn, indien niet alzoo ook daarvan de weêrslag ware gevallen op de beoefening niet alleen der vreemde, maar ook der vaderlandsche talen.

In *Italië* daagde, gedurende de veertiende eeuw, uit de beoefening der griekfche en latijnsche talen het eerste licht op voor de beoefening der moedertale aldaar. Met den aanvang dier eeuw gaf Dante Alighieri aan de *taal zijns lands* eene zoo groote sierlijkheid, als zij nooit gekend had. Hem volgde, in het midden der eeuwe, Petrarcha, aan wien de italiaansche taal eene welluidendheid werd verschuldigd, die haar onder de nieuwe Europesche talen nog naar den eersten rang doet dingen. Eindelijk werden, in de tweede helft der zestiende eeuw, hare overgebleven ruwheden geheel weggeschaafd door de nette hand van den zoo zachtwerkenden, als regt levendigen Torquato Tasso, die de oude Romeinen, op eene onvergelijkelijke wijze, wist na te volgen. *Frankrijk*, reeds lang vruchtbaar in ongemeene vernuften, zag, staande de tweede helft der zestiende eeuw, onder anderen, met verwondering, in de beöefening der letterkunde uitblinken den zoo schranderen, als geleerden, Pierre Ronsard. Dezes mans wel geslaagde vertalingen van Homerus, Pindarus, Horatius en andere ouden waren de grondvesten van den opbouw der fransche taal. In deszelfs voetstappen traden straks G. de Salluste, Heer van Bartas, Theophile, Malherbe en meer

an

anderen. *Engeland* mogt, in die tijden, te zoodanigen aanzien, roem dragen op den diepdenkenden Donne, en den geestigen, doch ongelukkigen, Overburij (*). *Duitschland* had groote verpligtingen aan eenen Agricola, aan eenen Fischart, maar voornamelijk aan den voortreffelijken Marten Opitz, die in zuiverheid van welluidend Duitsch geene wederga onder alle zijne mededingers had. En ons vaderland? Staande het laatste vierde gedeelte der zestiende eeuw werden er hier, naar evenredigheid van het eng beperkte begrip des lands, in de oude letterkunde, en meer en grooter mannen gevonden, dan elders in *Europa*, van waar het licht herwaarts was overgebragt. Men denke aan zoo vele uitmuntende mannen, die nog heden het leergierig nageslacht tot hoog bewonderde onderwijzers verstrekken. Men denke aan eenen Jan van der Does, aan eenen Josef Justus Scaliger, eenen Ubbo Emmius, eenen Gerardus Johannes Vossius, en zoo veele anderen, bijzonderlijk aan de beide Heinsiussen, en bovenal aan den weêrgaloozen Huigh de Groot. Bij den bloei nu van de grieksche en latijnsche letterkunde was het niet mogelijk, dat de andere wetenschappen verflensden. Van daar het opregten van zoo vele bijzondere hoogescholen, als er, sedert dien tijd, in de onderscheidene gewesten gebloeid hebben. En onder dit alles moest de vaderlandsche taalstudie mede het bijzonder-

(*) Verg. van der Burghs opdragt der gedichte van Hooft aan Huijgens.

derste voorwerp eener geliefde behartiging worden, als die nu voornamelijk ook hier, gelijk in *Italië*, *Frankrijk* en elders, eene stevige veêrkracht ontleende van de goddelijke dichtkunst, die in het handelrijk *Amsterdam* toen zoo veel opgangs maakte.

Zoo lang alles hier te lande in roer was, kwijnden de wetenschappen. Telkens verschrikt door het vervaarlijkst krijgsrumoer, had niemand lust haar te beoefenen. Ieder was alleen bedacht op de behoudenis in het algemeen van 's lands welzijn, maar in het bijzonder van zijn eigen leven en van den, door hem omhelsden, dierbaren godsdienst. Het verstand was wel niet werkeloos; maar het scherpte zich op het vervaardigen van vertoogen, verzoekschriften, verdedigingen, enz. Door dezen weg hebben wij reeds hiervoor gezien, dat de nederlandsche taal zeer veel geleden heeft, en hare wetten het onderste boven zijn geraakt. Maar naauwelijks waren die ontrustende tijden voorbij, of de fraaije wetenschappen begonnen in de volste kracht te herleven, en de studie onzer tale bekwam eenen allerschoonsten fleur. Vele mannen zoo van aanzien als verdienste werden leden van de Kamer, *in liefde bloeyende.* Reeds ten jare 1781 telde men er onder vijf *Amsterdamsche* burgemeesters, acht schepenen, en meer andere achtbaren, uit den gemeenteraad. Door de hooge bescherming van dezen gedekt, werkten wijders, als medeleden van dit genootschap, zeer vele geleerden, die alle de krachten van hun verstand inspanden, om de nederlandsche taal van uitheemsch schuim te zuiveren, en de noodigste kunsten in rein nederlandsch

te leeren. Gerard Brandt noemt dit lettergenootschap „ een' vruchtbaren enthof van schrandere geesten; eene vermaarde oefenschool, zoo van taal; als dichtkunde" (*).

In dit lettergenootschap werd, onder anderen, Pieter Korneliszoon Hooft opgekweekt, om te worden het gene hij geweest is, om de eerste, om ja de éénigste hervormer te worden van onze, zoo schoone, als krachtige, moedertale. Van hetzelve was deze voortreffelijke man reeds een regt verdienstelijk lid, toen hij, in en na het jaar 1596, een' tijd lang, op *Hollands* hooge school, als een ijverig beoefenaar der wetenschappen, aan de voeten van Vulcanius en Merula, maar bijzonderlijk in den omgang met Scaliger, Lij het fijnste gevoel voor al, wat schoon mogt heeten, eenen kieschen smaak inzoog uit de onverwelkte lettervruchten der oude Grieken en Romeinen. Dan nog geene achttien jaren bereikt hebbende, stapte hij, ten jare 1598, naar de wijze dier tijden, als een jong geleerde van huis, om, in *Frankrijk* en *Italië*, voor de nieuwe letterkunde op te doen 't gene hij hier te lande toen nog niet vond. In de kamer van den bloei der liefde was zijn aangeboren trek tot de dichtkunst opgewekt geworden, en had hij de gronden gelegd der taalschikking, die in zijne schriften sedert is opgemerkt. Maar in den omgang met de schranderste geesten diens tijds, in *Frankrijk* en *Italië*, maakte hij zich eigen, dat tedere, dat innemende, dat krachtige, dat hartvermeesterende, het welk-

(*) Zie Hoofts leven, door Brandt; bl. 5.

welk hem boven alle zijne landgenooten eenen zoo verheven roem heeft doen verwerven. Onder de fransche schrijvers van zijnen tijd, beviel hem het meest Michaël de Montagne, en onder de italiaanschen het bijzonderst Johan Baptista Marino, wiens voortreffelijk heldendicht *Adone* hij in het Nederlandsch ten deele vertaald heeft. Het gene hij zoo den Franschman, als den Italiaan afzag, werd, gelijk Huizinga Bakker, naar waarheid, aanmerkt (*), door hem, op het Nederlandsch, met het uitnemendst gevolg, toegepast. Een, hier door, bij hem verlevendigd, gevoel van eigen waarde, merkte men uit zijn schrijven aan de letterlievende medeleden van de kamer, *in liefde bloeyende*, uit *Italië*, ten jare 1600, zonder dat hij evenwel van ijdele hoovaardije beschuldigd kon worden. Dus luidde het begin van dien brief.

Zijn groet zendt, die niet weet, o konstrijk broedertal!
Of hy u *meesters*, of zijn *broeders* noemen zal.

Een jaar ongeveer daarna te huis gekomen, overtuigde hij hen allen van zijne voortreffelijkheid, op de ontegenzeggelijkste wijze, door dadelijke proeven. Hij trad onder zijne kunstgenooten op als het doorluchtig Hoofd van alle de nederlandsche poëten, — als de vorst der nederlandsche vernuften, die, nog een jongeling zijnde, de kundigheden van eenen geoefenden grijsaart bezat, — als de rijzende zon der nederlandsche letterwijsheid, die de taal des volks van

(*) In zijne m. a. Verhandeling, bl. 114.

van alle verbasteringen zuiverde, en het sieraad deed worden van alle de levende talen in het westen (*). 't Gene Tasso voor de *Italiaansche* letterkunde was geweest, dat was Hooft, in *Italië*, geworden voor de *Nederlandsche*, welke hij toonde, dat voor geene vreemde behoefde te wijken. Meer was hij zelfs bij ons, dan Cicero bij de Romeinen geweest is. In zijnen geheel oorspronkelijken stijl vereënigde hij het vloeibare, liefelijke, ronde, levendige, deftige en majestieuse van Cicero, met het ingedrongene, afgesnedene, korte, puntige, krachtige en kernächtige van Tacitus, wiens schriften bovenmate van hem geliefkoosd, en in Nederland, voorzeker bij niemand meer, dan bij hem, in handen waren geweest. Niet minder, dan twee en vijftig malen had hij die geheel doorgelezen. Gelijk hij spreekwijzen vormde, uit het Latijn ontleend, nam hij die insgelijks over voorál uit nog levende talen, als uit het Italiaansch, en bijzonderlijk, 't gene door anderen, voor hem, reeds gedaan was, uit het Fransch. Ook zijne verdiensten, in de hervorming der nederlandsche letterkunde, verwierven hem buiten 's lands, voornamelijk in *Frankrijk*, den uitbondigsten roem. Getuige daarvan zij de hooge eer, hem door *Frankrijks* Koning, Lodewijk, den *regtvaardigen*, aangedaan, die hem tot den adelstand verhief, en met de ridderörde van St. Michiel beschonk. In andere studievakken dongen de letterkloeken om het meesterschap, terwijl het, naar het oor-

(*) Verg. Brandts Lijkrede op Hooft, voor het eerste deel van deszelfs werken.

oordeel der kunstregters, in kijf stond, wie van allen de grootste was. Maar in het vak der nederlandsche letterkunde was, volgens de algemeene beslissing, Hooft van allen het hoofd. Hij had zelfs geene mededingers. Allen ten minste, die het schenen te zijn, liet hij, op een' verren afstand, achter zich. Nooit had eenig sterveling zoo geschreven, als hij schreef. Ook na hem heeft het volgende geslacht niet éénen, hem in dezen gelijk, gekend. Van allen, die voor en met hem geleefd hadden, was hem de naaste voorganger geweest zijn geliefde vriend Hendrik Laurensz Spieghel. Konde hij éénen der leden van de Kamer, *in liefde bloeyende*, zijnen meester noemen; dan was het Spieghel, wiens geestigen stijl hij zich ten modelle had voorgesteld. Voor Spieghel had niemand een volgbaar voorbeeld gegeven. En toch is er een aanmerkelijk groote afstand tusschen Spieghel en Hooft. 't Gene Spieghel naauwelijks raakte, greep Hooft in deszelfs vollen omvang. Spieghel was de vormer, Hooft de hervormer van den nederlandschen stijl. In Spieghels mergrijken stijl is, bij al het geestvolle, iets gedrongens, iets stroefs, iets donkers. Dit is door Hooft grootendeels weggenomen. Beider redenen, gezult in wijsheid, houden steeds de proef, en verstrekken tot vaste spijze; Hoofts redenen tot krachtigen mannenkost. Voor eenige jaren heb ik ergens (*) het getuigenis van Hooft afgelegd, dat

(*) In mijne *Taalk. aanm. over veröuderde woorden, in de Statenöverzetting des Bijbels*; bl. 124.

hij zijnen ſtijl volkomen meester was, dat hij geen gezag volgde, maar zijnen eigen weg ging. En ik meen hetzelve hier, met vollen nadruk, te mogen herhalen, vooräl na dat mijn verdienſtelijke landgenoot Jakobus Scheltema, bij de ſtukken, heeft aangetoond (*), hoe groot een meester Hooft is geweest in het opnemen van verſchillenden ſtijl, naar eisch van het onderwerp; hoe hij zich heeft kunnen ſchikken naar het hof, naar de raadzaal, naar de boekenkamer, naar het woonvertrek, naar het land, naar alle gelegenheden, naar alle voorvallen, naar alle aandoeningen, naar alle wetenſchappen en zaken. Allerwege was hij dezelfde, ook als vertaler van Tacitus moeijelijke jaarboeken en geſchiedſchriften. In de vertaling was hij de eerſte, die aan zijne pen een vrijen loop gunde, zich aan de denkbeelden, niet aan de woorden hield, en het zoogenoemde *numerus* der perioden altijd in acht nam. „ Het is boven het gemeen," ſchrijft van der Burgh in de opdragt van Hoofts gedichten aan Huijgens, „ overäl te huis te wezen, en zijnen lezer nergens te ontvallen. En hiertoe had het Hooft gebragt."

Dan de lezer zelf diene Hooft te leeren kennen uit de weêrgalooze lettervruchten van zijn edel vernuft, die, hoe lang reeds volkomen rijp geplukt, nogtans haren friſſen glans behouden hebben, en

(*) In zijne uitmuntende *Redevoering over de brieven van* P. C. Hooft, die allen beminnaren onzer vaderlandſche letterkunde niet genoeg kan worden aangeprezen: bl. 13 - 22.

even smakelijk, als geurig, tot heden toe gebleven zijn (*). Ter staving van het straks beweerde, omtrent 's mans verschillenden stijl, die lettervruchten uit onderscheidene oogpunten te beschouwen, gehengt ons bestek niet. Een en ander bijzonder staal kunnen wij ter bereiking van ons doel slechts opgeven. Hoor hier, hoe Hooft, in zijnen Geraardt van Velzen, eenen Toovenaar laat spreken.

Hier ben ik Timon, die in water, lucht en aarde,
Voer over geesten, spook en ickers heerschappy.
Al, waar de weereldt af verschrickt, dat schrickt voor my.
In 't diepe van de zee, door kracht van heyloos rijmen,
Bekommer (†) ik de Zon. Ik doe de Maan bezwijmen,
Dat zij haar doodtverf zet. De winden, zonder toom,
Aan 't rennen, schut ik kort, en maak een doode stroom.
En mits het my belieft, help ik hen weêr aan 't hollen,
En schud den hemel, dat de sterren suyzebollen.
Ontbinden kan ik de gemoeden van de man,
En andren weder stuur ik harde zorgen in.
Bij naare middernacht doe ik mijn eunjers draaven
Het kerkhof om, en driesch (§) de dooden uit de graaven.
En

(*) De voorspelling van Goddaeus, ten jare 1643 aan van Baerle gedaan, is volkomen vervuld geworden. „Hooft," schreef hij, „zal den nakomelingen een voorbeeld zijn van taal en woorden, gelijk de schrijvers van Augustus eeuw tot voorbeelden dienen van de latijnsche zuiverheid". Zie Hoofts leven door Brandt; bl. 20.

(†) *Bekommeren* is tegenstand bieden, tot staan brengen, beteugelen. Zie Kilian.

(§) *Driefchen* is hetzelfde met *dorschen*, slaan, kloppen, *quatere*, *verberare*. Oulings zeide men ook *dreschen*. Zie Kilian.

En breek hun yſren ſlaap, en dwing hen vaardig, dat
Zy my aanwyzing doen van een verborgen ſchat,
Oft van kleynoodjen voor veel' jaaren al verlooren.
Oft wil ik weten 't zyndt, eer dat het is gebooren
Van eenen aanſlag, zulks zal by een geest geſchiên,
Die door d'omſtandigheên vervolligs noodt kan zien.

Dan daar 's Mans ſchriften meest in ondicht geſteld zijn, wil ik liever uit dezen eenige proeven leveren. Bij het doen eener keuze, eerst in twijfel, bepaal ik mij nu bij een en ander ſtaal uit 's mans *Nederlandſche Hiſtoriën*, die, ten jare 1642, door hem in het licht zijn gezonden. „In deze Hiſtoriën leest men," 't zijn de woorden van Brandt (*), „het bedrijf der Nederlanderen, met zoo groote kracht van tale, als ſieraad van welſprekendheid beſchreven. Men vindt er geen bloot verhaal van zaken, maar eene ſchool van ſtaat, eene leidſtar van regering, een kompas van beleid, een' wegwijzer ter oorlogskunde, een' leermeester van grootmoedigheid, beſcheidenheid en gematigdheid." Het eerſte, door mij uitgekipte, voorbeeld is de geſchiedenis des ramps van *Leijden*, zoo als die gedurende deszelfs beleg, ten jare 1574, in de laatſte oogenblikken, kort voor het ontzet, heeft plaats gehad, door Hooft met de levendigſte kleuren dus geſchilderd (†). *Elke dagh was 'er een, in 't ophoopen van*

(*) Zie het leven van Hooft door Brandt, voor den tweeden druk der *Nederl. Hiſtoriën*, bl. 19.

(†) In zijne *Nederlandſche Hiſtoriën*; IX. B. bl. 390.

van d'ellende der burgheren, die met alle plaghen, yder maghtigh om een' gemeente te verdelghen, oorlogh, scheuring, honger, pest, teffens verzocht (*) *werden, en daarentusfen met d'aanvechting van 's vijands brieven, als met een' vyfde roede, gegeesselt. Meenigh had 'er in zeeven weeken geen' mondt aan broodt gesteeken. Luiden van vermooghen aaten 't paarden- zoo graegh als voor oft naa het schaapenvleesch. — Reekels en katten waaren wildtbraadt by den gemeenen man. Men vond 'er, die zich beholpen met gekapte huiden, en wortelen, in karnemelk gebrokt: schellen van drooghe schollen werden uit den drek opgeraapt, en daadtlijk geknouwt. Men zagh 'er, dat schamele wijven, hurkende op de mesthoopen, met de huik oover 't hooft getrokken, de beenderen naavorschten, daar eenigh voedsel in scheen. Andre, te vooren van de honden geknaaght, werden van de jongens gezooghen. 'T geronne bloedt werd uit de stinkende gooten geschept, en ingegolpt. — De kraamvrouwen moesten zich met een vierendeel tweebaks in 't etmaal onderhouden: de zwangere waaren sluik van gebreklijkheit, en de vrucht in den lichaame ten naaste by verteert. Veele jonge kinderkens werden met paardedarmen gespijst. Somtijds gaven der eenighe den geest, in 't trekken aan de leedighe borst. Jaa, tot meermaalen zijn beide, moeder, en kindt in haar armen, op straat doodt gevonden. — Het woeden der sterfte, voorts, was zoo ongenaadigh, dat*

(*) D. i. *bezocht.*

dat z'er aan den kant van zes duizent menschen verston. —— De leevenden hadden quaalijk kraght, om de lijken ter aarde te brengen. Jaa de knien knikten hun onder den last van eighen lichaam, hoe schreepel en dor het ook zijn moghte: zulx zy ter naauwe noodt de schreeden zaaghen te spannen, om teeghens een' brug op te raaken. Welk eene roerende, hartbemagtigende, door been en merg heen dringende, zuivere, nederlandsche, taal!

Nu een ander voorbeeld! Willem, *de eerste*, wordt door Hooft, in een' zoo krachtigen nederlandschen stijl, ten jare 1566, over den ganschen staat des lands, schrijvende ingevoerd, dat geen Tacitus met meer nadruk in de taal der Romeinen iemand heeft kunnen doen schrijven of spreken (*). *De zwaarigheeden, waar in wy, door strijdend verstandt, noopende den Godsdienst en de regeeringe, vervallen zijn*, dus laat hij den vorst de pen voeren, *hebben my meenighmaals verschrikt, met den genaakenden ondergank van een volk, wiens lof, booven dat van alle volken, door de getrouwheit t'zijnen Landsheeren, uitmunt, en aan 't welk mijn hart zich zoo zeere verknocht voelt. Maar mijn oordeel, oover een stuk van zoo groot eenen nadruk, gereedt te hebben, docht mij te hoogh geoordeelt van mijnen ouderdoom en ervaarenis. Nu wordt, zoo jonk als oudt, door noodt en plight, geprest, om den struykelenden staat op 't spoedighst de handt te loopen bieden, en alles te hel-*

(*) Zie de *Nederl. Hist.* III. B. bl. 116-118.

helpen stieren, tot zoo deughdelijk een eyndt, als Gods glory, de voorspoet en eere des meesters, neevens de verlichting der goede gemeente. Weshalven ik langer niet leedigh staan kan van 't mijne tot de zaak, en vooreerst te zeggen, dat niemandt het geschil, nieuwlinx gereezen onder ons in geloofspunten, zoo zeer benieuwen moet. Hoe kond' het min, in een landt, daar, geduurende de laatste oorloghen, zoo te velde, als in de bezettingen, d'oopenbaare preeke van 't aanstootelijk verstandt is toegelaaten geweest; gelijk men die jeeghenwoordelijk heeft moeten inwillighen? Verscheidenheit van godsdienst heeft, van den beginne der weereldt af, aan meenigherley oord in zwang gegaan: ende waar veeleer vreemdt, dat zoo veele en zoo wijdt verspreide heerlykyen, als die van zijne Majesteit, in deezen, eene lijn trokken. — Mevrouw de Landtvooghdes heeft onlanx oorbaar verstaan, den toom det regeeringe, in 't stuk van 't geloove, te vieren: d'ervaarenheit haar werk voor goedt opgenoomen. De waapenen zijn gestaakt, het morren geminderт, en alle onrust haast uit, zonder de versche geruchten van krijghswerving. Dit is 't geen, dat d'Algemeine, dit, dat bezondere Staaten behooren den koning in te scherpen, om te neemen den wegh, t'onzer behoudenis leydende. 'T geweldt te werke stellen waar vergif in de wonde wrijven, 't vuur der heevigheeden opstooken, en 't volk tot in 't gebeente verbitteren, dat beeter verzoet, bekoelt en verzacht dienne, teeghens de koomste zijner Majesteit; op dat men zich

zich als dan, zonder gesteurt te worden van eenighe be-roerte, tot het verhandelen van zoo hoogh en wightigh een' stoffe beleedighen (onledig houden) *moghte. — Voorwaar om den wegh voor zoo groote en maghtighe zwaarigheeden optedelven, vertoont zich geen naader wegh, dan zekere plaatjen, tot vrije oeffening van Godsdienst, uittezonderen: oft al den geenen, die, hooghe rechtspraak hebbende, deeze vrijheit begeeren, die te laaten geworden; en dezelve te weeren, daar m'er niet meede gedient is. — Men roept wel, dat dit een bezwaarlijk werk voor 't gewisse zouw vallen, maar hoe veel bezwaarlijker waar' het, voor een vroom gemoedt, den welstandt van dus waard een vaderlandt te verreukkeloozen, de poort aan alle gruwelen te oopenen, en 't bloedt als beeken te doen vloeyen, zonder eenighe zeekerheit van de gewenste uitkoomst? Wat inwendigh wroeghen doch kan hem grootelijx ontstellen, die deezen wegh niet in gaat, dan om een arger te schuwen, en met der tijdt alles te rechte te helpen? Want geen ander raadt schiet 'er oover, om de luiden tot beken hunner dwaalinge te brengen, dan 't wel leeven, en leeren der geenen, die daartoe gehouden zijn. In deezer wyze, niet door dommekraft, heeft men de vernaamste ketteryen der weereldt uitgerooyt, en moeten alle gezintheeden versterven, die uit Gode niet zijn.*

Waar vindt men grooter kracht van menschelijke welsprekendheid? Zeer eigenäardig is de vergelijking van een' schranderen man (*), die Hoofts verdien-

(*) *Le Philosophe sans fard;* in de *T. en D. Bijdr.* II. bl. 483.

diensten regt te schatten wist. „ Het ging H o o ft," schrijft hij, „ gelijk velen grooten verstanden. Zijn vernuft was als eene sterk stroomende rivier, die, door eene geweldige kracht van water aangezet, opzwelt, en over hare eigen boorden heen vloeit. De eene gedachte bragt bij hem de andere voort. Zijne woorden rolden als uit elkänderen. Dikwijls zocht hij zich te bedwingen, als wilde hij zijnen geest geweld aandoen; maar men stuite eens eene rivier, die overstroomt! Er is meer vinding in H o o f t s werken alleen, dan er in die van alle onze schrijvers zamengenomen gevonden wordt." De taal is haast meer dan menschelijk; zij is engelachtig. — —

Indien iemand hier meesmuilt, denkende, dat ik den roem, dien de Hoofdschrijver onzes vaderlands verworven heeft, te hoog drijve, die, meen ik, geeft zich bloot, dat men twijfele aan zijnen zuiveren smakt, aan zijn waar gevoel voor het schoone. V o l l e n h o v e zegt ergens (*), dat 's mans werk alleen bij blinden, die een' verkeerden zin hebben, gelaakt kan zijn. H o o f t heeft, op het voetspoor van S p i e g h e l, eerst regt getoond, dat onze taal vol kracht is, maar tevens deftig, edel, rijk, welluidend, zinrijk, in één woord, dat zij alle vereischten heeft, welke haar tot een geschikt werktuig maken, om onze denkbeelden gelukkiglijk uittedrukken, en aan anderen mede te deelen. Ook nie-

(*) Voor den nieuwen druk van H o o f t s *Nederl. Hist.*

niemand is ooit opgestaan, om, eigenlijk gezegd, over het algemeen, Hooft te verbeteren. Alleen in sommige bijzonderheden „ bleef er," gelijk Vollenhove zeer wel zegt, (*) „ na hem nog werk voor anderen over." Er waren in Hoofts stijl enige kleine gebreken, gelijk wij straks nader zien zullen. Maar voor het overige was zijn stijl het beste model voor de beroemdste vaderlandsche geleerden zijns tijds, die hem zeer hoog waardeerden, en hoe geheel onnavolgbaar ook (†), evenwel, zoo goed zij konden, volgen wilden. In later tijden hebben zich, te dezen aanzien, ook eenige voorname mannen loffelijk onderscheiden, welke ons nader zullen bekend worden. Nog heden worden er geleerden gevonden, die naar den raad van den meergemelden *Haagschen* guldenmond Johannes Vollenhove (§);

Zoo ooit uw pen zich eer of duur belooft,
Begin toch niets in 't Neêrduitsch zonder Hooft;

te werk gaande, wanneer zij iets schrijven willen, vooräf Hoofts werken, voor eenige oogenblikken, opslaan en lezen. En er zijn er, die dit met geene geringe vrucht doen, inzonderheid in redevoeringen voor een geletterd publiek, waartoe eene navolging van 's mans stijl bovenäl het beste geschikt is. Het

(*) *Gedicht.* bl. 576.
(†) Van Baarle zong
Hoofdium *quisquis studet æmulari*
Belga, ceratis ope Dædalea
Nititur pennis. . . . . .
V. Barlæi *Epist.* 133.
(§) Voor den nieuwen druk der *Nederl. Hist.*

gene Hooft, aangedaan over de tijding van den dood van H. de Groot, ter zijne en anderer vertroosting, schreef, mag, met het grootste regt, op hem zelven door de nakomelingschap worden toegepast, „ dat," namelijk, „ het licht, geboren uit dusdaanige zon, ons bijblijft, ook na haaren ondergang" (*). Daár even repten wij van Hoofts gebreken in den nederlandschen stijl, dien hij voerde. Gelijk het werk van geschapen wezens nooit geheel volmaakt kan zijn, zoo waren dan ook in dat van Hooft leemten, die niet voorbij behooren gezien te worden. Nogtans waren het slechts kleine vlekken in het groote, schoone, tafereel van 's mans uitmuntenden arbeid. Trouwens al, wat Hooft goeds had, mag men zeggen, dat hij bijkans alleen van zich zelven had, terwijl de fouten, die men in hem ontdekt, alleen fouten waren van zijne eeuw (†). Tot dezelven mag in de eerste plaatse gebragt worden, dat Hooft zijner prijsselijke geestdrift, om het Nederlandsch van bastaardspraak te reinigen, te zeer den teugel gevierd heeft. Er zijn bastaardwoorden in onze taal, die, door menigvuldig gebruik, het burgerregt gewonnen hebben, en uit dien hoofde, wanneer zij verduitscht worden, niet verstaanbaar zijn. Ten minste hecht men er dan een gansch ander denkbeeld aan, dan hunne beteekenis oorspronkelijk in zich bevat. Van dien aard zijn de woorden *Pensionaris*, *Prokureur-generaal*, *Apostille*, *Pasport*, *Konvoygelden*, enz. die door Hooft ver-

(*) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 113, 114.
(†) Verg. de *T. en D. Bijdr.* II. bl. 482.

vertaald werden *Loontrekkend raadsman*, *Gemeensverzorger*, *Byteekening*, *Affcheidschrift*, *Gelrygelden*, Maar Hooft wilde, om der bastaardij, die het Nederlandsch zoo gansch en al bedorf, de harläder door te kerven, liever wat te veel, dan te weinig doen. „ De vieze naauwheid van gewisse in „ deezen mishaagt mij zelfs eenighzins," schreef hij aan den Majoor Jakob Wijts, die de pen even loffelijk voerde als den degen (*), „ en ik hebbe somtijds in beraad gestaan, oft niet beeter waare den „ schoot te vieren met spreeken van hoofsch duitsch; „ maar zoo men die deure openzet, ik zie niet, waar „ het eindigen wil met het verloop onzer taal." Zie daar de reden waaröm hij, voorbedachtelijk, het eene uiterste willende vermijden, in het andere overtrad. In zijne gemeenzame brieven zag hij uit dien hoofde daaröp zoo naauw niet, als zich vrijelijk bedienende van de woorden, *officie*, *perikel*, *quæstie*, *reputatie*, *reverentie*, *imploreren*, *ignoreren*, *scruteren*. Wijders was het in Hoofts stijl een gebrek, dat zijne nederlandsche woordenschikking wel eens op eene, wat wanstaltige, latijnsche leest geschoeid was. Dan men dient iets aan den tijd toe te geven, die nog geene goede voorbeelden van nederlandschen stijl kende, waar door een man als Hooft zich noodzakelijk, meer dan hij anders wel wilde, naar dien der oude Romeinen schikken moest, welke hem zoo bijzonder eigen was geworden (†). Meer an-

(*) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 76.
(†) Verg. Scheltema's *Redevoering*, bl. 17.

andere gebreken zullen wij in het vervolg niet onaangeroerd laten.

Eindelijk men klaagt over het donkere in den ſtijl van Hooft. Donker ja is dezelve voor gemeene lezers, die niet, of niet veel denken. Maar het krachtig ſchrijven van Hooft vordert ingeſpannen lezers, die de moeite, waarmede zij door het donkere tot het licht doordringen, rijkelijk vergoed vinden, zoo in het aangename, als nuttige, dat zij er uit opdoen. Zoo dikwijls zij zijne ſchriften lezen, vertoont zich aan hunnen geest telkens iets nieuws en aanvalligs, dat zij te voren zoo niet hadden opgemerkt, en niet dan voor geſcherpte arendsöogen zigtbaar was (*). Hooft ook ſchreef bepaaldelijk voor zoodanige lezers. Dat hij anders, in den volkstoon, voor min doordenkende verſtanden allerkeurigst zijne pen wist te voeren, blijkt bijzonderlijk uit zijn overheerlijk tooneelſpel Granida, waarvan het begin dus is.

Het vinnigh ſtraalen van de Son
Ontſchuil ik in 't bosſchaadje.
Indien dit Bosje klappen kon,
Wat melde 't al vryaadje?
Vryaadje? neen! vryaadje! jaa!
Vryaadje zonder meenen.
Van hondert harders (is 't niet ſchaa (†)?)
Vint me'r getrouw niet éénen.

Hoe

(*) Verg. Hoofts leven door Brandt, bl. 23.

(†) D. i. *Is het niet jammer?* Dit zoude men wel haast voor een Germanisme houden. Maar men zie Weilands *Woordenboek* op het woord *Schade*.

Hoe zacht, hoe liefelijk is deze toon! en hoe geestig tevens is alles! De natuur vereenigt zich hier volkomen met de kunst.

De opgemelde gebreken in Hoofts nederlandschen stijl, verdwijnen evenwel geheel van onder onze aandacht, wanneer wij het oog vesten op de algemeene gebreken der taal, die voor en in de spaansche beroerten waren ingeslopen, en door den grooten man allergelukkigst verbeterd zijn. Dit met daartoe voor handen zijnde voorbeelden breedvoeriglijk aan te wijzen, duldt het bestek onzes schrijvens niet. Men vindt dit opzettelijk gedaan in de schriften der nederlandsche spraakkunstenaars van de achttiende eeuw, voornamelijk ook in het voortreffelijk werk van Huijdecoper, *Proeve van Taal en Dichtkunde* (*). Ter opbouwing van de Nederlandsche taal, was er door Hooft, te *Amsterdam* opgerigt een letterkundig genootschap, waarvan, onder anderen, met hem leden geweest zijn Laurens Reaal, Anthonis de Hubert en Joost van den Vondel. Waarschijnlijk heeft zich in hun midden ook bevonden de uitmuntende Konstantijn Huijgens (†). In de bijeenkomsten van dit genootschap, dat ongeveer het jaar 1625 bloeide, werd, door deze schrandere mannen, gehandeld over de eigenschappen der moedertale, zoo ten aanzien van de schikking en

(*) Men zie, onder anderen, I. bl. 79 en 93. Ook kunnen de *Taal en Dichtkundige Bijdragen* met de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche Letterkunde*, den onderzoeker hier te stade komen.

(†) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 66.

en voeging der woorden, als van de onderscheiding der geslachten, buiging der naamvallen, en spelling. Ook deelde men er elkanderen zijne aanmerkingen mede over goede en slechte, of gebrekkige plaatsen in de toen uitkomende nederlandsche schriften (*). Men mag hier uit opmaken, dat de Kamer, *in liefde bloeyende*, met betrekking tot haar bijzonder doel, allengs in eenen staat van verval was geraakt, en ten dien tijde van de beste taalkundigen niet meer bezocht werd. Trouwens uit één' van Hoofts brieven, ongeveer het jaar 1611, aan Dr. Jan Ten Grootenhuis geschreven, blijkt het, dat dit lettergenootschap toen reeds veel leed, zoo als de waardige man zich uitdrukte, „door onnutten en ongebondenen, die allee„ ne teeghens de gereegeltheit schoorvoetten". Hooft deed toen wel, zoo het schijnt, zelfs met inroeping van de magt des Magistraats, zijn best, om deze letterschool hersteld te krijgen, ook met vrij wat goeds belovend gevolg (§). Doch het komt mij voor, dat de waardige man zich wel dra in zijne goede hoop heeft bedrogen gezien. Indien ik mij niet vergisse, dan was het Hooft niet aangenaam, dat de door hem gekuischte taal in de blijspelen van Bredero, die op deze kamer ten tooneele verschenen, weder op nieuw, en dat wel door platte straattaal, ontzuiverd werd. Bredero kon noch als dichter, noch als taal-

(*) Zie De la Rue's *Geletterd Zeeland*, bl. 183, en v. d. Vondels leven in de *Levensbeschrijving van Nederlandsche mannen*, I. bl. 309.

(§) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 62.

taalkundige Hooft gevallen, hoe veel hij ook anders van hem toonde geleerd te hebben. Zijn ſtijl was boertig en koddig; overigens onbeſnoeid en onbeſchaafd. Uitdrukkingen, van het ſnappen des gemeenen volks geborgd, werden door hem op zijne tooneelen en in zijne ſchriften overgebragt. Dit ging zoo grof, dat, daar Bredero en voorſtanders en wederſtrevers had, er een hoog loopend verſchil rees, of men de voornaamſte, de geleerdſte en verſtandigſte burgers, dan of men het gemeene volk, ja zelfs het graauw tot het tooneel moest nooden (*)? Dit verſchil gaf aanleiding, dat, door Hoofts vriend, Samuël Coster, die, vooräl als treurſpeldichter, uitmuntte, ten jare 1617 eene nieuwe Kamer, onder de zinſpreuk *IJver*, werd opgerigt, die den naam kreeg van Costers *Akademie*, anders de *Nederduitſche Akademie*, en de eerſte *Amſterdamſche* ſchouwburg geweest is (†). Ten laatſte evenwel vereenigde zich met deze nieuwe kamer de oude, *in Liefde bloeyende.* Dit gebeurde door bemiddeling der ſtadsregering, veertien jaren na Bredero's dood, ten jare 1632. Ook de blazoenen der beide kamers werden zamengevoegd. De *Eglentier* werd gevlochten om den *Bijënkorf*, en van de twee zinſpreuken de-

(*) Zie de opdragt voor *Agrippa* van *Nil volentibus arduum.*

(†) Het gebouw ſtond op de Keizers gracht, waar hetzelve, ten jare 1632 hertimmerd, en in het jaar 1664 andermaal geheel vernieuwd zijnde, in *bloeimaand* des jaars 1772, in eenen noodlottigen brand, door de vlammen vernield is.

deze éénc, *Door yver in liefde bloeyende*, gemaakt (*). Van den Vondel plaatste er dit bijschrift onder.

> De byen storten hier het eêlste, dat zy lezen,
> Om de oude stok te voên en ouderlooze wezen.

De nederduitsche Akademie was opgerigt ten voordeele van het burgerweeshuis der stad, terwijl het oudmannenhuis zijnen onderstand had van de spelen, die op de oude kamer, in *liefde bloeyende*, vertoond werden. Bij de vereëniging der beide kamers vloeiden nu dan ook de beide daaruit herkomstige fondsen in één.

Van alle de hier beschreven lettergenootschappen, die oorspronkelijk eene regtstreeksche strekking hadden ten opbouw van taal en dichtkunde, is van den Vondel één der werkzaamste leden geweest, en als zoodanig tot dien hoogen trap van beroemdheid gestegen, waaröp hij van alle zijne landgenooten steeds bewonderd werd, en nog heden van allen, die zijne schriften lezen, bewonderd wordt. Men noemt hem doorgaans den vader der nederlandsche poëzij. Doch die lof is overdrift van lof. Deze eer komt alleen zoo niet reeds Koornhert, dan zeker Spieghel, den naasten voorganger van Hooft, toe. Maar wil men v. d. Vondel den edelen naam geven van den *Vorst der nederlandsche poëzij*, dien was hij, als opvolger van Hooft, welken hij, te dezen aanzien, overtrof, overwaardig. Nogtans het gene hij was, had hij aan Hooft te danken. En hij zelf was neder g ge

(*) Zie Kops *Geschiedenis der Rederijkers*, bl. [illegible]

genoeg, om zulks openhartiglijk te betuigen. Het gene hem in staat stelde, om aan Hoofts licht, met zulk een uitnemend gevolg; zijne fakkel te ontsteken, was inzonderheid zijne griekfche en latijnsche letterkunde. Ook die bezat Hooft. Maar Hooft was dichter alleen in zijne jeugd, en van den Vondel ook in zijne mannelijke jaren. Als dichter moest hij dus zijnen voorganger eindelijk wel voorbij streven. Bij Hooft was anders van natuur meer melodie, meer zachte rolling van maatvloeijendheid, meer deftigheid van dichterlijken tred, meer kracht van toon en zang. Maar v. d. Vondel nam veel hooger vlugt, dan Hooft. Hij klom, als dichter, tot die verbazende hoogte, dat hij, in alle de onderscheiden klasfen, waarin men de dichters kan rangschikken, de eenige ferjiks der dichters werd, en in alles allen beneden zich liet. Van Broekhuizen noemde v. d. Vondel eenen onzaggelijken leeuw, die alles voor zich deed zwichten. Als dichter, den toeleg hebbende, om de harten te roeren, was niemand meer kiesch op woorden, dan hij; die moesten, naar zijn juist inzien, eigenaardig en gepast zijn. „ Om op elke stof en zaak de regte spreekwijzen te vinden, onderzocht hij, bij allerlei slag van menschen, welke neêrlandsche woorden elk omtrent zijn werk, handtering en kunst gebruikte. Den landlieden vraagde hij, hoe zij spraken omtrent den landbouw; en hoe ze 't gene daar toe behoorde, noemden en uitdrukten. Omtrent den huisbouw vraagde hij, op gelijke wijze, de timmerlieden en metselaars; omtrent de zeevaart en het scheepstuig de zeelieden; omtrent

de schilderkunst en wat daar toe betrekking had, de schilders, en zoo voort omtrent alle ander bedrijf, wetenschappen en kunsten. Dit strekte tot opbouw der tale, en om van al wat hem voorkwam, met woorden, die der zaak eigen waren, te spreken" (*). Hij verbeterde hierdoor vele gebreken der ouden, die volkomen uitbannende. Hieruit laat zich als van zelf opmaken, dat ook v. d. Vondel zich er op benaarstigde, in alles eene zuivere taal te voeren. Trouwens zijne doorkneede ervaarenheid in de schriften der oude Grieken en Romeinen bragt ook zulks natuurlijk mede. En nogtans had hij, hoe zeer hij in de poëtische taal de voortreffelijkste meester ware, in de spraakkunstige taal niet die groote verdiensten, welke Hooft had, voor wien hij, te dezen opzigt, moest onderdoen. Hij heeft zeker Hoofts stijl navolgende, in eenige opzigten, dien verbeterd; hij heeft denzelven vereënvoudigd, losser, vrijer doen worden, het latijnächtige er uit weggenomen, het hier en daar min krachtige verholpen, en sommige niet wel gewijzigde aardigheden van het te weeldig vernuft weggelaten. Maar in andere bijzonderheden was v. d. Vondel, als taalbouwend opvolger van Hooft, beneden hem. Van den Vondels ligchaamsgestel was meer gespierd, dan dat van Hooft. Hij had niet dat fijne gevoel, 't welk deze bezat. Hij was ruwer van aard,

(*) Ik heb mij hier bediend van het berigt, dat Brandt ons geeft in het *Leven van* v. d. Vondel, bl. 77. en dit met 's mans eigen woorden hier overgenomen. Verg. de m. a. *Verhandeling van* de Vries, I. bl. 156, 157.

aard, minder beschaafd ook, dan de ander. Hooft was in alles de teedere, de aandoenlijke, de zachte, de wel opgevoede man. Van daar, onder anderen, is het, dat v. d. Vondel, met zijnen aanhang, Hoofts meer neêrlandsche, meer redelijke, meer gegronde keus van het vrouwelijke boven het mannelijke geslacht, in vele zelfstandige naamwoorden, verdrongen heeft (*). Ook dit maakte v. d. Vondel dikwerf zeer onächtzaam en onöplettend. Bij voorbeeld, niettegenstaande Hooft hem hierin was voorgegaan, schreef hij nooit *hij had*, *hij deed*, *hij bond*, maar verkeerdelijk *hij hadt*, *hij deedt*, *hij bondt* (†). Hoe los was hij in het gebruik der bepalende lidwoorden, waar door zijn stijl dikwerf lam werd! (§) Niet zelden ook misvormde hij zijne woorden, alleen, om dat hij dan de dichtmaat beter in zijne magt had (,). Meer andere feilen van v. d. Vondel zijn door Huijdecoper aangewezen. En nogtans schijnt hij, als taalkundige, in het genootschap, waarvan wij hier voor gewaagden, zich boven Hooft te hebben willen verheffen, wijzer meenende te zijn, dan deze, die zijn meester was geweest. Hierop denk ik, dat Hooft gedoeld heeft, toen hij, als hoofdbestuurder van dit genootschap, aan Huijgens schreef, „dat van den Vondel wat te verre gingh, somtijds

(*) Zie Bilderdijks *Verhandeling over de geslachten der naamwoorden* bl. 16.

(†) Zie Huijdecopers *Proeve van T. en Dichtkunde*, I. bl. 92, 93.

(§) Zie Huijdecopers a. w. I. bl. 173.

(,) Zie Huijdecopers a. w. I. bl. 84.

tijds knorven in de biezen zoekende" (*). Was Hooft kleingevoelig omtrent zijne hooge waarde, welke elk hem, als den hervormer der vaderlandsche letterkunde toekende, van den Vondel in tegendeel liet zich op zijne groote verdiensten, die hij, door het volgen van Hooft, verworven had, wat te veel voorstaan. Indien dit gebrek bij hem geene plaats had gehad, zoo zoude het hem, in rijper jaren, beter mogelijk zijn geweest, zich geheel te ontdoen van alle taalgebreken, die hem, nevens anderen, in zijnen jeugd waren ingeprent, maar door vooroordeel gevestigd, nu bijbleven. Echter had hij dan ook alle zijne werken, met dezelfde oplettendheid, beter behooren nagezien, en dus minder geschreven te hebben (†). Niet zoo als Hooft, schijnt hij, bedaard werkzaam, met de pen in de hand gezeten te hebben, om zijnen arbeid, naar eisch, te beschaven. Hadde hij dit gedaan, zoo zouden er in zijne dichtstukken geene matte, doffe, weinig luisters hebbende, en geheel prosaische plaatsen gevonden worden, die nu, zelfs in de besten, hier en daar voorkomen. Hij was min ernstig van aard, dan Hooft, en wel vlugger van geest, maar liep losser over alles heen.

Wij maken hier deze aanmerkingen niet, met oogmerk, om den grooten taalbouwer den roem te betwisten, die hem, naar billijkheid, van allen, die zijne schriften kunnen beoordeelen, gegeven wordt. Alleen willen wij hier den lezer doen berekenen, hoe veel voortref-

(*) Zie Scheltema's *Redevoering* bl. 66.
(†) Verg. Huijdecopers *Proeve van T. en D.* I. bl. 154.

treffelijker hij nog, in zijne dubbelde betrekking, als dichter en taalkenner, hadde kunnen worden, hij, die in zich alle die overheerlijke eigenschappen vereënigde, welke aan de beste schrijvers der oudheid eenen voortreffelijken roem bezorgd hebben! Tot een staal van 's mans krachtigen nederlandschen stijl in dicht kiezen wij het volgende, uit zijnen Palamedes, waar, in het tweede bedrijf, Sisyfus de bovenkomende Megeere dus aanspreekt.

Waer ben ik Sisyfus, gemat van op te stijgen?
Nu schep ik weder lucht; nu kan ik adem krijgen.
  Waer ben ik? in wat nacht? Megeere! die my jaeght,
  Nachtmerri! oude kol! hoe hebt ge my geplaeght
Met uw bebloede zweep en pekstok onderwegen,
Eer ik een' doorgang heb naer 't bovenvolk gekregen?
  Waer ben ik? in den dagh, of in een' blijder nacht,
  Dan d'onderaerdsche poel? waer magh ik dolen? zacht.
Waer vind ik Hekaté? waer flonkeren de starren?
Wanschepsel! die geen grijns behoeft, noch kunt ontwarren
  Uw hair, dat gruwzaem krult van zwarte slangen, zegh!
  Waer dwael ik? op wat spoor? waerheen leit ons de wegh?
My dunkt, ik hoor gebas van honden, die ons rieken.
Zwijght rekels! luistert! sus! Help Cerberus! 't zijn
    Griecken.
  Ik ben in Pelops rijk, of in mijn oud gebiet,
  t'Ephyren: dat gaet wel. Momäanzicht! hoort gy niet?
Wy zijn t'Ephyren, daer de menschen van mijn treken
En schellemstukken met een groot afgrijzen spreken,
  En Minos vloeken, als zy hooren, dat mijn straf
  Niet zwaerder weegt, als 't wigt eens steens, berg op, berg af,
Bezweet te wentelen in onderaerdsche kelders.
Kolrijster! raede ik recht? zegh op, of zijn wy elders?

En. Megeere dus antwoordt.

In *Troas* staen we, niet in *Isthmos*, in 't gezicht
Van *Ilium*, daer nu het Dorisch leger light,
In 't vlakke en open velt, van waer wy korts vernamen
De bleeke schimmen, die ons treurig tegenquamen,
Besprenkelt van veel bloets, gehouwen en gekapt,
Mishandelt en mismaekt, gezengt, gequetst, gekrapt.

Hoe veel zinrijks, kernachtigs, is er in het hekelschrift, door van den Vondel, tegen Claudius Salmasius, die in het rijk der geleerdheid niemand boven zich verdragen konde, als den lasteraar van Huigh de Groot, vervaardigd!

O Pharizeeusche grijns! met schijngeloof vernist,
Die 't *Groote* lijk vervolgt, ook in zijn tweede kist!
Gy Helhont! past het u dien Herkl'es na te basfen?
Te steuren op 't altaer den Phenix in zijn asfen,
Den mont van 't Hollantsch recht, by Themis zelfbeweent?
Zoo knaegh uw tanden stomp aan 't heilige gebeent.

Naar het onderwerp, even gelijk Hooft, zich schikkende, schreef van den Vondel somwijlen niet minder schoon, in dichtmaat, dan in ondicht, eenen volkmatigen stijl. Ten bewijze strekke zijne *Kruisklaght van* Maria, naar het bekende Latijnsche *Stabat Mater dolorosa.*

Jesus nat bekrete Moeder
Stondt by 't kruis, daer ons behoeder
Haer beminde zoon, aen hingh.
En haer docht, terwijl ze steende,
Hem betreurde en droevigh weende,
Dat een zwaert door 't harte gingh.

Och!

Och! hoe druckigh, hoe veel rouwe
Was die zegenrijkste vrouwe,
Moeder van Godts eenig kint!
Die, met een weemoedigh harte,
Bevende aenzagh al de smarte
Van haer vrucht, by Godt bemint.

Dan wij dienen inzonderheid den stijl van van den Vondel, in ondicht, te leeren kennen! Ware er nu daartoe maar zoo goede gelegenheid, als voor zijnen stijl in dicht! Overvloed ter keuze is er in dezen niet veel. Onzen smaak bekoren wel zeer 's mans sierlijke opdragten en voorredenen voor zijne treurspelen. Dan wij bepalen ons liever tot zijne *Aenleiding ter Nederduitsche Dichtkunste*, door hem geschreven, te *Amsterdam*, ten jare 1650. Uit dezelve toch blijkt het inzonderheid, dat het van den Vondels toeleg was, om Hoofts, naar zijnen zin, wat te hoog draven den stijl eenige toonen lager te stemmen, ten einde voor gemeene lezers beter verstaanbaar te zijn. In het volgende, dat ten voorbeelde strekke, verklaart hij zich hieröver allerduidelijkst. Hij begint zijn vertoog alzoo. *Die van zijnen Geest naer den* Parnas *gedreven, in den schoot der zanghgodinnen nedergezet, en* Apollo *toegeheilighi wort, dient zijne genegenheit en yver door hulp van de kunst en leeringe te laten breidelen. Anders zal zulck een vernuft, hoe gelukkigh het ook zy, gelijck een ongetoomt paert, in het wilt rennen; terwijl een ander Dichter, door kunst en onderwijs getoomt, den hengst slacht, die, onder eenen goeden roskammer en berijder, met roede en sporen ge-*

getemt en afgeregeht zijnae, overäl by kenners prijs behaelt. Natuur baert den Dichter. De Kunst voedt hem op dus geraekt niemant tot volmaecktheid, dan die de natuur te baet heeft, waeruit de kunst haren zwier en leven schept. Neemt hy voor in Nederduitsch, zijne moederlijke tale, te zingen, des hoeft hy zich zoo luttel te schamen, als de Hebreen, Griecken, Latijnen, en zoo vele andere uitheemsche volken, die hieröm noch by alle weerelt, en elk by zijne lantslieden eere inleggen. Wat onze spraeck belangt, die is, zedert weinige jaren herwaert, van bastertwoorden en onduitsch allenghs geschuimt en gebouwt, en geeft den leerlingh nu veel vooruit, om naer den palmtak in dit renperk te rennen, tegens en voor by hen lieden, die met zulk eene zure moeite en arbeitzaemheit dit spoor onlanghs begosten te leggen. Zoo men uit hunne gedichten en schriften, oock uit Nederlantsche hantvestboecken de eige manieren van spreecken by een zamelt, en zich eigen maeckt, daer is een schat van welspreeckenheit by der hant, veel tijdts gewonnen, en middel, om nogh maghtigh in nieuwe koppelwoorden, waerin onze spraeck niet min gelucklig dan de Griekfche is, aen te winnen, zoo men met oordeel te werké ga. — Dan wy moeten onze spraeck met kennisse besnoejen; ook niet al te latijnachtigh, nochte te neu gezet en nieuwelijck Duitsch spreken, maer zulcks, dat de tong haer eigenschap niet en verlieze, waer van de hervormers onzer spraecke niet geheel vrij zijn. Men vermijde, gelijk een pest, de woorden, tegens den aert onzer tale, te verstellen; een evel,

daer

daer doorluchtige Italianen, Spanjaerden en Franſchen ook van ziek zijn. Wy moghen hierin nochte Grieken, nochte Latijnen navolghen. Wort hier tegens gezondight, terſtont verliest de ſpraeck haren luister; en ons oor wraeckt dat geluit, eenen valſchen klanck, die de muzijck der tale bederft. — Genoeg!

Zie daar nu, lezer! de nederlandſche taal tot die hoogte van volkomenheid gebragt, waar voor zij berekend was. Het is nu meer, dan anderhalve eeuw geleden, dat zij uit de wel geſneden pen van den voortreffelijken van den Vondel dien vorm kreeg, en nog heden ſchaamt zich de ſchranderſte geleerde niet, alzoo ten nutte van het denkend publiek te ſchrijven. Geen gebrek trouwens is er in te ontdekken. De ſtijl is voor gewone lezers niet te hoog, niet te laag. Hij is mannelijk, deftig, krachtig, verſtaanbaar, eenvoudig, zuiver. Vergelijken wij denzelven bij den ſtijl van Hooft, zoo zien wij allerduidelijkst het onderſcheid. Vòor gewone lezers is de ſtijl van van den Vondel de beste, de regtst geſchikte, en ter bereiking van het doel des ſchrijvens, het nut van 't algemeen, de meest gevorderde. Lezers, daarëntegen, van hooger aanleg zuigen uit den ſtijl van Hooft meer mergs en kracht. Hun geest wordt er ſterker door gevoed, hun verſtand er ſpoediger door overtuigd, en hun gevoel er levendiger door aan het werken gebragt. Gemakkelijk laat zich dus de vraag beantwoorden, wie van beiden ons in zijnen ſtijl dan wel het best model heeft bezorgd? In de meeste betrekkingen, zoo als in het ſchrijven van

 ver-

vertoogen, verhandelingen, enz. verpligt ons het gemeen belang meer v. d. Vondel te volgen, dan Hooft. In andere betrekkingen, daaréntegen, zoo als in redevoeringen voor een geletterd gehoor, in levensbeschrijvingen, in geschiedschriften enz., doet men beter, zich den stijl van Hooft, mits zich van de hier voor opgemerkte gebreken, die in denzelven zijn, onthoudende, meer of min, naar den aard der zake, ten voorbeelde te stellen.

Dus zullen wij dan nu, in de geschiedenis der nederlandsche taal, spoedig zoo ver komen, als het doel onzes schrijvens vordert. In den stijl van Hooft en v. d. Vondel treffen wij reeds de taal zoo gevormd aan, als zij thans is, en over het geheel genomen, zoo zuiver, als zij naar het oordeel van den tegenwoordigen kenner derzelve behoort te zijn. Immers beiden zijn ze, sedert lang, tot heden toe, als de zekerste gidsen geëerbiedigd, welke de ware beoefenaars der tale, langs den weg hunnes onderzoeks, aan de zijde wenschten te hebben, en welke zij in hunnen stijl veiligst volgen konden. Bij de vervoeging der werkwoorden, bij de buiging der naamwoorden, bij de bepaling der geslachten, en bij wat niet al meer? zijn zij voor ons de eenigste leidstarren, die den regten koers doen houden.

Minder gezag heeft te dezen aanzien een anders over het geheel, wegens rijkheid van taal, ook zeer verdienstelijk geleerde, die, den deftigen stijl van van den Vondel voor het publiek nog te hoog vindende, eenen lager weg betrad, en geheel ten dienste van het ongeletterd gemeen schreef in eenen bij uitnemendheid

heid volkmatigen ſtijl. Hij is het derhalve waardig nader gekend te worden. Men merkt immers wel, dat ik den zoetvloeijenden Dichter Jakob Cats bedoele, die zoo in verſchiet van denkbeelden, als in het natuurlijk ſchoon, waarmede hij dezelven bekleedde, ſchitterend uitblonk, en niet zelden, met alle zijne eenvoudigheid van taal, de heerlijkſte trekken van een ſtout vernuft, op eene, in de daad, verrukkende wijze, aan den dag legde. In de jeugd was zijne taal doorgaans te plat, en in zijnen ouderdom keuvelde hij dikwerf, op een' vervelenden trant, over dingen, die van weinig belang waren. Dan in de kracht zijns levens was ook zijn ſtijl krachtig, vol geest en vinding, wegſlepend door leerzame voorbeelden, die, met gezond oordeel gekozen, het hart roerden, en met zedelijke kieschheid aan het verſtand der lezers gebragt werden. Gelijk v. d. Vondel, als dichter, bij Virgilius vergeleken wordt, zoo mag Cats, met regt, nevens Ovidius gerangſchikt worden. Had hij de gebreken van Ovidius (*), hij had toch ook de verdienſten van dezen (†). En heeft de natuur wel ooit dichters gevormd, die gemakkelijker ſchreven, dan deze bei- den

(*) Had Ovidius, bij voorbeeld, ſteeds zijn zoo dikwerf wederkomend ſtopwoord, *quod fuit ante*, bij de hand, Cats zocht zijne ſpeelpoppen *en ik en weet niet wat, en des al niettemin*, enz. telkens weder op.

(†) Verg. de Vries a. *Verhandeling*, I. bl. 109. Men denke, ten aanzien van beiden, aan het bekende van Horatius; *Ubi plura nitent in carmine*, cet.

den (*)? Geen voorwerp kwam Cats voor oogen, of hij wist er meesterlijk mede te spelen, en er het nuttigst gebruik van te maken.

Geen ding was voor sijn oog zoo kleyn,
Of 't ging hem tot het innig breyn:
Geen dit of dat, geen boere - schuyt,
Of hy en trock er voordeel uyt (†).

Geen hoepel zelfs, dien door een jongske gedreven wordt,

Het kint, dat met een hoepel speelt,
Vertoont gelijck een eygen beelt
Van iemant, die sijn leven langh
Alleen maer gaet sijn ouden gangh.
Hy siet de son, hy siet de maen,
Hy siet den hemel ommegaen,
Hy draeyt ook met den tijt in 't ront;
Maer staet dan weder, daer hy stont:
Want in sijn ganschen ommeloop.
Soo doet hy als de meeste hoop;
Hy treet wel in een ander jaer,
Maar anders wort men niet gewaer;
En schoon hy krijgt gerimpelt vel
Hy speelt noch al het oude spel (§).

Is het, zoo geroemde, als bekende, fabeldicht van den grooten Gellert, *Der Greis* (*), wel naïver, wel krachtiger, fraaijer? Overheerlijk is de volks-

(*) Het *quidquid tentabam scribere versus erat* van Ovidius was volmaaktelijk ook op Cats toepasselijk.
(†) *Weghwyser ten houwelick*, in de uitgave van 1700; bl. 263, verg. met die van den Heere Feith.
(§) *Kinderspel*, bl. 238.
(*) *Sammtl. Schriften*, I. Th. S. 12.

volkstoon, waarop Cats, verstaanbaar voor allen, zijnen dichtgeest boven het gemeene, met majesteit, somwijlen wist te verheffen. Vooräl heeft hij zulks gedaan in zijn *Houwelick*, het beste van alle zijne schriften. In zijne *bedaaghde Huysmoeder*, welke de vijfde afdeeling van dat werk is, geeft hij eerst eene beschrijving van den alles vernielenden tijd, en laat dan de Grieksche Helena klagen over de treurige ervarenis, welke zij daar van had. Alles is hier even schoon.

Wat kan de snelle tijt niet eenmael over-heeren?
En door een stil geknaegh ten lesten omme-keeren?
  Hy gaet een staegen tret, en, sonder groot geluyt
  Eet door het vinnig stael, en holt de rotsen uyt.
Hy druckt een harders stal, hy ruckt palleysen onder;
Hy toont in sijn beleyt meer krachten als een donder,.
  Meer als het feldsaam vyer, dat uyt den hemel berst,
  Wanneer een strijdigh vocht is tegen een geperst.
Want als den blixem raest met sijn getakte stralen,
Hy treft een harde rots, en niet de sachte dalen.
  Al wat maar eenigsins betoont een soeten aert,
  Dat is voor desen brant en hare kracht bewaert.
Maar, siet! de rouwe tijd verteert oock teere roosen;
Die in de steden sijn, die op de velden blosen.
  Ach! frisse maegden selfs; eylaes! het monster eet
  Het schoonste dat men vint; het beste dat men weet.
Helene, voor een tijt de peerel van de *Griecken*,
In wit gelijck de snee, in blos gelijck de kriecken,
  Ging eenmael, nu bedaaght, omtrent een spiegel staen,
  En sprack haer eygen zelfs met droeve klaghten aen;
Eylaes! wie ben ick nu? en wie, eylaes! te voren?
Al wat ick eenmael was, dat is in my verloren.

Siet!

Siet! wat een kleyne tijt mijn krachten heeft gevelt,
Mijn geesten uit-geteert, mijn luyster af-gepelt.
Ach! is om dese romp soo menigh sweert geslepen
Soo menigh schicht gewet? soo menigh hondert schepen
Gedreven over zee? soo menigh dapper held
Gevallen in den krijgh, geslagen in het veld?
Is om dit snoode (*) lijf soo lange tijt van jaren
Gesmoort in enckel bloet? Soo menigh duysent scharen
Verslonden door het stael? is om dit snoode lijf
De weerelt tegen een gevallen in gekijf?
Ben ick, vergeten mensch, tot twee verscheyde reysen,
Ben ick ontschaackt geweest? wie souhet konnen peysen (†)
Ben ick 'er oorsaeck van, dat *Xanthus* is bevleckt?
Dat *Xanthus* overäl met dooden is bedeckt?
Is *Troy'*, om mijnent wil, met al haer gulde salen;
Is *Troy'*, om mijnent wil, met al de naeste palen,
Is *Troy'*, om mijnent wil, gewonnen door het Peert?
Is *Troy'*, om mijnent wil, gevallen door het sweert?
Ach! waer is dan de glans, die hondert duysent menschen,
Die al, wat oogen had, mijn liefde dede wenschen?
Ach! waer is nu ter tijt, ach! waer is nu' de glans,
Een vreugt en herte-lust van alle frisse mans?
Mijn boesem, die wel eer plach geestig op te zwellen,
Hangt nu daer heen gesackt, gelijck als dorre vellen.
Mijn hant, mijn wankel hooft, mijn gantse lichaam beeft,
Ick hebbe, wat een druck! mijn krachten overleeft.
Mijn hayr, dat my het lijf placht over al te decken,
Dat laet my nu alleen een hooft vol kale plecken.
Wat dient'et noch geklaeght? mijn leden sijn (eylaes!)
Als tacken sonder loof en fruyten sonder waes.

Ach!

(*) *Snood* is hier gering.
(†) *Peysen* beteekende oulings eenvoudig *denken*.

Ach! daer een yder mensch voor desen vom behagen,
Dat geeft my nu alleen maer reden om te klagen.
Ach! waeröm noch gezien in dit verdrietig glas?
'k En wil niet, soo ick ben: 'k en kan niet, soo ick was.

Hadde v. d. Vondel wel zoo groote redenen, om boos te worden, toen de Aartsbisschop van *Mechelen* hem bij Cats vergeleek, en hem beneden dezen stelde? Eenen Brabandschen geleerden, bij wien de nederlandsche taal in dicht en ondicht weinig beoefend werd, moest ten minste de versifikatie van Cats gladder voorkomen, dan die van v. d. Vondel. Ook al hadden de gedichten van Cats niet zulk eene spraakkunstige reinheid, als men in die van v. d. Vondel aantrof, de schatten van zijne moedertaal bezat hij in eene ruime mate. Immers hoe edel, hoe eigenäardig, hoe krachtig, en juist geschikt naar het onderwerp waren alle zijne uitdrukkingen. Het kon niet misfen, of door dezen moest hij den gemeenen lezer, van ware taalkunde ontbloot, roeren, zoo als geen ander hen roeren kon. Huijgens noemde Cats, zonder bedenking, *aller dichteren bestevader*. Ook dien naam verdiende hij, in vollen nadruk, en als ouder in jaren, dan Hooft en v. d. Vondel, en als volksdichter.

Bijzonderlijk evenwel dienden wij den nederlandschen stijl van Cats, in ondicht, te doen kennen! Dit is van veel belang. Dezelve was alleszins doelmatig, als volkomen geschikt naar de gemeene vatbaarheid. Cats schreef alleen voor het ongeletterd volk; en niemand werd door hetzelve beter verstaan, dan hij. Zonder plat of triviaal te zijn, drukte hij

zich

zich geheel uit in de taal, in den toon en in den geest des volks. Hier is er eene proeve van, ontleend uit 's mans aanspraak *aan de Bruylofstgasten*, voor het vierde deel van zijn *Houwelick. Laet ons kortelick het ampt beyde van echte man en vrouwe overloopen; het en sal niet als vrucht konnen schaffen, al en dient 'et maer tot inleydinge van het volgende werck. Wat dan eerstelick den man en desselfs pligten aangaet, dezelve konnen (naer ons bedencken) bequaemlick worden gebragt tot drie hoofistucken. Vooreerst stellen wy tot laste van den man de besorginge van den godsdienst in den huyse, ten eynde desselfs huysgesin moghte wezen als eene kleijne gemeente Gods. De godsaligheyt (seyt de* Apostel) *is tot alle dingen nut, als die de belofte heeft des jegenwoordigen en toekomenden levens. Ten tweeden vereyschen wy in den selven dapperheyt en goed beleyt, om sijn huys en huysgesin behoorlick voor te staen, en van alle nootsaeckelickheden te versorgen. Ten derden is hem noodig eene hertelicke liefde en vriendelicke heusheyt over sijn geselschap. De voorschreve heusche minnelickheyt meynen wij, dat hem ten diepsten behoort te worden ingescherpt uit drie verscheyden sonderlinge schrifteur-plaetsen, daar toe krachtelicken aendringende, die wij geerne kortelick den goetwilligen leser hier willen aenwijsen.* De eerste plaetse is Genes. II: vers 33. *Daer het* wijf *wort geseyt* te wesen vlees van des mans vlees en been van des mans been, *dat is, in al haer wesen geheel uyt den man.* De tweede plaatse is Ezech. XXIV: vers 16. *daer de vrou-*

vrouwe wort geheten de lust van des mans oogen, *dat is, de gants en geheele vermaeckelickheyt van den man. De derde plaetse is* 1 Sam. XII: vers 3. *daer de vrouwe bij gelijckenisse wort genaemt* het eenigh schaepje, slapende in den schoot des mans, 't welck bij hem gehouden wort als eene dochter. *Wy laten de fluyt-redenen en soete bedenckingen, uyt de voorschreve plaetsen vloeyende, een yder tot sijn eygene overlegginge, en seggen kortelick met den Apostel* Paulo. So hebbe dan een iegelick van u lieden sijn eygen wijf also lief, als hem selven. *Eenige volcken, en onder andere, de Romeynen, hebben in voortijden een gebruyck gehat in hare schou-spelen, dat sy lieden een beir en een stier te samen aen een keten sloten, ten eynde die wreede gedierten des te felder souden worden, en malkanderen te vinniger mochten tergen. Het gaet recht anders met de echte-lieden, want deselve worden in den vriendelicken bant der liefde te samen gevoeght tot geen ander eynde, als om door onderlinge minsaemheyt malkanderen meer en meer tot liefde en vrientschap te mogen opwecken. t'Houwelick is in den aert een recht werck der liefde; het moet met liefde begonnen, met liefde gevordert, met liefde voltrocken worden.*

Welk een oorspronkelijke, reeds gevestigde, volkmatige stijl van schrijven! Zeer onderscheiden is wel dezelve, gelijk elk ziet, van dien van Hooft en van den Vondel, maar velen niet minder gevallig, dan deze, ja meer gevallig. Altoos het getal van deszelfs navolgers is veel grooter geweest, dan

dat van dien der anderen. Uit hoofde zoo van zijne eenvoudigheid, als gemakkelijkheid, is dezelve de vrij algemeene kanselstijl der geestelijkheid geworden, die, wilde zij van allen verstaan zijn, ook niet wel eenen veel geschikter kiezen konde. Ook van daar, dat dezelve de heerschende schrijfstijl is geworden in alles, wat van de godgeleerden, in het nederlandsch, voor het christelijk publiek, door den druk, is in het licht gegeven.

Welke groote verpligtingen heeft dan nu niet onze nederlandsche taalkunde aan de uitmuntende talenten, waarmede dit edel driemanschap door de goede Voorzienigheid is bedeeld geweest. Hooft gaf rijkdom, van den Vondel deftigheid, Cats duidelijkheid aan de taal. Aan hen zien wij, hoe hooge verdienste de poëzij heeft met opzigt tot de taal. Zij waren het, die als dichters, elk in zijne bijzondere betrekking, aan de taal bezorgd hebben glans, kracht en leven. Zij beschouwden, met aandacht, in het rijk der natuur, alles, wat schoon en krachtig was, en bragten den indruk, dien zij daarvan gevoelden, over in de taal. Door dien weg kregen de woorden, stijf en stroef in zich zelven, losheid en luister. En de zinnen werden aangedaan, als waren de teekenen zelve de voorwerpen, welke zij afbeeldden (*).

Dan

(*) Vereerend, in de hoogste mate, is voor de Nederlanders het gelukkig tijdvak, waarin deze drie zoo groote dichters geleefd, en de taal hervormd hebben. Men denke hier aan het gene Voltaire, op goede gronden, gezegd

Dan het wordt tijd, dat wij gaan zien, wat er geworden zij van de taal der *Vlamingers* en der *Brabanders!* Wij hebben hier voor aangemerkt, dat, met de fcheiding der Nederlanden, het verlichtfte gedeelte van de bewoners der tien, onder *Spanje's* heerfchappij blijvende, gewesten zich in de zeven overigen verftrooid en gevestigd had. Alles zonk dus in die landen fpoedig weder onder de verdonkerende nevelen der oude barbaarschheid weg. Een Justus Lipfius, een Erycius Puteanus, en weinige anderen mogten den geheelen ondergang der wetenfchappen nog wat doen vertragen. Na hunnen dood kon niemand dien meer tegenhouden. Aan de beöefening der oude letterkunde werd niet meer gedacht. Men leerde grieksch en latijn, of liever het laatfte alleen, niet anders, dan men in de fombere middeneeuwen had gedaan, alleen met oogmerk, om de fchriften van dien tijd te verftaan, en het gene men weten wilde, daar uit te fcheppen. Hoe zoude men, zulk een' bedörven fmaak hebbende, dan lust gevoelen, om aan eene hervorming der moedertale de ijverige hand te leggen? Met den dood van Plantijn, Kilian en van Meteren, was al het gene men er aan den herbouw der tale gedaan had, ganfchelijk weder ingeftort. Gelijk eene kaars op den kandelaar, bij het uit

zegd heeft, *Poëtique*, T. I. p. 23. *On trouvera mille genies, qui fauront arranger un ouvrage, & le verfifier d'une maniere commune, mais le traiter en vrais poëtes, c'est un talent, qui est donné à trois ou quatre hommes fur la terre.*

uitgaan, nog voor het laatst eenige oogenblikken sterk flikkert, zoo was het ook met het licht der nederlandsche taalkunde, in *Braband*, toen het bijkans geheel had uitgescheenen. Kornelis Kilian gaf, na Plantijn, wiens verdiensten wij, in de vorige afdeeling, geroemd hebben, ten jare 1599, te *Antwerpen* in het licht een alleruitmuntendst Neêrlandsch woordenboek, dat, door Huijdecoper, met het hoogste regt, de éénige fakkel der nederlandsche tale genoemd wordt, waarään wij onze kaarsen hebben aangestoken (*). Schatten van kennis der oude taal kunnen uit dit woordenboek worden opgedolven. Hiertoe dienen mede de veelvuldige ophelderingen, uit de schriften der ouden er bij gevoegd, door den geleerden G. van Hasselt, die dit woordenboek, naar de oudste uitgave, op nieuw heeft doen in het licht komen ten jare 1777. De laatste klassische schrijver uit *Braband* was de grijze Emanuël van Meteren, wiens *Historie der Nederlandscher ende haerder naburen oorlogen ende geschiedenissen* ten jare 1614 in het licht is gekomen. Ware er ten dien tijde iemand in *Braband* of *Vlaanderen* opgestaan, om van Meterens reeds tame-lijk

(*) In zijne *Proeve van T. en D.* II. bl. 169. Diergelijke niet min vereerende getuigenissen, aangaande Kilians *Woordenboek*, vindt men bij Junius *in notis ad* Willeramum; p. 5, bij Morhoff, *Poly hist. litt.* II. 4. § 5. bij Eckhart, *Hist. Stud. Etym.* p. 46; bij Ten Kate in zijne *Aanleiding* enz. I. bl. 161; II. bl. 62, bij Wiarda in zijne *Geschichte der altfries. sprache*; bl. 37, en bij vele anderen.

lijk wel gevormden ſtijl gelukkiglijk te hervormen, hij zoude zich in waarheid aldaar niet minder verdienſtelijk hebben kunnen maken, dan zich, onder ons, Hooft toen gemaakt heeft. Maar! . . . . . Alzoo lag dan voor altijd geheel te gronde dat van ouds overheerlijk vlaamsch en brabandsch dialekt, 't welk voor het hoofddialekt van de nederlandſche taal gehouden mogt werden, en waarin voorheen onze beste ſchrijvers de pen gevoerd hadden! Ten bewijze van de jammerlijke geſteldheid der tale in de gemelde landen, na dien tijd, behoef ik niet wel iets anders den lezer onder de oogen te brengen, dan de volgende rijmregels, die den zin van het blazoen des *Antwerpſchen Violiers* behelsden, en, ten jare 1620, Poëtiſche hemeltaal heetten (*).

Jupiter hemelvorst! wilt ons deur *Pallas* ſtieren
Voor *Pegaſus* fonteyn, ſtelt reden in 't lamoen,
Apelles kinders bly commen met violieren
Breurlijck tooghen haer jongst, ter liefde de Peoen.

En wil men den brabandſchen ſtijl diens tijds, in ondicht, kennen, zie hier iets uit de voorrede van Antonij Smijters een' *Antwerpenaar*, voor zijne ten jare 1620 uitgekomen *Epitheta*, een *boeck*, *niet alleenlijck bequaem*, *ende dienstlijck voor alle die de Poëtenkonſte beminnen*; *maer oock om alle andere Nederduytſche compoſitien te vercieren*. Na berigt te hebben, dat hij een Fransch werk| van Maurice de

(*) Zie de a. Verhandeling van Kops; bl. 304.

de la Porte ten grondslage gelegd had, gaat hij dezer voege voort. *Het blijct noch bij desen onsen Epitheten boeck, dat alle die* Maurice de la Porte *in sijn Boeck heeft, hier overghezet zijnde, ontallijcke andere D ytsche daer noch by gebracht zijn, noch daghelijcx wt der Poëten schriften ter handt komen, voorvallen ende gheinventeert worden; My zelven verzekerende, onse nakomelingen hier oock wat daer by practiseren zullen tot verbeteringhe, dese noch vermeerderen ende alzoo met lanckheyt van tijden, om de Nederlandtsche Tale tot een volkomen Tale te maken, te hulpe nemende den oorspronck ende wtbondt onser Moeder de Hoochduytsche sprake, welcke over lang na der konst onser Gramatische Reghelen ghebracht is, hun niet aentreckende (oft aldus doende) den onverstandigen ende quaetwillighen stoffe nemen zulx te berispen, dewijle elck weet, dat dit volcxken qualijck lijden mach, dat men eens anders werck zich toe-eyghene; Neen dat en is niet eens anders werck zich toegeeygent, maer bewesen, dat onse Nederduytsche Tale niet en is barbaris, rou noch onghesch ikt; maer bewesen, dat men uyt den oorspronck den oorboor zuyght, onse sprake gheeert, ende ghearbeydt, die tot volkomenheyt te brenghen, op dat door zoodanige middelen, onse jeught lesende, schrijvende ende practiserende de Fransche ende Duytsche Poëten, ghevoordert kan worden, waer door (als ghezeght is) onse Landtslieden dienst gheschiedt, ende hun meer gheneghen maect, hun in hunne Moeders Tale t' oeffenen.* — Welk eene jammerzalige brabbel-

belspraak, en wel van eenen, naar den brabandschen spraak, regt ijverigen minnaar der nederlandsche tale, dien wij vervolgens ook als spraakkunstschrijver zullen leeren kennen. Sedert dien tijd tot heden toe is in die landen de beoefening der moedertaal allerschandelijkst verwaarloosd geworden. De nederlandsche schriften, er van tijd tot tijd uitgekomen, strekken meest allen daarvan tot even zoo veele doorslaande bewijzen. Meest allen, schrijf ik. Immers hoe weinigen kan men uitzonderen? Onder dezen verdient de hoogste plaats Laevinus de Meijer, Priester bij de Jesuiten, wiens dichterlijk geschrift, de *schadelijkheid der gramschap*, in een zuiver vlaamsch-brabandsch dialekt allernaauwkeurigst bearbeid is. Hetzelve is uitgekomen in het begin der achttiende eeuw. Voor het overige heb ik ter staving van het beweerde mij slechts te beroepen op den tijtel van een hier voor mij liggend werk, dat, uit twee zware deelen in Quarto bestaande, ten jare 1783 in het licht is verschenen te *Antwerpen*. Zie hier den tijtel: *Aldernouwkeurigste Verhandelinge der Geschiedenissen van het oud Testament, even als dezelve in het H. Schrift bevonden worden met nutte en wijdloopige Aenmerkingen verrijkt ende opgeluystert door verre over de hondert uytmuntende Printverbeeldingen zeer konstiglijk in 't Koper gesneden.* Deze tijtel alleen toont genoeg aan, hoedanig de stijl moet zijn van den inhoud des boeks. Doch geen sterker bewijs voor de achterlijkheid van de nederlandsche letterkunde in *Braband* herinneren wij ons, dan dat, zoo in taal als dicht, allerellendigst geschrift, het welk voor weinige jaren

te *Brussel* in het licht verscheen, onder den tijtel van Virgilius *in de nederlanden*, en ten maker had Victor Alexander Christianus Le Plat. De onachtzaamheid der *Vlamingers* en *Brabanders* op de taal, nu sedert meer dan twee eeuwen plaats gegrepen hebbende, is mede oorzaak geworden, dat hunne taal grootendeels voor de fransche geweken is. In *Vlaanderen*, bij voorbeeld, te *Gent* en *Brugge*, spreekt men nog *vlaamsch*, maar te *Yperen* reeds *fransch*. Vooräl in *Braband* spreekt het gemeen, ook het beschaafde volk, als de landtaal, geen *fransch*, maar *neêrlandsch*. Dus is het bij voorbeeld te *Antwerpen*. Maar verder op, gelijk in *Brussel*, spreken de gemeene Brabanders beide fransch en neêrlandsch. Het beschaafdst gedeelte spreekt alleen fransch. In de overige gewesten der tien Nederlanden heeft de fransche taal de oude taal des lands geheel verdrongen.

Welk eene veränderingl De vlaamsch-brabandsche taal, het zuiverste neêrlandsch dialekt, verloor, in een' tijd van twee eeuwen, geheel haren aard, hare kracht, hare waarde, haren invloed en bijkans haar bestaan. Wij kunnen hier uit opmaken, wat er van onze taal, de taal der zeven overige Nederlanden, hadde kunnen geworden zijn. Bestaan zoude zij nog zeker overäl, waar zij voor twee honderd jaren bestond. Maar hoedanig zoude zij wel geweest zijn, indien er onder ons geen Hooft ware opgerezen, die het gene Spieghel begonnen had, met zulk een allergelukkigst gevolg, bevorderd — ja voleïndigd heeft. Nooit immers zoude van den Vondel

del zoo groot zijn geweest, hadde hij niet op Hoofts schouderen gestaan. En Cats? Hadde deze, omstreeks het jaar 1608, geene *Amsterdamsche* vrouw getrouwd, 't welk hem gelegenheid gaf, om in den kring der letterhelden, uit de Kamer, *in liefde bloeyende*, regt gevormd te worden tot het gene hij geweest is, zijne *Zeeuwsche* taal en dichtkunde zoude van de *Vlaamsche* en *Brabandsche* misschien niet zoo zeer onderscheiden zijn geweest. Ei lieve! toch, waar vond men, in het begin der zeventiende eeuw, buiten de gemeenschap der genoemde lettervrienden hier te lande, ten aanzien van de beoefening onzer vaderlandsche taal, mannen van kunde en smaak? Nergens. Bij de Rederijkers in ons land was het op verre na nog geen schemermorgen. Het holle des nachts alleen was voorbij. Het was er dus in de kamers wel niet zoo pekdonker meer, als in die van *Vlaanderen* en *Braband*; doch zeer groot was het verschil niet. 't Voornaamste, dat men tot haren lof zeggen kan, is, dat men in het algemeen zich meer begon toeteleggen, om het dicht of rijm van uitheemsche woorden te zuiveren. Maar de taal en dichtkunde bleef er nog even onbeschaafd De *Haarlemsche* kamer, *Liefd boven al*, gaf, in het jaar 1613, op de toen zwevende kerktwisten doelende, ter beantwoording de prijsvraag op,

> Of *Gods* ghenade, door Christi *lijden*, *en 's Geest kracht*,
> Ons salicheit maer ten deel, of gheheel heeft gewracht?

onder deze voorwaarde;

> Neérduytsche spraeck "... met zoet vermaack" wilt reyn verhaelen.

Bastaert woorden vreemt „ uytlants niet neemt" myt ander talen,
Soo veel doenlijck is „ haer rijckheit wis" wilt nemen in acht (*).

Hoe digt ligt *Haarlem* bij *Amsterdam*, waar, uit de kamer, *in Liefde bloeyende*, zulke edele vernuften waren opgetreden, die met zulken glans schitterden, en evenwel . . . . . . ! Welke ellendige taalknoeijers moeten dan wel de Rederijkers ten platten lande geweest zijn! Hoe ongehavend moet het er in de kamers op de dorpen hebben uitgezien! En naar goeden raad, om die te reinigen, heeft men nooit willen hooren. De Dichter Poot, die, in zijne jeugd, met de Rederijkers van *Ketel* en *Schipluiden* verkeerd had, zingt, al boertende, van hunne gedichten, ten zijnen tijde.

De Kamerwerken van 't fijn Rederykerdom
Verrukten mijn gemoet, al gingen ze ook zoo krom
En kreupel, als een *wijf van driemaal dertigh jaren*,
Waar uit de kracht en geest in 't stinkhuis is gevaren (†).

In waarheid men moet er zich over bevreemden, dat eene zoo kromme letterkunst, zonder kracht en geest, uit den duisteren afgrond der ijseren middeneëuwen opgekropen, zich, in het volle daglicht van den gouden leeftijd van Hooft, heeft kunnen staande houden. Evenwel dat heldere licht verspreidde zich niet buiten den eng beperkten kring van des grooten mans vrienden.

(*) Zie Kops Verhandeling; bl. 88, 89.
(†) Poots *Poëzy*, nieuwste uitg. I. bl. 119. Verg. Kops m. a. Verhandeling, bl. 312.

den. Maar ook dezen vormden hunnen nederlandschen stijl geheel naar den zijnen. Duidelijk ziet men, dat, hoe zeer ook elk van hen zich, te dezen aanzien, onderscheiden mogt, wijl zij allen zoo wel oorspronkelijk schreven, als dachten, nogtans hunne nederlandsche schrijfwijze of meer of min eene vrije navolging was van het verhevenste model, dat hun Hooft gegeven had. Onder dezen mogen, behalve van den Vondel en andere reeds genoemden, bij uitstekendheid geteld worden Laurens Reaal, Samuël Coster, Kaspar van Baerle, Anthonis de Hubert, Daniël Heinsius. Deze laatste verdient den bijzondersten lof, als die de beste middelen heeft aan de hand gegeven, om honigdroppelen, van de bloemen der eigenlijk gezegde geleerdheid gezogen, in de nederlandsche taal te mengelen, en in het zamenkoppelen der woorden zoo analogisch als etymologisch zeer gelukkig is geweest. Hoe gaarn voegde ik er onzen hoogächtbaren Huigh de Groot bij. Dan deze volgde meestäl den stroom der gewone schrijvers zijns tijds, minder evenwel in stijl, die vrij krachtig was, dan in taal, waarin hij het gebrekkige beter had kunnen verbeteren. Dienäangaande kweet zich bij uitstek een man, anders niet zoo geleerd en kiesch van smaak, de wakkere Johannes Utenbogaert, die reeds sedert het jaar 1588 eene vrij zuivere pen voerde, en hadde hij dat in zulken mannelijken stijl gedaan, als naderhand Hooft in dezen, eenen onsterfelijken naam zoude verworven hebben (*). Wijders

(*) Verg. v. Hoogstratens Aanspraak voor zijne *Geslachtlijst*.

ders moet hier, met onderscheiding, genoemd worden Konstantijn Huijgens, die, wegens eene bijzondere zinrijkheid, met eigenaardige kortheid gepaard, na van den Vondel en Cats, wel de meest oorspronkelijke schrijver en dichter is geweest van allen, die uit Hoofts school zijn opgetreden. Iets evenwel, 't welk in hem meer te laken, dan te loven is, was, dat hij in den nederlandschen stijl spreuken der oude Grieken en Romeinen tusschenvlocht. In deze manier van het Neêrlandsch met vreemden pronk op te tooijen, is hij, zoo niet de eerste, dan één der eersten geweest.

Eindelijk behoor ik hier, onder Hoofts echte kweekelingen, niet voorbij te zien de twee *Veluwsche* kerkleeraars, Franciskus Martinius, te *Epe*, en Conradus Goddaeus, te *Vaassen.* Hooft ruimde den eersten eene plaats in naast Huijgens (*) en den anderen gaf hij geen minderen lof. Als liefhebber van den griekschen en latijnschen dichttrant was Goddaeus één der eersten, die, in de nederlandsche verzen, het rijm, met allen ernst, afkeurde, en eene rijmlooze voetmaat ten sterkste aanprees (†).

Na

(*) Zie Scheltema's *Redevoering*, bl. 115.

(†) Zie Huisinga Bakkers a. *Verhandeling*, bl. 119, 120, en Scheltema's a. *R.* bl. 126. Onder zijne medestanders, hierin, was Huijgens. Maar alle hunne pogingen, gelijk die van latere dichters, zijn, tot heden toe, 't gene niet te verwonderen is, vruchteloos geweest. Alleen verwondert het mij, dat men ter verbetering van de tooneelpoëzij het onrijm nog niet heeft getracht in te voeren. In de tooneelspraak is toch, naar het mij voorkomt, het rijm even onnatuurlijk, als in de spraak des gemeenen le-

Na Hoofts overlijden, dat ten jare 1647 voorviel, verdwenen al gaande weg 's mans echte kwekelingen en volgers. En in het jaar 1650 scheen op al het licht, door Hooft ontstoken, weder de domper van barbaarschheid gedrukt te zullen worden. Van den Vondel, Cats, Huijgens, en wie hunner kunstgenooten toen nog nevens hen in leven waren, hadden allen met elkänderen op de verbetering van taal en stijl niet dien hervormenden invloed, welken Hooft alleen had gehad. Trouwens na het midden der eeuw geraakte de studie der oude letterkunde andermaal in diep verval. Slechts bleef zij in hoog aanzien bij de Gronoviussen, de Græviussen, de Franciussen en eenige anderen, die zich met den meesten ijver op hare beoefening bij voortduur toelegden, maar weinig echte kwekelingen vormden. Eerst had zich dezelve reeds uit den weg gedrongen gevoeld door de hevige kerktwisten, tusschen de volgers van Arminius en Gomarus. Maar nu zag zij zich geheel in het voetzand geworpen door geweldige godsdienstverschillen, die, onder de aanhangers van Voetius en Coccejus, met eene niets ontziende drift, gevoerd werden, en, gelijk de toen pas geëindigde oorlog met *Spanje*, van het jaar 1658 tot het jaar 1738, niet minder, dan tachtig jaren geduurd hebben.

Van de dichters alleen werd de oude letterkunde geëerbiedigd en beoefend. En hierään waren zij den roem,

levens. De aard der zake vordert in dezelve slechts eene krachtige taal, zoo als die van poëtisch onrijm.

roem, welken zij verwierven, schier geheel verschuldigd. Door de studie dezer fraaije wetenschap voorgelicht, waren zij immers alleen in staat, om van Hoofts en deszelfs eerste volgelingen in hunnen dichterlijken gang het beste gebruik te maken, en in het Nederlandsch zich gelukkiglijk uit te drukken. Onder dezen hebben, als taalkundigen, uitgemunt: Daniël Jonctijds, Jakob Westerbaan, Reinier Anslo, Pieter de Groot. Doch ik kan hen niet allen opnoemen! Bijzonderen lof evenwel verdienen, als groote taalkundigen diens tijds, slechts eenige weinige dichters. Dezen waren Joachim Oudaen, die de taal zijns tijds zocht te verrijken met geheel veroûderde woorden, Johan van Broekhuizen, een oordeelkundig beschaver zijner moedertale, Petrus Poeraat, een allerkeurigst kenner der taal, Petrus Francius, beroemd door zijne echt nederlandsche vertaling der redevoering van Gregorius, den *Nazianzener*. Voor het overige stak, als een echte zoon van v. d. Vondel, bijzonderlijk uit de stoute, schoon soms wat al te gezwollene, Johannes Antonides van der Goes, die zelfs wel eens, zoo in zuiverheid van stijl, als in schikking van woorden, dezen zijnen vader voorbij streefde (*). Eén zijner gedichten, de *Bellona aan band*, betuigde van den Vondel zoo *schoon te vinden, dat hij er zijnen naam wel onder wilde zetten* (†). In

(*) Zie v. Hoogstratens *Bericht voor den eersten druk zijner Geslachtlijst.*

(†) Zie het leven van Antonides, achter zijne gedichten.

In sierlijke netheid van taal had nogtans, als dichter, zijns gelijken niet de beroemde Jeremias de Decker, een man daarenboven van groote geleerdheid en menschenkennis. Niemand van zijne tijdgenooten had zich op het beschaven der tale, bijzonderlijk op het zuiveren van de geslachten, meer toegelegd, dan hij. Tot zijn bijzonder gebruik had hij eene *Spraakkunst* ontworpen, om, niet bij den tast heen te schrijven, maar orde, maat en regel te houden (*).

Gelijk de Decker, in sierlijke netheid van taal, uitblonk, zoo verhief zich in mannelijke kracht, om met de taal beide te roeren en te overreden, als een echt navolger van Hooft, boven alle zijne tijdgenooten, de voortreffelijke Gerard Brandt, predikant bij de Remonstrantshervormden te *Amsterdam*. In zijne jeugd, had hij eene lijkrede gehouden op Hooft, en daarin reeds getoond, hoe gelukkiglijk hij den uitnemenden stijl des Drossaarts, in alle deszelfs kracht, zich had eigen gemaakt, in zoo verre het hem toen mogelijk ware dien te volgen. In later tijden is hij, bij het schrijven van zijne *Historie der Reformatie* en andere werken hierin nog beter geslaagd. En schoon hij doorgaans minder krachtig in uitdrukking moge zijn, dan Hooft, is evenwel zijn stijl boven dien van dezen daarin beter, dat dezelve minder latijnachtig, ook minder ingedrongen en zamengepakt is. Dit getuigenis geeft, naar waarheid, van hem de oordeelkundige de Vries (†), wiens woorden ik hier, om

(*) Zie de Verhandeling van de Vries, I. bl. 194.
(†) In zijne 2. Verhandeling, bl. 228.

om den lezer Brandt, in zijnen uitstekenden aanleg, nader te doen kennen, verder wil overnemen. „Schoonzoon van den vermaarden van Baerle, was de oude en nieuwe letterkunde hem als in merg en sappen doorgedrongen. Uit de schriften der oude Grieken en Romeinen, en uit die van Hooft en Vondel hield hij naauwkeurige aanteekening van het gene hem het beste en verhevenste toescheen, en versierde met deze bloemen zijne deftige en keurige geschriften in dicht en ondicht". En, indien mijn oordeel mij niet misleidt, zoo heeft hij de meeste onvolkomenheden, die in de schriften van Hooft en v. d. Vondel aanwezig waren, meesterlijk verholpen. Er waren in die schriften hier en daar nog overblijfsels van de oude bedorvenheid der tale, onnatuurlijke woordvoegingen, trekken van valsch vernuft, lage uitdrukkingen, enz. Dit alles zag Brandt meer dan iemand van zijnen tijd, en wist er zich voor te wachten.

Op Brandt laten wij hier eindelijk volgen dat edel paar vrienden Johannes Vollenhove en Arnold Moonen, beide uitmuntende dichters en voortreffelijke kerkredenaars. De eerste, predikant bij de hervormden in den *Haag*, stond als dichter en taalkenner, aan Brandts zijde. Vondel noemde hem *zijnen zoon.* Geen sierlijker redenaar heeft de hervormde kerk gekend, dan Vollenhove, uit dien hoofde de *Guldemond* zijns tijds geheten. Meer sierlijk evenwel, dan zuiver redenaar is hij geweest. Schoon hij een naauwkeurig waarnemer was van vele netheden in de taal, was hij evenwel minder indringend in den

grond

grond der tale. Ook de regelen, waarnaar hij werkte, waren soms zeer willekeurig. Over het geheel nogtans kan men hem als een' oordeelkundigen beoefenaar der tale leeren beoordeelen uit zijne aanteekeningen in zijne *Mengeldichten*. En zijne Leerredenen, *de Heerlijkheid der Rechtvaardigen*, doen ons zijnen mannelijken stijl, vol van pit en merg, kennen. Ten zijnen tijde was dat erbarmelijk wanbegrip onder de schrijvers ingeslopen, dat goed Neêrlandsch bestond in eene hoogdravendheid van woorden, zonder eenige acht te geven op spraakkunstige gebreken. Wat maar hoog gepend was, al grimmelde het van taalfouten, dat hield men voor keurig Nederlandsch. Dat wanbegrip uitteroeijen; was het doel bijzonder van Vollenhove. Men hoore hem in zijne Poëzij (*).

> 't Hervormen van ons taal, daar menig geest in duit;
> Is ieder even na; maar elk niet even nut,
> Taalmeesters vindt men, die gebreken, waard te lasteren,
> Met feilen beteren, die de taal nog meer verbasteren,
> Als 't zwetsen vallen, met veel woorden, valsch van klank;
> Van anderhalven voet, die nergens gaan in zwang,
> Zo hardt, zo duister, dat de zin niet is te vatten.

De andere; Arnold Moonen, predikant bij de Hervormden te *Deventer*, kan in kracht van sierlijke welsprekendheid noch met Brandt, noch met Vollenhove worden gelijk gesteld; maar in wel beredeneerde zuiverheid, gelijk wij vervolgens nader zien zullen, overtrof hij alle zijne tijdgenoo-

(*) Bl. 577, 578. Men vergelijke de Verhandeling van de Vries, I. bl. 251.

nooten. Met dit al ontdekt men, zoo in zijne voortreffelijke leerredenen, gelijk daar zijn Paulus *te Athene*, Paulus *onder de Heidenen* enz., als in zijne *Poëzij*, eene stoutheid van uitdrukking, gepaard met eenvoudige deftigheid. Zijn stijl is daarënboven en zaakrijk en beknopt. Francius hield hem, uit hoofde van den volkmatigen toon, die in zijne kanseltaal heerschte, voor den besten kerkredenaar zijnes tijds. Van den Vondel waardeerde hem, als dichter, zeer hoog, en Westerbaen gaf hem den lof, dat hij, na v. d. Vondels dood, het heiligdom van *Pindus* beveiligd had tegen de schendzieke handen van deszelfs wederstrevers. Hij stierf ten jare 1711, toen de beste nederlandsche dichters, welken alleen de kuischheid der taal, in die tijden, ter harte ging, meestäl van het tooneel waren afgetreden. Dit deed denzelfden Westerbaen zingen bij het graf van Moonen.

De luister der Poëeten
Verdwijnt, en wordt vergeeten:
En hy, die meenigh feest
Vervrolijkte met vruchten van zijn' geest,
Vindt naeulijks eenen Dichter,
Die hem (wat valt 'er lichter?)
De schuldige eer en plicht
Voor 't laetste heeft betoont met een gedicht.

Geen dichter van welverdienden roem vierde Moonens lijkgedachtenis, dan Westerbaen. De bekende Adriaan Pars, die als dichter, geroemd zelfs

zelfs van Westerbaen (*), vrij 'wat naams maakte, bij zijne tijdgenooten, vlocht *Ciprésfen* bij Moonens graf, welke hij der weduwe toezond, met dezen aanhef.

Mejuffrouw, tienmaal most nu in twe weken preken (†),
Als in dees treurbriev moet met U Eerwaarde fpreken.
Vergeev, dat niet fo 't hoord, maar fo ik nu maar kan,
Te kort befchreye U voortreffelijken man.

Maar ik vraag, was deze man den naam van dichter waardig? Wat verder voort laat hij zich dus hooren.

Wie fal Neerduitfche taal en letter konst herftellen,
Wie leren lefen fal, wel fchrijven en net fpellen,
Wie breken 't hoofd met naamwoord, lettergreep, geflagt,
Daar de onbequame en taalflordige meê lagt.

Ware mijn beftek niet beperkt, zoo zoude ik ter proeve hier bij voegen de *Liergedachtenis* van A. Moonen, door Pars, gewijd aan den hoogleeraar Fabricius. Dit is een uitvoerig ftuk, dat geheel zamenhangt, maar van donkere wartaal zamenhangt, zoo als ik mij naauwelijks herinner ooit iets gezien te hebben. De lezer zoeke zelf het eens op, voor Moonens gefchrift, Paulus *onder de Heidenen*, en hij zal verbaasd ftaan over den allerellendigften fmaak van dien tijd in taal en dichtkunde. En deze man had zich vrij wat naams gemaakt, niet alleen bij Westerbaen, maar ook bij Moonen en

(*) In zijne *Lijkgedachtenis* van den Heere Moonen aan den Heere A. Pars.

(†) Pars was predikant bij de hervormden te *Katwijk*, aan den *Rhijn*.

en Vollenhove. Men zie hier uit, hoe klein het getal van de vereërders der zanggodinnen geweest moet zijn. Anders toch zouden zulke voortreffelijke dichters de hand der broederschap aan geenen Pars hebben toegereikt. De meeste poëten dien tijds waren allerellendigste rijmelaars, die, in hunne eigen oogen, zich te schrander achtten, om in de school, door v. d. Vondel gesticht, hunne kunst te leeren. Den hoogsten dunk hadden zij van hunne talenten als dichters. Pars zelf schreef ergens (*), dat, in zijnen tijd; de *digtkonst, van langs de aarde te kruipen, tot de sterren verheven was, en de eeuw geen middelmatige digters meer toeliet* (†). Niet minder gebrekkig was de taalkunde van dien zelfden Adriaan Pars. Hij klaagde in zijne *Cipressen* over de taalslordigheid der schrijveren zijns tijds. Indien Pars waarlijk met zijns vriends Moonens in het licht gegeven *Spraakkunst*, waarvan in het vervolg nader, niet gelagchen, maar die ernstiglijk beoefend heeft, zoo zijn zijne uitgegeven schriften sprekende bewijzen, dat hij, uit mangel van oordeel en smaak, voor de studie der vaderlandsche letterkunde ganschelijk onbekwaam is geweest. In zijne schriften heerscht overäl een, ja oorspronkelijke, eigen gevormde, maar jammerhartige stijl, vol grove taalfouten. Nergens vindt men naar behooren acht gegeven op het onderscheid der

(*) Zie zijne *Katwijksche Oudheden*, door P. van der Schelling uitgegeven; bl, 225.

(†) Zijne latijnsche poëzij was van gelijk alooi, volkomen middeneeuwsch monnikenwerk.

der geslachten, op het regt gebruik der naamvallen, op de voeging der woorden enz. En ook te dezen opzigt verbeeldde de man zich boven anderen iets groots te zijn (*). Kiesch, zoo hij meende, in navolging van Hooft, maar tot in het behagchelijke kiesch was hij bij het vermijden van bastaardwoorden, als daar zijn *kanaal*, *kabinet*, *predikant*, *rumoer* enz., willende die volstrekt niet dulden, en daarvoor gebruikt hebben *waterloop*, *schatkamer*, *leeraar*, *geweld* (†). Hierin alleen kan men zeggen, dat bij hem de zuiverheid, maar eene overdreven zuiverheid der nederlandsche taal, waaröp hij zulken prijs stelde, gelegen is geweest.

Na v. d. Vondels' dood, voorgevallen ten jare 1679, was het getal der ware dichters, die de echte opbouwers schier alleen der tale waren, zeer aanmerkelijk verminderd, doch dat der rijmelaars, die van taalkunde weinig wisten, zeer vermeerderd. Uiterlijk was, bij de vereerders van v. d. Vondels nagedachtenis, alles in beweging, met geen ander oogmerk, zoo het heette, dan om de taal en dichtkunde te volmaken. Van het jaar 1679 tot het jaar 1718 werden er tot dat einde niet minder, dan dertig genootschappen opgerigt, doch die ongelukkiglijk door overdrift van ijver aan de taal en dichtkunde meer schade dan voordeel hebben aangebragt. In dezelven werden de ingeleverde opstellen beoordeeld door half geleerde kunst- en taalwijzen, die zich als achtbare aristarchen had-

(*) Zie de *Katw. Oudh.* bl. 5.
(†) Zie het a. w. bl. 47, 106, 132, 265.

hadden ingedrongen en v. d. Vondel zelfs niet onäangerand lieten (*). Elk van deze genootschappen vormde zich, naar zijn bijzonder welgevallen, taal en dichtkundige regelen, waar aan alles getoetst werd, wat ter bijzondere oefening was opgesteld. Daar deze regelen onderling, gelijk naar den aard der zake niet anders zijn kon, niet alleen veel verschilden, maar zeer tegen elkänderen inliepen, werd hierdoor al de taalkunde op losse schroeven gezet, zelfs bij de verst gevorderden, die eindelijk niet meer wisten, aan welken rigtsnoer zij zich te houden hadden. Hier en daar begon zich echter, in de eerste helft der achttiende eeuw, weder een schrander dichter op te doen, die, bij het lezen der schriften van Hooft en v. d. Vondel, zijnen eigen weg volgde, en door zulk eene oorspronkelijke vrijheid boven de overigen flikkerend uitmuntte, ook in zuivere taalkunde. Met onderscheiding mogen hier genoemd worden Johan de Haes, Pieter Vlaming, Pieter Langendijk, Pieter Visscher, maar vooral Hubert Korneliszpoot. Deze uitmuntende voorgangers kregen straks in hun gevolg Arnold Hoogvliet, Sijbrand Feitama, Hendrik Schim, Dirk Smits, Jakob Spex, Balthazar Huijdecoper, Everhard Kraaivanger, Ernst Willem Higt, Jan de Kruijff, en weinige anderen. De overigen waren meer

(*) Zie Lublinks aanmerkingen in het *Alg. Mag.* I. D. II. St. bl. 867; en verg. de verhandeling van de Vries; II. bl. 8 en 27.

meer verzenmakers, dan dichters, welker taalkunde niet veel beduidde. Groote taalkundigen zijn bijzonderlijk de vier laatstgenoemden geweest. Huijdecoper nogtans was van allen de grootste, gelijk wij nader zien zullen.

Tot nog toe hebben wij ons alleen bij taalkundige dichters opgehouden. Staande ja eene geheele eeuw, van het jaar 1650 tot 1750, vooräl in het begin en einde van dit tijdvak, ziet men, in den kring der voornaamste dichters, welke wij hebben opgeteld, de vaderlandsche taalkunde met ernst beoefend. Hunne schriften, in eenen goeden nederlandschen stijl opgesteld, dragen de duidelijkste kenmerken van eene wel gegronde kennis der moedertaal. Maar treedt men buiten dezen kring, zoo bespeurt men allerwege over de nederlandsche letterkunde een' zwaren nevel verspreid, als het onäfscheidbaar gevolg van eene verwaarloosde studie der oude griekſche en latijnsche letterkunde. Men leerde slechts zoo veel latijn als men noodig had, om een boek, in die taal geschreven, wel te verstaan, en, wierd het gevorderd, om zelf er een boek in te schrijven. Maar hoe? met geene de minste kieschheid van taal, gelijk voorheen. En die zelfde wansmaak heerschte in het nederlandsch, dat uit de pen vloeide. Men schreef nu over onderscheidene wetenschapsvakken, in onze moedertaal, veel meer dan weleer, doch op eene wijze, die ons verbaasd doet staan over de heerschende onkunde te dezen opzigt. Geen der schrijveren bijkans scheen er om te denken, dat men, om zich, in eene leven-

de taal, wel uitteedrukken, spraakkunstige regelen had in acht te nemen, welke zij anders, ten aanzien van de oude doode talen, zeer wel kenden. Hoe groot een gebrek niet alleen aan gezond verstand maar ook aan juist oordeel en kieschen smaak! Voor alle die geleerden bleef Hoofts arbeid, wat het taalkundige betreft, dat er uit te leeren was, eene gansche eeuw verholen. Geen de minste prijs werd er op gesteld. Wanneer men de gansche rij van nederlandsche schrijvers langs gaat, die in het gemelde tijdvak geleefd hebben, vindt men er maar zeer weinigen, die spraakkunstiglijk wel de pen wisten te gebruiken. Allen, die gene dichters waren, ontbrak het aan gegronde taalkenni Dit kan naar waarheid gezegd worden, indien men slechts uitzondere eenen Willem Sewel, eenen Jakobus Niloë, eenen Adriaan Verwer, eenen Lambert Ten Kate, Hermanszoon, en ettelijke anderen. Zoo groote voorstanders van de moedertale zelfs de grieksche en latijnsche letterkundigen eene eeuw te voren waren, zoo groote verachters waren zij er nu van. Velen hunner waren volstrekt niet in staat, om in de moedertale iets gevalligs op het papier te stellen (*) Hoe onbekwaam moeten er dan wel de overige geleerden toe geweest zijn! De taal der Regtsgeleerden was half slecht latijn en half slecht neêrlandsch. De Geneeskundigen schreven, gelijk de Wijsgeren, schoon zij zelden de pen

(*) Zie de N. *Bijdragen*, II. bl. 81.

pen in het neêrlandsch gebruikten, wel, te dezen aanzien, eene meer zuivere, maar toch eene zeer armhartige taal, en gemengd met allerlei vreemde kunstwoorden. En de Godgeleerden? Dezen, die, daar zij in het nederlandsch hunne leerredenen hielden, hadden zich inzonderheid moeten onderscheiden. Maar uit hunne nagelaten schriften ziet men, dat schier niemand van hen hier met lof genoemd kan worden. Waarlijk de taal van dezen was zoo slecht, als zij niet mogelijkheid zijn kon, niet alleen plat en laag, maar onöordeelkundiglijk opgevuld met allerlei schoolsche, uit de wijsgeerte der *Grieken* en *Romeinen* herkomstige, kunsttermen, en zonder smaak opgeciert met grieksche en romeinsche spreuken, welke men soms in het neêrlandsch tevens vertaalde, maar ook soms niet. Daarënboven was zij doormengd met allerlei latijnsche en fransche bastaardwoorden. Sedert omgeveer het jaar 16.5, dus al in Hoofts tijd, hadden, tot deszelfs groot leedwezen, zulke bastaardwoorden weder in de nederlandsche schriften der geleerden eenen te vrijen ingang begonnen te vinden. Men verbeeldde zich, dat sommige denkbeelden eigenäardiger met latijnsche en fransche woorden konden medegedeeld worden, dan met nederlandschen. Van daar, dat men alles, zoo het maar voegelijk geschieden konde, in het latijn schreef(*), en

(*) Ook dit is de oorzaak, dat wij nog aan en in vele oude gebouwen geene nederlandsche, maar latijnsche opschriften, spreuken, enz. vinden. Nergens heeft zulks meer plaats gehad, dan in Vriesland, zoo ten platten lande, als in de steden.

en dat eene nederlandsche rede niet bevallig geoordeeld werd, indien dezelve niet met spreekwijzen en woorden, uit de latijnsche en fransche taal ontleend, ware opgesmukt. Alzoo spraken vele predikanten niet zelden eene latijnsch fransch-neêrduitsche bastaardtaal, die voor de meesten hunner hoorders onverstaanbaar, en in zich zelve belagchelijk was. Men sprak van *trakteren*, *kureren*, *logeren*, *karitatieve menschen*, *heroïke milddadigheid* enz.(*). De godsdienstleeraars hebben, gelijk ons de geschiedenis geleerd heeft, van de vroegste tijden af, eene walg gehad van hunne moedertaal. Niet dan door de kracht der burgerlijke wet, zijn ze te bewegen geweest, om het ongeletterde volk in de landtaal te onderwijzen en te stichten. Zelfs na de hervorming, zochten zij maar al te dikwerf, tegen den aard hunner bestemming, met hun latijn bij menschen, die het niet verstonden, te schitteren, om voor geleerden gehouden te worden, gelijk de regtskundigen bij den eenvoudigen burger met hunne diplomatische kanselarijtaal. Van daar, dat hunne namen en voornamen ook verlatijnd en soms vergriekscht moesten worden. Wie herinnert zich hier niet de namen van Pistorius (Bakker) Sylvius (van den Bosch) Polyander (van den Kerkhof)? Kornelis Loose van Gouda schreef te-

(*) Verg. mijne *Kerkelijke Geschiedenis d. achtt. eeuw*, VIII. bl. 171, 172.

tegen v. Marnix, onder den naam van Cornelius Calfidius Chryfopolitanus (*).

Eerst met den aanvang der achttiende eeuw begon men het wanvoegelijke hier van eenigermate in te zien. Arnold Moonen, Predikant te *Deventer*, en Jakobus Niloë, Predikant te *Asfen*, beiden zeer voortreffelijke kenners en beoefenaars der nederlandfche taal, hebben, door hunne hier toe betrekkelijke te regt wijzingen, in openbare fchriften, waarvan vervolgens nader gewaagd ftaat te worden, te dezen aanzien vrij wat goeds te wege gebragt. Deze te regt wijzingen werden ondersteund door daarnaar ingerigte voorbeelden van eenen goeden nederlandfchen ftijl, die allerloffelijkst werden gegeven door de verdienstelijke fchrijvers van de *Boekzaal der geleerde wereld*, die met den aanvang der achttiende eeuw geopend werd. Als opvolgers van den kundigen Rabus, die, in zijne *Boekzaal van Europa*, ten jare 1692 en later uitgekomen, hen, te dezen aanzien, reeds eenigzins was voorgegaan, waren deze fchrijvers de eersten, die eenen, in alle opzigten, zuiveren nederlandfchen ftijl

(*) Zekere Ulbe, een Vries, van Schalzum geboortig, noemde zich van den *klimöp*, aan den toren van dat dorp (in het Grieksch Κισσος) Ulpius Cisfæus. Jan Fokkes, hoogleeräar der wijsgeerte in de zeventiende eeuw te *Franeker*, noemde zich Johannes Phocylides. En de hoogleeräar in de Oosterfche talen te *Franeker*, mede van dien tijd, Jan Gerrits, noemde zich Johannes Gerardi Terentius, om dat zijn vader predikant was geweest te *Hempens* en *Teerns*.

stijl begonnen te voeren, en op de taalgebreken der in het licht verschijnende werken hunne lezers regt aandachtig maakten. Diensvolgens kwam er, gedurende de eerste helft der achttiende eeuw, bij vele predikanten wezenlijk eene merkelijke verbetering. De kerktaal werd allengs eenvoudiger, welluidender, krachtiger, gevalliger, en zuiverder. Dit laatste kan evenwel van de meesten alleen gezegd worden, met betrekking tot het vermijden van bastaardwoorden. Immers bij dezen bleef het neêrlandsch, dat van den predikstoel gehoord werd, wat de grammatikale zuiverheid aangaat, vrij slordig en slecht. In vergelijking van het gene in de tweede helft der naastvorige eeuw was waargenomen, werd hetzelve ja nog veel slordiger en slechter. De grootste menigte legde er zich alleen maar op toe, om neêrlandsche woorden uittedenken, in stede van latijnsche en fransche bastaardwoorden. Wanneer men hierin slaagde, was men in begrip, dat men zuiver neêrlandsch sprak. Over de grammatikale regelen der tale bekommerde men zich geheel bijkans niet. Van het zuiver spreken naar etymologische en syntaktische regelen had men geen denkbeeld (*).

Trouwens hoe kon dit anders, daar de ijver voor het beöefenen der latijnsche letterkunde, hoe gebrekkig en zonder smaak dit ook bij de meeste geleerden geschiedde, zoo verre gedreven werd, dat de ei-

(*) Verg. weder mijne *Kerkelijke Geschiedenis* enz. VIII. bl. 572, 573.

eigenlijke ſtudie der moedertaal in de openlijkſte veráchting geraakte? Aan de Akademiën werden lesſen gehouden over de welſprekendheid, maar welke? alleen de latijnſche, volgens de voorſchriften van Heineccius; en de godgeleerden, die er hun nut mede gedaan hadden, werden meest landpredikanten! De *Leijdſche* hoogleeraar Petrus Burman had ten jare 1715 dermate zich zelf vergeten, dat hij, van den Akademiſchen leerſtoel, der ſtuderende jeugd de beoefening der moedertaal met kracht afried, om die der latijnſche taal haar met te grooter ophef aan te prijzen (*). Op het gezag van deze en andere voorname letterkloeken (†) ſteunende, maakten de beroemdſte Theologanten, niet tegenſtaande zij openlijke leerredenen voor het kristenvolk uitſpraken, nogtans geene zwarigheid, om, wanneer zij, in de moedertale, iets door den druk in het licht wilden geven, er rondborſtiglijk voor uittekomen, dat zij dezelve niet regt verſtonden, en er vreemdelingen in waren. De hoog beroemde Venema van *Franeker* ſchaamde zich niet, zulk eene belijdenis af te leggen (§). Zoo veel ſchande het thans is, zoo weinig ſchande was het toen, in de moedertale onbedreven te zijn (.). Dus was het geſteld in de eer-

(*) In zijne Akademiſche Redevoering *De publici humanioris disciplinæ profesſoris proprio officio & munere.*

(†) Burman was de eenigſte niet, die zijne moedertaal veráchtte. Zie de N. *Bijdragen*, II. bl. 81.

(§) In de voorrede voor *de ware Christelijke Religie.*

(.) Verg. mijne *Kerkelijke geſch.* enz. III. bl. 4[illegible]7.

eerste helft der achttiende eeuw, waarin trouwens, naar de eigen klagt der toen levenden (*), geene wetenschap, op eene regt vrije wijze, met smaak beöefend werd, en zelfs het edele geslacht der ware dichters scheen uitgestorven te zijn.

Hier kwam voor het overige nu bij, dat voorâl op de nederlandsche taal der geleerden van dezen tijd nog bij velen hunnen bijzonderen invloed hadden de verschillende dialekten der onderscheiden gewesten. In *Zeeland*, bij voorbeeld, had men de grootste verpligting aan Cats, die het zeeuwsche dialekt, zacht in zijnen aard, nog meer verzacht had. Eenige weinigen aldaar schreven ook in den gekuischten stijl van Cats, met smaak en zwier. Men denke hier aan eenige *Middelburgers*, welker dichtvruchten ons bekend zijn uit de *Zeeuwsche nachtegaal*, die ten jare 1623 is in het licht verschenen. Maar die verbetering der tale was kort van duur, en strekte zich niet verre uit. Immers hoe schreef toch wel de kundige uitbreider van Reygersberghs *oude Chronycke van Zeeland* ten jare 1634? Even ellendig als Reygersbergh zelf in het jaar 1550. In *Gelderland* heerschte, nog gedurende het grootste gedeelte der zeventiende eeuw, bij deszelfs geächte schrijvers, volkomen het oude nederrhijnsch dialekt. 's Lands oorkonden, in het bijzonder, waren een allermisselijkst mengsel van Nedersaksisch en

(*) Zie de opdragt voor Cinna, door *Nil volentibus arduum*.

en Nederlandsch (*). De handelingen zelfs der kerkelijke klasfen en fynoden van dit gewest werden, ftaande de eerfte helft der zeventiende eeuw, foms nog in zulk een dialekt gefchreven. Ook zoo fchijnen toen vele godsdienstleeraars gepredikt te hebben. Hooft mogt dus de beide, hier voor met lof vermelde, *Veluwfche* kerkleeraars Martinius en Goddæus, in den volften nadruk, *Rozelaars onder de doornen* noemen (†). Met niet weinig Nederrhijnsch bleef ook nog lang vermengd de fchrijfftijl der *Overijsfelaren* (§), terwijl die der *Benthemers* geheel in het nederfakfisch wegvloeide. Van daar, dat bij dezen de jeugd zoo wel in het hoogduitsch als in het nederlandsch, op 's lands bevel, door de fchoolmeesters onderwijs ontving; gelijk nog heden gefchiedt. De fchrifttaal der*Utrechtenaren* daarëntegen was beter, als meer naar het hollandsch dialekt gewijzigd. In *Groningerland* en *Drenthe* was weder de taal der fchrijvers nog lang vermengd, deels met nederfakfisch, deels met vriesch. Bij de Oostvriezen was doorgaans de taal der geleerden, bijzonderlijk in de eerfte helft der zeventiende eeuw, nog half nederfakfisch en half nederlandsch. In de volgende tijden werd er het nederfakfisch grootftendeels uitgebannen; fchoon het in de volksfpraak, onder

(*) Zie van Hasfelts *Kronijk* van *Arnhem*, op verfcheidene plaatfen.

(†) Zie Scheltema's a. *Redevoering;* bl. 116.

(§) Zie de *Overijsfelfche gedenkftukken*, uitgegeven door J. W. Racer; VII. bl. 355.

der het bewind van Frederik, den *grooten*, toen alle openbare landschriften in het hoogduitsch werden uitgevaardigd, weder vrij wat velds won.

Bijzondere aandacht verdienen hier de eigenlijk gezegde Vriezen. Daar hunne schrifttaal éénmaal de vlaamsch-hollandsche taal was geworden, had de oude vriesche landtaal er minderen invloed op, dan men anders had mogen verwachten. De taal was, gelijk wij hier voor gezien hebben, van den aanvang diens tijds af, het gewoone nederlandsch, met inmenging slechts van vriesche idiotismen, die daar men er, in het schrijven, even min keurig was, als elders, van zelven dikwerf uit de pen vloeiden. Maar voor het overige werd de taal allerjammerlijkst geschreven. Onder de Vriezen muntten groote geleerden uit, in allerlei wetenschappen. Maar zij schreven voor het publiek schier altijd in de latijnsche taal. Ware het dus wel wonder, dat, wanneer zij eene enkelde reis in het neêrlandsch moesten of wilden schrijven, hun zulks kwalijk van de hand ging? Ook hunne gedichten waren veelal in het latijn vervaardigd. Dichtten zij in de moedertaal, dan was alles ellendige rijmelarij, jammerlijke warspraak (*). Enkelen onderscheidden zich, die, waren zij in van den Vondels-school regt gevormd geweest, waarlijk groot konden zijn geworden. Ik denke hier, onder anderen, aan eenen Baardt, eenen Uma, eenen Gabbema, eenen Bu-

(*) Men doorbladere eens de *Frisia nobilis*, of *Mengeldichten op Vriesch edelen !*

Buma, vooräl aan eenen Isaäk de Schepper. Ook enkele dichteresfen muntten uit, gelijk Aurelia Zwartte en Jetske Reinou van der Malen. Als fchrijvers in ondicht verwierven den meesten roem de landfchap gefchiedfchrijver Pierius Winfemius, ten jare 1622 en de *Franekerfche* hoogleeräar Christianus Schotanus, ten jare 1658 en 1664, beiden door hunne *Befchrijvingen van Vriesland*, in die tijden uitgekomen. Maar hoe was hun nederlandsch? allerëllendigst! Hunne taal was opgevuld niet alleen met vriefche idiotismen, maar met latijnfche foloecismen, en met grammatikale fouten. Niet lang na Schotanus fchreef Simon Abbes Gabbema, behalve andere werken, zijn *Verhaal van Leeuwaarden*, 't welk, na deszelfs dood, ten jare 1701 is uitgegeven, door den regtsgeleerden Gutberleth. In dit werk had Gabbema er zich op toegelegd, om Hoofts ftijl na te volgen. Maar geen fchrijver is hierin ongelukkiger geflaagd, dan hij, alsdie, gelijk de fchrandere Scheltema zeer juist heeft aangemerkt (*), zoo weinig oordeels bezat, dat hij meer de gebreken van Hoofts ftijl, dan de fraaiheden heeft overgenomen? Met dit al was hij onder de Vriezen één der eerften, die zich op zuiverheid van taal, dit woord ook in eenen fpraakkunftigen zin genomen, toelegden, en daarin uitmuntten. De boekbewaarder van de vriefche hooge-

(*) In zijne *Redevoering*; bl. 127, 128.

Kk

geschool Gutberleth staat hierin verre beneden hem, blijkens de opdragt en voorrede. Beide die stukken krielen, in een' zeer zonderlingen stijl, vol valsch vernuft, van de lompste taalfouten, waarover zich menig meester in de laagste schole thans schamen zoude.

Als taalminnaar en als dichter was Gabbema dé kunstvriend van een' man, die in de oude vriesche taal en dichtkunde geweest is 't gene Hooft was in de vlaamsch-hollandsche taal- en dichtkunde. Gelijk Hooft de hervormer van het nederlandsch vlaamsch-hollandsch was, zoo was Gijsbert Japix de hervormer van het neêrlandsch oud vriesch. Gijsbert Japix was geboren te *Bolsward*, in het jaar 1603, en is gestorven aldaar ten jare 1666. Het nuttig ambt van stads schoolmeester daar bekleedende, verhief hij zich boven zijne standgenooten, door eene allergelukkigste beoefening zoo der oude als der latere latijnsche letterkunde (*). Zeer bedreven in dit studievak zijnde, werd hij de vorst der vriesche dichters (†), de hervormer zijner moedertale, en een sieraad zijns vaderlands. Johannes Hilarides, Rector der latijnsche schole te *Bolsward*, in de tweede helft van

(*) Zie Wassenberghs *Taalk. Bijdragen tot den vrieschen tongval*; I. bl. 185-188.

(†) Ten zijnen tijde was, onder anderen, ook geen ongevallig dichter in de vriesche tale Johannes Arcerius, Boekhandelaar te *Franeker*. Zie Wassenberghs *Bijdragen*; II. bl. 9 en 54, 55.

van de zeventiende en in het begin van de achttiende eeuw, trok Japix, als dichter, voor de Romeinsche ouden, ja voor Virgilius zelven (*). Dit was ijdele grootspraak en snorkerij. Liever houde men het daar voor, en dit is niet te sterk, dat die talenten, welke in Hooft gevonden werden, zich ook in Gijsbert Japix vertoond hebben. Dit korte getuigenis, gegrond ook op het oordeel van anderen, die 's mans voortreffelijkheden in taal en dichtkunde weten te schatten (†), ontslaat ons van de moeite, om hier verder in zijnen lof uitteweiden, welke toch niet wel breeder nu kan worden uitgemeten. Wat in het bijzondere de verdiensten betreft, welke hij had, als hervormer zijner moedertaal, die waren voornamelijk hierin gelegen, dat hij in dezelve het ruwe beschaafd, het harde verzacht, het doffe opgeluisterd, het wanschikkelijke gevallig gemaakt en het ongeregelde aan vaste regelen gebonden heeft. In den stijl van zijne jeugd is alles eenvoudig, natuurlijk, ongekunsteld en schoon, zonder opschik. Verder op zijne jaren gevorderd, begon hij zijne redenen op te tooijen. Maar hierin hield hij wat te weinig maat. Hij meende aan zijne taal meer kracht te moeten geven, maar bediende zich daar toe van onge-

(*) Zie Wasfenberghs a. w. I. bl. 180, 181. en verg. deszelfs *Specimen Philologiæ patriæ academicum*, p. 13.

(†) Wie kon beter over 's mans verdiensten oordeelen, dan de zeer beroemde Wasfenbergh? Diens getuigenis van G. Japix vergelijke men met het onze. Zie het a. w. bl. 181 - 184.

geschikte middelen, als eene gezwollenheid van uitdrukking, en eene gezochte zamenkoppeling van werk- en naamwoorden. De juist oordeelende W a s s e n b e r g h schrijft deze verändering van smaak toe aan 's mans omgang met G a b b e m a, dien hij eene onbegrensde hoogächting toedroeg (*). Ongelukkig is het, in de daad, dat het gezag der vriendschap in zulken edel vernuft, het zuiver gevoel van het ware schoone eenigzins heeft moeten bezoedelen! Zie hier een en ander staaltje uit 's mans *Friesche Rijmlerye*, uitgekomen, na zijnen dood, te *Bolsward*, in het jaar 1668 (†). Als het eerste het beste mogen wij hier geven een vier regelig vers aan des dichters vriend F e n n'-h u w s, die hem aanspoorde, om zijne *Rijmlerye* in het licht te zenden.

'T Lycket, Frjuene! aef bergen swolle,
Bergen bergen kealje wolle,
Bergen antje', o Frjuen F e n n'-h u w s!
Droag-je' aet greats? 't Keal wirt in Muwz.

D. i. „ Het schijnt, wel Vriend! of bergen zwellen; bergen (ook) bergen kalven (als eene vrucht voortbrengen) willen (§) bergen in barensnood zijn,

(*) Zie W a s s e n b e r g h s a. *Bijdragen*; I. bl. 182.

(†) Dit is de eerste en beste uitgave. De *Leeuwaarder* van 1681, door G a b b e m a bezorgd, is vol grove fouten, die door den Hoogleeraar W a s s e n b e r g h, in het *Specimen Academicum*, p. 10-13. en in de *Bijdragen* I. bl. 190-192. voor een gedeelte zijn aangewezen

(§) K i l i a n heeft *Kalven*, *kalveren*, *foetare*, *foetum edere*. In dezen algemeenen zin vind ik, onder anderen, het woord gebezigd in de Psalmberijming van v a n M a r n i x. Ps. XXIX.

zijn (*), o Vriend Fenhuis! Dromen ze van iets groots

'*s* Heeren stem doet hinden kalven
Van vrees' en verschricktheytshalven.

Zeer juist heeft de geleerde Hoeufft in zijne uitmuntende *Taalk. aanmerkingen op eenige oudvriesche spreekwoorden*, bl. 152. onlangs opgemerkt, dat *Kalven* oorspronkelijk de beteekenis heeft van *jongen werpen*. Van *Kalven* is dus *Kalf*, in het algemeen, een jong van sommige dieren, en in het bijzonder een jong van een rund. Zie Weilands *Woordenboek* op het woord *Kalf*. Alzoo beteekent dan ook het woord Kealjen, bij Gijsbert Japix, niet in het bijzonder juist een *kalf voortbrengen*, maar *jongen werpen*, en Keal niet het gene wij doorgaans bepaaldelijk een *kalf* (vitulus) noemen, maar een *jong*, dat *geworpen* is. Met zeer veel smaak gebruikt de Dichter hier beide woorden, als die twee onderscheidene beteekenissen, eene algemeene, en eene bijzondere, hebben, zoo nogtans, dat het laatste, als een bepaald dier, tegen een ander genoemd dier wordt overgesteld,

(*) *Antjen* zegt men *alleen* in dezen zin van de koeijen, Maar van waar het woord in die beteekenis? Daar het den Vries zeer gemeenzaam is, de K in Tj te veranderen, kan het woord oorspronkelijk zijn *Anken*, hetzelfde met *Angen*, waarvan *Angst*, is. *Anken*, *antjen*, kan dus oorspronkelijk, in het algemeen, *benaauwd zijn* beteekend hebben; en wijders in het bijzonder *in barensnood zijn*. Waarschijnlijker nogtans is het mij, dat het woord *Antjen* hetzelfde is met Anden, Anten, gelijk *Plantjen* hetzelfde is met *Planten*. Maar wat is nu Anden, Anten? Dit beteekent „ aangedaan worden van *droefheid*, *smart*, enz." Bij Ottfrid leest men I: 12, 50. van Maria, toen zij haar twaalfjarig kind op den weg miste,

Ruartun thie iro brusti
tho manego angusti.
Thie sluag si mit then hanten;
bigan ir harto anton.

D. i. Menige benaauwdheden beroerden hare borst; die sloeg

groots (§)? Het kalf (de vrucht) wordt een muis." Wie merkt niet, dat onzen vrieschen dichter hier voor den geest hebben gezweefd de bekende woorden van Horatius, *Art. Poet.* vs. 138.

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
Parturiunt montes! nascetur ridiculus Mus.

Hoe overheerlijk is het begin uit zijn Reamer in Sape, waarin Reamer de opkomende zon welkom heet!

Wol-komm', freugde fenne wrâd!
Haed-ljeacht oerre ftierren,

Grien-

floeg zij met de handen; (en) zij begon hard (geweldig) te kermen van benaauwdheid. Van daar het zelfstandig naamwoord *ande* alles wat aandoening verwekt. Zie Huijdecopers *Breeder aant.* od M. Stoke; II. bl. 451-454. Huijdecoper leidt dit woord af van *An*, *aan*, als zoude dit beteekenen alles, wat men zich *aantrekt*. Deze afleiding is den schranderen man gansch onwaardig. Het woord komt ongetwijfeld af van het oude *And* d. i. *tegen*, (Grieksch Ἀντί), blijkens het Mesogothisch Andastaths, *Tegenpartij*, en nog overig in ons *Antwoord*. *Manifeste*, zegt Junius in *Glosf. Goth.* op het woord Andawaurd, *hoc vocabulum est* ab And, adverfus & waurd, fermo: *proprie enim* Responfum *vocatur quidquid reponitur ad interrogata.* Zie hem ook vooräl op Andhafjan.

(*) D. i. „ Beloven zij zich, in hunnen droom, iets groots"? *Droagjen* is *dromen.* Zoo gebruikt onze Dichter in zijne berijming van den zestienden pfalm de woorden *ijn 't droagjen op mijn bed*, d. i. in het *dromen op mijn bed*; en elders meermalen. Van daar in Vriesland de spreekwijze *Yen droom iz yen dreag.* Het is oorspronkelijk hetzelfde met ons *bedriegen.* Dat *Droag-je'* hier niet is *dragen zij*, gelijk ligtelijk iemand vermoeden zoude, blijkt daar uit, dat men bij Gijsbert Japix dit woord gespeld vindt *dreagjen.*

Griente, kruwd in blomme Fâd,
Mietter fen uwz jieren,
Hijmmel-eag, dy 't al oer-sjocht,
Dy uwz dauwe in miste' ontjeeht,
Dy uwz 't fjild bemiellet,
Ja mey goud oer-striellet.

*

Kersse' in laempe fenne dey,
Uwle-fijnne', yz-teyer;
Moude-stuwwer, Droegge-wey,
Nacht-in Froast-forjeyer,
Ljeapper oer it wiet in 't druwgh,
Ruwm-om-rinner, nummer sluwg,
Ter in let allinne
Wol-komm', wol-komm' S i n n e!

Dat is:

Welkom vreugde van de wereld!
Hoofdlicht over de starren,
Groente, kruid en bloemen voogd,
Meter van onze jaren!
Hemelöog, die het al overziet,
Die ons dauw en mist onttrekt,
Die ons het veld bemaalt,
Ja met goud overstraalt!

*

Kaars en lamp van den dag,
Uilenvijand, ijsdooijer,
Moudestuiver (*), wegdrooger,
Nacht en vorst verjager!

Loo-

(*) „ Die het stof doet stuiven." M o u d e is *stof.* Zie hier voor bl. 339.

Looper over 't nat en droog,
Rondöm renner, nimmer traag (vadzig)
Vroeg en laat alleen,
Welkom! welkom! Zonne!

Onäangezien de landvriesche taal van Gijsbert Japix voor allen, die dezelve niet dikwerf hebben hooren spreken, moeijelijk te verstaan zij, ziet evenwel elk Nederlander uit deze voorbeelden, dat zij in hare kracht niet behoeft te wijken voor het vlaamsch-hollandsch, en tevens, dat zij, oorspronkelijk volmaakt dezelfde taal zijnde, slechts als dialekt van hetzelve verscheiden is. Ten meer overtuigenden betooge van het laatstgemelde, heb ik het volgende voorbeeld, zijnde eene berijming van den CXXX Psalm, uitgezocht, welke ik den lezer hier geheel wil mededeelen. Geen woord, zal men bespeuren, komt in hetzelve voor, dat niet oorspronkelijk algemeen Neêrlandsch is.

Uwt gruwn'leas' djieppe kolcken,
Dear eangst' tilt 't hyer oereyn
Dear schrick, mey tuwzen dolcken;
Grym-grouw'let fier in heyn,
Mey suwne-molne-stienen
Belestge', o HEER'! mey eag,
Mey hert, mey herte-trienen
Graey ick to Dy om heag.

*

Mijn luwd lit to dy klieuwe,
Hertse' HEERE God! mijn rop,
Litt' loft in wolck' trog-drieuwe
Mijn herts-gruwn' kiermen op.
O lette', uwt djiep mey-lyen,

Mey

My mijld ontlitsen ear,
Op 't uwtjen fen mijn lyen!
Och! heelje mijn siel-seer.

*

HEER'! *woene' T ernste bruwcke*
Uwz grouw'len trog to sjean,
Jon wreek-swird dear op luwcke,
O God! wa schoe bestean?
Mar by Dy wirt foriuwne,
Op dat me' yn berne techt;
Dy freaz'-ljeast, schuw fen suwne
Waems eag trog 't tjuester sjogt.

*

Ick wachtje' uwz ljeaye HEERE,
Mijn siel dy toavet Him,
Op sijn wird, yn sijn leere
Dear set mijn hoop sijn klim:
Mijn siel, HEER'! toast in wachtet
Dy, dearse' om treast to stjuecht,
Meer az dy Weytser achtet,
In gljoer't ney moarntijds ljuecht.

*

Hoopje' op God, Isra'lieten!
Sijn gunst iz eyn'leas great.
Hy, swiet boppe' alle swieten,
Tjocht, dy Him trouw't, uwt nead.
Hy schil sijn Isr'el frye,
Hy schil sijn folck uwt tjean
Uwt eangste krues in lyen;
Alle' ondiede cack ferjean.

Dat is, bijkans woordelijk.

Uit grondeloos diepe kolken,

Daar

Daar angst tilt het haar over einde,
Daar schrik, met duizend dolken,
Grimt - gruwelt verre en heinde,
Met zonde - molen - steenen
Belast, o HEER! met oog,
Met hart, met harte - tranen,
Graai (*) ik tot U om hoog.

Mijn luid laat tot U klavren (†),
Herk

(*) *Graayen*, *Crayen*, *Greyen* beteekende voorheen in onze Nederlandsche taal *schreijen* (plorare). Bij Kilian wordt hetzelve wel niet gevonden, het gene ten blijke strekt, dat het niet zeer in gebruikt is geweest, maar Plantijn heeft *Greyen*, *oft greynen*, *Plourer*, *plorare*. Volgens Plantijn zoude het woord zamengetrokken zijn van *greynen*, 't welk, inzonderheid van kinderen gebezigd, ook *schreijen* beteekent. Zie Weilands *Woordenboek* op het woord *Grynen*, dat bij Hooft in den zin voorkomt van de tanden, onder musmuilend lagchen, laten zien. Deze beteekenis des woords wordt gestaafd door het gezag van Kilian, die het vertaalt *renidere*, *subridere*. Ook kan hetzelve wel zamengetrokken zijn van het oude *Greyten*, in het Mesogotisch Greitan, *schreijen*. Hoe 't ook zij *Greynen*, *Greyten*, *Greyen*, *Kryten*, *Schreyen*, *Schreeuwen*, *Kraayen*, enz., zijn allen woorden van ééne beteekenis en éénen oorsprong. Zij zijn, als zoodanig, in den grond der algemeene menschelijke tale dezelfden met het Fransch *Crier*, *Gronder*, Italiaansch *Gridare*, Spaansch *Gridar*, *Gritar*, Grieksch *Κριζειν*, Hebreeuwsch קָרָא. De oorsprong van den den klank der woorden, met derzelver verwante beteekenissen, ligt, gelijk Weiland in zijn Woordenboek t. a. p. te regt heeft aangemerkt, in den mond te vertrekken, die als dan zeer gemakkelijk een *graaijend*, *schreijend*, geluid geeft.

(†) *Klieuwen*, door Japix hier gebruikt, is ons oud vlaamsch - hollandsch *Klaven*, ergens bij op klaauwen; van waar *Klaveren*, dat Kilian vertaalt *scandere in subrectum*, en van het welk v. Hasselt verscheidene voorbeelden uit de schriften der ouden bijbrengt.

Meer

Herk (*) HEER! God! mijn geroep!
Laat lucht en wolk doordrijven
Mijn hart-grondig kermen na boven!
O let, uit diep meêlijden,
Met mild ontloken oor,
Op 't uiten van mijn lijden!
Och! heel gij mijn ziel zeer. .
HEER!

Meer voorbeelden vindt men in Huijdecopers *Proeve van T. en D.* I. bl. 391-394. Hooft schijnt dit woord zeer geliefd te hebben, als hetzelve dikwerf in den zin van opklimmen gebruikende, doch waar voor wij thans *klauteren* bezigen. Zie deszelfs *Neder. Hist.* bl. 99, 277, 375, 852. Van het vriesch *Klieuwen*, *Klieuweren*, is in het zelfde dialekt *Klievier*, in de beteekenis van *klaauw*, en zamengetrokken *kloer*, 't welk nog heden, doch meest, bij het gemeen, in het meervoud gebezigd wordt, voor *klaauwen*; als in de spreekwijze; „Gij moet er uwe kloeren af houden". Verg. Wasfenberghs *Idiot. Fris.* bl. 50.

(*) Daar wij de K gebruiken, wordt van den Vries gebruikt Tj of Ts. Zijn *Hertsen* is dus ons oud *Herken*, 't welk bij Kilian gevonden wordt in de beteekenis van *auscultare*, toeluisteren, en niet alleen bij v. Velthem *Spieg. Hist.* B. II. H. 11. en anderen ouden, maar nog ook voorkomt bij Anna Bijns, in hare *Gheestelycke Refereynen*; bl. 40.

Vyerich stort U gebet, Godt sal daer na *hercken.*

Zoo ook bl. 69. In de beteekenis van *hooren* is het mij bij de oude Vlamingers en Hollanders niet ontmoet. Maar de Vriezen gebruikten het oudtijds ook in dien zin. *Vriesche wetten.* D. II. § 1. *Will y harkya ende letet joe sidsa sanda aersta kerren*, d. i. „ Wilt Gij hooren, en laat het U zeggen, van de eerste keuren". G. Japix gebruikt het woord mede zoo in het begin van zijn *Nijschierige jolle.* Het Engelsch is *Hercken*, het Hoogduitsch *Horchen.* In oorsprong is het duidelijk het zelfde met ons *Hooren.* Tegenwoordig gebruiken de landvriezen het woord meest alleen in den zin van *toeluisteren.* Dan zij zeggen nu, in plaats van *Hertsen*, alleen *Harken* en *Harkjen.*

HEER! wildet G' ernst gebruiken,
Om onze gruwelen door te zien (*),
Uw wraakzwaard daar op trekken (†),
O God! wie zou bestaan?
Maar bij U wordt vergeven (§),

Op

(*) *Sjean*, *Sjoen*, ons *zien*, schijnt hetzelfde te zijn met het Hoogduitsch *Sehen*. Dat de H oulings in het woord *Sjean* en *zien* is geweest, blijkt, dunkt mij, uit den derden perzoon van den tegenwoordigen tijd *Hy Sjocht*, en ons *zicht*, *gezicht*. *Sjuch* is, in Vriesland, iemand, die er wel uitziet, *onsjuch* daarentegen iemand, die er haveloos, slordig, uitziet. Het woord is verwant aan het oude vriesch *Schoya*, Angelsaksisch *Sceawan*, Frankduitsch Schuuan, Engelsch *Skew*, *Shew*, en ons *Schouwen*.

(†) *Luwcken*, d. i. *trekken*, schijnt hetzelfde te zijn met ons *lokken* (aanlokken) *allicere*, en het oude vlaamsche *lakken*, dat is, zuigen, met den mond trekken, *succum labiis elicere*. Zie Kilian. Ook behoort hier denkelijk toe het oude laecken, *trahere*, *attrahere*, *detrahere*. Zie Kilian, op laecke, *sanquisuga*, en het oude *slyck laycken*, dat is, slijk uit de grachten, vaarten, of slooten ophalen; zie v. Hasselt in de aanm. op Kilian. De Vriezen gebruiken het woord *leiken* nog dagelijks in den zin van *modder uit de grachten ophalen*. Van daar *Leiker*, elders *Modderman*. Zie Wassenberghs *Idiot*, *F*.

(§) Jaen, joun, juwn beteekent in het Vriesch *geven*, en is hetzelfde met het oude algemeen neêrlandsche *Jaen* en *Jan*; waarvan Huijdecoper in zijne Aanteekeningen op M. Stoke, III. bl. 309 deze voorbeelden uit Walewein bijbrengt f. 23.

— hebbic die macht,
En *jaens* mi die Gods cracht.

en f. 18.

Al dat ic hare zielen *jan*,
Dat moet haer heden comen te staden.

En

Op dat men in kinderzin (*) (kinder gedachte)
U vreest-lieft, schuw van zonden,
Wiens oog door 't duistre ziet.

*

Ik wacht ons lieven HEERE;
Mijn ziele die toeft (†) Hem;
Op zijn woord en zijne leer
Daar vat mijne hoop haar klem.
Mijn ziel, HEER! toeft en wacht
U, tot wien zij om troost vlucht,
Meer als de waker acht
En gluurt naar des morgentijds licht.

*

Hoopt op God, Israëlieten!

Zijn

En dit *jaen* en *jan* is het zelfde met het oude *junnen*, ons tegenwoordig *gunnen*. Niets is gemeener, dan de verwisseling van de J met de G. Oorspronkelijk is het woord zelfs *Gonnen*, *gunnen*, van het oude *Onnen*, *Unnen*, met het voorsetsel *ge*. Men verg. de keurige *Aanmerkingen* van den Heer Hoeufft in het a. w. bl. 65-67. In het vijfde kouplet lezen wij *ferjean*, daar hier te regt *forjuwn* gevonden wordt. Ons *ver* is bij Japix doorgaans *for*, niet *fer*. Zulke oneenparigheden van spelling worden zelfs in de eerste uitgave van 's mans werk, welke de beste is, meer bespeurd. Hadde de dichter zelf de uitgave bezorgd, zoo zoude de druk, te dezen aanzien, buiten twijfel veel naauwkeuriger geweest zijn. Zelf evenwel schijnt G. Japix zich in zijne spelling niet volkomen gelijk gebleven te zijn. Immers hij schreef, bij voorbeeld *Earnskloer*, d. i. arendsklaauw, en *Deafyn'kluwr*, d. i. doodvijands klaauw. Zoo ook, hier voor, *Droegge-wey* en in 't *druwgh*.

(*) *Bern*, in *bernetocht*, is vermaagschapt, gelijk elk bevroedt, aan ons *geboren*.

(†) *Toeven* is bij ons thans ergens zich ophouden, *morari*; maar was in het Neêrlandsch voormaals algemeen *verwachten*, *expectare*. Zie Kilian.

Zijn gunst is eindloos groot.
Hij, zoet boven al, wat zoet is,
Toogt (*) die (op) Hem betrouwt, uit nood.
Hij zal zijn Israël vrij maken;
Hij zal zijn volk uittoogen
Uit angst, kruis en lijden;
Alle ondaden ook vergeven.

Mogt ik aan mijnen lust voldoen, zoo schreef ik meer af; maar mijn bestek verbiedt mij zulks. Liever voeg ik er dus nog bij iets uit het ondicht van Japix. Zie hier een gedeelte van zijne voorrede. *Ljeafd'-wirddige Lânz-ljue, ruwne Friesen, gol-hertige lezzers en sjongers! So 'er immen aet, aef hette, fijnt to leckjen in to berispjen, oongeande uwz letter-spjeadinge aef boeckstoyinge, aef oorz hette, wy sil-*

(*) Tjaen, Angelsaksisch Teogan, ons *Togen*, beteekent in het Vriesch *trekken*, al dragende *slepen*; gelijk in de spreekwijze *hi toogt alles weg*. Maar in het Neêrlandsch had het woord oulings algemeen die beteekenis. Zie Kiliaan op *toghen*, en v. Hasselt in de aanmerkingen. Het is verwant met *tijgen*, *tuigen*, *teugen*, enz. Bij de Vriezen was het woord van eene uitgestrekte beteekenis, namelijk in die van iets van de eene plaats naar de andere brengen, *ducere*, *adducere*, *perducere*. En die beteekenis had het woord oorspronkelijk algemeen in de duitsche taal. Zie ten Kate's *Aanleiding*; II. bl. 451. Het Mesogothisch is Tiuhan, het Angelsaksisch Teogan (Ateon is *uitstrekken*, waarvan een voorbeeld Mark. III: 5.) het Franksch *Tiuhan*, *ziugan*, het Hoogduitsch *ziehen*. —— *Uwt-tjean*, vervolgens door den dichter boven gebezigd, is dus *uitleiden*; gelijk van den Infinitivus *Dwean*, in het *præsens* van den *indicativus*, is *Dech*, *Decht*, zoo is van *Tjean* (in den *tijd* van dezelfde *wijze Tjecht*.) Van het oude *Tijgen*, met *Toghen* naauw verwant, hebben wij nog het Imperfectum *Toog*, en het perticipium *Getoogen*.

ſille goemoeds wezze dat peteär to herckjen. Mar az 'er immen, ſor it yensken trognoaze in oerköge to habben, oonkomt meye fuwlle jerre-pin ſen Momus, *om alle dwaen oer to kliemjen in to begriemjen, dy ſchil it beleavje, az hy it alle gearre, meye ſchernſtirt, beſlingere het, dat hem jinſtiet, uwz eack tokomme to litten dat im wol-beheaget in better tinckt; dat wy reiz löytſe mogge aeſt 'er ſo nolck in ljeap iz yn 't bouwjen, timmerjen, mirsſeljen in oprjuechtjen, az yn 't aeſbrecken, wirckſcheynjen, omſchoerren in forwoestjen* enz (*).

Ziet hier, lezers! in eenige voorbeelden, de vriesche taal, zoo als zij nog in de tweede helft der zeventiende eeuw geſproken werd (†). Sedert dien tijd is dezelve vrij wat verloopen, en was zij dat reeds in het midden der achttiende eeuw, blijkens de *Frie-*

(*) Zie hier eene letterlijke vertaling. „Liefdewaardige landslieden! ronde vriezen! gulhartige lezers en zingers! Zoo er iemand iets of wat vindt te laken en te berispen, aangaande onze letterſpelling of boekſtaving of anders iets, wij zullen goeds moed zijn, om die rede aan te hooren. Maar als er iemand, voor het eens doorneusd en overkaauwd te hebben, aankomt met de vuile drekpen van Momus, om al (ons) doen over te ſmeren en te bemorzen, die moet het beloven, als hij het alles te gader, met de drekſtaart, beſlingerd heeft, dat hem tegenſtaat, ons ook toe te laten komen, dat hem wel behaagt en beter dunkt; op dat wij eens zien mogen, of hij zoo bekwaam en leep is in het bouwen, timmeren, metſelen en oprigten, als in het afbreken, werkſcheuren, omſcheuren en verwoesten".

(†) Eerlang verwachte men uit de nette hand van den taalkundigen Mr. A. ten Broeke Hoekſtra eene nieuwe uitgave van G. Japix werken, met bijgevoegde vertalingen en aanmerkingen.

Friesche Rijmlerij trog Jan Althuijzen, Predikant te *Hiaure* en *Bornwird*, uitgekomen in *Leeuwaarden*, ten jare 1755. Menig *Vries* zal tegenwoordig het uitmuntend werk van Japix niet meer verstaan, daar hij in tegendeel in dat van Althuijzen meestäl zijne nog heerschende landtaal vindt, welke thans al meer en meer naar het vlaamsch-hollandsche gebogen en gewijzigd wordt. Dus oordeelen de vriezen algemeen, welke men, in dit opzigt, te minder kan tegenspreken, daar lieden van jaren, onder hen, verzekeren, dat zij tegenwoordig, bij het opkomend geslacht, een groot aantal van woorden en spreekwijzen missen, welke zij in hunne jeugd van hunne grootvaders en grootmoeders plegen te hooren. Een klein staaltje uit de *Friesche Rijmlery* van Althuijzen, die Gijsbert Japix niet ongelukkig heeft getracht na te volgen, doch hem in kracht van taal en dicht verre is achter gebleven, zal genoegzaam bewijzen 't gene wij hier beweren. Het is genomen uit zijne berijming van den zevenden Psalm, welke dus begint.

Ik zil yn need my toa jou keerre,
Op jou fortrouw ik, Goad in Heerre!
Red my fin mijn forfolgers wreed,
In meyts my fry fin alle leed.
Lit har naet mey mijn ziel wey rinne,
As leuwen, dy forfchurrend binne;
Lit har fyaen, dat my naet ontbrekt
Ien helper, dy mijn lyen wrekt.

Jo:

Jou, Haer! wêns aeg it al trogklurket,
Jou wytte, het dy minsche wurket;
Hab ik oyt zok ien spul byzien?
Het oyt mijn han ney ensieugt slien?
Hab ik har oyt mey kwae byl enne,
Dy yn goe freede mey my staenne?
Ja for mijn haters oubytogt
Hab ik naets, dan het goed is, zogt.

Ik denk niet, dat het noodig zij, dit voor mijne lezers, die het voorgaande van G. Japix hebben leeren verstaan, te vertalen, te minder, wijl zij er onze hollandsche overzetting van den zevenden Psalm ter nadere verklaring bij kunnen nazien.

Tot nog toe hebben wij geen historisch verslag gegeven van de nederlandsche spraakkunst, die wetenschap van zuiver nederlandsch te spreken en te schrijven. Velen zullen zich hier over welligt verwonderd hebben. Dan men neme in aanmerking, dat deze wetenschap eerst in het meergemelde tijdvak van 1600 tot 1750 regt is begonnen beoefend te worden. Onze ouden hadden, gelijk wij gezien hebben, wel vaste regelen, waarnaar zij in hun schrijven zich schikten; maar niemand hunner heeft de hand aan het werk geslagen, om dezelven tot een wel beredeneerd stelsel te brengen; hoe zeer men anders ook reeds al vroeg de noodzakelijkheid daarvan heeft ingezien (*). Van die regelen onzer ouden, op zich zelven beschouwd, hadden wij eerst het voorneemen, eene geschiedenis door-

(*) Zie hier voor bl. 215.

doorloopig in ons geschrijf in te vlechten, overtuigd van de belangrijkheid des onderwerps. Dan de ruimte van het historisch veld, dat wij voor het overige, naar ons hoofddoel, hadden door te trekken, verbood ons telkens bij die bijzonderheden stil te staan, als welke, naar ons bevinden, geheel de kritische pen van eenen zich daar toe alleen gezet hebbenden schrijver vorderden, gelijk die van Reichard voor de geschiedenis van de hoogduitsche spraakkunst geweest is. Hier en daar hebben wij nogtans, met een enkel woord, iets van dien aard opgenomen en aangevoerd. De lezer verwachte dus van ons hier slechts eene beknopte historische opgave van de bijzondere nederlandsche spraakkunststelsels, die van tijd tot tijd door onderscheidene geleerden zijn in het licht gegeven.

De voornaamste grondtrekken voor den opbouw eener goede spraakkunst, in het bijzonder van derzelve eerste deel, de *Spelling*, werden gelegd door den onvergetelijken vormer onzer tale, Spieghel, in de hier voor reeds gemelde *Twespraack van de Nederduytsche letterkunst*, ten jare 1584. Dit was evenwel het eerste ontwerp van dien aard niet. Reeds ten jare 1550 had Joost Lambrécht, te *Gent*, eene *Nederduytsche spelling* uitgegeven. Ook had reeds, ten jare 1576, Anthonis van Tsestich, anders Sexagius, Advokaat in den hoogen raad te *Mechelen*, uitgegeven, te *Leuven*, eene *Orthographie van de nederduijtsche*, voornamelijk de brabandsche, *taal*, en, ten jare 1581, Pontus de Heuiter van *Delft*, Kanonnik van *Gorinchem*, bij Plantijn te *Antwerpen*, insgelijks eene *Nederduijtse Orthographia*. Dan alle deze werkjes werden door de

Twe-

Twespraack van Spieghel merkelijk overschaduwd. Na hem gaf, ten jare 1586, de vermaarde wiskunstenaar Simon Stevin, van *Brugge* geboortig, maar hier te lande woonächtig zijnde, te *Leijden*, een fraai vertoog uit over de *schoonheid van de vlaamsche taal*, gevoegd vóor zijn werk *over de waterweegkunde* Dit was het eerste geschrift, dat meer etymologisch was, dan orthographisch. Orthographisch waren weder de *Nederlandsche letterkonst van* Peter de Bert, uitgekomen te *Middelburg*, ten jare 1588, de *Korte onderwijzing der Nederduytsche orthographie* van Jasper François, uitgekomen in den *Bosch*, ten jare 1591, het vermaarde werkje, getijteld, *De Nederduytsche spelling, bij een gebracht duer liefhebbers derzelver*, uitgekomen te *Haarlem*, in het jaar 1612, gelijk mede dat van hunnen kunst en stadgenoot Samuel Ampzing, predikant aldaar bij de Hervormden, getijteld *Taelberigt der Nederduytsche spelling*, kort na het begin der zeventiende eeuw, altoos voor het jaar 1625, in het licht verschenen, en vervolgens, zoo niet meer dan éénmaal, ten minste in het jaar 1649 herdrukt; terwijl in het jaar 1613, te *Amsterdam*, uitkwam het *Schrijfkunstboeck* van Anthonij Smijters.

De eerste eigenlijk gezegde nederlandsche spraakkunst, met de spelkunst ook derzelver overige deelen bevattende, schijnt mij toe geweest te zijn die van Christiaan van Heule, een' Leijdschen wiskunstenaar. Deze gaf in het jaar 1612, te *Haarlem* uit een werkje, *De Nederduytsche spelling*, maar liet

daar op volgen te *Leijden*, in het jaar 1626, zijne *Nederduytsche Grammatica, ofte Spraec-konst, waer in de gemeyne deelen der Nederduytsche sprae-ke (nae de manier der Grieken ende Latijnen) beschreven zijn*, opgedragen aan één' der voornaamste arbeiders aan het herstel van onze nederlandsche taal, Anthonis de Hubert, die zich als zoodanig twee jaren te voren had bekend gemaakt in zijne *Noodige waar-schouwing* voor zijne *berijmde Psalmen*. Het werkje van v. Heule is het eerste steisel eener nederlandsche spraakkunst, dat op de niet onvoegelijke leest der latijnsche Grammatica geschoeid is, zoo evenwel, dat alle, daar uit ontleende, kunsttermen in het Nederlandsch vertaald zijn. Achter het werkje vindt men de oudste geslachtlijst van zelfstandige naamwoorden. Dezelve was wel zeer onvolledig, maar is toch de grondslag geweest, waaröp de volgende taalkundigen met vrucht gebouwd hebben. Het werkje is geheel naar de schoolsche methode van de geleerden diens tijds ingerigt, doch heeft des onäangezien voorheen den taallievenden tot geen gering licht verstrekt. Van Heule was voor de volgende beoefenaars van dit studievak de ijsbreker, langs een allermoeijelijkst vaarwater. Aan hem sloot zich terstond Richard Dafforne, die te *Amsterdam*, in het jaar 1627, eene *Grammatika* der nederlandsche taal, of, gelijk de tijtel is, een *Leesleerlings-steunsel*, in het licht zond. Straks sloegen denzelfden weg in Petrus Montanus van *Delft*, die eene *Spreeckonst* uitgaf, ten jare 1635, Cornelius Giselbertus Plemp, die ten jare 1637 in het licht

zond

zond zijne *Orthographia Belgica*, en meer anderen, in te grooten getal, om hier ordelijk noemen. Bijzonderlijk gedenkwaardig is het werkje van Allard L. Kok in zijn, *Kort Ontwerp der neder-duytsche letter-konst, uit de natuur der neder-duytsche taal, de redelijke ghe-woonte en 't ghebruik der ghoede schrijvers, ten besten van alle liefhebbers der zelve in de noodighste uyt-beeldingen, schiftingen en ghrondt-reeghelen t'zadm ghe-stelt*, uitgekomen te *Amsterdam* in het jaar 1649, en andermaal te *Rotterdam* in het jaar 1655. Dit werkje is eenigzins op denzelfden voet vervaardigd, als dat van van Heule, met dit onderscheid, dat hetzelve veel eenvoudiger en meer verstaanbaar is. In gevoelens, voorál ten aanzien der spelling, verschillen beiden Van Heule en Kok hier en daar aanmerkelijk, zoo als, onder anderen, ten aanzien der spelling van *Ae* en *Aa*, gelijk uit de opgegeven tijtels hunner werkjes kan worden opgemaakt. Intusschen mogen wij hier ter plaatse niet vergeten melding te maken van eenige grammatikale stellingen, die in den jare 1628 door de vervaardigers van onze nederlandsche, dus genoemde, Statenvertaling des Bijbels ontworpen, en ten jare 1633, deels af, deels goedgekeurd zijn door de overzieners dier vertaling. Zij worden gevonden achter Hinlópens *Historie van de Nederlandsche overzetting des Bijbels*, uitgekomen in het jaar 1777. Deze stellingen betreffen de buigingen, de voegingen, de geslachten, enz.; maar inzonderheid de spelling eener menigte van woorden. Wij zien hier uit, hoe zeer de godgeleerden, aan welken het werk der Bijbelvertaling is toebetrouwd geweest,

zich bevlijtigd hebben op zuiverheid van taal. Ook de vertaling zelve is te dezen aanzien zeer gelukkig uitgevallen, bijzonderlijk in het waarnemen van het onderscheid der geslachten Velen evenwel zijn er te hoog mede geloopen, onder welken Verwer is, die er geen gebrek in meende te vinden. Anderen weder hebben er te laag op neêr gezien, gelijk Moonen (*). Midden door gaat men hier veiligst. Van Lelijveld oordeelt (†), naar waarheid, dat men den Statenöverzetters des Bijbels den roem niet moet betwisten, van zeer kundig en naauwkeurig in onze tale geweest te zijn (§).

Onder de voornaamste taalkundigen, die vervolgens in dit vak gearbeid hebben, was Petrus Leupenius, bekend door zijne, ten jare 1653, gemeen gemaakte *Aanmerkingen op de Nederduytsche taal.* Ook deze kundige man heeft ten jare 1654, uitgegeven een *Naberigt over de nieuwe nederduytsche misspellingen.* —

Van

(*) Vide Verweri *Idea ling.* B. præf. p. 4 & 5, en zie Moonens Brief aan van Hoogstraten *over de schetse der N. sprake.*

(†) In Huijdecopers *Proeve van T. en D.* I. bl. 46*.

(§) Eén der meest in het oog loopende taalgebreken van deze overzetting is, dat men de eigennamen Petrus, Johannes enz., naar het latijn boog tot Petro, Petrum, Johannem enz. Deze wijze van naambuiging was heikomstig uit de vroegste tijden, toen men in het algemeen aan het duitsch latijnsche buigingen gewoon was te geven, gelijk wij hiervoor gezien hebben. M. Stoke had dit taalgebrek reeds verbeterd, terwijl van Maerlant hetzelve nog aan de hand hield.

Van tijd tot tijd hield men er zich al meer van overtuigd, dat het hoogstnoodig ware, om een' vasten voet in het fpellen te beramen, waartoe, onder anderen, bijzonderlijk, W. A. Winfchooten, in het jaar 1683, te *Leijden*, zijne *Letterkonst*, als *het eerfte deel van de Nederlandfche fpraakkonst* in het licht gaf. Een ongenoemde maakte kort daarna, namelijk ten jare 1688, eene *Nederduytfche fpraakkunst* gemeen, ten dienfte der vreemdelingen. Het werkje was uit verfcheidene fchriften met oordeel zamen gefteld, doch had dit gebrek, dat de auteur de fpraak der bewoners van de provintie Holland te zeer als een model aanprees, om zuiver Neêrlandsch te leeren. Belangrijker was de *Aanleiding tot de Nederduitfche taal*, welke de zoo fchrandere, als zoetvloeijende Jakobus Nijloë in het laatst der zeventiende, of in het begin der achttiende eeuw, zonder zijn' naam, maar daarna met zijnen naam, heeft uitgegeven. Voortreffelijk zijn dezes mans taalkundige aanmerkingen. Ook hij was het, die de fpelling van de kamer *in Liefde bloeyende* en van Hooft, ten aanzien der verdubbeling van den klinker A, in plaatfe van AE, niet alleen ingang vinden, maar fchier algemeen deed ftand grijpen (*). De naam van Hooft herinnert ons hier aan de honderd zes en twintig uitmuntende grammatikale *waarnemingen op onze taal*, die ons, door Ten Kate, achter het eerfte deel van zijne *Aanleiding* enz., van welke wij ftraks na-

(*) Verg. Pieterfons *Rhapfodia van nederduitfche taalkunde*, bl. 4 en 5.

nader melding zullen maken, uit 's Drossaarts eigen handschrift zijn overgeleverd. Voorheen had reeds David van Hoogstraten er ons slechts een zesde gedeelte van medegedeeld voor den eersten, gelijk mede achter den tweeden druk van zijne *Aanmerkingen op de geslachten der zelfstandige naamwoorden.* Klein en eng van begrip is wel elke van deze *waarnemingen.* Dan Moonen vergeleek reeds dezelven te regt, als groot van waarde, bij diamanten, die voor straatsteenen in zwaarte wijken, maar in kostbaarheid zoo veel te voortreffelijker zijn. Te wenschen ware het geweest, dat ook de nederlandsche *Spraakkunst*, die door den uitmuntenden Gerard Brandt in handschrift is achtergelaten, ofschoon door hem niet voltooid, evenwel zoo als zij was, ook na zijnen dood ware in het licht gegeven. Het eerste deel der spraakkunst, over de spelling, was er toch geheel in afgewerkt (*). 't Zelfde zij gezegd zoo van De Deckers *Spraakkunst* (†) als van die, welke het genootschap *Nil volentibus arduum*, onuitgegeven, heeft nagelaten.

Onäangezien alle deze schriften was er, geduurende de geheele zeventiende eeuw, behoefte gebleven aan eene volledige, wel beredeneerde, in den aard der tale wel gegronde, spraakkunst. Doch dezelve werd na den aanvang der achttiende eeuw vervuld, door den oordeelkundigen Moonen. Deze zond, ten jare 1706,

(*) Zie Moonens *Aenspraak* voor zijne *Spraakkunst*, bl. 5.

(†) Zie hiervoor bl. 495.

1706, in het licht zijne *Nederduitsche spaaakkunst, ten dienste van in en uitheemschen, uit verscheidene schrijveren en aantekeningen opgemaakt en uitgegeven* Menigvuldige malen is dit voortreffelijk werk herdrukt, als zijnde, meer dan drie vierde deelen der achttiende eeuw, het handboek gebleven voor alle taalminnaren, die regelmatiglijk wenschten te schrijven. Zeker altoos werd die arbeid niet verbeterd door Willem Séwel, die ten jare 1708 eene *Nederduitsche spraakkonst* uitgaf, maar daarin toonde op verre na niet dat wijsgerig hoofd te hebben, als zijn naaste voorganger Moonen. Beter was voor zulk een voortreffelijk werk berekend Adriaan Verwer, die, onder den naam van Anonymus Batavus schuilende, ten jare 1707, door David van Hoogstraten, in het licht deed komen zijne, in het latijn geschrevene, *Idea linguæ Belgicæ.* Everhard van Driel, Rector der latijnsche scholen te *Goes*, gaf, ten jare 1783, dit werk op nieuw in het licht, met keurige aanmerkingen, terwijl de kundige Nikolaas Hinlopen er ten jare 1776 eene nederlandsche vertaling van beloofd had (*), welke echter nooit verschenen is.

Aan het einde der zeventiende eeuw was inmiddels de bijzondere aandacht van van Hoogstrate, daar op gevallen, dat er geene taal was, waarin men

(*) Zie 's mans *Historie van de Nederlandsche overzetting des Bijbels*; bl. 224.

men het onderscheid van de geslachten der naamwoorden meer verwaarloosde, dan de onze, hoe zuiver ook van Maerlant, M. Stoke en andere ouden van hunnen tijd hierïn geweest zijn. Ter verhelping van dit heerschende gebrek vervaardigde hij eene *geslachtlijst van vele zelfstandige naamwoorden*, die ten jare 1700 voor het eerst uitgekomen, naderhand door hem zelven onderscheidene reizen met vele vermeerderingen uitgegeven is, als ten jare 1710 en ten jare 1723. Na 's mans dood kwam zij, met Bijvoegselen van den geleerden G. Outhof, Predikant en Rector te *Kampen*, in het licht, ten jare 1733, vervolgens met Bijvoegselen en Verbeteringen van den, ook door zijne nederlandsche taalkunde, zeer beroemden Adriaan Kluit, ten jare 1759, en eindelijk door dezelve hand andermaal verbeterd, met nieuwe uitbreidingen, ten jare 1783. Voor van Hoogstratens tijd lag het stelsel der bepaling van de geslachten der zelfstandige naamwoorden geheel in het donkere, Spieghel, Aldegonde, Hooft, v. d. Vondel, de Decker, en anderen hadden het onderscheid der geslachten zoo goed waargenomen, als zij konden, volgens vaste regelen, welke zij zich zelven daartoe gevormd hadden uit de schriften der ouden. Dan na, en reeds in hunnen tijd was men te dezen aanzien met groote onächtzaamheid te werk gegaan. Geen schrift, na v. Vondels tijden, in de zeventiende eeuw, uitgekomen, valt ons bijkans in handen, of het krielt van fouten tegen de geslachten. Hoognoodig was

het

het dus, dat er eene lijst van zelfstandige naamwoorden wierd gevormd, waarïn elk, met een' opslag des oogs, zien konde, van welk een geslacht elk derzelven ware, volgens het doorgaande gebruik niet alleen bij Hooft en v. d Vondel maar ook bij de ouden, bijzonderlijk bij Melis Stoke, wiens *Rijmkronijk* nu eerst regt begon gelezen te worden door v. Hoogstraten, Moonen (*), en anderen. En deze behoefte is allceruitmuntendst vervuld geworden, aanvankelijk door v. Hoogstraten, vervolgens door Outhof, maar voornamelijk door Kluit.

Het grootste voordeel had inmiddels deze laatstgenoemde, bij zijnen arbeid, getrokken van het helder licht, waarmede hem, in de eerste helft der achttiende eeuw, waren vooruitgegaan twee zeer schrandere taalkenners, welken tot heden toe nog niemand in alles regt op de zijde getreden is, Lambert ten Kate, Hermanszoon, en Balthazar Huijdecoper. De eerste gaf ten jare 1722 uit zijne *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*; en de ander ten jare 1730 zijne *Proeve van Taal- en Dichtkunde.* Beide deze geleerden zijn de eersten geweest, die de nederlandsche taal uit een regt wijsgeerig oogpunt beschouwd, daarïn hunne spelling der woorden gevestigd, en de

Q,

(*) Dat Moonen dit vlijtiglijk gedaan heeft, blijkt mij uit het, door hem gebruikte, exemplaar van dit werk, 't welk vol van zijne aanteekeningen is, en door mij bezeten wordt.

Q, X en Y, als in dezelve geheel overtollig, uitgebannen hebben. De verdiensten van beide die allervoortreffelijkste mannen, voor het vak der Nederlandsche taalkunde, naar eisch te schetzen, gaat, wegens het eng bestek mijns schrijvens, hier geheel buiten mijn bestek. In algemeene bewoordingen zij dit getuigenis slechts voldoende! namelijk, dat beiden zijn doorgedrongen tot op den diep liggenden grond der tale, dat zij met een onbeneveld oog haren aard allernaauwkeurigst hebben gadegeslagen, scherpzinniglijk haren oorsprong hebben nagespoord, hare edele kracht zeer duidelijk hebben aangewezen, hare hoedanigheid uit de verwantschap verklaard, welke zij heeft met veröuderde en nog in bloei zijnde duitsche dialekten, hare regelen ordelijk uit elkänderen gezet, en haar overheerlijk schoon ten toone gespreid. In het Etymologische gedeelte der spraakkunst heeft inzonderheid ten Kate uitgemunt. Deze heeft, door den gang, dien de taal van haren oorsprong af, in het vormen der woorden, met derzelver eigenäardige beteekenissen, genomen heeft, alleröordeelkundigst aan te wijzen, een' weg ontsloten, die tot zijnen tijd toe geheel onbekend was geweest, en bij welks intrede de minvruchtbare arbeid van eenen Adrianus Junius (*), Franciskus Junius (†), Karel Tuinman (§), Anthonius van

(*) In zijne *Batavia.*
(†) In zijn *Glosf. Gothicum.*
(§) In zijne *Fakkel der Nederduitsche taal.* Lezenswaardiger zijn dan nog 's mans *Nederduitsche spreekwoorden.*

van Voorst (*) en vele anderen dadelijk ſchier geheel onder de voet werd getrapt. Daar dezen den oorſprong der duitſche taal hebben getracht optedelven uit het Hebreeuwsch, Grieksch, Latijn enz. heeft Ten Kate allerbaarblijklijkst getoond, dat, doordien de duitſche taal geheel op zich zelve ſtaat, men, in het afleiden der woorden, niet buiten hare grenzen gaan moet, en dit door duizenden van voorbeelden geſtaafd. Niets heeft meer ter verdonkering van de analogie der tale toegebragt, dan zulk een ellendig wanbegrip der gemelde etymologisten, dat toen algemeen in den ſmaak viel, en waardoor men bewees, meer geleerdheid dan verſtand, meer belezenheid dan oordeel te hebben. Hoe groot waren derhalve de verdienſten van Ten Kate (†)! Huijdecoper is nu en dan, wanneer zich de gelegenheid aanbood, Ten Kate's ſpoor gevolgd, met zulk een' gelukkigen uitſlag, dat, hadde hij er, met alle krachten, zijnen arbied aan gewijd, hij buiten kijf Ten Kate de loef zoude afgeſtoken hebben

(*) Van Voorst is minder bekend. Deze was Raad in de vroedſchap te *Utrecht*, overleden ten jare 1676, en heeft in handſchrift, 't welk ik bezit, nagelaten *Origines Vocum Belgicarum*, geheel in den ſmaak van Tuinman, en even ongegrond.

(†) Onlangs heeft de geleerde Tollius, in eene vergadering van de Maatſchappij der nederlandſche letterkunde, te *Leijden*, aan Ten Kate's hooge verdienſten de volkomenſte hulde gedaan in eene, naar men ons berigt heeft, uitmuntend bearbeide voorlezing, welke wij vernemen, dat eerlang door den druk zal algemeen worden gemaakt.

ben (*). Hoe scherp van oog ook Ten Kate ware, behoefde Huijdecoper voor hem daarin niet alleen niet ondertedoen, maar overtrof hij hem, allermeest zoo in kieschheid van oordeel, als in fijnen smaak. Er worden in het Etymologische stelsel van Ten Kate nog vele oneigene en verre gezochte afleidingen gevonden, waarvoor Huijdecoper zich gewisselijk wel gewacht zoude hebben (†)

Onder de woordenboekschrijvers van het meergemelde tijdvak mogen met onderscheiding genoemd worden Martinus Binnart, Willem Séwel en François Halma. De eerste heeft uitgegeven een duitsch-latijnsch, de tweede een duitsch-engelsch en de derde een duitsch-fransch woordenboek. Voor dat van Binnart is ten jare 1704 in plaatse gekomen een *Nieuw woordenboek der nederlandsche en latijnsche tale*, niet met zeer veel oordeel vervaardigd door Samuël Hannot, Advokaat te *Rotterdam*, maar, zoo goed zulks geschieden konde, voor het gebruik der scholen, verarbeid door David van Hoogstraten. Meer ten gebruike der scholen, bij het leeren van vreem-

de

(*) Men leze, bij voorbeeld, s mans aanmerkingen over den oorsprong van het woord *Leverei*, II. bl. 255-278. en van het woord *Teeven*, bl. 419-422.

(†) 't Gene in Huijdecoper te misprijzen valt, is, dat hij andere schrandere taalkenners, die van hem verschillen, zelfs den uitmuntenden Ten Kate, soms, op eene onhebbelijke wijze, bejegent. Zie, bij voorbeeld, de Werken van de *Leijdsche* Maatschappij der *Nederlandsche letterkunde*, I. bl. 51-55.

de taalen, dan wel om de nederlandsche taal in haren aard en grond regt te doen kennen, waren alle deze gemelde woordenboeken, dat van Kilian alleen uitgezonderd, opgesteld, Weshalve wij er ons hier niet langer bij behoeven op te houden. Alleen zij nog gemeld, dat zeer onlangs het gebrekkig woordenboek van Hannot, want van Hoogstratens achtenswaardigen naam willen wij hier niet noemen, heeft moeten wijken voor het allerkeurigst *Neêrduitsch-latijnsch woordenboek*, dat ons door den geleerden Rector der latijnsche scholen van *Harderwijk*, Hendrik Frieseman, bezorgd is.

Belangrijk is voor de geschiedenis der nederlandsche tale het jongste tijdvak, 't welk, wij nu nog eindelijk dienen over te zien, van het jaar 1750 tot op den tegenwoordigen tijd. Met den bloei des koophandels, die na den *Akenschen* vrede, ten jare 1748 gesloten, weder als op nieuw ontlook, begonnen ook de wetenschappen meer te bloeijen. Voornamelijk verlevendigde zich met kracht de studie der oude letterkunde. Men denke hier aan eenen Hemsterhuis, aan eenen Burman den *tweeden*, aan eenen Valckenaer, aan eenen Schrader, aan eenen Higt, aan eenen Rhunkenius, — ook aan eenen Wesseling, eenen D'Orville, eenen van Oudendorp, Alberti, Wetstein, van Santen, van Ommeren, Luzac, de Bosch, en zoo vele anderen, die, als de voortreffelijkste lichten in dit letterperk geschitterd hebben, en eene eer van den tijd zijn geweest, waar-

waarïn zij leefden. Missen kon het niet, of door de lessen van deze mannen moest aan alle studielievenden smaak voor de fraaije wetenschappen worden ingeboezemd. Welk eene zucht voor diep indringende geleerdheid verwekte, bij honderden, de, door kunde en schranderheid uitmuntende, Tiberius Hemsterhuis, die wijsgeerige hervormer der grieksche literatuur! Hoe fijn een gevoel voor het schoone bij de beoefening der wetenschappen ontstond er uit de oordeelkundige waarnemingen, die Petrus Burman over de latijnsche dichtwerken der ouden verspreidde! Wat hebben, te dezen aanzien, met verëenigde krachten, te zamen niet gedaan die twee edele geleerden, zoo door vriendschap als ambtgenootschap, aan elkäêr verkleefd, Ludovicus Casparus Valckenaer en Johannes Schrader! wat niet ook des eersten leerling en des anderen bloedverwant, de beminnelijke Ernst Willem Higt, een man, die bij de Gratiën was opgevoed! en wat niet vervolgens David Rhunkenius, in keurigheid van latijnschen stijl, voor niemand wijkende, maar allen overtreffende! — De overigen ga ik met stilzwijgendheid voor bij, om dat mijn bestek het verbiedt hunnen zoo wel verdienden roem, onderscheidender wijze, in de bijzonderheden, te vermelden. En de nog levenden noëm ik niet, op dat niet eene welligt min naauwkeurige rangschikking van hunne namen de betamelijke eerzucht kwetze, die den edelen ijver voor de volmaking hunner studie gaande houdt. Dit

alleen zij in het algemeen tot hunnen gemeenfchappelijken lof aangemerkt, dat uit hunne fcholen zich een allerliefelijkst licht verfpreidt over alle de wetenfchappen, die, over het geheel, nooit met zoo kiefchen fmaak zijn beoefend geworden, als in de jongfte tijden, en nog heden.

Door dezen weg moest dan ook de ftudie der vaderlandfche letterkunde, en met meer kieschheid behandeld worden, en meer liefhebbers verwerven, dan zij voorheen had. Naauwelijks was de eeft der achttiende eeuw verftreken, of men begon eerst regt, met gezette infpanning, Ten Kate's, hiervoor geroemden, wijsgeerigen arbeid, over den aard van onze nederlandfche taal, te lezen en te bevlijtigen. Met denzelfden lust maakte men een naarftig gebruik van Huijdecopers *Proeve van taal- en dichtkunde*, welke ook nu eerst regt naar waarde begon gefchat te worden. Algemeen werd hier door de zucht ter bevordering van de ftudie der nederlandfche letterkunde in werking gebragt, bijzonderlijk bij eenige zeer voorname, in onderfcheidene hoofdwetenfchappen uitblinkende, geleerden, als daar waren Adriaan Kluit, Hendrik Arnold Kreet, Wouter Rudolf Nanninga, Zacharias Hendrik Alewijn, Kornelis Anthonij van Wachendorff, Ahafueer van den Berg, Herman Adriaan Bruining, Hendrik van Wijn, Meinard Tijdeman, en meer anderen. Uit den gemeenfchappelijken arbeid van eenigen deze geroemde letterkloeken kwa-

men te *Leijden* in het jaar 1758 te voorschijn de *Taal- en dichtkundige Bijdragen*; waarvan twee deelen het licht zien, zijnde dezelven ten jare 1763, bij gelegenheid, dat het genootschap, zoo in zijne gesteldheid, als in zijne leden, eenige verandering onderging, vervangen geworden door de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche letterkunde*, die ook te *Leijden* werden uitgegeven, en insgelijks twee deelen uitmaken. Alleruitmuntendst zijn de meeste verhandelingen, welke in deze beide werken gevonden worden, dragende de onwraakbaarste bewijzen van den snellen voortgang, dien men te dezen tijde in de beöefening van onze nederlandsche taal gemaakt heeft. Intusschen was door de onderstenning van ettelijken der genoemde mannen een' te *Utrecht*, in het jaar 1759, opgerigt, taal- en dichtlievend genootschap in bloei geraakt, dat zich den naam gaf *Dulces ante omnia Musae*, en twee *Proeven van Oudheid taal- en dichtkunde* heeft in het licht gegeven, de eerste in het jaar 1775 en de andere in het jaar 1782, beiden reine voorbrengselen van kunde, oordeel en smaak. Dit genootschap vereënigde zich ten jare 1790 met een ander genootschap van diergelijken aard, toen den naam aannemende *tot vlijt vereënigd*, maar heeft, als zoodanig, geene de minste vruchten van zijne werkzaamheid nagelaten, zijnde hetzelve kort na zijne geboorte ook geheel vervallen en vernietigd. Groote verpligting heeft men aan dit genootschap. Toen hetzelve nog op zich zelf bestond, onder de spreuk van D. A. O. M., heeft het, in vereëniging van doel met het

Leijd-

Leijdsche taal en dichtkundig genootschap, ter spreuke voerende *Minima Crescunt*, en een dergelijk genootschap, te *Hoorn* gevestigd, onder de spreuk *Magna molimur parvi*, ten jare 1762, den grond helpen leggen tot de beroemde *Maatschappij der nederlandsche letterkunde*, welke te *Leijden*, in het jaar 1766 werd opgerigt. Onder de eerste leden van deze Maatschappij waren bijzonderlijk beroemd Hendrik Arnold Kreet, Frans van Lelijveld, Adriaan Kluit, Lukas Trip, Nikolaas Hinlópen, Zacharias Hendrik Alewijn, Kornelis Anthony van Wachendorff, Rutger Schutte, Herman Adriaan Bruining, Leonard ten Wolde, Marten Schagen, Johannes Fortman, Jan Jakob Schultens, Balthazar Huijdecoper, Herman Tollius, Hendrik van Wijn, Meinard Tijdeman, enz. Alle deze geleerden hebben, als om strijd, met een zeer goed gevolg, hunne edele pogingen aangewend, om het gebouw der nederlandsche letterkunde tot de hoogstmogelijke volkomenheid op te trekken, en aan hetzelve den meesten luister bij te zetten. Voortreffelijk zijn de verhandelingen, welke de Maatschappij van tijd tot tijd heeft uitgegeven. Maar jammer was het, dat dezelven, uit hoofde van de kostbaarheid der uitvoering, niet zoo voor het lezend publiek verkrijgbaar zijn geworden, als het belang der zake vorderde, waardoor zij natuurlijk minder aan het doel konden beantwoorden, dan men wel gewenscht had. Evenwel zijn zij rijke bronnen geweest, waar uit verscheidene geleerde man-

mannen, die meer voor het algemeen schreven, geput hebben.

Onder dezen heeft bijzonderlijk uitgeblonken Lambertus van Bolhuis, een doorschrander spraakkunstenaar, wiens roem zelfs geene de minste bedilzucht van neusoptrekkende betweters, zoo verre mij bekend is, ooit getracht heeft te bezwalken. Deze verdienstelijke man gaf ten jare 1776 in het licht eene *Beknopte Aanleiding tot de kennis der speiling, spraakdeelen en zinteekenen van de Nederduitsche taal*, opgesteld door Klaas Stijl, en na deszelfs dood voor de helft vermeerderd met bijgevoegde aanmerkingen. Meer dan ééns is dit uitmuntend boekske herdrukt geworden, de laatste maal, zoo ik niet mis hebbe, in het jaar 1787, makende hetzelve vervolgens plaats voor 's mans *Beknopte Nederduitsche Spraakkunst*, die ten jare 1792 door de Maatschappij *tot nut van het algemeen* met een' gouden eerprijs bekroond en uitgegeven werd. In dit werkje heeft de geleerde schrijver, op eene zeer oordeelkundige wijze, gelijk zijn doel was (*), aan den *geringen burger*, en voor de *scholen*, een geregeld denkbeeld gegeven van onze nederlandsche taalkunde, zoo volledig en *naauwkeurig*, als de begeerde beknoptheid of het gewigt der zake toeliet, maar tevens zoo *kort*, als de volledigheid en gemakkelijkheid gedoogden, ook zoo *duidelijk*, en met *voorbeelden opgehelderd*, als de kortheid toestond (†).

Bei-

(*) Zie het voorberigt; bl. 13.

(†) Ook hier, als ter gevoegelijkste plaatse, mag men met een

Beide deze ſpraakkunſten hebben eenige andere ſchriften van denzelfden aard, hoe veele waarde zij ook, op zich zelven beſchouwd, hebben mogten, in de ſchatting van het publiek merkelijk doen dalen, als daar waren eene *Korte ſchets der Nederduitſche ſpraakkunst*, door Jan van Belle, uitgegeven, ten jare 1755, eene *Proef van eene nieuwe Nederduitſche ſpraakkunst*, door Kornelis Elzevier, uitgegeven, ten jare 1761, eene *Nederduitſche ſpraakkunst voor de jeugd*, door K. van der Palm, uitgegeven, ten jare 1769, eene *Nederduitſche ſpraakkonst ten dienſte der Nederlandſche taalbeminnaars*, door E. Zeijdelaar, uitgegeven, ten jare 1781, en eene *Schets der Nederduitſche ſpraakkunst*, door Winkelman, uitgegeven, ten jare 1784. Bij de Brabanders gevoelde men ook, ſtaande dit tijdvak, de behoefte van eene ſpraakkunst, ten minſte van eene goede ſpelkunst. Zeker Brabandsch taalminnaar gaf ten jare 1757 te *Antwerpen*, in het licht zijne *Fondamenten ofte grond-regels den Nederduytſche ſpel-konst, om dezelve in korten tijd in d' uyterſte volmaektheyd te leeren: waerby gevoegt zyn eenige regels van de welgemaniertheyd, als ook eenige gemeyne brieven; alles zeer nut en profytig voor de jongheyt.* Uit dezen tijtel kan men genoegzaam afnemen, hoedanig deze ſpelkunſtige leſſen ingerigt zijn. De ſchrijver is bij dezelven anderhalve eeuw

enkel woord, melding worden gemaakt van een werkje, dat door de Maatſchappij *tot nut van het algemeen* over de *Syntaxis* of woordvoeging der nederlandſche taal, ten jare 1810, is uitgegeven.

eeuw achter uit. Ook schrijft hij altijd nog in den eersten naamval *den man*, den *meester*; gelijk, bij voorbeeld, in de voorrede; *De maniere, zoo mijnen meester mij geleert heeft.*

Ten aanzien van het spraakkunstige der tale hebben zich wijders onder ons hier te lande nog verscheidene andere mannen van kunde, door afzonderlijke vertoogen, met lof bekend gemaakt. Uit dezen verdient voorääl genoemd te worden Hendrik Pieterson, die ten jare 1776 in het licht zond zijne *Rhapsodia van nederduitsche taalkunde*, waarächter gevoegd is eene *geslachtlijst van zelfstandige naamwoorden*, die, als handboek beschouwd, de best bruikbaare van allen is, zoo wegens derzelver naauwkeurigheid als volledigheid, en waar van dezer dagen de vijfde uitgave verschenen is. Die zelfde man gaf ten jare 1782 *Vier* lezenswaardige *verhandelingen* in het licht, *over eenige gedeelten van de nederduitsche taal.* Merkwaardigst is, onder dezelven, die over de onderscheidene regelmaat van onze werkwoorden, welke tot vijf soorten gebragt worden.

Daar deze gemelde spraakkunstige schriften door alle liefhebbers der wetenschappen gelezen werden, moest natuurlijker wijze het gevolg zijn, dat de nederlandsche stijl der geleerden, over het algemeen, al gaande voort, zeer gelouterd werd van grove taalgebreken. Ook waren er in dit tijdvak verscheidene goede dichters, die het hunne mede daaräan toebragten, als beöefenaars van de vaderlandsche taalkunde. Sommigen van dezen muntten zelfs nu meer

uit

uit door keurigheid van taal, dan door stoute, krachtige, vindingrijke, geestverheffende, poëzij. In derzelver klasse verdienen boven aan gerangschikt te worden Bernardus de Bosch, Frans de Haas, Kornelis Elzevier, Johannes Fortman, Gerardus Theodorus de Cock, enz. Meer ware dichters en tevens zeer goede taalkenners waren Jan Macquet, Huisinga Bakker, Simon Stijl, Hieronijmus van Alphen, Jakobus Bellamij, Pieter Nieuwland, enz. En mogt ik hier eenige nog levende dichters, gelijk Bilderdijk, Feith, van der Palm, Siegenbeek, Helmers, enz. noemen! Hoe zoude ik in den lof hunner taal en dichtkundige verdiensten kunnen uitweiden! Maar hunne bekende zedigheid verbiedt mij zulks. Langzamerhand werden onze beste dichters meer naauwgezet op kieschheid van taal. Men vergelijke eens de dichtwerken van de grootste dichters, die geleefd hebben aan het begin van dit tijdvak, met die, welke bloeiden aan het einde, bij voorbeeld de broeders Willem en Onne Zwier van Haren met Bellamij en Nieuwland. Welk een onderscheid! Daar de taal van de poëzij der beide laatsten in allen deele spraakkunstig zuiver is, vindt men die van de twee eersten doorgaans nog zeer onzuiver.

Omstreeks het midden der achttiende eeuw waren er weinige regt goede dichters, ook weinige regt kundige taalbeöefenaars. De beide van Harens stonden op, als meesters in de dichtkunst, maar bekreunden zich niet zoo zeer over de taal. Zij gaven

slechts proeven van derzelver kracht, zonder op het spraakkunstig zuivere te letten. Andere dichters, verre beneden hen staande, begonnen toen van tijd tot tijd op hetzelve meer acht te geven. Maar dezen vielen in een ander uiterste. Hunne gedichten werden, naar de regelen der taal, te zeer gepolijst. Eene te groote netheid der taal deed nadeel aan hunne poëzij, die, gekneld in banden, verhinderd werd, met mannelijken zwier uittekomen. En naarmate men, ten aanzien der tale, overdreven keuriger werd, verloor de poëzij al meer haar vuur en vlucht. En de dichters zelven voelden zulks niet. In hunnen hoogen waan zagen zij, met veráchting, op de van Harens neder, als waren het slechts rijmelaars. Dit heeft geduurd tot in de laatste vijf en twintig jaren der achttiende eeuw, toen de gemelde dichters optraden, van welken Bellamij en Nieuwland, de jongsten waren. Dezen vereënigden met hunne sterkte van taal in poëzij, juistheid van uitdrukking, naar de regelen der spraakkunst, gelijk het behoorde, zonder te groote naauwgezetheid, gewijzigd. Zoo ziet men, in hoe verre steek kan houden 't gene men in de laatste tijden wel eens beweerd heeft, dat namelijk de grootste dichters in het vak der taalkunde juist niet altijd de beste gidsen zijn. Maar toch ook is het ons uit de gantsche geschiedenis van dit tijdperk gebleken, dat er buiten het edel koor der dichteren weinige regte taalbeöefenaars geweest zijn, daar de meeste dichters in taalkunde, al ware het dan ook soms ten nadeele hunner poëzij, uitblonken.

Ernst Willem Higt, geen minder voortref-

fe-

ſelijk dichter, dan zijne vrieſche landgenooten de van Harens, maakte, aan het begin van dit tijdperk, te dezen aanzien, eene loffelijke uitzondering op den algemeenen regel. Deze was een uitmuntend kenner en beöefenaar onzer nederlandſche tale. Hier van overtuigen ons zijne, voor eenige jaren, door mij, uitgegeven, gedichten. Dan vooräl is mij dit uit zijne taalkundige aanmerkingen geblek n, die met vele andere lettervruchten van zijnen edelen geest, in handſchrift, door eenen geleerden hoogſchatter van deszelfs verdiensten, bewaard worden. Met de van Harens en Higt werd alzoo de verheldering aan der dichteren hemel, ſtaande de achttiende eeuw, het eerst in Vriesland ontdekt, (*) waar dezelve anders, meer dan elders, tot dien tijd toe, met de dikſte wolken van eene niet veel beter, dan rederijkſche barbaarschheid, gelijk wij gezien hebben, overtogen was geweest Verſcheidene regt oorſpronkelijke dichters heeft Vriesland na het midden der eeuw opgeleverd, die, waren zij door de beoefening van de letterkunde der oude Grieken en Romeinen gevormd geworden, groot, zeer groot, zouden geweest zijn (†). Dat geluk viel in *Harlin-*

(*) Verg. de m. a. Verhandeling van de Vries, die evenwel, tot mijne ſpijt, hoe heeft het kunnen zijn? Higt geheel vergeten heeft; II. bl. 176-232.

(†) Waardig zijn, onder dezelven, genoemd te worden een van Boelens, een Jan Aukes Bakker, een Anne Jeltema, enz. Van den eerſten vindt men eenige gedichten in de *Honigbije*, in zes deelen, te *Leeuwaarden* uitgegeven van het jaar 1765-1771. De ander heeft ten

lingen, den bij uitstek verdienstelijken Simon Stijl, een' vriend van Higt- en Schrader en een' kweekeling van Valckenaer, te beurte. En welk een uitmuntend dichter is hij geweest! Gansch *Nederland* beroemt zich op hem (*). Ook in het vak der taalkunde was hij de meester, mag ik schrijven, van allen. Niemand ken ik, die een zoo oordeelkundig volger van Hoofts kuischen stijl is geweest. Men leze 's mans *Opkomst en bloei der vereenigde Nederlanden*, en men bewondere hem! Reeds voor hem onderscheidde zich, in zuiverheid van taal en stijl, zijn geloofs- en stadgenoot Johannes Stinstra, blijkens de uitmuntende leerredenen, welke deze, als predikant van de gemeente der Doopsgezinden, te *Harlingen*, gedaan had, uitgekomen, in de jaren 1744 en 1745.

De geleerde Stinstra was als taalkundig schrijver in ondicht één der eerste voorgangers. Na het jaar 1750 begon elk geleerde, die, geen dichter zijnde, met de pen voor het neêrlandsch publiek optre-

ten jare 1774 in het licht gegeven zijne *Proeve van dichtlievende Mengelingen*; II. deelen. De derde heeft ten jare 1779 uitgegeven *Mengeldichten*, die mede in twee deeltjes bestaan. Van dezen Jeltema is ook het gevallige vers voor het eerste deel der gemelde *Honigbye*, aan den uitgever Ferwerda gewijd, bij wien hij toen knecht ter drukkerij was. Onder de vriesche dichteressen dezes tijdperks muntte bijzonderlijk uit Cynthia Leenige, te *Makkum*. bekend door hare *Mengeldichten*, uitgekomen ten jare 1786.

(*) Verg. de m. a. Verhandeling van de Vries; II. bl. 282-285.

treden wilde, zich er van overreed te houden, dat zijne taal zuiver moest zijn. Ook hij las daär toe ſpraakkunſtige ſchriften; maar nog niet met die gezetheid, welke gevorderd werd, nog niet met dien behoorlijken ernst, om alles dadelijk in beoefening te brengen. „ Over de geſlachten der zelfſtandige naamwoorden hebben wij veeltijds geraadpleegt met den Heer Hoogſtraten; hoewel wij niet altijd zijn woordenboek hebben *konnen* of *willen* inzien". Zoo ſchreef in het jaar 1757 T. Bijmholt, predikant te *Strijën*, in de voorrede voor zijnen *Bondel van dertien leerredenen.* Men ziet hieruit, dat het ten dien tijde bij het publiek een vereïschte werd, dat een bekwaam ſchrijver de taal verſtond, waarïn hij de pen voerde. Doch even zeer merkt men hier, dat dezelve toen nog niet met die hartelijke deelneming beijverd werd, als het behoorde. Anders gewisſelijk zoude Bijmholt, die op zijne manier ook dichter was, zich wel geſchaamd hebben, om, over het gebrekkige van zijn werk, vol taalfouten, zulker wijze verſchooning bij zijne lezers te zoeken. Waaröm toch *konde* hij v. Hoogſtratens geſlachtlijst niet altijd inzien? en waaröm *wilde* hij het niet doen? Op de nederlandſche taal te letten ſcheen voor iemand, die in hooger wetenſchappen waande bedreven te zijn, toen nog te laag en te gering. Mannen van naam, die jaren lang in de aanzienlijkſte gemeenten het predikämbt hadden waargenomen, zelfs ſommige hoogleeräars der godgeleerdheid, die in het nederlandsch predikten, betuigden nog openlijk, zonder ſchaamte, dat zij niet in ſtaat waren, om in zuiver

ne-

nederlandsch te schrijven. Dan in den loop van ruim vijfentwintig jaren, kwam er, te dezen opzigte, eene zeer groote verbetering. Onder de taalkundige schrijvers diens tijds gaf de groote Jan Jakob Schultens uitmuntende modellen van eenen zuiveren nederlandschen stijl. Een ander achtenswaardig voorganger, in dezen, was de vermaarde Jan Wagenaar. Niemand zijns tijds behandelde de neêrlandsche taal, waarin hij de pen voerde, met meer oplettendheid, met meer naauwgezetheid, en kieschheid. Dezes mans voorbeeld schijnt wel het meest gezag gehad te hebben; altoos vele geleerden zijn door hetzelve opgewekt geworden, om zich op de vaderlandsche taalkunde ijveriger toeteleggen, dan zij voorheen gedaan hadden. Intusschen waren sedert het jaar 1761 de schrijvers der *Vaderlandsche letteröefeningen* opgetreden, die eene vrij zuivere pen voerden, en als zoodanig geen' geringen invloed kregen. Allermerkbaarst werd inzonderheid de groote verbetering der tale, na dat ten jare 1774 en 1775, in de hervormde kerken van ons vaderland eene nieuwe Psalmberijming, die, wat de nederlandsche taal betreft, ook aan den smaak van deskundigen volkomenlijk geviel, was ingevoerd geworden. Reeds waren, ten jare 1773, door den *Harlinger* predikant Georg Lemke, den schoonbroeder van Higt, die als een schrander kenner onzer nederlandsche tale aan het spraakkunstig zuiveren der gemelde Psalmberijming, waartoe hij mede afgevaardigd is geweest, niet weinig zal hebben toegebragt, eenige leerredenen van den hoogleerâar Venema in een zeer schoon nederlandsch kleed uitgegeven,

ven. Lemke was alzoo, in die dubbelde betrekkiug voor zijne broederen een blinkend voorbeeld, te dezen opzigte. Ook velen volgden hem. Van dien tijd af mag men zeggen, dat elk geleerde, inzonderheid elk echt godgeleerde, er zich op heeft toegelegd, om, in zijne schriften, de moedertaal wel te schrijven. Welk een' kuischen nederlandschen stijl voerde, ten jare 1779, als lofredenaar van O. Z. van Haren, de predikant van *Wolvega*, Simon Nauta, in de *Lijkrede* op 's mans afsterven, uitgekomen te *Zwol!* In kracht van stijl mogt van Haren de meester van Nauta geweest zijn, deze toonde, dat hij hem in zuiverheid van taal verre boven het hoofd was gegroeid. En deze man nogtans bleef onbekend, ja werd miskend! (*) Elk predikant, die aan de hoogeschool goede gronden van studie gelegd had, mag men vrij zeggen, dat, sedert dien tijd, zich bevlijtigd heeft, om eene kuische nederlandsche taal, in eenen krachtigen stijl, op den kansel te doen hooren. Ook onder de Roomschkatholieke godsdienstleeräärs zijn er, die hiervan veel werks maken. Tegenwoordig is, te dezen aanzien, de verbetering zoo algemeen, dat het een' schrijver van naam tot groote schande strekt, wanneer men, op de eerste bladzijde van zijne vaderlandsche pennevruchten reeds, de taalgebreken als met lepels, gelijk men spreekt, er af kan scheppen, gelijk voor vijftig jaren het geval bij de meesten was, en hij zich even daaröm, indien hij omtrent zijne letter-

(*) Ik heb geene betrekking op dezen eerwaardigen man gehad; maar meende toch dit te moeten schrijven.

teréer niet onverschillig is, met alle naauwkeurigheid, bevlijtigt, om niet voor een' man gehouden te worden, dien het aan goeden smaak mangelt. Van Lelijveld schreef ongeveer het jaar 1786, dat onze taal toen sedert eene eeuw merkelijk beschaafder en naauwkeuriger was geworden in de uitdrukking (*). Dan men mag het hier gestelde tijdperk wel wat kleiner nemen. Deze verbetering der tale bepaalt zich binnen het bestek van slechts eene halve eeuw, ja van slechts het laatste vierde gedeelte der achttiende eeuw. Met regt schrijft de geleerde H. Meder (†), dat de nederlandsche taal in de laatste jaren tot den hoogstmogelijken trap van volkomenheid en naauwkeurigheid gebragt is.

Ook eerst in dit tijdvak zag men goede nederlandsche vertalingen van uitheemsche schriften te voorschijn komen, uit het Engelsch, het Fransch en het Latijn; meest echter uit het Hoogduitsch. Na het jaar 1775 werden de nederlandsche vertalingen uit het hoogduitsch zoo menigvuldig, dat er schier geen werk van eenig belang in die taal uitkwam, of hetzelve werd al dra in het nederlandsch vertaald. Dit ook had eenen zeer voordeeligen invloed op onze taal, die alzoo door kundige lieden meer beoefend werd. Voorheen waren de vertalingen meestal slaafsch, woordelijk. Hierdoor slopen er geheel vreemde idiotismen uit andere talen in de onze, die alzoo naar den aart van dezelven gewron-

(*) Zie de aanteekeningen op Huijdecopers *P. v. T. en D.* III. bl. 52.

(†) In zijne *Jubelpredikatie op de XVIII eeuw*, bl. 453

wrongen werd, en waren de vertalingen zelven zeer donker, hard en ftroef. Dan nu waren zij meer vrij, meer zakelijk, meer naar ons nederlandsch taalëigen bearbeid, en de volzinnen daar door veel vloeijender. Lemke, dien wij ftraks geroemd hebben, gaf reeds hierin een navolgenswaardig voorbeeld. En in later tijden hebben Schultens (de jongfte), van Hamelsveld, Muntinghe, van der Palm enz. door hunne overzettinge of van gedeelten, of van den ganfchen Bijbel, gelijk Wasfenbergh, Bosfcha, Kemper, Ten Brink en anderen, door hunne overzettingen van vele fchriften der oude Grieken en Romeinen, getoond, hoe men de uitmuntendfte ftukken der oudheid uit eene andere, gansch vreemde, taal, vertolkende, niet zoo zeer de uitdrukkingen, maar de denkbeelden overgieten, en die geheel inkleeden moet in de taal, welke men fchrijft. Voorheen was het eerst van allen, gelijk wij hier voor gezien hebben (*), Hooft daarin zeer gelukkiglijk geflaagd. Maar zijne achtergelaten voetftappen werden naauwelijks opgemerkt. Niemand altoos maakte er regt zijn werk van, om die te volgen. Dit bleef voor het tijdvak bewaard van de laatfte helft der achttiende eeuw. Met dit al moeten wij hier ook de klagten billijken, die zoo dikwerf geflaakt zijn, dat, in de jongfte tijden, door het zoo menigvuldig vertalen uit het hoogduitsch in het nederlandsch, vele dus genoemde Germanismen onze taal zeer bezwalkt hebben. Geene woorden alleen, maar geheele uitdrukkingen en woord-

voe-

(*) Bl. 449.

voegingen zijn daar door uit het hoogduitsch in onze taal ingeslopen. Ook hebben vele neêrlandsche woorden, door dezen weg, bij de beteekenis, welke zij hadden, nog ook de beteekenis gekregen, welke zij in het hoogduitsch hebben. Dit alles is maar al te waar, doch het is ook waar, dat men menigwerf voor een germanisme houdt, 't gene het niet is, en terwijl men de regtmatigheid der klagt zoekt te versterken, die voor deskundigen integendeel verzwakt (*). Meer dan

(*) Men brengt er met regt toe *allerdings*, *aanstalte*, *krachtens* enz., maar met minder regt *blijkens*, *doelmatig*, *grootstendeels*, *voegelijker wijze* enz., welke woorden door sommigen mede als germanismen worden aangezien. Immers zegt men in zuiver neêrlandsch, *willens*, *pligtmatig*, *grootendeels*, *dier wijze* enz. En hoe vele woorden zouden wij kunnen gebruiken, die oulings zoo wel nederlandsch, als thans alleen hoogduitsch zijn? als daar is *bijspel* (voorbeeld), *sage* (gerucht), *leider* (ach)! *sonder* (maar), enz. Zelfs *onzes erachtens*, waaröp men het, als germanisme, bijzonderlijk geladen heeft, is analogisch goed nederlandsch. Onze ouden toch bezigden *erklaren*, *erdenken*, *erdichten*, *er leggen*, enz. Beter zoude men gedaan hebben, wanneer men zulke en diergelijke oude nederlandsche woorden weder op nieuw ten gebruike had ingevoerd, dan door zijn vernuft te willen toonen in het smeden van geheel nieuwe neêrlandsche woorden. Zoo was er, niet lang geleden, een kort tijdvak, waarïn men veel ophad met de woorden *daar te boven*, *medenatuurgenooten*, *uitverkorendom* enz., woorden die, analogisch beschouwd zijnde, nooit kunnen verdedigd worden. Het laatste vergelijke men maar eens in zijnen aard en kracht van beteekenis met *Christendom*, *Heidendom* enz. Deze uitgang *dom* is, na de invoering van den christelijken godsdienst, uit de latijnsche taal, waarïn men het woord *dominium* kent, tot ons overgekomen, op dezelfde wijze, als ook bij ons toen het burgerregt schijnt gekregen te hebben de uitgang *esse* in *zondaresse*, *profetesse* enz., uit het latijnsche *issa*, in *prophetissa* enz., en mogelijk ook de uitgang *in*, *inne*, als in

dan van germanismen scheen in de jongste tijden onze taal te zullen lijden van het overdreven, zoo genoemd, sentimentele, dat der tale hare mannelijke kracht ontnam, en hare zachtheid in weekheid veräarden deed. Het ware vaste gevoel der ouden begon reeds bij sommigen plaats te ruimen voor een al te teeder, voor een verwijfd gevoel. Geen neêrlandsch schrijver heeft hier toe meer zijn best gedaan, dan F. W. Tromp, in zijn *Lotje en Daphne* en andere werkjes, waarïn daarënboven de gansche voordragt ontluisterd werd door de menigte van tittels, uitroepteekens en strepen.......!!! — Dit was ook toen mode; maar bij niemand stak die sterker uit, dan bij Winter Tromp. Hadde hij deze mode bespottelijk willen maken, hij zoude zulks met zijne gemelde schriften voegelijk hebben kunnen doen, ware het maar als hekelschrift bearbeid geweest. Bij velen hebben zij echter welligt eene gelijke uitwerking gehad. Verstandige schrijvers ten minste zijn al spoedig van dit taalgebrek genezen geworden.

Eindelijk is, in de jongste tijden, het gene waaraan men, naar het oordeel van alle taalminnaars, reeds lang eene wezenlijke behoefte had, dadelijk, op de voortreffelijkste wijze, vervuld geworden. Behoefte had men aan een algemeen omschrijvend woordenboek der nederlandsche tale, waaruit niet alleen alle de schriften, die in die taal zijn opgesteld, voor ieder regt verstaanbaar

in *vrindin*, *koningin* enz., uit het latijnsche *ina*, in *regina* enz.

baar konden worden gemaakt, maar waarin ook de gegeheele schat der tale bij een wierd gevat. Inzonderheid heeft, reeds ten jare 1762, ons op deze behoefte oplettend gemaakt de geleerde Josua van Iperen, en ter vervaardiging van zulk een woordenboek niet alleen een ontwerp beraamd, maar er ook eene proéve van gegeven (*). De Maatschappij der nederlandsche letterkunde te *Leijden*, op van Iperen's raad, mede tot zoodanig een oogmerk opgerigt (†), heeft aan de uitvoering van dit plan dadelijk de hand geslagen, en er vervolgens vrij wat voorraads toe verzameld. Dan de dood van eenigen der hier aan werkzaame leden, als mede de noodlottige loop der tijden, heeft de voortzetting verhinderd. Zulk een woordenboek moest, volgens het oogmerk, tevens dienen, om eene algemeene eenparige spelling bij alle goede schrijvers gemakkelijk in te voeren. Al lang had men geklaagd over eene willekeurigheid in de spelling onzer tale, een gebrek, dat, na de vijftiende eeuw vooräl, hand over hand was toegenomen. Het zelve bestond daarïn, dat elk schrijver zoo spelde, als hij meende te moeten spellen, en zich te vrede hield, wanneer hij slechts zich zelf gelijk bleef. De kamer, *in Liefde bloeyende*, had reeds haar best gedaan, om dit gebrek te verhelpen (§), maar was daar niet in geslaagd. In later tij-

(*) In de *T. en D. Bijdragen*, II. bl. 510-514, en 541-551.

(†) Zie de a. *Bijdragen*, II. bl. 512.

(§) Zie de voorrede voor hare *Twespraak*, bl. 5.

tijden worden er steeds, nu meer, dan weinig er, taalminnaars aangetroffen, die met geene minder kracht de handen te werk stelden, ter bevordering van eene eenparige spelling. Maar alle deze pogingen hebben eenen zoo ongunstigen uitslag gehad, dat men veeleer aan dezelven te wijten hebbe, dat er allengs nog meer verwarring in het spellen veld heeft gewonnen. „ Alles," schreef voor ongeveer vijftig jaren de geleerde A. Kluit (*), „ is thans zoodanig in de war gebragt, dat *men vrij mag wanhopen, dat het ooit te regt* geraken zal; terwijl men van de duizend nu geen twee ontmoet, die elkänder, ja die zich zelf altoos gelijk en evenredig zijn". Na dien tijd was de *Leijdsche* maatschappij op middelen bedacht, om, konde al deze zware leemte der taal niet volkomen hersteld worden, dan ten minste zulks gedeeltelijk te doen. Maar deze arbeid stond in het naauwste verband met al den omslag van dat groote bestek, het welk zich de Maatschappij ontworpen had, zoo dat er door de gemelde tusschen beiden komende hindernissen niets van geworden is. Eindelijk sloeg de schrandere Petrus Weiland, als een zeer verdienstelijk lid der Maatschappij, de hand aan het werk, om altoos zulk een woordenboek der nederlandsche taal te vervaardigen, door welks behulp allen, die het zelve gebruiken wilden, eene zoo regelmatige, als eenparige spelling, op eene gemakkelijke wijze, zouden kunnen volgen. Het eerste deel van dit woordenboek verscheen

(*) In de *Nieuwe Bijdragen*, I. bl. 258.

scheen in het licht ten jare 1799, en het laatste, bestaande het geheel elf deelen, ten jare 1811. Voor alle beminnaars der vaderlandsche taalstudie is dit woordenboek onschatbaar en onöntbeerlijk. Hier toe hebben mede het hunne toegebragt twee andere zeer geleerden taalkenners, 's mans ijverige helpers aan dezen uitvoerigen arbeid, Johannes van Convent en Gerbrandus Bruining. De eerste stond den auteur bij van de letter G af tot de O toe; daar na deszelfs overlijden, ten jare 1805 voorgevallen, de ander toen dadelijk, van de letter P af, de medewerking op zich nam, en vervolgd heeft tot aan het einde. Indien het mij vrij sta op dit werk iets aan te merken, dan is het, dat men in hetzelve bijkans geene andere idiotismen gemeld vindt, dan *Groningschen* en *Vrieschen.* De eersten treft men aan in het middelste gedeelte, en zijn van Convent, de anderen, in het laatst gedeelte, van Bruining. *Geldersche*, *Overijsselsche*, *Utrechtsche*, *Brabandsche*, *Vlaamsche idiotismen* zijn er te weinig in opgenomen. Maar hoe ware het ook mogelijk, die allen te verzamelen, zonder dat een genootschap van geleerden, van welke deze in dat, gene in een ander gewest was opgevoed, daar toe ware werkzaam geweest.

Inmiddels dat werk bij deelen werd uitgegeven, werd men er proefondervindelijk van overtuigd, en dit was de eerste rijpe vrucht van des schrijvers arbeid, dat het er met het vormen van een stelsel eener éénparige spelling niet zoo wanhopig uitzag, als Kluit voorheen wel dacht, maar ook, dat eene éénparige spel-

ſpelling nimmer algemeen zoude kunnen worden, ten zij het hooge landsbeſtuur door een krachtig bevel haar tot ſtand bragt. Dit ook was, blijkens het hier voor berigte, niet zonder voorbeeld. Rudolf van *Hapsburg* gebood, dat men in de openbare lands- ſchriften niet meer zich van het latijn, maar van het duitsch bedienen zoude. Maximiliaan volgde dit voorbeeld in de raadsvergadering te *Keulen*, in het jaar 1512. Onder den Hertog van *Sakſen* geſchiedde zulks, gelijk mij hiervoor ook vertaald hebben, in *Vriesland*, ten aanzien van de vlaamsch-hollandſche taal, die, met de invoering eener nieuwe regtspleging, het oude Vriesch, uit de gerigtshoven, uit de vierſcharen, en daarna ook uit de kerk verdrong. Alzoo is dan ook iets diergelijks, in het jaar 1804, omtrent de invoering eener éénparige ſpelling der nederlandſche tale, geſchied. In het laatst van de achttiende eeuw was den Agent der nationale opvoeding, door het hooge bewind des lands, in last gegeven, om de beste middelen te beramen ter invoering eener gelijke ſpelling onzer moedertale. Niemand voorzeker was meer geſchikt, om ter bereiking van zoodanig een wenſchelijk doel dadelijk alles in het werk te ſtellen, dan de beroemde Johan Hendrik van der Palm, de man, die dezen last had gekregen. Bij deszelfs doorkneede kunde der Oosterſche talen bezat hij eenen uitgezochten rijkdom van kennis ook in onze nederlandſche taal. Zijne ſchranderheid van geest daarënboven, gepaard aan kieſchen ſmaak, was er de beste waarborg voor, dat de zorg, hem aanbevolen, de uitnemendste ge-

ste gevolgen eens hebben zoude. Ook de opgevatte verwachting is niet verijdeld geworden. Ter spoedige voortzetting der zake, verzocht de Agent van der Palm aan de, toen door vereëniging der drie taal en dichtlievende genootschappen van *Leijden*, *Rotterdam* en *Amsterdam*, opgerigte, Bataafsche maatschappij van taal en dichtkunde, hem eenige gemagtigden uit haar midden toe te zenden, met welken hij een ontwerp van de voorgenomen werkzaamheid vormen konde. Dit laatste geschiedde in eene bijëenkomst den 3 van *wijnmaand* des jaars 1801 gehouden, waarin zamen waren uit *Leijden* C. Rogge en M. Siegenbeek, uit *Rotterdam* P. Weiland en B. Fremerij, uit *Amsterdam* IJ. van Hamelsveld en G. Brender a Brandis. Staande die vergadering werd eenpariglijk besloten, den Hoogleeräar Siegenbeek en den Predikant Weiland te magtigen, den eersten tot het opstellen van eene *Verhandeling over de nederduitsche spelling*, en den anderen tot het vervaardigen van eene *nederduitsche spraakkunst.* Beiden kregen zij daarënboven hiertoe een' bijzonderen last van den meergenoemden Agent, en hielden zij zich voortäan, met de volbrenging der hun opgelegde taak, vol ijvers bezig. Het werk van beiden, verrigt zijnde, werd door de gemelde maatschappij beoordeeld, goedgekeurd, en als voor haar eigen werk erkend. Iets diergelijks geschiedde door de *Leijdsche* maatschappij der nederlandsche letterkunde, na voorâfgegaan onderzoek, dat aanbevolen was aan twee, boven anderen bij uitstek voor

di:

dat werk berekende, geleerden M. Tijdeman en A. Kluit. Vervolgens werden de beide geschriften, als zoodanig, aan den Raad van binnelandsche zaken, in dezen nu vervangende den voormaligen Agent van nationale opvoeding, overgeleverd. En hieruit ontstond eene voordragt van gemelden Raad aan het Staatsbewind, dat, den 18 van ***wintermaand*** des jaars 1804, betrekkelijk den arbeid des Hoogleeraars Siegenbeek, besloot, vooreerst, dat dezelve zouden worden algemeen gemaakt onder den titel van *Verhandeling over de spelling der Nederduitsche taal, tot bevordering van eenparigheid in dezelve, uitgegeven in naam en op last van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek:* ten tweede, dat de spelling, daarbij aangeprezen, zoude worden aangenomen en gevolgd in alle gedrukte stukken, welke door de Kanselarij van het Staatsbewind, en aan de Bureaux van alle nationale kollegiën, ondergeschikt aan het Staatsbewind, midsgaders op het Bureau van den kommissaris van het Staatsbewind, gekommitteerd tot de, door de Fransche aan deze Republiek afgestane, landen, worden uitgegeven, met uitnoodiging tevens aan het wetgevend Ligchaam, nationale Rekenkamer, nationaal Geregtshof, nationaal Syndicaat, en de respektive departementale Besturen, om de, bij gemelde verhandeling voorgestelde, spelling in hunne Bureaux insgelijks intevoeren en te doen volgen; — en voorts, dat dezelve spelling zoude worden in acht genomen in alle onderwijsboeken, welke van landswege, ten dienste der scholen,

zouden worden uitgegeven, met aanschrijving aan alle schoolöpzieners, om hunne beste pogingen aan te wenden, ten einde deze spelling alöm in de scholen wierde aangenomen. Ook deze schoolöpzieners waren toen reeds eenigen tijd geleden door het landsbestuur aangesteld geworden. Door derzelver zorg voor de goede inrigting der scholen is allengs het getal der kundige schoolmeesters, die de nederlandsche taal wel verstaan, zeer vermeerderd. Het kan alzoo niet missen, of ook onder het volk, dat voorheen van alle gelegenheid, om in dezen onderwijs te ontvangen, verstoken was, moet de kunde van onze taal doordringen (*). Deze allerheilzaamste schikking heeft men te danken aan de werkzaamheden der uitgebreide Maatschappij *tot nut van het algemeen*, die sedert het jaar 1784 bestaan heeft. Eindelijk werd niet lang daarna, den 30 van oogstmaand des jaars 1805, door het Staatsbewind een gelijk besluit uitgevaardigd, omtrent de verhandeling over de *Nederduitsche spraakkunst*, opgesteld door den Predikant Weiland, op grond der verhandeling van den Hoogleer-

(*) De noodzakelijkheid daarvan is misschien nergens grooter, dan in *Amsterdam*, de hoofdplaats van Nederland. Hier schittert het licht der wetenschappen in vollen luister, maar ook hier is, buiten den omtrek, waarin zich dit licht verspreidt bij velen, de grootste duisternis. Van hier dan ook het slechte onderrigt van vele schoolmeesteren in de nederlandsche taal voorheen gegeven. De bewijzen er van ontdekt men nog in de jammerlijke spelling, op vele uithangborden der winkelhuizen. Het tegenwoordig opkomend geslacht zal, door de tegenwoordige schoolmeesters onderwezen, zich voor zulke taalgebreken wel leeren wachten.

leeraar Siegenbeek over de *Nederduitsche spelling*.

Alzoo werd dan nu in ééns de wensch van alle taalminnaars, door het vermogend gezag der hooge overheid, vervuld. Er kwam eene eenparige spelling der nederlandsche taal tot stand, waarvan de uitmuntende stelsels beärbeid waren door twee, in het vak der nederlandsche taalkunde allerbedrevenste, mannen, welker veelvuldige geleerdheid niet alleen gevallig door fijn gevoel voor het schoone, maar ook vruchtbaar in rijke voortbrengselen is van den edelsten smaak. Beiden zijn zij verre boven het bereik van mijnen lof. Door hunnen gemeenschappelijken arbeid, mogen wij ons dus verblijden, dat de spraakkunst der nederlandsche taal, in haren ganschen omvang, nu tot de meest mogelijke volkomenheid gebragt is. Maar verwonderen moeten wij ons, dat verscheidene waarlijk zoo oordeelkundige als geleerde mannen haar nog niet verkiezen te volgen. Immers worden er nog hier en daar, naar het gevoelen van schranderc taalkenners, misstellingen in gevonden, dezen geven wij te bedenken, of, wanneer hun eens het werk ware toevertrouwd geweest, zij, naar het gevoelen van anderen, ook geene gebreken zouden hebben doen overblijven? Zoo iemand in deze opzigt niet iets van zijne bijzondere begrippen wil opöfferen, die vergt van menschen iets, dat hun onmogelijk is. De hoogste volkomenheid is hierin, gelijk ten aanzien van alle menschelijke zaken, ongenaakbaar. Ik weet wel, dat men aan het gezag der Overheid geene

spraakkunstige regelen kan vastleggen, maar zonder dat gezag is het toch onmogelijk, eene éénparige spelling in te voeren. Goede voorbeelden van vermaarde schrijvers, die het met elkänderen ééns zijn, kunnen in dezen, gelijk de ondervinding geleerd heeft, niets afdoen.

Betrekkelijk de nederlandsche taal is nog slechts ééne behoefte onvervuld, waaröp de Maatschappij der nederlandsche letterkunde, bij het ontwerpen van haar plan voor een algemeen omschrijvend woordenboek der vaderlijke tale ons oplettend heeft gemaakt. Men verlangt een *Etymologisch* woordenboek, in den smaak, of liever in een' nog beteren smaak, dan het Fransche werk van den geleerden Court de Gebelin en anderen, die de oorspronkelijkheid der talen in het licht hebben getracht te stellen. Dan er is geene geringe hoop, dat eerlang aan hetzelve alleszins voldaan zal worden door een' man, die voor de bearbeiding van dit vak meer dan iemand berekend is, door den in de meeste westersche talen op etymologische gronden doorgeöefenden Willem Bilderdijk, wiens voortreffelijke *Verhandeling over de geslachten der naamwoorden in de nederduitsche taal*, ten jare 1804 uitgekomen, ons doet zien, wat wij te dezen aanzien van hem verwachten mogen. Wij weten zoo uit 's mans voorrede voor dat werk, als uit onderscheidene andere berigten, dat deze zoo beroemde taalgeleerde, die tevens als de grootste dichter bekend staat, al sedert eenigen tijd hier aan is werkzaam geweest. En nog onlangs heeft ons in onze uitzigten op nieuw versterkt de geleer-

de

de Jakob Henrik Hoeufft, bij gelegenheid der uitgave van zijne alleruitmuntende *Taalkundige Aanmerkingen op eenige oud vriesche spreekwoorden* (*). Wij wenschen alzoo, dat eerlang deze nog overig zijnde behoefte ook op de meest voldoende wijze vervuld worde.

Inmiddels vinden wij, in de geroemde verdiensten van deze zoo uitmuntende taalkenners en dichters, de, hier voor door ons, bij een algemeen overzigt aller tijden, gemaakte, aanmerking, ook met betrekking tot een klein tijdperk, volkomen bevestigd. De taal en dichtkunde snelde, gelijk een wrakkel schip, met Hooft, van den Vondel en Cats, als naar den hemel, met Pars (†) en zijns gelijken, die velen waren, als naar den afgrond, maar met Weiland, Siegenbeek en Bilderdijk weder tot zijne vorige hoogte. En door die verbazende hobbeling bespeuren wij, met geen gering genoegen, dat zij, in haren vaart, niet weinig vooruit is geraakt. Staande elken op en nedergang is er ééne geheele eeuw weg gerold. Indien dus de vordering der taal en dichtkunde voortaan, op zulk eene wijze, haren loop moet houden, zoo schijnt de toekomst in de negentiende eeuw ons juist geen helder verschiet te openen. Dan het betaamt ons niet, over de eens te verwachten uitgangen van den aanstaanden tijd, die in de albeschikkende hand van den hoogst-

(*) Zie de voorrede; bl. 6.
(†) Bl. 499-501.

hoogstwijzen God voor ons in de duisternis verholen is, losse berekeningen te maken!

Ten slotte zij nu ook nog aangemerkt, dat, gedurende dit laatste tijdperk, de nederlandsche spraak door de nederlandsche taal verbeterd is geworden. De spraak des volks, in zoo vele ontelbare dialekten verdeeld, is langzamerhand meer gewijzigd geworden naar de algemeene landtaal, die door geleerden, zoo in de openbare redevoeringen, bijzonderlijk op den kerkkansel, als in door den druk uitgegeven schriften gebezigd werd. Voor honderd, zelfs voor vijftig jaren, spraken in de onderscheiden gewesten onzes lands de beschaafde lieden nog meestäl het volksdialekt. Dan van lieverlede hebben zij hunne spraak meer naar de taal der geleerden ingerigt. En dit weder had natuurlijk eenen niet geringen invloed op de spraak van het gemeene volk, dat zich, zonder er om te denken, naar lieden van den fatsoenlijken stand schikt. Wanneer men de *Amsterdamsche* volkstaal, die B r e d e r o zijnen tooneelspelers nu en dan in den mond legt, met de tegenwoordige vergelijkt, ontdekt men het groote onderscheid. Hoe ongevallig voor kiesche ooren zij ook thans nog wezen moge, zij blijkt alzoo voorheen nog veel ongevalliger geweest te zijn. En reeds in B r e d e r o's tijd begonnen zelfs lieden van goede opvoeding te *Amsterdam* de nederlandsche taal wel te spreken (*). Ook in zeer vele andere steden van het voor-

(*) Zie v. d. V o n d e l s *Aanleiding ter N. D.* bl. 6.

voormalige *Holland*, vooräl met name *Rotterdam* en den *Haag*, werd de verbetering te dezen opzigte bespeurd. Geheel *Holland* trouwens was, na de spaansche beroerten, de voornaamste zetel der beschaafdheid geworden. In de overige gewesten bleef men hierïn meer ten achteren. Eerst gedurende de jongste vijftig jaren kwam aldaar te dezen aanzien eene aanmerkelijke verbetering. En door dezen weg is, zelfs ten platten lande, het onderscheid van dialekt der nederlanders, allerblijkbaarst verminderd. Bij het wel opgevoed gedeelte des volks is hetzelve altoos thans niet meer hinderlijk, waaröm het te hopen is, dat het gemeen, dit voorbeeld op den duur volgende, met den tijd, eene spraak zal leeren voeren, die vrij gelijkvormig, en allen daar door niet onäangenaam is.

VERBETERINGEN.

Bl. 49 (aanteek. §) *ftaat* Ammiänüs, Märcelliinus, *lees* Ammianus Marcellinus.
— 53 en 56 (aanteek.) *ftaat* Mellin, *lees* Millin.
— 62 r. 3 v. o. ftaat *oude*, lees *oude en*.
— 70 r. 3 v. b. ftaat *voorhouden*, lees *voorhanden*.
— 79 r. 1 v. b. ftaat *wonderfpeurig*, lees *wonderfpreukig*.
— 80 in de aanteek. *ftaat* 59, *lees* 62.
— 133 r. 8 v. o. ftaat *Hesfifche*, lees *Hesfifche en*.
— 143 r. 4 v. o. ftaat *gefchroeid*, lees *gefchoeid*.
— 156 r. 15 v. b. ftaat *eerfte*, lees *tweede*.
— 158 r. 11 v. o. ftaat *de eerfte lettergreep*, lees *de twee eerfte lettergrepen*.
— — r. 10 v. o. ftaat enz., lees enz. *Vlaamsch bataafsch en*.
— — in de aant. ftaat bl., lees bl. 104.
— 160 r. 10 v. o. ftaat *eerfte*, lees *tweede*.
— 208 r. 12 v. b. ftaat *dergelijke*, lees *zinnelijke*.
— 215 (aanteek.) ftaat *effengendis*, lees *effingendis*.
— 221 r. 2 v. b. ftaat *flechts*, lees *meest*.
— 270 moeten de beide noten (*) (†) de laatfte voor de eerfte geplaatst worden.
— 292 (aanteek. §) ftaat *compos*, lees *impos*.

Andere kleinere gebreken, als bl. 51 in de aanteekening Eckharti *in Hift.*, bl. 70 *kristelijke* voor *christelijke* enz. zal de genegen lezer, des twijfel ik niet, wel gaarn over het hoofd zien.